

**ДЖЕРЪМИ ПАКСМАН
АНГЛИЧАНИТЕ
ПОРТРЕТ НА ЕДИН НАРОД**

Превод от английски: Боряна Джанабетска, —

chitanka.info

ПРЕДГОВОР

На времето беше лесно да си англичанин. Пък и англичаните бяха един от най-лесните за разпознаване народи на тази земя — по езика, маниерите и облеклото си, както и поради обичая си да поглъщат огромни количества чай.

Колко по-сложно е всичко сега! Когато случайно срещнем някого, чиято невъзмутимост, разумно подбрани обувки и поведение, напълно съответстващо на костюма от туид, го идентифицират като типичен англичанин, обикновено ни става забавно: прието е да се счита, че този вид англичанин е отмрял, и че е по-вероятно посланиците на тази страна да бъдат певци или писатели, отколкото дипломати и политици.

Поданиците на имперска Англия може да са имали британски паспорти — както и шотландците, уелсците и част от ирландците, — но в онези времена не им се е налагало да се замислят дали да си англичанин или британец е едно и също — понятията са били практически взаимозаменяеми. В наши дни трудно може да вбесиш един шотландец повече, отколкото ако объркаш термина „британец“ с „англичанин“, защото келтските съседи на Англия все повече настояват на своята самостоятелност. Изборите за нов шотландски парламент и уелско народно събрание през 1999 година, както можеше да се очаква, бяха възхвалявани до небесата от лейбъристите /които са автори на идеята за отделни правителства/ като начин за укрепване на Обединението. Може и да е така. Но всичко несъмнено се промени. За Шотландия поне никога не е съществувало съмнение, че е населявана от отделна нация, със своя законова и образователна система, граждански и интелектуални традиции. Сега Шотландия има и собствено правителство и е трудно да си припомним коя политическа институция, след като вече е била облечена във власт, не се е стремела към повече власт. Промяната в отношенията вече се отразява и на езика. Докато още преди година-две събитията в Шотландия се квалифицираха като регионални, сега са в категорията „национални“.

Дори в Би Би Си са дадени указания на екипите, съгласно които вече не било редно да се говори за Уелс като за „княжество“.

А съществува и проблемът с Европа. Кой знае докъде ще ни доведе колективната халюцинация, която е обзела европейския политически елит? Ако тя се осъществи, едни Европейски съединени щати биха превърнали Обединеното кралство в нещо излишно.

Нека прибавим и разяждащото съзнание, че нито Британия, нито която и да било друга държава може да контролира самостоятелно приливите и отливите на капитала, които определят дали отделният гражданин ще има какво да яде или ще умре от глад. Културата на поданиците все повече се превръща в основно занимание на националните правителства.

Тези четири елемента — краят на империята, пукнатините в сградата на така нареченото Обединено кралство, натискът, упражняван върху англичаните да се присъединят към Европа, неконтролируемите ходове на международния бизнес — ме накараха да се замисля. Какво всъщност означава да бъдеш англичанин?

Въпреки че това са политически въпроси, тази книга не е политическа в тесния смисъл на думата. Заех се да открия корените на безпокойството, обзело съвременните англичани за собствената им идентичност, потегляйки на едно пътуване в миналото, към нещата, които създадоха идеалния, еднозначен образ на англичанина или англичанката, понесли националното знаме от единия до другия край на света. А после се опитах да установя какво се е случило с тях.

Някои от въздействията могат да бъдат определени много лесно. Очевидно фактът, че тези хора са родени на остров, а не сред населението на цял един континент, има значение. В тяхната страна протестантската реформация поставя църквата на строго определеното за нея място. Наследили са дълбоко вкоренена вяра в свободата на личността.

Има и други, доста по-смътни въздействия. Защо например англичаните като че ли се наслаждават на убеждението, че са преследвани? Какво се крие зад манията им за спорт? Как са развили необичайното си отношение към храната и секса? Откъде са добили невероятната си способност да лицемерят?

Пътувах, четях и разговарях, търсейки отговорите на тези въпроси. Сега, няколко години по-късно, съм успял да науча някои

неща и си задавам нова поредица въпроси.

Току-що установих, че като пиша за англичаните, казвам „те“, въпреки че винаги съм се считал за един от тях. Образът на този народ си остава неуловим докрай.

ПЪРВА ГЛАВА

СТРАНАТА НА ЗАГУБЕНОТО ДОВОЛСТВО

„Запитайте, когото и да било към кой народ би предпочел да принадлежи, и деветдесет и девет души от сто ще ви отговорят, че биха предпочели да бъдат англичани.“

Сесил Роудс

Имало едно време англичани, които знаели точно какво представляват. Съществувал огромен списък с подходящи прилагателни. Учтиви, уравновесени, въздържани хора, които предпочитат грейка в леглото пред редовен полов живот — въпросът как са се възпроизвеждали си остава една от големите мистерии на западната цивилизация. По-скоро създатели, отколкото мислители, по-скоро писатели, отколкото художници, градинари, но не и готвачи. Оковани в класови предразсъдъци и традиции, неспособни да изразяват чувствата си. Със силно развито чувство за дълг и непреклонност, граничеща с непонятното. „Да му се не види, останах без крак!“ — възкликнал лорд Ъксбридж сред експлодиращите гранати на бойното поле при Ватерло. „Вярно, да му се не види!“ — бил отговорът на фелдмаршал Уелингтън. Съгласно легендата, в наводнените окопи при Сомма един смъртно ранен войник казал само, че „не бива да мърмори“. Честта се считала за най-ценното притежание на един англичанин. Били верни и благонадеждни. Думата на английския джентълмен струвала колкото полица, подписана с кръв.

Настава 1945 година. Най-сетне идва краят на войната, която е изглеждала безкрайна и е заемала цялото съзнание на британците. Сега вече могат да се отпуснат. Но навсякъде в големите индустриални

центрове към небето зяят озъбени развалини, спомен от бомбардировките на „Луфтвафе“. В сравнително по-незасегнатите градове главните улици представляват пъзели от фасади на всевъзможни магазинчета — нека не забравяме, че според презрителното определение на Наполеон, това е „une nation de boutiquiers“ — народ от магазинери. Големите търговски вериги, които след няколко десетилетия ще са пропъдили магазинчетата, вече съществуват, но все още дори в аптеките от веригата „Буутс“ има щанд, където можете да размените вече прочетената книга. Вечерта най-често се запълва с ходене на кино.

Лесно е да се съгласим с Чърчил, който определя Втората световна война като „най-славното време на нацията“. Той говори в случая за британците и Британската империя, но стойностите на тази империя са нещо, което англичаните имат за лично свое изобретение. Сигурно е едно — войната и периодът непосредствено след нея са последните мигове, в които англичаните са имали ясно и положително съзнание за себе си. Те го виждат отразено във филми като „В служба на отечеството“ — идеализираното описание на потопяването на кораба „Кели“ от Ноел Кауърд. Докато оцелелите от екипажа на торпедоносеца, потопен от немски бомбардировачи, плават на спасителния сал, те си припомнят историята на потъналия кораб. Това, което те всъщност възстановяват по памет, е образът на мощта на Англия. Капитанът и подчинените му може да принадлежат на различни класи, което си личи дори по изговора им, но те споделят една обща представа за страната си. Тя е подредено място, където всичко си има място в йерархията — в Англия войната е неприятност, с която човек трябва да се примири, като дъжд в деня на селски панаир. Англия е чиста страна, в която самоизтъкването се избягва, жените си знаят мястото и децата си лягат незабавно, щом им се каже. „Спокойно — говорят си жените в скривалищата по време на въздушно нападение, — след малко ще прием чай.“ В една сцена от филма старшината на кораба заминава, а тъща му го пита кога ще си дойде отново в отпуск.

— Всичко зависи от Хитлер — отвърща той.

— Този пък за какъв се има? — заявява тъщата.

— Така те искам.

„В служба на отечеството“ е съвсем откровена пропаганда, насочена към един народ, който е изправен пред реалната опасност от унищожение на културата си — затова и филмът е толкова показателен. От него можем да съдим как самите англичани предпочитат да мислят за себе си. Образът, който се очертава от този и други подобни филми, е горе-долу следният — народ от стоици, хора въздържани, кротки, дисциплинирани, възпитани, почтени, достойни, ненавиждащи самоизтъкването, хора, които биха предпочели да се грижат за градините си, вместо да защитават света срещу тиранията на фашизма.

Прекарал съм целия си живот в тази Англия, която излезе изпод сянката на Хитлер и си признавам, изпитвам възхищение към това, която беше тя по онова време — независимо от лицемерието, дребнавостта и предразсъдъците. Англичаните бяха въввлечени във войната, след като постоянно им беше повтаряно, че могат да я избегнат. Участието им във войната ускори с десетилетия загубата на световно превъзходство. Ревизионистите настояват, че много от британските постижения във войната не били това, което изглеждали на пръв поглед. Наистина, англичаните си имат своите героични илюзии за войната, в които са се вкопчили ожесточено — малките кораби при Дюнкерк, победата на малцината в Битката за Британия, куража на лондончани по време на бомбардировките. Така да е. Ролята на малките кораби при Дюнкерк може да е преувеличена, Битката за Британия е спечелена донякъде и от неспособността на Хитлер да прецени докъде може да стигне героизмът на пилотите, краят на въздушните нападения над Лондон се дължи и на ответните въздушни нападения на британски бомбардировачи над Германия. Очевидно невярно би било да се твърди, че англичаните са спечелили войната сами — дори само изчитането на всички отчаяни опити на Чърчил да предизвика американска интервенция изключва такова твърдение. Но си остава непоклатимият факт, че страната действително е сама срещу Хитлер през лятото на 1940 година, и че ако не беше така, Европа щеше да бъде прегазена докрай от нацистите. Сигурно, ако Англия нямаше това благоприятно географско разположение, и при нас щяха да се намерят доброволни езекутори, както в останалата част на Европа — от Франция до Прибалтика, — които биха изпълнявали

покорно нарежданията на нацисткото правителство. Но географията има своето значение — тя прави народите такива, каквито са.

Колко опити са били правени до днес да се обясни въздействието на Втората световна война върху Британия? Хиляда? Десет хиляди? Сигурно е едно — нито един от тези опити не може да отрече, че това титанично усилие е дало на англичаните най-ясна представа какво отстояват и съответно що за хора са. Това чувство няма нищо общо с хитлеровата гордост от Фатерланда^[1] това е нещо по-малко, по-лично, и струва ми се, много по-силно по своя ненатрапчив начин. Нека си припомним историята на една забранена любов, която разказва режисьорът Дейвид Лийн във филма си от 1945 година „Случайна среща“. Те се срещат в бюфета на гарата. Тя е била на пазар в града и чака влака, за да се прибере у дома. В околото ѝ попада сажда, и тук галантно се намесва местният лекар, за да я извади. През останалите осемдесет минути прекрасно написаният сценарий се върти около неудържимо нарастващата им любов и все по-задълбочаващото се чувство за вина у двамата. Високата, слаба фигура на Тревър Хауърд, силните очертания на носа и челюстта му, вирнатото носле и ясните очи на Силия Джонсън като че ли ги превръщат във въплъщение на идеалните типове на англичанина и англичанката. Те са представители на онази непоклатимо почитана средна класа, в която хубавите момичета искат единствено да бъдат „истински щастливи“.

Докторът започва ухажването с класическия британски гамбит — обсъждане на времето. Малко по-късно става дума за музика. „Мъжът ми не е музикален“, казва тя. „Браво на него“, отвърща докторът. Браво на него ли? Защо браво? В какъв смисъл? Репликата прозвучава така, сякаш отсъстващият съпруг е успял да преодолее някакво тежко заболяване. Това „браво“ означава, разбира се, признаването на правото на индивида да бъде еснаф, колкото си иска, и да постъпва между четирите стени на собствения си дом така, както намери за добре. Любовната история се развива стремително на фона на Втория концерт за пиано на Рахманинов, докато двамата пият нескончаеми чаши чай в чакалнята на Милфърдската гара. Съпругът на Силия Джонсън е от онзи тип мъже, които наричат съпругите си „старо момиче“, чийто върховен израз на симпатия е съвместното решаване на кръстословици. „Струва ми се, че ако живеехме в потопъл климат, всички щяхме да бъдем различни, размишлява тя.

Нямаше да бъдем толкова затворени, плахи — и с трудни характери.“ Тъй като самата тя е англичанка, Силия не изпитва враждебност към съпруга си, когото счита за „мил, но хладен човек“. Тревър Хауърд, който също се намира в капана на един изстинал брак, не изразява неприязън към жена си или към децата. Но двамата са увлечени от силата на една страст, която не може да бъде овладяна. „Трябва да бъдем разумни, гласи постоянният рефрен на филма. Ако успеем да се овладеем, все още има някакъв изход.“

Накрая, въпреки взаимните уверения в безсмъртни чувства, любовта им си остава неконсумирана. Той постъпва по единствено почтения начин и приема назначение в някаква южноафриканска болница, а тя се връща при скучния си, но почтен съпруг. Край на филма.

Какво ни казва един от най-популярните английски филми за англичаните? Първо — безсмъртната формулировка на убеждението им, че, „не сме дошли на този свят, за да се забавляваме“. Второ, огромното значение, което отдават на чувството за дълг — носенето на униформа е било част от живота на по-голямата част от пълнолетното население на страната. /Самият Тревър Хауърд е лейтенант от Кралския свързочен корпус, филмовата рекламна машина му приписва редица въображаеми подвизи; Силия Джонсън е служила в помощните полицейски части — и двамата са си научили урока да жертват удоволствието в името на нещо по-възвишено/. Това е основното послание на филма — емоциите трябва да се държат под контрол. Годината е 1945, но със същия успех би могла да бъде 1955 или дори 1965. Модата се е променила, но времето е все така влажно, а полицаите — все така любезни. Независимо от следвоенния стремеж към по-равномерно разпределение на благосъстоянието, в тази страна все още всеки си знае мястото в социалните структури. Все така всяка сутрин униформени служители разнасят хляба и млякото по къщите. Има неща, които се правят, и други, които просто не се правят.

Да, можем да приемем, че това са почтени хора, работливи дотолкова, доколкото с усилията си могат да задоволят скромните си желаниа. Свикнали са да бъдат нападани, да бъдат под обстрел, да се държат предизвикателно срещу неприятеля. Това е картината на британските войски, които удържат на последната отчаяна атака на французите при Ватерло; на кубето на катедралата „Сейнт Пол’с“,

оцеляло сред дима и пламъците на германските бомбардировки благодарение на героизма на доброволците. Англичаните имат силно развито чувство за правата на личността, но винаги заявяват гордо, че „не обръщат особено внимание“ на политиката. Постоянно провалящите се опити на всички крайно леви и крайнодесни формации да проникнат в Парламента свидетелстват за дълбокия скептицизъм на англичанина към всеки, който започне да му обещава Обетованата земя. Вярно, англичаните винаги са били резервирани и склонни към меланхолия. От друга страна, не са жертва на религиозен канон. Англиканската църква е по-скоро политическа институция. В Англия определението „свестен човек“ наподобява на канонизация поради доказано притежание на необходимите християнски добродетели. В случаите, когато бюрокрацията изисква от англичаните да обозначат някъде своето вероизповедание, те си знаят, че вписването на съкращението „А.ц“ /Англиканска църква/ в графата е напълно достатъчно и оттук нататък никой няма да ги преследва с настоявалия да ходят на църква или с изисквания да дадат всичко, което имат, на бедните.

През 1951 година списание „Пийпъл“ организира широко допитване до читателите си. В продължение на три години Джефри Горър разучава единадесетте хиляди отговора, за да стигне накрая до заключението, че националният характер не се е изменил особено през последните 150 години. Има, разбира се, и значителни, но по-скоро външни промени — една нация, не зачитаща особено законите, се е превърнала в диаметралната си противоположност; народ, чиито основни забавления са били боят на мечки с кучета и публичните екзекуции, развива подчертана хуманност и отвращение към жестокостта; ширещата се корупция в обществения живот отстъпва място на почтеността. Но „... не се е променила любовта към свободата; подчертаното нежелание да бъдат пренебрегвани или пък контролирани; постоянството; слабият интерес към половата активност — в сравнение със същия показател в съседните държави; силната вяра в значението на образованието за формирането на характера; съобразяването с чувствата на другите; много силна привързаност към семейството и брачната институция... Англичаните са истински обединена нация; бих казал дори много по-сплотена, отколкото по което и да било друго време в историята им. Спомням си,

докато четях първите отговори на разпратените въпросници, постоянно си казвах «Какъв скучен живот водят тези хора!» — и веднага след това; «Какви добри хора!» Предполагам, че и сега бих казал същото.“^[2]

Причините за тази сплотеност са повече от ясни — по това време страната едва е започнала да се съвзема след ужасната война, която е изисквала от всички участие във всеобщата жертва. Населението на Англия е все още относително хомогенно, свикнало да приема отрицателните страни на дисциплината и незасегнато от масовата емиграция. Англичаните са все още островитяни — не само в буквалния смисъл на думата, — защото медиите все още не са успели да обхванат света в мрежите си.

Такъв е бил светът на нашите дядовци. Светът на кралица Елизабет II и на херцога на Единбург, нейния съпруг. През 1947 година младата принцеса Елизабет взема за съпруг лейтенанта от флота Филип Маунтбатън. В тези бедни времена /на човек се полагали килограм картофи и четвърт бекон седмично/ сватбата дарява с възшебство и очарование унилата и обедняла страна. Филип се венчава във военната си униформа, а вместо доброволческата униформа, с която е ходела по време на войната, Елизабет носи копринена венчална рокля, обшита с 10 000 перли. Напълно в духа на Тревър Хауърд и Силия Джонсън, пред тях се простират дълги години съвместен живот. Така и става. Но те са представители на последното поколение, живяло в съгласие с този морален кодекс. Също като една четвърт от двойките, венчани през 1947 година, Елизабет и Филип дочакват заедно златната си сватба през 1997 — но по това време тежкия морален проблем на Тревър Хауърд и Силия Джонсън се е превърнал едва ли не в исторически куриоз: според очакванията не повече от една десета от двойките, встъпващи в брак през деветдесетте години, биха могли да завършат подобен брачен маратон. През 1997 година почти половината от работещото население са жени — удивително бърза промяна, като се има предвид кротостта, с която само петдесет години преди това жените са отстъпвали работните си места на демобилизираните мъже. Ежегодно се сключват 200 000 брака, по-голямата част от които завършват с развод при това инициативата за развода най-често се поема от жените, които вече не са склонни да мислят, че „трябва да бъдем разумни“^[3]. По времето,

когато кралица Елизабет и принц Филип празнуват златната си сватба, три от четирите им деца са сключили бракове и трите брака са се провалили. Престолонаследникът се развежда с жената, която трябваше да стане следващата кралица, а скоро след това тя загива в едни парижки подлез заедно със своя любовник-плейбой, Доди Ал Файед, чийто баща, Мохамед, е собственик на най-прочутия магазин в една страна, за която някога Наполеон е казал, че е нация от магазинери. Същият този Мохамед има обичая да раздава пари в кафяви пликове на депутати от консервативната партия — тъкмо тази партия, която претендира да гради програмата си върху вековната английска традиция на чест и достойнство. Погребението на Даяна предизвика такава поредица странни, „неанглийски“ прояви на национален траур — паленето на свещи в Кенсингтън Парк, хвърлянето на цветя върху преминаващия ковчег, че хората от военното поколение можеха само да се удивляват, сведени до положението на чужденци в собствената си страна.

Хвърлянето на цветя е резултат от гледането на телевизия — обичаят е средиземноморски и латиноамерикански. Властта на средствата за масова комуникация е несъмнено огромна. Модата в храненето, обличането, музиката, забавленията вече не се основава на обичаите на страната. Дори обичаите, които си остават автентично местни, се практикуват от едни много променени „англичани“. Петдесет години след като корабът „Емпайър Уилдръш“ приставя в Тилбъри и от него слизат 492-ма емигранти от Ямайка, расовият състав на нацията е коренно изменен. Масовата емиграция към Британия се съсредоточава предимно в Англия и в повечето големи градове има зони, където трудно можеш да срещнеш бял човек. На такива места определението на емигрантите като „етнически малцинства“ започва да звучи подчертано неестествено. През 1998 година белокожите деца се превръщат в малцинство в общинските средни училища в централната част на Лондон. За повече от една трета от децата в централен Лондон английският не е майчин език.^[4]

Ако англичаните са се променили, не по-малко са се променили и градовете, в които те живеят. В своята военновременна възхвала на всичко английско „Лъвът и еднорогът“, Джордж Оруел^[5] съумява да избегне сантименталната консервативна представа за една състояща се от градини и цъфнали крайпътни плетища Англия. Опитвайки се да

изгради описание на една страна, което да отговаря по-точно на живота на по-голямата част от обитателите ѝ, Оруел рисува образа на една земя, осеяна с червени пощенски кутии, ланкашърски дървени обувки, опушени градове, грубоват език и опашки пред бюрата за безработни. Картината е типична, също като картините на Л. С. Лоури^[6], и също като картините на Лоури, е образ на една потънала в историята епоха. Одимените фабрики отдавна са затворили врата след краха на текстилната индустрия, опашките пред бюрата за безработни са се пренесли в офисите на социалните служби, където чиновниците се крият от обществения гняв зад здрави стъклени паравани. Червените пощенски кутии все още си стоят по местата, но другата боядисана в червено тротоарна характеристика, телефонните кабинки от времето на сър Джордж Гилбърт Скот^[7], са заместени от някакви функционални приспособления от стъкло и стомана. Ако тук-там има оцелели стари телефонни кабинки, те са оставени като украса на някое градче с умишлено съхранен старинен вид, а магазинчетата изчезват едно подир друго, изместени от пицарии и закусвални, в които продават хамбургери. По тези места светът, в който живеят англичаните, е подчертано неанглийски. Някогашните носталгични главни улици са претъпкани с паркирали коли — или пък превърнати в пешеходни зони, със сменен калдъръм, фенери от ковано желязо и имитации на някогашните кошчета за боклук — превзета фантазия на тема как е изглеждало градчето през епохата на кралица Виктория, ако предположим, че викторианците са познавали съмнителната наслада от един „Биг Мак“. Тъкмо в градовете, които най-настоятелно държат да се демонстрират като част от английското културно наследство, като Оксфорд или Бат например, магазинчетата, в които човек можеше да си купи дузина пирони, домашен кейк, или да поръча да му закърпят костюма, са затворени и на тяхно място има безброй сувенирни магазини, от които можеш да си купиш плюшено мече, тениска, или да избираш между всевъзможни джунджурии. Другаде на мястото на магазинчетата има огромни супермаркети, в които се продава всичко — от кухненски съдове до бебешки дрешки; нацията от магазинери се е превърнала в нация от оператори на касови апарати. Полиците не патрулират пеш, а кръстосват улиците в коли или чакат в микробуси къде ще възникне някаква неприятност.

В друго свое есе Джордж Оруел описва идеалната градска кръчма и я кръщава „Луната под вода“^[8]. Кръчмата се намира в странична уличка, има достатъчно клиентела, за да не бъде неуютна, но в нея е и достатъчно тихо, за да може да се води спокойно разговор. Обзавеждането е викторианско, без каквито и да било нововъведения, дружелюбните барманки наричат всекиго „мили“ и наливат силна черна бира със сметаненомека пяна, а в салона на горния етаж се сервира вкусен обяд. На тезгяха се предлагат сандвичи със салам, миди със сирене и различни туршии. Задният вход води към градина, в която има люлки и пързалка за децата. В края на есето си Оруел признава това, което читателите вече подозират: „Луната под вода“ не съществува. Сега обаче я има. Има четиринадесет традиционни кръчми, които носят името „Луната под вода“, и четиринадесетте са собственост на голям пивоварен концерн, чиято централа е в Уотфорд. Манчестърската „Луната под вода“ претендира да е най-голямото питейно заведение на Британските острови — с 8500 квадратни фута площ, разпределени в три бара на две нива. Персоналът наброява шестдесет и пет души. Кръчмата е украсена с фигура на героинята от популярния семеен сериал „Коронейшън стрийт“ Ина Шарплес, която бди добронамерено като някоя богиня на плодородието. Вътре е шумно, надвикват се и в събота вечер е претъпкано със стотици млади мъже и жени, които се напиват агресивно с пенлива, вносна, американска бира.

Погледнато отстрани, Англия е коренно променена в сравнение с това, което беше. Няма усещане за споделени усилия или споделено страдание, рядко се намира някой, който има желание да служи във въоръжените сили, а въздържаността е далечен спомен. Тези, които все още се придържат към старите възгледи, че не е редно да се харчат пари за удоволствия и тоалети, са отчайващо малцинство.

И все пак тази изплъзваща се, полузабравена идентичност е единствената, с която англичаните разполагат. Сблъсках се с този смущаващ факт в началото на деветдесетте години, когато отидох в Южна Африка, за да присъствам на погребението на един приятел. Колата му беше излетяла от шосето, докато бързал, за да не изпусне уговорена среща. Църквата се намираше в богато предградие, където живееха само бели, по улиците имаше кажи-речи само беembeта, и на всяка ограда, украсена с бодлива тел, висеше надпис „Стреля се без

предупреждение!“ . Свещеникът, който водеше погребалната служба, беше африканер с либерални възгледи и според мен почти не познаваше Джон. Хорът се състоеше почти изключително от чистачките в сградата, където се намираше офиса на покойния. Бяха бедни, босоноги /в буквалния смисъл на думата/, но когато запяха „Нкози Сикелели Африка“, химна на чернокожите, сводовите на приличната на пещера псевдоготическа църква отекнаха от искрена страст. Не само защото явно обичаха да пеят. Те вярваха в това, което пееха. После свещеникът прочете простичкото надгробно слово и, като се обърна към фотокопирания списък на псалмите, обяви следващия химн. Трябваше да се пее „Йерусалим“ на Уилям Блейк^[9], странните английски стихове, пропити с типично израилтянска носталгия: „А тез нозе дали в древни времена са бродили на Англия в зелените полета...“

— Сега пейте вие, англичаните — провикна се той от амвона, — пейте!

Макар и смутени, се опитахме да направим, каквото можем. Но нашето пеене беше лишено от пламенната страст, с която пееха чернокожите чистачки. „Йерусалим“ е песента, която най-много наподобява на химн на Англия — с вълнуващата си мелодия и енигматичния текст. Но не можахме да пеем с вътрешно убеждение. Сигурно сме се притеснявали, но си остава фактът, че англичаните нямат обединяваща национална песен, както нямат и национален костюм. На шествието при избирането на мис Свят, когато момичетата трябваше да се явят в национални костюми, мис Англия се появи облечена в костюм на бийфийтър^[10]!

Националният празник на Англия, 23 април^[11], минава незабелязан, докато измислените „британски“ празници като „официалният рожден ден на Нейно величество“ се отбелязват с веещи се знамена, артилерийски салюти и приеми в британските посолства по света. Това, което за англичаните най-много наподобява на национален танц, танцът „Морис“, си остава тромаво кръчмарско забавление за брадати мъже в панталони с излъскани задници. Когато Англия играе срещу Уелс или Шотландия на футбол или ръгби, шотландците си пеят „Шотландско цвете“, уелсците — „Земя на нашите отци“, а англичаните мънкат британския национален химн, тази възслава на монархията с почти траурно звучене, чиято цел е да

обедини всевъзможните части на един разпадащ се политически съюз. На игрите на Британската общност организаторите възприеха „Земя на слава и надежда“ /„Land of Hope and Glory“/ като национален химн^[12]. /Само че в началото на 1998 година, когато футболния клуб „Гилингъм“, изпаднал във втора дивизия след тринадесет поредни поражения, започна да пуска по уредбата „Земя на слава и надежда“ преди мачовете, за да повдигне духа на играчите, организаторите получиха купища възмутени писма от запалянковците, според които хора, които могат да се мотивират от такава песен, били фашисти!/ Има повече от петстотин типично шотландски песни, повечето от които много популярни; но я се опитайте да влезете в някоя кръчма и да накарате някого да запее „Винаги ще има Англия“ или „Свободните мъже на Англия“, или която и да е друга от старите песни, и ще срещнете само удивено мълчание — или нещо по-лошо. Единствената песен, която английските запалянковци съумяват да докарат с относителен ентузиазъм, е любимият на чернокожите роби спиричуъл „Swing low, sweet chariot“ на ръгби-мачовете, а на футболните мачове — няколко попрестарели поппарчета, повечето с нецензуриран текст.

Какво може да означава тази липса на национална символика? Някои могат да твърдят, че това може дори да бъде симптом на самоувереност. Няма англичанин, който да види клетвата за вяроност към нацията, с която започва всеки учебен ден в американските училища, и да не се почувства объркан — такава публична декларация на патриотизъм за англичанина е, меко казано, наивна. Когато ирландците се закичват с детелини на деня на свети Патрик, англичаните ги наблюдават с покровителствена добронамереност; но на деня на свети Георги почти никой не се закичва със символичната роза. Тази светска мъдрост постепенно преминава във всеобщото убеждение, че всяка публична изява на национална гордост е не само простовата, но и някак нередна от морална гледна точка. Джордж Оруел забеляза тази тенденция още през 1948 година, когато писа:

„Сред хората с леви убеждения винаги е битувало мнението, че в това да си англичанин има нещо едва ли не срамно; че е дълг на всеки да се присмива под мустак на всичко типично английско — от пудинга с бърбечета до

конните надбягвания. Странен, но несъмнено верен е фактът, че почти всеки английски интелектуалец би се засрамил повече, ако го видят, че застава мирно, когато се свири «Боже, пази краля», отколкото ако го хванат, че краде от касичка с милостиня за бедните.»^[13]

Днес вече никой не става на крака, когато свирят „Боже, пази кралицата“, и всеки собственик на кинозалон, който се опита да възстанови обичая да се свири химна преди прожекция, ще опразни салона още преди края на първия стих. По времето, когато Оруел изразява своето възмущение, презрението на левите интелектуалци е без особено значение, защото англичаните все още не са чувствали нужда да се занимават със символите на своята национална идентичност. Когато си най-отгоре в най-мощната колониална империя на света, нямаш такива грижи. И тъй като понятието „Британия“ е в основата си политическо изобретение, се налага то да обхване съставните части на Обединеното кралство. Обсадената прослойка протестанти-преселници, присадени в Северна Ирландия, се вкопчват яростно в британската си идентичност, защото това е единственото, което имат. Но на други места, в покрайнините на кралството, с население предимно от келтски произход, традиционната идентичност се намира в мирно съвместно съжителство с принадлежността към Обединеното кралство — нещо, което англичаните приемат с радост, защото е доказано: този съюз е съюз на обособени единици. Затова и различните националности имат традиционни прякори — всеки шотландец е „Джок“, уелсецът — „Тафи“, ирландците — „Пади“ или „Мик“, но — и това е още един признак на келтското надмощие — няма подобен традиционен прякор на англичанин.

В хумористичната история на Англия, озаглавена „1066 и тъй нататък“, се казва, че „норманската инвазия е хубаво нещо, защото от този момент нататък англичаните спряха да се дават да ги побеждават и станаха велика нация“^[14]. Авторите признават, че в своето начало историята на Обединеното кралство е история на Англия. Книгата е писана през 1930 и свършва с края на Първата световна война и подписването на Версайския мирен договор, в който се казвало, че „на Англия се позволява да поеме разносните за войната“ и че „трябва да

има много повече държави“ — „това вече е лошо, защото увеличи учебниците по география“. Последното изречение гласи: „И тъй, Америка очевидно стана велика нация, а нашата история приключва с“.^[15] Британците се опитват да възприемат тази точка вече в продължение на три поколения.

Проблемът не е толкова болезнен за шотландците или уелсците, защото те никога не са губили напълно своята национална идентичност за сметка на съзнанието, че са британци. Идеалните образи на англичанина и англичанката обаче остават достъпни за всеки, който пожелае да моделира личността си по тях — оттам и успеха на „Итън“ и подобните училища в привличането на децата на новобогаташите — и нескончаемите имитации на „Итън“, осеяли земята от Индия до Малави.

Но един преуспял шотландец винаги, би могъл да се обърне към една ясно обособена наследствена идентичност /която не изключва другата/. Шотландия съхранява своята образователна и законодателна система. Може би като компенсация за загубената независимост шотландците запазват жизнено съзнание за собствената си история, „идентичност, която не се губи и след двадесет поколения“, както казва Робърт Луи Стивънсън в „Бентът при Хермистън“. Така нареченото „традиционно“ облекло на шотландците, плисираната поличка „килт“, е преоткрита като вариант на препасаното с колан наметало най-вероятно от един англичанин — квакерът Томас Роулинсън, собственик на чугунолеярна, обличал така работниците си. По същото време, когато англичаните се мобилизират, за да посрещнат изискванията на индустриализацията и градежа на една империя, сър Уолтър Скот пее химни за дивата романтика, сред която живеят шотландските планинци. Има ли нещо чудно, че след разпадането на империята шотландците имаха към какво да се обърнат?

Англичаните нямат алтернативна идентичност, която да ги спаси. Не е чудно, че те приемат рухването на британската мощ по-тежко от другите народности в империята, а през това време останалата част от кралството се успокоява с мисълта, че англичаните са автори на собствения си провал. Когато писателката А. С. Байът се заема със съставителството на сборник английски разкази, тя се заема да прегледа една излязла наскоро поредица от есета „Проучване на културните традиции във Великобритания“. Есетата имат за цел да

представят достъпно различните интелектуални традиции на острова. Тя открива, че 55 страници са отделени на шотландските културни традиции, 20 страници на карибските култури, 27 страници — на уелската и 28 — на ирландската културна традиция. Английската традиция е спомената три пъти, и трите пъти в предговора, и то във връзка с „предизвикателствата, отправени към хегемонията на Англия“. „Човек остава с впечатлението“, казва тя, „че англичаните съществуват само за да бъдат предизвиквани и отхвърляни“.^[16]

Англичаните приемат много сериозно това презрително отношение поради вродената си склонност към меланхолия. Не е необходимо да преувеличаваме въздействието на тази склонност върху личността — Англия има един от най-ниските проценти на самоубийства в Европа — много по-нисък от този на Унгария или дори на Швейцария. При това англичаните намират утеха в дълбоко залегналото убеждение, че страната така или иначе е обречена. Авторката на популярни романи Е. М. Делафийлд твърди, че кредото на англичанина включва четири основни точки: първо, „че Господ е англичанин и най-вероятно е получил образованието си в Итън, второ, че всички почтени жени са природно фригидни, трето, че е по-добре да се обличаш невзрачно, отколкото елегантно“, и последната — „че Англия е обречена на гибел“. Когато Нирад Чаудхури посетил Англия през 1955 година, той споделил в разговор с един политик, че страната му се струва извънредно дружелюбна и цивилизована. „Посещавате я в много благоприятно време“, отвърнал политикът, досущ като меланхоличното магаре Ййори. Когато Ричард Инграмс, бившият главен редактор на клюкарското списание „Прайвът Ай“, се опитва да състави антология от публикации на тема Англия, бил толкова впечатлен от преобладаващия песимизъм, че стигнал до извода, че подобна сбирка би трябвало да бъде озаглавена „Отиваме по дяволите“.

Този странно необщителен, не проявяващ склонност към самоанализи и песимистичен народ не може да продължава да живее по същия начин още дълго време. Те установяват, че управляващата партия ръководи страната им в съответствие с принципи, дошли отвъд Атлантика. Водещата прослойка на същата партия се състои от хора, родени отвъд северната граница на Англия. Англичаните видяха как Шотландия и Уелс получиха право на самостоятелно управление, и как

Европейският съюз налага вярата си в едно бъдеще, в което значение ще имат не националните държави, а комплексът от взаимоотношения между един федерален център и управляваните от него региони. Разпадането на империята най-сетне достигна сърцето ѝ — Британските острови: първите колонии последни получават своята независимост. От друга страна, натискът отвън става неудържим: „Стигнахме до края на историята на Британия“, пише Стивън Хаселър, писател с леви убеждения. „Хилядагодишното самостоятелно развитие /триста години, от което като силна, самоуверена и преуспяваща национална държава/ най-сетне достига своя завършек — под напора на два фактора — глобализацията и динамиката на Европейския съюз“.

[17]

Поведението на всички е апокалиптично до нетърпимост. В 247-страничната си тирада „Кой е за Англия?“ Клайв Аслет, главен редактор на списание „Кънтри лайф“^[18], търси обяснение за кризата на националната идентичност в предсказуеми фактори — като започнем от въвеждането на метричната система и подмяната на стария син паспорт с твърди корици с мекия виненочервен документ за принадлежност към Европейския съюз, феминизма, промяната в десените на традиционния туид, нахлуването на заведенията за бърза закуска и възходът на младежката култура. „Денонощно по коридорите в сградата на Европейския съюз отекват стъпките на брюкселските човекоядци, които мърморят също като великана от «Палечко»: «Мирише ми на традиционни английски нрави, вкусове и храни» — и тези думи отекват отвъд Ламанша“^[19] — така гласи едно типично изречение. Искрен ли е авторът в убеждението си, че идентичността на един народ може да зависи само от някакви си мерки и теглилки или от това, в коя част на платното хората карат колите си? Нима някой от тези автори — левият Хаселър и консерваторът Аслет — смята, че останалите страни-членки на Европейския съюз, от Португалия до Швеция, не са изправени пред подобни проблеми?

Навсякъде, където ме отведоха проучванията за тази книга, чувах едно и също сравнение. Англичаните поглеждат със завист отвъд Ламанша към традиционния си враг. „Вижте французите, каза един депутат от консервативната партия, техните проблеми не са по-малки от нашите. Но те поне знаят кои са, макар че не знаят къде отиват. А ние не знаем нито къде отиваме, нито кои сме. Представа си нямаме.“

Доказателство в подкрепа на неговите думи е едно сравнително изследване на мненията на английски и френски ученици от началния курс, появило се в образователната притурка на вестник „Таймс“ под заглавието „Не сме много горди, че сме англичани“^[20]. Заглавието отразява в типично мрачен стил резултата от анкета, проведена с 850 ученици на десет и единадесетгодишна възраст. Те трябвало да определят отношението си към своята страна и по-точно дали биха се подписали под думите „Гордея се, че съм французин /англичанин/“. Петдесет и седем процента от френските ученици категорично се съгласяват с твърдението. От английските ученици само 35 процента биха се подписали под такива думи. Когато били помолени да изразят по-подробно отношението си към Англия, децата очевидно започват да търсят аргументи за привързаността си към отечеството и изтъкват причини от рода на: „Тук не е нито прекалено горещо, нито прекалено студено... храната ни е чиста, водата също... англичаните са добри и здрави хора... ние сме независима държава... «Манчестър Юнайтед» е английски отбор“ и така нататък. За разлика от тях френските ученици говорят за „нашата прекрасна страна“, и казват неща от рода на „защото сме свободни“ и „защото всички сме равни“. Един дори пише: „защото Франция е великолепна, демократична и дружелюбна страна“. Разликата е показателна, макар и може би не в тази насока, която изтъква авторът на заглавието. На единадесетгодишна възраст английските деца вече са развили прагматичния начин на отговаряне, типичен за английската интелектуална традиция, докато френските ученици рецитират изтъркани лозунги. Някой по-скептично настроен коментатор би попитал защо отсъствието на шовинистични лозунги да се приема като нещо лошо, защо френските институции считат за необходимо да промиват мозъците на учениците по въпроса за славата на Франция и дали трябва да считаме, че една страна, където подобно усилие се смята за необходимо, е по-уверена в себе си.

Но за англичаните е типично да виждат всичко откъм лошата му страна. Широко разпространено е убеждението, че има нещо гнило в Англия: не може на един народ да му се говори в продължение на десетилетия, че цивилизацията му е в упадък, и той да не се повлияе от това. Една след друга политическите партии дават обещания да възстановят целостта и доброто име на страната и едно след друго тези обещания се оказват безобразни лъжи. Това не би имало особено

значение в Италия, където тъй или иначе никой не вярва в държавата, а институциите, в които хората вярват — семейството, селото, градът, са все още подчертано жизнени. Англичаните са вложили вяра в някои институции — от които Британската империя просто изчезна, Англиканската църква избледня, а парламентът става все по-несъстоятелен.

Изчезнали са не само външните опори, а и вътрешната стабилност. Веднъж попитах писателя Саймън Рейвън какво според него означава да бъдеш англичанин и той отвърна със следното безутешно оплакване: „мислех, че това ще рече добри маниери, крикет, прилични класови отношения, почтено отношение към жените, коректност към враговете, липса на злонамереност — но сега не съм убеден в това“. Актьорът Джон Клийз, който все повече заприличва на заядливите стари полковници, които някога пародираше, започва и да говори като тях: „Ако разговаряхме преди тридесет години, бихме могли да направим какви ли не обобщения относно Англия — каза той. В днешно време не можеш да се осланяш на нищо.“ Драматичните монолози се допълват от този на Рой Стронг, автор на дневници, книги за градинарство и голям критикар. „Семействата се разпадат, вярата е дискредитирана. И откъде тогава да дойде чувството за национална идентичност? На какво се опира целостта на тази държава? Кажете-речи, на нищо.“

Когато започнах да обмислям написването на тази книга, се обадох на драматурга Алън Бенет. На времето той бе представен на една пресконференция в Ню Йорк като „национална ценност“, като че ли е паркът в Сисингхърст или бурканче със сладко от малини, носещо етикета на „домашно производство на женското дружество“. Ако някой разбира английския национален характер, това би трябвало да е той. Това, което прави пиеси като „След четиридесет години“, „Старото отечество“, „Един англичанин в чужбина“ и „Въпрос за принадлежност“ толкова английски — като изключим това, че в тях става дума за Англия — са пластове от многозначност в сюжета им. / Особено ми харесва една сцена от „Старото отечество“, в която Хилари, шпионин, избягал в Москва, говори за Англия: „Ние сме заченати с ирония. Иронията се просмуква в нас с околоплодните води в утробата на майките ни. Иронията е сребърното море, в което всички плуваме. Водите на иронията изпълняват свещената си мисия,

отмивайки чувството за вина и отговорност, както и целенасочеността. Ние се шегуваме, без да се шегуваме, вълнуваме се, но не чак дотам, сериозни сме, но не докрай“.^[21] Тези думи предават много точно една от основните части на английската същност.

Затова писах на Алан Бенет и му предложих да се срещнем на обяд или на чай, за да поговорим по темата. В отговор получих картичка с изглед от върховете на Пенините^[22] и следния текст:

„Благодаря за писмото Ви. За съжаление никак не ме бива за такива работи. Ако бях в състояние да облека в думи мнението си за английския дух /и това, което обичам и ненавиждам у него/, изобщо нямаше да пиша, защото тъкмо постоянните ми опити да си го изясня ми дават творческа инерция. Наистина не бих могъл да Ви бъда от полза, но Ви желая успех в начинанието. Преди тридесет години съм идвал в селото Ви. Надявам се, че не се е променило.“

Наистина ли смяташе, че „никак не го бива за такива работи“? За какви работи? Дали просто не беше намерил учтив начин да ми каже да му се махна от главата? Като казваше, че само ще ми загуби времето, може би всъщност имаше предвид, че аз ще загубя неговото? Искрен ли беше в твърдението си, че ако разбере същността на английския дух, ще спре да пише, след като бе прекарал живота си в анатомични дисекции на същия този дух? Ами това последно изречение за селото и надеждата, която изразяваше, че не се е променило — то е толкова типично английско, молитвата на един народ, който върви заднишком към бъдещето, за когото всяка промяна задължително е промяна към по-лошо.

Затова реших да започна отначало, и да приема, че англичаните са народ, който не можеш да обикнеш лесно. Те нямат чара на ирландците, не са приветливи като уелсците, нито пък прями като шотландците. Достатъчно е да прекарате само пет минути в някой чуждестранен бар, където има група англичани, за да изпитате в най-добрия случай снизхождение към неспособността им да ползват чужди

езици, а в най-лошия — да ви хване срам, като ги чуете как се провикват, поръчвайки си храна и напитки, които им напомнят за дома. Дори при по-въздържаните англичани добрите маниери прикриват безграничното им презрение към околните: човек наистина може да се чувства като по-високостоящ от съседите си само ако не ги познава добре. Англичаните по повод и без повод изтъкват претенциите си за превъзходство, а същевременно са създали най-отвратителните футболни хулигани в Европа. Ако трябва да бъдем честни, те проявяват и някои по-привлекателни черти на характера си. Вече не изтъкват толкова агресивно предимствата на собствения си начин на живот. Пък и кое друго общество държи толкова много на чувството за хумор?

Ако държите да откриете какво превръща англичаните в това, което са, много бързо ще направите две открития. Първо, че този разположен близо до континента остров е възбуждал интереса на внушително число чуждестранни посетители, които впоследствие са изгаряли от нетърпение да споделят впечатленията си с останалия свят — съществуващите пътеписи и спомени за Англия запълват цели библиотеки. Второ, много малко е писано по въпроса за английския национализъм. Това се дължи на факта, че докато в страни като Естония и Етиопия може да откриете всевъзможни националистически движения, в Англия такива почти не съществуват. Някои от причините можете да откриете лесно — в продължение на много дълъг период страната не е преживявала чужда окупация, и съответно не е имало и опити за унищожаване на местната култура. Съществува и очевидният факт, че, като изключим някой и друг футболен мач или среща по крикет, Англия кажи-речи не съществува като отделна държава: национализмът е по-скоро британска черта.

И така, упадъкът на Британия кара всевъзможни неприятни явления да изпъзват от скривалищата си. Неотдавна получих по пощата кафяв плик, надписан с печатни букви — почеркът, доколкото можеше да се отгатне, не беше на образован човек. На пощенското клеймо пишеше „Хъл“. За свой късмет отворих плика с края на една химикалка. Горната част на единствения лист вътре беше поръбена със залепени по нея бръснарски ножчета. От едната страна имаше комиксно изображение на британски войник от Втората световна война с каска, легнал в окопа с пушка в ръка. Отдолу със същия почерк

пишеше: „Не мърдай, черна мутро!“ От другата страна беше нарисувана бесилка, а във вътрешната част на примката бяха изписани моите инициали. На долния край на страницата пишеше с гигантски букви: „Гордея се, че съм британец!“ Вече не си спомням какво точно бе предизвикало тази реакция. Това писмо ми напомни на антисемитските писания, които получавах по пощата, когато някакъв глупак си бе внушил, че съм част от световния еврейски заговор за разрушаването на Великобритания. Няма нищо типично за Великобритания в тези не особено вълнуващи преживелици — за това може да свидетелства всяка жертва на германски, френски или швейцарски расизъм. Мисълта ми е, че този предразсъдък върви по-скоро с британския, а не английския дух.

Известно време след парламентарния указ, по силата, на който Англия и Шотландия се обединяват под общото име Великобритания /1707 година/ и отделни личности, и законодателни актове наричат Шотландия „северна Британия“, а Англия „южна Британия“, намеквайки за една епоха отпреди Англия. Особено амбициозните започнали да наричат Ирландия „Западна Британия“. Въпросът има следния политически аспект: жителите на Северна Британия се наричат шотландци, докато обитателите на Южна Британия биха казали, че са англичани или уелсци, но също така и британци. Единственото изключение на правилото ще срещнете в Ирландия, където католиците ще ви кажат, че са ирландци, а протестантите — че са британци, — но това също си има политически основания. Протестантските паради в Северна Ирландия — тези наперени шествия, които се провеждат на всеки 12 юли, са може би единствените популярни чествания на британския дух във Великобритания. /Другите са официални процедури като смяната на караула пред Бъкингамския дворец или полуофициално развиване на знамена като на последната вечер от Променадните концерти./ Но гледката на старците в бомбета, стиснали здраво устни, препасани с оранжеви шарфове, които маршируват под ритъма на барабаните, не означава нищо за останалата част от Британия. Парадоксът е, че когато така наречените „лоялисти“, британците от Ълстър, демонстрират своята принадлежност към Британия, вместо да изглеждат част от нас, те ни се струват съвсем различни.

Английският национализъм, ако изобщо се прояви, има съвсем друго лице. То е по-неясно, защото самите англичани вече не са много наясно какво точно ги прави това, което са: самоувереността от епохата на империята е попречила на склонността към самоанализ. Английският национален дух е трудно определим, защото няма народностни и религиозни граници. Той е нещо много лично, въпрос по-скоро на личен избор, и основната му характеристика е тих, но несломим инат. Но в дълбините на тази национална идентичност нещо започва да се размърдва. През 1995 година най-големите търговци на поздравителни картички. „Клинтън’с“, извадиха на пазара картички за празника на свети Георги. Две години по-късно през април магазините продават по около 50 000 броя от тези картички. През лятото на 1996 г. бе забелязано рязко увеличаване на броя на английските запалянковци на „Евро’96“, които бяха предпочели да си боядисат лицата в бяло с червения кръст на свети Георги, вместо с по-популярния „Юниън Джек“. През април 1997 вестник „Сън“ се присъединява към общата тенденция, като отпечатва на половин страница знамето с кръста на свети Георги, апелирайки към читателите си да си го залепят на прозорците. Идеята не доби голяма популярност, но интересното беше, че някой от империята на Рупърт Мърдок — чиито средства не са натрупани от надценяване на интелектуалните способности на читателите — бе доловил накъде духа вятърът. През следващата година Английската асоциация по туризма организира едноседмична обиколка на страната, озаглавена „Свети Георги превзема Британия“, защото, както се изрази техен говорител, „досега хората се притесняваха да демонстрират принадлежността си към английския народ“. По време на световното футболно първенство през 1998 г. знамената с кръста на свети Георги като че ли бяха повече от тези на Обединеното кралство. Празникът на свети Георги през 1999 година беше отбелязан от „Сън“ с голяма вложка в празничното издание, озаглавена „100 причини да се гордеем, че сме англичани“. Въпросните причини включват Времето / № 4/, Свинските обрезаки / № 28/. Момичетата на трета страница в таблоидите / № 45/, Чарлз Дикенс / № 55/, автомагистрала М 25 — „където се получава най-голямото задръстване на кръгово движение на света“ / № 71/, Агата Кристи / № 88/, и „Диърдри“, леличката, която отговаря на писмата на читатели в самия вестник „Сън“ / № 95/.

Но какво толкова празнуват англичаните на този ден? Авторът на „Жената на френския лейтенант“ и „Колекционерът“, Джон Фаулз, след дълги разсъждения по въпроса за разликата между англичанин и британец стига до извода, че докато цветовете на Британия — тези, на които маршируващите в Ълстър протестанти се кълнат във вярност, са синьо, бяло и червено, то цветът на Англия е зеленият. „Каква е синьо-бяло-червената Британия?“ се пита Фаулз. И си отговаря:

„Британия на Хановерската династия, на викторианската епоха^[23] и епохата на крал Едуард^[24], на Империята, на «Владей, Британийо» и маршовете на Елгар, на Джон Бул, на битките при Пууна и Сома, на старата образователна система със сериозния образователен пердах; на Нюболт, Киплинг и Рупърт Брук; на клубовете и конформизма; на непроменимото статукво; на шовинизма у дома и арогантността в чужбина; на патриархалните отношения; на кастовото разграничение, демонстративната набожност и лицемерието.“^[25]

Очевидно Фаулз никак не е впечатлен от тази Британия, макар че апологетите на Империята и нейните заслуги несъмнено биха изредили дълъг списък с положителните ѝ характеристики — законност, напредък на научните изследвания, изследователски експедиции, прояви на лична храброст, Бъртън, Спийк, Ливингстън, Флорънс Найтингейл и капитан Скот. Но две неща остават необясними. Първо, тази Британия — ако я противопоставим на самостоятелните понятия Англия, Шотландия и Уелс — е възплъщение на една политическа идея. Второ, че след появата си на тази политическа идея тя последователно се опитва да оправдае съществуването си, упражнявайки своето влияние на други места. Доказателството за успеха ѝ — знамето „Юниън Джак“ — се вее, но пилоните от островите Оркни до островите Фиджи. Зелената Англия е нещо съвсем различно. Според Джон Фаулз фактът, че Англия е остров, създава един народ, „който наблюдава събитията от север, отвъд водите“, народ от наблюдатели, а не от експериментатори.

Географското положение дава на англичаните възможността да станат пионери на законодателството и демокрацията.

Но нека първо определим точно темата, върху която ще разсъждаваме. Някои аспекти на английския дух остават постоянни през вековете, други постоянно се изменят. Също както вече езикът им, превърнал се в световен, не може да послужи за определяне на тяхната идентичност, така и етническата принадлежност не върши работа — аз например се считам за англичанин, въпреки че съм четвърт шотландец и кой знае още каква кръв тече в жилите ми. Но всички можем да си направим по един списък, подобен на този на Джон Фаулз. Ако трябва да изреждам, без да се замисля, моят списък би включил: селски крикет, изказването „Знам си правата“, Елгар, „Направи си сам“, пънк, ирония, жизнена политика, духови оркестри, Шекспир, кълмбърландски наденички, двуетажни автобуси, Воън Уилямс^[26], Джон Дън, Чарлз Дикенс, незабележимо повдигащите се дантелени перденца на прозорците, мания за големи бюстове, викторини и кръстословици, селски църкви, каменни стени, градени без хоросан, градинарство, Кристофър Рен^[27], Монти Пайтън, толерантните англикански викарии, „Бийтълс“, лоши хотели и хубава бира, църковни камбани, Констабъл^[28] и Пайпър^[29], определянето на чужденците като „смешни“, Дейвид Хеър^[30] и Уилям Кобет^[31], преливане, женски дружества, риба с пържени картофи, къри, Бъдни вечер в Кинг'с Колидж, Кембридж, безразлично отношение към храната, учтивост и нецензурни изрази, паркинги с грозни каравани върху красиви скалисти крайбрежия, препечени кифли, „Бентли“, и какво ли не още. Може не всичко от изреденото дотук да е типично английско, но важното е, че за разлика от крайъгълните камъни на британския дух, които обикновено са помпозни, превзети и предварително планирани, ако подберете три-четири точки от горния списък, те неминуемо ви насочват към една определена култура — също тъй недвусмислено, както уханието на открит огън в есенния здрач.

Затова, преди англичаните да потънат отново в обичайната си меланхолия, струва си да отбележим, че има все пак нещо положително във факта, че те не са отделяли много време на самоанализи. Това е признак на увереност в себе си: англичаните не са се занимавали с определянето на собствената си идентичност, защото не са изпитвали нужда от това. А изпитват ли такава необходимост

днес? Мога да отговоря на този въпрос единствено така — като че ли вече не могат да избегнат самоопределянето поради изредените погоре фактори. На този свят проспериращите страни — тези, в които процъфтява икономиката и сигурността — имат ясно съзнание за собствената си култура.

---

[1] Vaterland (нем.) — родина, отечество. — Б.пр. ↑

[2] Джефри Горър, „Exploring English Character“, стр.303. — Бел.авт. ↑

[3] През 1995, според последните статистически данни, 174 000 брака в Англия и Уелс завършват с развод /източник: Национален статистически институт/. През септември 1997 жените съставляват 46,3% от работната сила: за сравнение същата цифра за 1947 година е 30%. — Б.авт. ↑

[4] Лондонски изследователски център: „Education in London: Key facts, 1997“, стр.18. — Б.авт. ↑

[5] Джордж Оруел (1903–1950) — псевдоним на Ерик Артър Блеър, англ. писател и критик, роден в Индия, чиито най-прочути произведения са „Животинска ферма“ и „1984“. — Б.пр. ↑

[6] Лорънс Стивън Лоури (1887–1976) англ. живописец, известен със своите индустриални пейзажи. Картините му са израз на отчуждението в големите градове. — Б.пр. ↑

[7] сър Джордж Гилбърт Скот (1811–1878) — англ. архитект, представител на т.нар. „готическо възраждане“ във викторианския архитектурен стил, организатор и директор на най-голямата английска архитектурна фирма от периода. Едни от най-прочутите му произведения са Паметникът на мъчениците в Оксфорд и Мемориалът на принц Албърт в Лондон. — Б.пр. ↑

[8] Джордж Оруел: „The Moon under Water“, публикувано в „Ийвнинг Стандърд“, 9 февруари 1946 г. — Б.авт. ↑

[9] Уилям Блейк (1757–1827) — англ. поет-романтик, живописец и график, мистик, автор на поредица лирични и епически поеми, илюстрирани от самия него — едно от най-оригиналните произведения в западната културна традиция. — Б.пр. ↑

[10] бийфийтър — наименование на пазителите на крепостта Тауър в Лондон, които все още носят униформа от епохата на династията Тюдор. — Б.пр. ↑

[11] 23 април — празникът на свети Георги, светецът-покровител на Англия. — Б.пр. ↑

[12] Land of Hope and Glory — откъс от марш №1 на Елгар, който се изпълнява самостоятелно с текст на А. С. Бенсън — една от най-популярните английски песни. — Б.пр. ↑

[13] Джордж Оруел: „The Lion and the Unicorn“, стр.48. — Б.авт. ↑

[14] У. С. Селър и П. Дж. Йейтман: „1066 and All That“, стр.25. — Б.авт. ↑

[15] Пак там, стр.123. — Б.авт. ↑

[16] А. С. Байът, „What It Means To Be English“, в „Таймс“, 6 април 1998 г. — Б.авт. ↑

[17] Стивън Хаселър, „The English Tribe“, стр.3-4. — Б.авт. ↑

[18] Клайв Аслет, „Anyone for England?“. — Б.авт. ↑

[19] Пак там, стр.22. — Б.авт. ↑

[20] „English — and not very proud of it“ — образователна притурка на „Таймс“, 23 май 1997. — Б.авт. ↑

[21] Алън Бенет, „The Old Country“, стр.58. — Б.авт. ↑

[22] Голям планински масив в Северна Англия. — Б.пр. ↑

[23] период на най-големия просперитет на Британската империя, по време на който на трона е кралица Виктория (1837–1901). — Б.пр. ↑

[24] крал Едуард VII наследява майка си кралица Виктория през 1901 г. Изключително популярен и обичан крал, той управлява империята до смъртта си през 1910 г. — Б.пр. ↑

[25] Джон Фаулз, „On Being English But Not British“, стр. 71. — Б.авт. ↑

[26] Ралф Воън Уилямс (1872–1958) — англ. композитор, основател на националистичното движение в английската музика. — Б.пр. ↑

[27] сър Кристофър Рен (1632–1723) — архитект, астроном и математик, най-великият англ. архитект на своето време. Негово дело е проектът на катедралата „Сейнт Пол’с“. — Б.пр. ↑

[28] Джон Констабъл (1776–1837) — англ. художник, който заедно с Дж. М. У. Търнър е водеща фигура в английската пейзажна живопис през XIX век. — Б.пр. ↑

[29] Джон Пайпър (1903–1992) — известен английски художник и илюстратор. — Б.пр. ↑

[30] Дейвид Хеър (1947) — британски драматург и режисьор, известен с умелите си сатири на британското следвоенно общество. — Б.пр ↑

[31] Уилям Кобет (1763–1835) — популярен англ. журналист, изиграл значителна политическа роля като застъпник на пасторалните традиции на Англия срещу промените, предизвикани от индустриалната революция. — Б.пр. ↑

ВТОРА ГЛАВА

СМЕШНИТЕ ЧУЖДЕНЦИ

*„Най-хубавото нещо, което свързва
Франция и Англия, е морето.“*

Дъглас Джерълд,
„Съюзът между Франция
и Англия“

През 1836 година мисис Френсис Тролъп^[1] пристига в Кале и случайно дочува думите на един млад човек, който пристигал за първи път във Франция. Той бил съпровождан от друг, по-опитен пътешественик, познавач на нравите в света отвъд белите скали на Доувър. Тя цитира разговора така:

„— Каква ужасна миризма! — заяви непосветеният, пъхвайки носа си дълбоко в носната кърпичка.

— Така мирише на континента, господине — отвърна опитният пътешественик.

Така си и беше.“^[2]

Казват, че географията гради историята. Но ако съществува такова нещо като национална психология, възможно е то също да се основава на географията. Щяха ли французите да питаят страх Божи от германците, ако не граничеха с тях, та германците толкова често да прегазват границите им? Би ли съумяла Швейцария да поддържа аморалния си просперитет, ако не беше планинска държава? Самото отсъствие на географско самоопределение при евреите създава ционизма — една от най-мощните идеологии на двайсети век. Основно

и най-дълбоко въздействие върху англичаните има фактът, че обитават остров.

Това обуславя и начина, по който са мислили за най-близките си съседи. Рисунките с неприлично съдържание са били наричани „френски картички“ или „френски гравюри“. На проститутките казвали „охраната на френското консулство“ — прозвището им произлиза от момичетата, които се навъртали постоянно пред френското консулство в Буенос Айрес. На гащите с широки крачоли, които момичетата носели, казвали „френско бельо“. Ако някой мъж се възползвал от услугите им, се казвало, че „взема уроци по френски“. Ако в резултат се разболеел от сифилис, значи си бил лепнал „френската болест“, „френска подагра“, „френска шарка“, или дори му били направили „френски комплимент“. Нещастният сифилитик се сдобивал с така наречената „френска корона“ — кръгообразно разположени отоци, които пък наричали „френски прасета“. Ако „пофренчването“ му се оказало особено тежко, можел да му окапе носа, и тогава казвали, че диша през „френски фагот“. Начинът за един мъж да се предпази от тези зарази бил един — да носи „френско писъмце“ или „френски предпазител“, или просто „французин“ — освен, разбира се, ако самият той не бил французин — в такъв случай си слагал *capote anglaise*^[3].

Нещата не се ограничавали единствено в сферата на секса. Съществувала обща тенденция всяко нередно или направо лошо поведение да се окачествява като „френско“. Когато го питали как да му е опечен бифтекът, достойният англичанин отвърщал „като французин“, т.е. многократно завъртян на тигана, намек за предполагаемото непостоянство на французите. Д-р Джонсън^[4] стига дотам да твърди, че му била попаднала дисертация, според която петлетата, с които обикновено се украсявали ветропоказателите, били моделирани по националния символ на Франция, петела. Жаргонът на крадците бил наричан „амбулантен френски“. Когато някой застрелял фазан извън ловния сезон, казвали, че „свалил френски гълъб“. Чак до петдесетте години на нашия век англичаните, когато се извиняваха, че са изругали, казваха „извинете ме за френския израз“. Твърди се, че Джон Мейджър е употребявал израза и през деветдесетте години. По същото време неоправданите отсъствия от работа се наричаха „френски отпуск“. Целувката с език все още се нарича „френска“, като

че ли на англичаните и през ум не би им минало да си пъхат езика в чуждите усти, ако французите не бяха го измислили.

Всички тези характеристики се сипят по французите, защото, разбира се, те са наследственият враг. Много по-отдавна, когато Англия воювала с Испания, сифилисът бил наричан „испанска чума“, а на корупцията казвали „испански нрави“. Когато основни конкуренти в морската търговия стават холандците, англичаните измислят изрази от рода на „двоен холандски“, което ще рече „глупости; бръцоловене“, и „холандски кураж“, когато искат да опишат фалшивата смелост, придобита от алкохола. Същата схема важи за цяла Европа — в Полша сифилисът е известен като „немска болест“, а в Португалия е „холандска чума“ — отражение на местни вражди. Но англо-френската ненавист трябва се включи в отделна категория. Французите не остават по-назад, като наричат боя в училищата „английски порок“, на менструацията казват „англичаните дебаркираха“, тяхната съответка на „френски отпуск“ е „измъквам се като англичанин“, и, разбира се, казват „ругае като англичанин“. Но тяхната ненавист не се отличава с такова инстинктивно ожесточение — като жители на континента те имат и други съседи, с които да се занимават. Враждебността в английската терминология отразява двойственото им, направо шизофренично отношение към французите.

Сред англичаните от средната класа французите са обект на преклонение заради кухнята, виното и климата им. Всяка година около девет милиона английски туристи стягат багажа и тръгват за Франция. Много от тях обаче се запасяват с ритуални храни като консервиран боб, мармалад и чай, преди да се отправят за Прованс, поречието на Дордона или Бретан. След като са се хранили колкото е възможно по английски във френските вили, те се връщат у дома, претоварени със сирена, вина и пастети — все вкуснотии, за които се кълнат, че са неоткриваеми в собствената им държава. Може да презират французите за това, че се боят от Германия, но обожават френския *savoir faire* — израз, който на родния им език може да се преведе само с лумпенското, неизразително *know how* /знам как/[5]. Англичаните все още може да демонстрират понякога неприязън към склонността на французите да не се мият прекалено често и да изразходват повече средства за парфюми /когато потеглил обратно за Франция след края на похода в Египет, Наполеон писал на Жозефина: „Не се мий, идвам

си“/, но тайно завиждат, защото във Франция обществото е някак по-близо до естествения ход на нещата. Ако трябва да изразят възгледите си за френската политика, те от една страна се вбесяват от открития егоцентризъм и демонстративното безразличие по отношение на световното обществено мнение и обществените договори, които са движеща сила на правителствената политика на Франция, но от друга страна тайно им се възхищават. Измъчват ги размисли защо в Англия няма кафенета, пълни с интелектуалци, които си убиват времето с пушене, пиене на кафе и развиване на непрактични идеи за преструктуриране на вселената. Тази Франция, по която нашите кандидат-лотофаги^[6] копнеят, е обитавана от невъзможно стилни жени, обляна в слънце, а ветрецът в нея ухае на лавандула.

Открай време е така. „Голямата обиколка“^[7], предшественица на съвременния туризъм, е в някои отношения същински комплекс за малоценност с паспорт. Целта ѝ е била да запознае заможните англичани с изискания живот на континента; отношението на англичаните към Европа било това на братовчеди от провинцията, поканени на голям бал в града. „Голямата обиколка“ била безсмислена за много от тези, които я правели, просто защото били препалено млади, за да оценят това, което виждат. А много от другите, достатъчно възрастни, за да възприемат правилно, не пропускали случай да изразят отвращението си към всичко европейско — като започнем от храната и свършим с тоалетните. Хоръс Уолпоул^[8] описва Париж така: „Мръсен град, през който минава още по-мръсна канавка, наречена Сена... с отблъскващо нечиста вода, в която се мие всичко, без да става по-чисто; мръсни къщи, грозни улици, още по-грозни магазини и църкви, отрупани със слаби картини.“^[9] Но дори д-р Джонсън, този велик англичанин, смятал, че човек, който не е посещавал континента „има постоянно съзнание за малоценност, защото не е видял това, което се предполага, че трябва да бъде видно“^[10]. Когато пристига в Париж през 1775 година, на шестдесет и шестгодишна възраст, вместо обичайния си кафяв сюртук, черни чорапи и обикновена риза той слага бели чорапи, нова шапка и сложна френска перука. Бил толкова твърдо решен да не се излага със слабия си френски, че говорел само на латински.

„Голямата обиколка“ трябвало да направи английския елит по-толерантен към чуждестранните идеи; винаги е най-лесно да се

присмиваш отстрани. Действително, към края на осемнайсети век в Англия се надигнали оплаквания, че да се правиш на французин било признак на издигнатост. Драматурзи като Корней и Расин били по на почит от Шекспир, а английски поети като Поуп^[11] и Адисън^[12] подражавали на френското стихосложение. Но усещанията на по-голямата част от англичаните остават диаметрално противоположни. Казано накратко, огромна част от тях продължават както винаги да мразят французите, и чувствата са взаимни. Кажичи-речи, не остана прилично голям английски град, който да не е „побратимен“ с подобен град във Франция — целта е да се постигне по-добро разбирателство между двете култури. Напразни усилия. Въпреки разменените визити между градски съветници, дегустациите на вино и училищните екскурзии, двете нации остават разделени и крайно подозрителни една към друга. Много точно се изрази Морис Дрюон през 1973, когато беше министър на културата на Франция: „Елитът на двете нации е изпълнен с взаимно уважение, а народите — с взаимно презрение.“

Вековете враждебност не могат да бъдат преодоленни с няколко тоста и речи, произнасяни от достолепни господа на средна възраст. Всички се нуждаят от врагове, а на нас французите ни са толкова удобни — хем са ни под ръка, хем явно не ги вълнуват чуждите проблеми. Сега двете нации са добре съчетани в икономическо и военно отношение, та да са си лика-прилика — всеки може да говори за другия с презрение, но не може да го игнорира. При това французите не спират да дават на англичаните повод да ги презират. Може ли някой искрено да се усъмни, че ако Хитлер бе успял да нахлуе в Британия, отнякъде щеше да се появи колаборационистко правителство, подобно на онова във Виши? Работата е там, че това не стана, и англичаните още не са изчерпали моралния капитал, който натрупаха по време на Втората световна война. Що се отнася до по-късните опити на неблагодарните французи да ги откъсват от Европейската икономическа общност, те само доказват основанието им за враждебност.

Войниците, които са се сражавали на Западния фронт по време на Първата световна война, са изпитали на собствен гръб забележителната способност на френските селяни, заради които са се сражавали, да ги обират с по една войнишка заплата в замяна на едно яйце — и са разбрали колко повърхностно е покритието на думите

Entente Cordiale^[13]. Когато Робърт Грейвз^[14] отива в Оксфорд заедно с други демобилизирани офицери от пехотата, той отбелязва, че:

„... антифренските чувства сред бившите войници стигат едва ли не до мания. Едмънд, целият треперещ от нерви, често казваше: Не участвам вече в никакви войни — освен срещу Франция. Ако някога воюваме с тях, отивам на фронта незабавно. Някои млади студенти дори твърдяха, че не сме се сражавали на правилната страна — французите били наши естествени врагове.“^[15]

Джордж Оруел казва нещо подобно. „По време на войната през 1914–1918 година — пише той — английската работническа класа има възможността да общува с чужденци по невъзможен дотогава начин. Единственият резултат беше, че те се прибраха у дома с подчертана омраза към всички европейци, освен германците, на чиято храброст се възхищаваха. Четири години, прекарани на френска земя, не можах да ги накарат поне да обикнат виното“.^[16]

Правнуците на ветераните от Първата световна война нямат кой знае колко по-различни възгледи. Англия си остава единствената европейска страна, в която видимо интелигентни хора казват „присъединяването към Европа беше грешка“ или „трябва да излезем от Европа“, като че можем да се откъснем от съюза, като че ли можем да си откачаме и закачаме Европа като ремарке към каравана. В един анализ на британския пазар за френските служби по туризма от 1996 година четем, че „макар и с добре развито чувство за хумор и склонни да се присмиват сами на себе си, те /англичаните/ си остават консервативни и шовинисти. Британците са все още островитяни с подчертано чувство за независимост, разкъсвани между Америка и Европа“.^[17] И така си е: една от последиците на това да живееш на остров, е, че всички останали се намират отвъд морето.

Има едно легендарно английско вестникарско заглавие, което обяснява всичко, което има да се казва по отношение на връзките на страната с останалата част от Европа:

„Мъгла над Ламанша континентът откъснат от нас“
Какъв лош късмет за останалите европейци, че са
толкова зависими от капризите на времето!

Трудно би било да се преувеличи значението на факта, че са островитяни, за английския манталитет. Застаряващият Джон от Гонт го казва съвсем ясно в Шекспировия „Ричард II“:

*„... таз крепост, в която
природата сама ни е укрила
от мор и от войни, тоз свят отделен,
родина на добра порода хора,
тоз ценен камък в сребърния пръстен
на океана, който го предпазва
като защитен вал и ров на крепост...“^[18]*

В това схващане за Англия, фактът, че е изолирана от останалата част на Европа, е основната ѝ привилегия. Съществуват очевидни практически изгоди. Обитаването на остров ви осигурява твърдо определени граници; изкуствено очертаните линии по картата зависят от външни фактори; скалите и крайбрежията обаче — не. Отделните региони на Англия имат силно обособена идентичност, но и обитателите на остров Ман, и роденият кокни^[19], фермерът от Съмърсет и пивоварят от Бъртън на Трент — всички те са сплотени от общата граница — морето. И тъй като характерът на хората не се променя внезапно само защото е мината някаква земна маркировка, хората, които живеят на континента, осъзнават много по-ясно другите култури, както и това, че притежаваният от някого паспорт има съвсем произволна стойност. Когато Джон от Гонт произнася горните слова, Англия вече е погълнала Уелс и се намира непосредствено преди сключването на обединителния съюз с Шотландия. Англичаните нямат нито грижите, нито предимствата на други народи, чиито държави имат маркирани граници. Като последица от факта, че единствената позната за тях граница е морето, англичаните развиват това, което Елиас Канети определя през 1960 година като „най-стабилното

национално самочувствие в света“. Морето съществува, за да бъде владяно: „Англичанинът се възприема като капитан на борда на кораб с малък екипаж, заобиколен отвсякъде от море. Той е почти сам; в качеството си на капитан е донякъде изолиран дори от собствените си моряци“.^[20]

Все пак, до настъпването на шестнадесети век англичаните трудно биха могли да бъдат наречени народ от мореплаватели. До този момент всички големи откривателски пътешествия са дело на моряци, произхождащи от континента. Англичаните обичали силно земята си, а що се отнася до заобикалящото ги море, то било, как то изтъква и Джон от Гонт, по-скоро защитен ров, отколкото каквото и да било друго — някой да може да си припомни герой на Шекспир, който да е моряк? Наистина, по времето, когато Шекспир твори, англичаните започват делото, което в крайна сметка ги превръща в най-голямата империя на света. Но тогава те се обръщат към морето най-вече като морски пирати — как иначе бихме могли да окажем фигура като сър Френсис Дрейк^[21] например? Едва когато заедно с нарастващото им богатство нарастват и амбициите им, англичаните съзнават, че морето, което вината са имали за защитна преграда, им предлага други уникални възможности. Англия е практически единствената сред поголемите европейски държави, която не се нуждае от постоянно поддържана армия като предпазна мярка в случай на внезапно нападение. И докато страните със стандартни териториални граници не могат да отправят армиите си, накъдето им хрумне, без преди това да са сключили военен съюз или в противен случай да предизвикат война, флотът, който защитава британските острови, можел да си плава, накъдето си ще. Веднъж осветили своя съюз с морето, англичаните започват да възприемат останалата част от Европа само като източник на неприятности. Оттам води началото си и противоречието между военноморските и сухопътните стратегии, което минава като червена нишка през британската дефанзивна стратегия в продължение на векове. Чърчил заявява веднъж пред Камарата на общините:

„Докато всяка голяма европейска държава трябва да поддържа на първо място голяма армия, ние, жителите на

този щастлив остров, сме облекчени благодарение на географското си положение от двойно бреме, можем да насочим цялото си внимание и усилия към флота. За какво ни е да се отказваме от игра, която със сигурност ще спечелим, за да играем игра, която неминуемо ще загубим?“^[22]

И наистина, каква сензационна победа! За тези, които са разсъждавали като Чърчил, Ламаншът е кажи-речи по-широк от Атлантическия океан. Когато си заобиколен от море, си също толкова откъснат от най-близкия си съсед, колкото и от най-отдалечения си търговски партньор — и както морето те отделя от близкия, така и те свързва с най-далечния. Всяка планирана инвазия на Англия би изисквала огромна предварителна организация, осигуряването на флот, а на всичкото отгоре и хубаво време — това не е граница, през която преминаваш просто така. Островната изолация дава, освен това на англичаните възможност да влизат във война, съюзи и международни интриги по свой избор. Веднъж започнали да градят империя, всяка част от която е достъпна единствено по море, всякакви бъркотии на континента минават за тях на втори план. През 1866 година, десет дни след битката при Садова, когато прусаците под командването на Бисмарк разбиват австрийците, поставяйки по този начин основите на германския Райх, Дизраели заявява на всеослушание, че „Англия е надраснала Европа“. Той счита, че „ненамесата на Англия в европейските дела не е признак на намалената ѝ мощ, а напротив — на нейното увеличаване. Англия вече не е обикновена европейска сила; тя е метрополията на велика морска империя... в някои отношения тя е дори повече азиатска, отколкото европейска сила“.^[23]

Тъкмо защото островитянската невроза е така дълбоко вкоренена в съзнанието на англичаните, евакуацията от Дюнкерк през 1940 година владее толкова силно паметта на страната от Втората световна война. Измъкването на 220 000 британски и 110 000 съюзнически френски войници от обграждащата ги армия на нацистка Германия е забележително постижение, и заедно с Битката за Британия и бомбардировките, е един от трите най-значими за англичаните моменти от войната. Когато и последните войници биват натоварени от

крайбрежието, „Ню Йорк Таймс“ тръби: „Докато съществува английски език, името «Дюнкерк» ще бъде произнасяно с преклонение... То символизира великата традиция на демокрацията. То е символ на бъдещето и на победата.“^[24] А всъщност то е отзвукът на една катастрофа. Втъпяваното впечатление от това „победоносно“ отстъпление, прославяно в речи, картини и стихове, е как една цяла армада от кораби — рибарски, увеселителни корабчета, яхти и малки ладийки — измъкват британските войници от лапите на смъртта, докато над тях съюзническите пилоти отблъсват въздушните атаки на нацистите. Митологичните елементи се украсяват допълнително: например ролята на „малките корабчета“ се преувеличава. Но това няма значение. Историята е толкова привлекателна за англичаните по три причини. Първо, тя подчертава усещането за самостоятелност — отбелязвайки момента, когато в крайна сметка Британия остава сама срещу нацистка Германия. Дори крал Джордж VI казал на майка си: „Лично аз се чувствам доволен, че вече нямаме съюзници, с които да трябва да се съобразяваме и да любезничим“. Второ, това е типична история за победа на малцинството над мнозинството. Трето, историята подчертава вековното убеждение на англичаните, а именно че европейският континент е източник единствено на неприятности, и че най-голяма сигурност им осигуряват стотиците мили назъбена брегова линия, зад които се крие островният им дом^[25]. Островната идея има специфична привлекателност за въображението на англичанина. Тя се внушава още от детството с книгите на Инид Блайтън^[26] за приключенията на Великолепната петорка на остров Кирин, продължава с „Островът на съкровищата“ на Робърт Луи Стивънсън /разбира се, той е шотландец, но пък героите му, които коват планове за откриване на изчезналото съкровище, до един произхождат от Западните графства на Англия/. Приказката продължава с „Пътешествията на Гъливер“ от Джонатан Суифт — книга, основаваща се на предположението, че е възможно някъде да има остров, по-странен от откритите досега от английските мореплаватели. /Суифт е роден и израснал в английския анклав в Ирландия и като рожба на колониалната класа неминуемо е имал остро съзнание за островитянския манталитет/.

Забележителната история на Александър Селкърк, морякът-нехранимайко, озовал се на необитаем остров близо до тихоокеанското

крайбрежие на Южна Америка, също пленява английското въображение. След разправия със собственика на кораба, Селкърк бил изоставен близо до чилийския бряг, на остров Хуан Фернандес, и бил намерен едва на 31 януари 1709 година от екипаж на друг английски кораб, който пристанал на острова, за да закърпи пробойни и да лекува болните от екипажа, след като заобиколил нос Хорн. За свое голямо удивление моряците открили на острова човек, облечен в кози кожи, който говорел английски, макар и с известно затруднение. Той бил живял сам на острова в продължение на четири години. Капитанът описва спасяването на Селкърк в „Пътешествие около света“ — книга, която незабавно приковава вниманието на английската общественост. Друго описание на историята се появява в „Англичанинът“ на есеиста сър Ричард Стийл^[27] през 1713 година. В скоби казано, Селкърк е шотландец. Шест години по-късно Даниел Дефо взема историята на Селкърк, разказите му за лова на диви кози, за това как сам си правил ножове и после си шиел дрехи от козя кожа, за основа на романа си „Робинзон Крузо“ — един от първите и със сигурност един от най-популярните романи на всички времена.

Сигурността, гарантирана от морето, дарява отрано на англичаните спокойствие и самоувереност, а относителната им изолация дава възможност за развитие на своеобразна интелектуална традиция. Тази традиция създава необикновени гении — достатъчно е само да цитираме Шекспир и Уилям Блейк. Може би тя има нещо общо и с това, че Англия е дала на света толкова много автори на блестящи пътеписи. Липсата на страх от внезапно нападение дава основа за развитие и на личните свободи: по-уязвимите страни имат основание за изграждане на силни, централизирани управленчески структури, които да бъдат в състояние да мобилизират действаща армия в рамките на един ден. Островните очертания на Англия влияят дори на характерните особености на отделните градове. При наличието на сигурната защита на морето не съществува необходимост градовете да се укрепяват допълнително със стени — оттам идва и хаотичният им растеж. Не е съществувал централизиран план за растежа дори на голям град като Лондон — той просто се разраства като резултат от вливането на близки селца в него. От друга страна, поради отсъствието на ограничаващите града стени, градските

старейшини са можели винаги, когато им хрумне, да присъединяват към земището му големи свободни земи.

Изграждането на империята ни най-малко не потиска островитяния нрав на англичаните. През 1882 година възниква идеята да се прокапае тунел под Ламанша, през който да минава влак. Човек би си казал, че това е тъкмо идея, която родината на Изамбард Кингдъм Брунел^[28] /още един англичанин от чуждестранен произход — баща му е бил французин/ би приветствала възторжено. Вместо това обаче списание „Деветнадесети век“ организира подписка против това начинание, аргументирайки се така: „такава железопътна линия би представлявала военновременна опасност за страната и би я въвела в рискове и отговорности, от които за щастие досега сме били свободни, тъй като обитаваме остров“. Това съвсем не е глас на общественото мнение в дълбоката провинция; към подписката се присъединяват архиепископът на Кентърбъри, поетите Тенисън^[29] и Браунинг^[30], биологът Т. Х. Хъксли^[31], философът Хърбърт Спенсър^[32], петима херцози, десет графа, 26 членове на парламента, 17 адмирала, 59 генерали, 200 свещеници и още 600 представители на националния елит.^[33]

Животът на остров дарява на англичаните самоувереност, но ни най-малко не стимулира изтънчеността на нравите им. Трудно е да се избегне извода, че дълбоко в себе си англичаните ни най-малко не се интересуват от чужденците. На времето е било необходимо чуждестранните гости да демонстрират своята почит към Британската империя, и не един от тях е коментирал забележителната самовлюбеност на англичаните. През 1497 година един венецианец пише, че: Англичаните много държат на себе си и на всичко, което им принадлежи; вярват, че няма други хора, подобни на тях, и за тях не съществува друг свят, освен Англия; когато видят красив чужденец, казват „прилича на англичанин“, а също и че е „много жалко, дете не е англичанин“.^[34] През 1592 година, описвайки посещението на Фридрих херцог Вюртембергски в Англия, един немски автор коментира факта, че „местните жители... са изключително горди и надменни... не се интересуват от чужденците, а само им се присмиват и ги презират“^[35]. Друг чуждестранен посетител на Англия, холандският търговец Емануел ван Метерен, отбелязва тази

арогантност, изреждайки чертите, съставляващи характера на англичанина: „Тези хора са смели, неустрашими, пламенни и дори жестоки, когато воюват, но същевременно много непостоянни, припрени, суетни, лекомислени и склонни към измама, а също и много мнителни особено по отношение на чужденците, които презират“.^[36]

Един лекар, италианец, който правил обиколка на Британските острови през 1552 година, заявява, че аrogантността на този народ достига дотам, че „те приемат всеки чужденец за нещастник, едва ли не половин човек“ (semihominem)^[37]. Милтън^[38] казва надменно: „Нека Англия не забравя своето изначално право да учи другите нации как да живеят“.^[39]

В средата на настоящия век картината почти не се е променила. През 1940 година Джордж Оруел, който вече е забелязал колко малко се влияят обикновените английски войници от културата на чуждите страни по време на Първата световна война, насочва вниманието си към юношеските списания „Джем“ и „Магнет“. Той се вбесявал от почти всичко в тях, като започнем от консерватизма им и свършим с абсурдно остарелия мизансцен:

„По правило — пише Оруел — всички чужденци, дори тези от други раси, минават под общ знаменател, и се счита, че се подчиняват приблизително на следната схема:

Французин: ходи с брада и много жестикулира.

Испанец, мексиканец и пр.: мрачен, с предателски наклонности

Арабин, афганистанец и пр.: мрачен, с предателски наклонности

Китаец: зловец, с предателски наклонности. Носи косата си на плитчица.

Италианец: лесно възбудим. Носи остър нож или свиря на латерна.

Швед, датчанин и пр.: Добросърдечен, но глупав.

Негър: смешен, много предан.“^[40]

Обърнете внимание — в този списък на смешни стереотипи американците отсъстват. Но пък, след като говорят английски, те не са считани за истински чужденци. Не би било възможно „Франк Ричардс“, авторът на горните много популярни истории да бе успял да прокара тези наивни карикатури, толкова ненавиждани от Оруел, ако англичаните не бяха до такава степен незапознати с нравите и обичаите на чужденците.

Тъй като Франк Ричардс произвежда тези истории в продължение на тридесет години, Оруел решава, че става дума за псевдоним, под който се крият група автори. Но той просто го подценява: веднъж Ричардс успява да напише 18 000 думи за един-единствен ден, а творчеството му възлиза на приблизително хиляда романчета от този тип. За голямо удивление на Оруел, след като статията му се появява в пресата, Франк Ричардс, чието истинско име е Чарлз Харълд Сейнт Джон Хамилтън и е само на шестдесет и четири години, се възползва от правото си на отговор. По въпроса за стереотипите той пише: „А що се отнася до смешните чужденци, трябва да шокирам господин Оруел, настоявайки на мнението си, че чужденците наистина са смешни. Те са лишени от чувството за хумор, което е вроден дар на нашата нация от избраници — а хората, лишени от чувство за хумор, винаги са смешни, макар и несъзнателно“.

Изоляцията на англичаните създава странно двусмислие в отношението им към чужденците, които вървят, така да се каже, по острието на бръснача — тяхната необичайност може винаги да предизвика както презрение, така и страхопочитание. През осемнайсети век английският национализъм дължи силата си до голяма част на това, че любезното английско висше общество се прекланя безрезервно пред всичко, което възприема като чуждестранна изисканост. Когато Волтер пристига в Лондон „той е приет едва ли не като коронова особа на държавна визита“^[41]. В сферата на живописата и музиката местните творци направо се задушават под игото на чуждестранните гении като сър Годфри Нелър^[42] /чието истинско име е Готфрид Книлер/ и Георг Фридрих Хендел. Интересно е да се отбележи колко трайна е тенденцията към самосъжаление, според която англичаните оценяват само чуждестранните таланти. Сър Рой Стронг, за когото има справка в „Кой кой е“, дълга около десет сантиметра, изреждаща заслугите му — от ръководството на музея

„Виктория и Албърт“ до издадените книги за градинарство, веднъж ми се оплака, че „биха ме приемали много по-сериозно и бих успял да постигна много повече, ако не се казвах Стронг, а Стронгски“.

От друга страна, омразата към чужденците, особено тези, които са ни под ръка, тоест французите, се поема още с майчиното мляко. Веднъж адмирал Нелсън повикал в каютата си един юнкер, за да му даде напътствия как да оцелее като служител на кралската флота. „Първо, казал той, трябва да се подчиняваш безусловно на заповедите, без да правиш и най-малък опит да си съставяш собствено мнение за тяхната състоятелност; второ, трябва да приемаш всеки, който говори лошо за краля ти, като свой личен враг, и трето, трябва да мразиш французите, както се мрази дявола“.

При това тези думи не са просто ефектна реплика, подхвърлена от великия адмирал по време на някой шеговит разговор на кварталдека. Писмата му са изпъстрени с яростни избухвалия срещу французите: „Долу, долу френските негодници! — пише Нелсън в едно от тях. — Извини ме за разгорещеността; но кръвта ми кипва само като чуя името на някой французин... Можеш да ми вярваш, че никога не бих се доверил на французин... Мразя французите до смърт“^[43].

Постоянните заяждания с французите си имали очевидни политически изгоди; в крайна сметка те си остават основните съперници на империята, което означавало, че било също толкова възможно обикновените жители на двете страни да се срещнат на бойното поле, колкото и при други обстоятелства. Принадлежността към чужда нация водела със себе си приписване на най-странни физически характеристики. Наполеон бил готова мишена. Като започнем с прочутите „физически дефекти на консула“ — причина за креватните разочарования на Жозефина — пропаганда, която спада към същата категория като по-късните твърдения, че „Хитлер има само една топка“. Става традиция английските карикатуристи да изобразяват Бонапарт като жълтокож пигмей с огромен нос — и то дотолкова, че когато свещеникът на Британското посолство пристигнал в Париж, той бил крайно удивен, когато установил, че Наполеон бил „хубав, съразмерно развит човек“, съвсем не това, което вестник „Морнинг Поуст“ от 1 февруари 1803 г. определя като „неокачествимо същество, полуафриканец, полуевропеец, средиземноморски мулат“.

Удивителното е, че тези не особено ласкателни представи за французите са се вкоренили в душата на среднестатистическия англичанин. Дори в мирно време, в абсолютно безконфликтни ситуации, англичаните хранят най-странни убеждения по отношение на французите. Добър пример за това е капитан Хенри Байъм Мартин, командир на кораба „Грампус“. През четиридесетте години на миналия век му било възложено да обикаля с кораба си из Полинезийските острови, където французите полагат основите на своята колониална империя, и да прави всичко по силите си, за да разпространява британското влияние по тези места. В личния си дневник, който беше открит и публикуван наскоро, той пише: „Французите установяват, че плановете им се провалят поради предпочитанията на местното население в полза на англичаните. Те сами съзнават, че коренните жители на Таити ги ненавиждат безусловно — на мъжете те стават ненавистни поради наглата си надменност, а на жените поради нечистоплътността и непоправимата си грозота“.^[44]

Великолепно определение е това „непоправима грозота“. То подчертава колко дълбоко са вкоренени предразсъдъците по отношение на французите. Не по-малко слепи са англичаните по отношение на себе си, неспособни да възприемат популярната фраза „коварният Албион“ — страната, за чиито жители Наполеон Бонапарт казва: „Англичаните не уважават примирията“.

Английските морски капитани като Байъм Мартин приемали сами себе си като честни и благонадеждни и винаги предпочитали да имат вземане-даване с населението на екзотични острови, което погрешно считали, че могат да разберат, а не с французи, които имали за родени измамници с напълно неразбираем нрав.

Затрудненията да бъдат убедени англичаните, че трябва да се свържат по-тясно с европейските си съседи, се коренят в наличието на една алтернативна близост — естественото родство със САЩ. Това не е равнопоставена връзка, и никога, в продължение на поколения, не е била, но английската върхушка, благодарение на традиционното за добрите училища класическо образование, се успокоява със сравнения от класическата древност. По време на Втората световна война Харълд

Макмилан^[45] обяснява на Ричард Кросман, ръководител на отдела за психологическа интервенция в Алжир, как функционира тази връзка:

„В тази ръководена от Америка империя ние, драги Кросман, сме еквивалент на древните елини. В нашите очи американците много приличат на представата на древните гърци за римляните — едри, вулгарни, груби хора, пожизнени от нас, но и по-лениви, с повече добродетели, но и с по-голям потенциал за корупция. Ние трябва да ръководим подмолно операциите на съюзниците, също както елините незабележимо са ръководели действията на император Клавдий“.^[46]

Това е едно от любимите предубеждения на Макмилан — то му дава успокоението на покровителственото поведение и самоизмамата на всички нива — от политическо до лично, — защото въпреки вида му на типичен джентълмен от епохата на крал Едуард, майката на Макмилан е лекарска дъщеря от Индианаполис.

Приятелските връзки с Америка спасяват британците в мига, когато страната остава сама на фронта. Като четем опитите на Чърчил да убеди американците да влязат във войната срещу Хитлер, сме впечатлени от твърдото му убеждение, че двете нации са толкова близки, та просто трябва да имат и обща съдба. Същото усещане се долавя и в описанието, което Чърчил дава на срещата си с президента на Щатите Рузвелт на британския боен кораб „Уелски принц“, в залива Пласенша край Нюфаундлънд, през август 1941 година — среща, на която се заражда идеята за Атлантическата харта. Двамата присъствали заедно на църковна служба, за която лично Чърчил подбрал псалмите — включително „Напред, христови войни!“ и „Боже, опора наша от древни времена“.

„Всички ние възприехме службата като трогателен израз на единството във вярата на нашите два народа, и никой от тези, които присъстваха, няма да забрави гледката, която представляваше през онази утрин осветената от слънцето, препълнена с хора палуба — «Юниън Джак» и звездното знаме на САЩ бяха драпирани около

амвона, британският и американският свещеник се редуваха да четат молитвите; най-високопоставените офицери на флота, ВВС и пехотата на Британия и Съединените щати бяха строени рамо до рамо зад президента; гъстите редици британски и американски моряци се бяха смесили, разменяха си молитвениците и пламенно се молеха и пееха псалмите, еднакво познати и на едните, и на другите... Всяка дума достигаше до сърцето. Беше велик час в живота на всички ни. Почти половината от тези, които пееха, скоро щяха да загинат.^[47] /«Уелски принц» бива потопен същия декември от японска бойна ескадрила, наброяваща осемдесет и четири торпедоносци“/.

Въздействието на описаната сцена е несъмнено, не подлежат на съмнение и историческите връзки, близостта на културите и езика, които така силно са впечатлили Чърчил. Във военно отношение връзката между двете държави дава добър плод — първият ѝ резултат е освобождението на Европа; после сътрудничеството в производството на атомната бомба, и по време на Студената война — съвместни разузнавателни операции — особено в областта на електронното подслушване. Независимо от икономическия дисбаланс, британците са убедени, че са дали нещо много съществено на съюза. На една бележчица, която била разнасяна от членовете на британската делегация във Вашингтон по време на обсъжданията как да бъде изплатен американският военен заем, пишело:

„Във Вашингтон към лорда Кийнс
пошушнал Халифакс:
Да, имат те торби с пари,
умът пък е у нас.“

Разбира се, без близостта със Съединените щати не би имало никакви гаранции за изхода от Втората световна война. Но погледнато по-дългосрочно, тази връзка дава възможността на британците дълго време да се самозалъгват, че си остават независима световна сила. Типично за британците това, което те наричат „независимост“, е всъщност само независимост от останалата част на Европа. Съюзът им със Съединените щати им дава правото да вършат, каквото си поискат, стига Вашингтон да няма нищо против. Британците правят това

откритие през 1956 година, когато опитват да нахлуят в Египет, за да осигурят Суецкия канал, но без съгласието на американците. Само че по това време жребият вече е хвърлен: Британия е свързала съдбата си с отвъд атлантическата нация с привидно сродна англосаксонска култура. В исторически контекст решението на Британия е разбираемо — за тях Европа означава война, а помощта на Америка — край на войната. Но цената на прекадената зависимост на Британия от САЩ е прекалената липса на интерес у англичаните към събитията на континента и подчертаното отчуждение от Европейската общност, към която англичаните решават със закъснение да се присъединят. Това закъснение не е наваксано и до днес. През деветдесетте години, когато Европа вече не е разделена на комунистически и демократични държави, „специфичната близост“ с Британия вече няма почти никаква стойност за САЩ и страната остава на сухо.

Връзката между Обединеното кралство и САЩ продължава да бъде „специфична“. Това си личи по личните връзки и дори приятелства, които се пораждат между политически лидери, които говорят на един език — в буквалния и преносен смисъл на думата: Рейгън и Тачър или Блеър и Клинтън. Докато премиер-министърът Харълд Уилсън съумя да опази Британия от участие във Виетнам, по време на другите следвоенни конфликти — от Корея до Косово, британското правителство се гордее, че може своевременно да изпрати части, които да се сражават редом с /тоест ЗА/ американците. Личи си и по огромните британски инвестиции в САЩ /по-големи от тези на която и да било друга европейска държава/; по това, че американците инвестират от своя страна повече в Британия, отколкото на други места в Европа; във взаимното проникване на английското и американско кино — в него има един тип злодей, който неминуемо говори с английски акцент; както и по това, че ежегодно между Британските острови и Северна Америка се разменят два пъти повече туристи, отколкото между двете страни и която и да било друга европейска държава. Всъщност, ако се съберат всички туристи от Германия, Франция и Нидерландия, които отиват в Северна Америка, броят им ще бъде равен на британските туристи.^[48]

Сравнението с древна Елада и Рим вече не се прави толкова често, защото на англичаните им става все по-ясно, че живеят в свят, който е „мейд ин Америка“. Как да обясниш на жителите на една

страна, облечени в джинси, тениски и бейзболни шапки, че те са част от една култура, дала на света класическия мъжки костюм? Изключено, това вече няма значение.

---

[1] Френсис Тролъп (1779–1863) — англ. писателка, автор на повече от 40 книги, най-прочутата, от които „Маниерите на американците е саркастично“ описание на нравите в Америка през онази епоха. Повечето ѝ романи се занимават с критика на проблемите на обществото. Френсис Тролъп е майка на прочутия викториански писател Антъни Тролъп. — Б. пр. ↑

[2] Цитирано във „Foreign Bodies“ от Питър Колет, стр.119. — Б.авт. ↑

[3] *capote anglaise* (фр.) — английска шапчица. — Б.пр. ↑

[4] Семюъл Джонсън (1709–1784) — англ. поет, критик, есеист, моралист и лексикограф. „Речникът“ му представлява първото систематично изследване на англ. език. — Б.пр. ↑

[5] Френският израз *savoir-faire* притежава известна идиоматична отсянка в смисъл „умение да се държиш правилно, подходящо за ситуацията в обществото“. Тази отсянка липсва в буквалния превод на фразата не само на английски, но и на български език, поради което в този смисъл често се употребява френската заемка. — Б. пр. ↑

[6] лотофаги — в гръцката митология, племе, което се храни със семената на лотоса, които го потапят в блажена забрава. Терминът се използва метафорично от древни и съвременни автори в смисъл на „търсец забрава и блаженство“. — Б. пр. ↑

[7] Голямата обиколка на Европа се предприемала най-често от заможни млади англичани след завършване на образованието си с познавателна цел. — Б. пр. ↑

[8] Хоръс Уолпоул (1717–1797) — англ. писател, който става основоположник на готическата традиция в литературата с романа „Замъкът Отранто“, автор на прочута поредица писма. — Б. пр. ↑

[9] Цитирано в „The Grand Tour“ от Кристофър Хибърт, стр.47. — Б.авт. ↑

[10] Цитирано пак там, стр.10. — Б.авт. ↑

[11] Александър Поуп (1688–1744) — поет и сатирик, един от най-често цитираните англ. автори. — Б.пр. ↑

[12] Джоузеф Адисън (1672–1719) — англ. есеист, поет и драматург; основава заедно с Ричард Стийл списанията „Татлър“ и „Спектейтър“. — Б.пр. ↑

[13] Entente Cordiale (фр.) — пълното наименование на Антантата, букв. „сърдечно съгласие“. — Б.пр. ↑

[14] Робърт Грейвз (1895–1985) — англ. поет, писател, литературен критик и учен-класицист. На бълг. език са издадени романите му „Аз, Клавдий“, „Велизарий“ и „Златното руно“. — Б.пр. ↑

[15] Робърт Грейвз: „Goodbye to All That“, стр.240. — Б.авт. ↑

[16] Интересно е да се знае, че за сметка на всички оскърбления, които англичаните отправят към французите, те никога не са развивали подобни изрази пр отношение на германците (ако не броим „немска шарка“ — рубеола). Германците от своя страна имат също само един подобен израз — „английска болест“ за рахит. Джордж Оруел: „The Lion and the Unicorn“, стр.28. — Б.авт. ↑

[17] „Presentation du MarchøBritannique“, Maison du France, Лондон, стр.12. — Б.авт. ↑

[18] Уилям Шекспир, „Ричард II“, II д. I сц. — Б.авт. ↑

[19] кокни — наименование на кореняците — лондончани. — Б.пр. ↑

[20] Елиас Канети: „Crowds and Power“, стр.171. — Б.авт. ↑

[21] сър Френсис Дрейк (1540–1596) — англ. адмирал, най-прочутият мореплавател на елизабетинската епоха, започнал кариерата си като капитан на каперски кораб. — Б.пр. ↑

[22] „Hansard“, том XCIII, колони 1574–5 /13 май 1901/. — Б.авт. ↑

[23] „The CaMbridge History of British Foreign Policy“, том III, стр.9-10. — Б.авт. ↑

[24] Цитирано в „Dunkirk, the Necessary Myth“ от Никълъс Харман, стр.1. — Б.авт. ↑

[25] Интересно е да се знае, че и Наполеон, и Адолф Хитлер възприемат тази английска перспектива: и двамата си представяли един следвоенен свят, в който те ще управляват Европа, а британците запазват презокеанската си империя. Хитлер формулира това свое виждане в разговор с фелдмаршал фон Рундщед: „Германия ще владее Европа, а Англия — останалия свят“. — Б. авт. ↑

[26] Инид Блайтън (1897–1968) — прочута англ. авторка на над 700 детски и юношески романи. — Б.пр. ↑

[27] сър Ричард Стийл (1672–1729) — англ. есеист, драматург, журналист и политик, най-известен като съосновател на списанията „Татлър“ и „Спектейтър“. — Б.пр. ↑

[28] Изамбард Кингдъм Брунел (1806–1859) — британски строителен инженер, чието дело се отличава със забележителна оригиналност, автор на проекта на първия презокеански кораб. — Б.пр. ↑

[29] Алфред, лорд Тенисън (1809–1892) — англ. поет, считан за основния представител на викторианската епоха в поезията. — Б.пр. ↑

[30] Робърт Браунинг (1812–1889) — един от видните поети на викторианската епоха, произведенията му се отличават с психологически силна образност. — Б.пр. ↑

[31] Томас Хенри Хъксли (1825–1895) — англ. биолог, привърженик на дарвинизма и защитник на агностицизма. — Б.пр. ↑

[32] Хърбърт Спенсър (1820–1903) — англ. философ и социолог, един от първите застъпници на теорията за еволюцията. В произведенията си издига позициите на индивида пред тези на обществото и на науката пред религията. — Б.пр. ↑

[33] Виж Робърт Гибсън: „Best of EneMies“, стр.231. — Б.авт. ↑

[34] Андреа Тревизано: „A Relation, or rather a true account of the Islands of England“, стр.20-21. — Б.авт. ↑

[35] Препечатано в „England as seen by foreigners in the reign of Elizabeth and JaMes the First“ от Уилям Бенчли Рай, стр.7. — Б.авт. ↑

[36] Цитирано пак там, стр.70. — Б.авт. ↑

[37] Пак там, стр.186. Б.авт. ↑

[38] Джон Милтън (1608–1674) — англ. поет, автор на „Изгубеният рай“, чието влияние върху историята на англ. литература и култура се поставя на второ място след това на Шекспир. — Б.пр. ↑

[39] Джон Милтън: „The Doctrine and Discipline of Divorce“. — Б.авт. ↑

[40] Джордж Оруел: „Boys’ Weeklies“, публикувано в „Хорайзън“, март 1940 г. и Horizon, май 1940 г. — Б.авт. ↑

[41] Джерълд Нюман: „The Rise of English Nationalism“, стр.63. — Б.авт. ↑

[42] сър Годфри Нелър (1646/49-1723) — най-известният англ. портретист в края на XVII и началото на XVIII в., роден в Любек, Германия. — Б.пр. ↑

[43] Цитирано в „Nelson“ от Кристофър Хибърт, стр.43. — Б.авт. ↑

[44] Байъм Мартин „Polynesian Journal“, стр.53. — Б.авт. ↑

[45] Харълд Макмилан (1894–1986) — британски политик, премиер-министър от 1957 до 1963 год. — Б.пр. ↑

[46] Цитирано в „MacMillan“ от Алистеър Хорн, том I, стр.160. — Б.авт. ↑

[47] Уинстън Чърчил, „The Second World War“, том III, стр.384. — Б.авт. ↑

[48] През 1994 година във Великобритания са регистрирани 14 269 128 трансатлантически полета, в Германия 6 566 159, във Франция 4 980 929, а за Холандия 3 307 112 /По данни на „Eurostat“/. — Б.авт. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

ИМПЕРИЯТА НА АНГЛИЯ

*„Когато хората кажат «Англия»,
понякога имат предвид Великобритания,
понякога Обединеното кралство,
понякога — Британските острови,
но никога Англия.“*

Джордж Майке,
„Как да бъдем чужденци“

Една от характерните черти на англичаните, която най-много вбесява другите народности, населяващи острова, е склонността им да смесват понятията „Англия“ и „Британия“, без да се замислят. Някои англичани говорят така, сякаш шотландците и уелсците изобщо не съществуват, или пък винаги са се стремили да бъдат приети в някаква нация от свръхчовеци, която от край време умело контролира дарената ѝ от Бога съдба. Не е зле англичаните да си мерят приказките.

За разлика от Англия, която е била цялостно или частично окупирана от римляни, викинги, англи, саксонци и нормани, Шотландия никога не е била изцяло окупирана от чужд завоевател — до момента, в който става част от „Обединеното кралство“. Един националистичен прочит на шотландската история показва, че съюзният договор, който свързва Шотландия с Англия, е подписан от подкупни шотландски аристократи. В Северна Шотландия все още, два века след така нареченото Преселение, се шири възмущение от прогонването на цели шотландски фамилии от земите им, за да бъдат осигурени големи пространства за широкомащабно овцевъдство. Както ми обясни един шотландец-националист, това било „най-ефикасното етническо прочистване в Европа, подбуждано от попаднали под английско влияние хомосексуални главатари на кланове и

земевладелци, подпомагано от армията и полицията, Шотландската църква и шотландските членове на парламента — в резултат на което възникнала най-голямата европейска пустиня“. В допълнение той заяви, че като награда за неадекватно големите жертви от страна на шотландското население на острова сега то се радва на най-високи стойности на безработица и емиграция в рамките на Обединеното кралство. „Шотландците щяха да са по-добре, ако Хитлер беше спечелил войната; поне и до ден-днешен в запустелите села щяха да живеят хора“^[1] заключи той гневно.

Вярно е и друго — че в голямата си част Британската империя е дело на шотландци; някогашните мечти за тяхна, собствена империя загиват при катастрофалния опит да завоюват колония при панамския провлак през 1698. Шотландците се отличават като изключителни войници в британската армия, строят пътища и мостове, стават способни търговци и припечелват несметни богатства. Прочутото послание, отправено от Нелсън към флота преди битката при Трафалгар, „Англия очаква от всеки да изпълни дълга си“ било предадено като сигнал от някой си Джон Робъртсън, моряк от Сторноуей на шотландския остров Луис. „В британските колониални общности от Дунедин^[2] до Бомбай на всеки англичанин, който се е издигнал до висок обществен пост, започвайки от нищото, се падат по десетина шотландци“, пише сър Чарлз Дилк^[3] през 1869 и добавя лукаво: „Странно е наистина как така «Шотландия» не е популярното наименование на Обединеното кралство“.^[4] Предсмъртните думи на генерал-лейтенант сър Джон Мур /шотландец, роден в Глазгоу/ — обобщават всичко. В последните мигове на живота си, когато лежал смъртно ранен след битката при Коруна^[5] през 1809 година, за него явно е нямало съмнение кому е служил. Той казал „Надявам се, че народът на Англия ще бъде доволен. Надявам се моята страна да ми отдаде дължимото“ и издъхнал.

Основите на това, което специалистът по средновековна история Джон Гилингъм нарича „истинския хилядолетен Райх“ — т.е. този в рамките на Британия, се опират на презумпцията на англичаните за техните несравними морални добродетели, изтъквани често още от времето, когато приемат християнството. Но Уилям от Малмсбъри, в произведението си „Делата на английските крале“, изтъква друга причина за тяхното самопровъзгласено превъзходство — това, че през

шести век крал Етълбърт се оженва за Берта, дъщеря на тогавашния крал на франките. Според него „този съюз с французите накарал един варварски дотогава народ да започне да се освобождава от дивашките си нрави и да се обърне към по-изискан начин на живот“.^[6]

Според тази интерпретация тъкмо влиянието на французите започва да цивилизова англичаните. Сигурно е, че макар и норманските завоеватели векове по-късно да пристигат неканени, след като вече са успели да вземат властта, местното английско население се показва подчертано склонно да прегърне континенталния, европейски начин на живот. Променят се основно законите за браковете, собствеността, военните закони, променя се и отношението между половете. Смесените бракове — между представители на местното население и на завоевателите — били нещо обичайно, и към 1140 година английското виеше общество пише /на латински/ и говори /на френски/ за своята страна като „престолнина на правосъдието, подслон на мира, възхвала на набожността, огледало на вярата“, докато според същите Уелс е „страна, покрита с гори и пасбища... богата на дивеч и риба, стада и мляко, но обитавана от хора, които са същински зверове“.

Уилям от Нюбърг описва шотландците като „варварска орда... за този нечовешки род, по-див от дивите зверове, е удоволствие да режат гърлата на старци, да колят малки деца, да разпарят женски утробы“^[7]. Джерълд дьо Бари счита ирландците за „такива варвари, че изобщо не може да се твърди, че имат култура... те са диваци, живеят като дивите зверове, и не са се придвижили и крачка напред от примитивното стопанство“^[8]. Ричард от Хексъм се ужасява от варварското поведение на шотландците по време на война:

„/Те/ колева мъже пред очите на жените им, а после отвличаха жените със себе си като плячка. Жените — и вдовици, и момичета, ги събличаха и връзваха с въжета, а после ги подгонваха пред себе си с лъкове и копия... Тези зверове, които не се страхуват от прелюбодеяние и кръвосмешение, нито пък от други престъпления, разменяха жертвите си с други варвари срещу добитък, или

ги оставяха при себе си като робини, когато те им омръзнаха.“^[9]

Не само начините, по които другите обитатели на острова воювали или обработвали земята, карали англичаните да се чувстват по-високопоставени — същото се отнасяло и до сексуалния им живот. Джон от Солсбъри — един от свещениците, които били с Томас Бекет^[10], когато той бива убит в Кентърбърийската катедрала — в описанията си казва, че уелските „живеят като животните — имат и съпруги, и държанки“.^[11]

Горните коментари доказват поне, че „отговорността на белия човек“ не е измислена през деветнайсети век. През двайсети век англичаните се научиха да избягват обобщения по отношение на азиатците и обитателите на островите от Карибския басейн, но все още не се въздържат в коментарите за най-близките си съседи. Детските стихчета:

*„Тафи си е уелсец и затова краде;
дойде ми на гости, месцето ми взе;
отидох у дома му, той не беше там,
от къщи бе измъкнал и кокала голям“*

вече не фигурират в повечето детски книжки, но тук-там се срещат в антологии, които можете да си купите от антикварите. Предполага се, че стихчето е възникнало по времето, когато банди уелсци нахлували през английската граница. Но дори в нашите почувствителни времена англичаните продължават да карикатурят уелските като непостоянни, хленчеши дърдорковци, преливащи от фалшива сантименталност. Нападайки стереотипите, с които изобилстват английските сапунени опери, телевизионният критик на „Сънди Таймс“ /един от многото шотландци, издигнали се в Лондон/, потвърждава през 1997 година, че „Уелс е жертва на огромен набор от предразсъдъци. Всички знаем, че уелските са бърбиви измамници, неморални, лъжци, фанатици, тъмни, грозни, дребни, войнствени тролове“^[12], защото уелските били най-незначителната част от съюза.

Той установил обаче, че на много уелсци им е дошло до гуша от въпросните стереотипи, защото въпросната статия била представена на комисаря за Уелс към Комисията за етническа равнопоставеност, господин Рей Сингх.^[13]

Предразсъдъците на англичаните по отношение на шотландците не са чак толкова оскърбителни. Обикновено им се подиграват за стиснатостта и за хроничното мрачно настроение; както казва П. Дж. Уудхауз, „никак не е трудно да различиш мрачен шотландец от слънчев лъч“. Що се отнася до уелсците, ако изобщо биват възхвалявани за нещо, то е за „келтските“ им качества — като певци и поети — докато шотландците, особено тези от ниската, по-близка до Англия част, печелят респект като юристи, лекари, търговци и инженери. За да продължим с обобщенията, за англичаните шотландците са непреклонни, скандалджии и моралисти /освен когато са пияни/. Ако трябва да бъдем честни, двамата най-прочути морализатори в Англия през двадесети век са архиепископ Козмо Ланг^[14] и първият директор на Еи Би Си, Джон Рийт — и двамата шотландци.

Разбира се, винаги съществува възможността и двата набора от обобщения да са такива, по простата причина че отговарят на истината. Но от това как англичаните възприемат съседите си можем да си направим някои заключения и за самите англичани. Както Шотландия, така и Уелс биват трайно анексирани от Англия. Но докато шотландците влизат в това партньорство като поне привидно равноправни партньори и техният крал Джеймс VI става впоследствие крал Джеймс I на Англия /въпреки това някои шотландци все още се дразнят, когато настоящата кралица на Великобритания бива титулувана Елизабет Втора — шотландците са нямали Елизабет Първа^[15]/. Те винаги са поддържали — до ден-днешен — самостоятелна юридическа и образователна система и подчертано обособена интелектуална традиция. Докато съюзът между Англия и Уелс, напротив, при най-добро желание не може да бъде възприеман като съюз между равноправни партньори. След потушаването на бунта на Оуен Глендауър^[16] против завоевателите в началото на петнайсети век, княжество Уелс става част от Англия. Вярно е, че крал Хенри VIII премахва законите, според които лица от уелски произход нямат право да притежават земя в границите на Англия /тези закони били въведени

след бунта на Глендауър/ — но въпреки уелската кръв в жилите си, той изисквал от държавните служители на територията на Уелс да говорят на английски. /Показателно за различното отношение в двора към шотландците е това, че Хенри забранява англичани да продават коне на шотландци./ Въпреки тези ограничения уелските продължавали да говорят на своя език, когато говорели помежду си, и към 1880 година трима от четирима коренни жители на Уелс говорели на уелски по свой избор^[17]. Може би това е трябвало да ги направи повече, а не по-малко самостоятелни. Но от друга страна те са нямали град с претенциите на столица, както е Единбург за шотландците, нито пък самостоятелна система на образование и правораздаване, нито самостоятелна религиозна институция /до установяването на търпимост към неконформизма^[18], а по това време за тях вече е било късно/.

В продължение на два века след обединяването на Англия и Шотландия под скиптъра на крал Джеймс, англичаните сякаш са се колебаели между враждебност към шотландците — заради тяхното „предателство“^[19] по време на Гражданската война, и въстанията на якобитите през 1715 и 1745 година^[20] — и безразличие. „Наистина Шотландия е бунището на света“ — така се изразява един благородник в писмо, писано след битката при Кулоден^[21]. Херцогът на Нюкасъл, брат на тогавашния премиер-министър, му отговаря така: „Що се отнася до Шотландия, надали има някой на този свят, който да се интересува от нея по-малко от мен... Все пак, не бива да забравяме, че тя се намира на територията на нашия остров“.^[22] Трудно е обаче да се избегне впечатлението, че както враждебността, така и привидното безразличие прикриват непризнатото уважение, което англичаните дълбоко в себе си изпитват към шотландците. Най-прочутият израз на презрение към шотландците принадлежи на д-р Джонсън, който е казал, че „да видиш Шотландия означава просто да видиш една по-лоша Англия“. Босуел^[23] описва реакцията му, когато някой заявил пред него, че Шотландия има „великолепна дива природа“. „Вярвам, сър, че имате великолепни природни картини, отвърнал великият лексикограф. Същото важи и за Норвегия, и за Лапландия. Но позволете ми да отбележа, сър, най-прекрасната природна картина за един шотландец е пътят, който води към Англия“.^[24]

Самият Джонсън не е бил в състояние да обясни на какво се дължат предразсъдъците му, но шотландците могат да се утешават с мисълта, че поне са успели да го подразнят: единственото нещо, което е казал някога пред Босуел за Уелс, е, че „до такава степен не се различава от Англия, че няма причина да бъде посещаван“.

Но към началото на деветнайсети век представата за шотландците като кръвожадни предатели: постепенно бива изместена от ентузиазма и положителното чувство, с което англичаните прегръщат романтиката на планинска Шотландия — самият крал Джордж IV пристига в Единбург, облечен в пълен костюм на шотландски планинец. Шотландия успява да съхрани социалния си статус поради тесните връзки с управляващите династии и аристокрацията, несломимата романтика на дивите високопланински имения, както и поради това, че половината от жителите на Челси твърдят, че принадлежат към един или друг клан. Ако броим и замаскираните шотландци, сред които са Ендрю Бонър Лоу^[25], Харълд Макмилан и Тони Блеър, можем да кажем, че Шотландия е дала 11 от 49-те премиер-министри от осемнадесети век, когато Джордж III идва на престола — принос, който излиза много над пропорционалния дял на шотландците в населението на острова. Уелсите са нещо съвсем друго. Уелсец е само един забележителен премиер-министър, Дейвид Лойд Джордж^[26], но той пък стои много над останалите личности, заемали същия пост през този век. Личности като Анюрин Бивън^[27] поддържат уелската традиция жива, но тяхното издигане е било възпирано не само поради крайния консерватизъм на голяма част от англичаните /с извънредно малко изключения/, но и защото винаги им е било трудно да се доверяват на уелсите. Когато Нийл Кинък не успя да поведе лейбъристите към победа по време на изборите през 1992 година, в партията се разпространи убеждението, че провалът се дължи отчасти и на традиционното недоверие на англичаните към уелсите, и Кинък веднага беше подменен с шотландеца Джон Смит. Смит притежаваше всички, скучни добродетели на шотландците, които англичаните уважават. Това са качествата на шотландците от ниските, погранични области, изредени от историка Ричард Фейбър както следва: „трудолюбие, пестеливост, издръжливост, предпазливост, педантизъм, убедителност, липса на чувство за хумор“.^[28] Да се твърди последното би било нечестно по отношение на Смит, който, ако не бе

починал от инфаркт, със сигурност би станал първият шотландски премиер-министър от редовете на лейбъристката партия след Рамзи МакДоналд през трийсетте години.

Една от последиците на факта, че такава голяма част от амбициите на уелси и шотландци са обвързани с Британия и Британската империя, е, че на нито едно от двете места националистическата кауза не е надхвърлила степенята на „Ние мразим англичаните“. На всеки шотландски или уелски националист, който застъпва идеята за развиване последователни отношения с останалата част на Европа се падат по хиляда, които чисто и просто се цупят, изпълнени с неприязън към англичаните. Те все още се намират на етапа, който Дъглас Хайд, станал впоследствие първият президент на Ейре, описва още преди век като „мрачна, вездесъща враждебност“ към Англия, която се изразява само в това, че те „тъгуват, когато Англия процъфтява и ликуват, когато претърпи беда“.^[29] Един прочут шотландски спортен репортер дори нарича чуждестранни отбори, които играят срещу Англия на крикет — крикет, за Бога! — „почетни шотландци“. Излиза, че жителят на западноиндийските острови е черен Джок, индиецът — тъмнокафяв Джок, австралиеца — Джок, който ходи с „главата надолу“.^[30] В този странен възглед за света няма никакво значение кой печели, стига Англия да губи. Един мой приятел — шотландец, който се опитваше да следи Европейското футболно първенство през 1996 година, въпреки че по същото време беше на обиколка с яхта, се озовал в някакъв малък бар в малкото пристанище Странреър в югозападна Шотландия, за да гледа полуфиналния мач между Англия и Германия. След продължения резултатът е 1:1. Когато започват да се бият дузпи, германският вратар спасява удара на централния защитник на Англия Гарет Саутгейт и по този начин слага край на мечтите на Англия за шампионска титла. „Барът като че ли се взриви, спомняше си моят приятел. В един ъгъл седеше някакъв старец, когото виждах за първи път през живота си — но след края на мача двамата се целунахме. Толкова силно беше желанието ни Англия да падне.“

Единствените съседи на англичаните, които са надраснали този стадий, са тъкмо тези, с които англичаните са се държали най-зле — а именно ирландците. По отношение на тях, може би защото намесата им във вътрешните работи на Ирландия им е носила само беди,

англичаните могат да прескочат от търпимост към ненавист за нула време. Ирландците имат извънредно силно развито съзнание, че са били потискан народ през по-голямата част от историята си; ирландската фолклорна памет съхранява спомена за редица жестоки изстъпления от страна на англичаните — от убийството на пленници през 12 век, ужасите кланета по време на походите на Оливър Кромвел и безразличието на официалните власти по време на големия глад през четирийсетте години на миналия век, та чак до застреляните от британски войници по време на „кървавата неделя“ в Лондондери през 1972 година невъоръжени цивилни граждани.

Тъкмо защото английската власт в Ирландия винаги е била доста по-нестабилна, отколкото където и да било другаде на британските острови, англичаните винаги са се държали към ирландците възможно най-арогантно. Въпреки че херцог Уелингтън е роден в Ирландия и името му фигурира в регистрите на Дъблин, когато ирландците се опитали да го изкарат свой сънародник, той казал, че „когато човек е роден в обор, това все още не значи, че е кон“. Връзката между двата народа е изпълнена с двойственост и противоречия. Викторианска Англия с готовност приема значимостта на „келтската кръв“ за „английската нация“, но същевременно се отдръпва плахо пред потенциала на суровите ирландци извън английския анклав. Закачките на доктор Джонсън по отношение на шотландците са направо добронамерени в сравнение с грубите оскърбления, отправяни от англичаните към ирландците. В един брой на „Пънч“ от 1860 година авторът твърди, че е открил липсващата брънка в човешката еволюция, „ирландски яху“^[31], в някои части на Лондон и Ливърпул.

„Когато разговаря със себеподобните си, това същество бръцолови несвързано. Обича да се катери, и често може да бъде видяно да се катери по стълби с кофа тухли в ръка.^[32] Ирландският яху рядко излиза от границите на обиталищата на племето си, освен когато търси средства за препитание. Понякога обаче изпада в състояние на възбуда и тогава може да нападне цивилизовани човешки същества, които по някакъв начин са предизвикали яростта му.“^[33]

Но фактът, че статутът ѝ е недвусмислено колониален — като английските колонизатори имат дори различно вероизповедание и вкарват в страната окупационни войски — в крайна сметка се превръща в предимство за Ирландия. В момента, в който окупаторите си стягат багажа, ирландците имат пълна готовност да формират националната си идентичност в рамките на Европейския съюз. Ирландия се възползва с готовност от възможностите, които създава членството в Съюза. Много по-бързо от останалите части на Британските острови, които трябва да навлязат в бъдещето, влачейки със себе си последиците от участието в една вече несъществуваща империя.

Как е било възможно предразсъдъците на англичаните да просъществуват безнаказано? Първо, разбира се, защото са били безспорно доминиращата сила на островите, така че мнението на останалите не е било от особено значение. Второ, през деветнадесети век те вече са начело на най-проспериращата империя в света. Очевидно процъфтяването на империята се е дължало на практицизма и самодисциплината, характерни за англосаксонците. Следователно какво по-добро би могъл да стори един емоционален келт, ако не да се постарее да ги придобие, вместо да се отдава на сантиментални екскурзии в миналото на един народ от второстепенно значение. Трето, толкова голяма част от населението с келтски произход е страдало от комплекс за малоценност по отношение на собствените си родни места. „Що се отнася до страната на моите деди, казал Дилън Томас^[34], да ѝ се радват дедите ми.“ Тази омраза към самите себе си продължава да съществува. В „Трейнспотинг“ един от героите на Ървинг Уелш казва на друг:

„Няма какво да им се сърдим на англичаните, че ни били колонизирали. Аз не ги мразя. Те са си чекиджии. А ние не можем дори да намерим някоя нация с прилична, здрава култура, дето да ни завладее. Не. Управлят ни някакви негодни задници. И в какво ни превръща това? В най-низши сред низшите, в утайка на човечеството. Най-нещастните, сервилни, жалки, мизерни боклуци, които някога са се раждали на този свят“^[35]

Културните постижения, които келтите противопоставят на англосаксонската империя, са доста първични: древната цивилизация, към която претендират, че принадлежат, има устно предавана култура — и риторичните висини, които някога са ѝ били присъщи, спят в гробовете на друидите. Гордостта на шотландците все още не се е съвзела от удара, който получава, след като се оказва, че „Фингал“ на Осиан, епосът, който Джеймс Макфърсън^[36] твърди, че открил по време на пътуванията си из Шотландия през 1760 година, епос, за който Гибън^[37] казва, че „представя искрените, природни добродетели на суровите каледонци“, е всъщност една огромна фалшификация. На шотландците им остават емоционалните изблици на Уилям Бътлър Йейтс^[38] в „Залезът на келтите“ — „великата келтска фантазмагория, която до днес нито човек е разгадал, нито небесен ангел обяснил“.^[39] И все пак самият Йейтс е говорил, писал и чел на английски, и признал, че „всичко, което обича, е достигнало до него благодарение на английския език“.

Спрямо относително малобройните участници в псевдодруидския „ейстедфод“^[40] в Уелс /подновен още през 1792 година/, на който се чества местната поетична и песенна култура, много повече са тези, които се обръщат към англосаксонската реалност. Смесените бракове са толкова чести открай време, че вече е трудно да се каже дали съществуват чистокръвни келти и колко са те. Тяхната история неумолимо върви към залез — последният човек, чийто майчин език е корнуолски, умира през 1777 година, последният, който говори мански — през 1974 година, а последният, говорещ келтски от поречието на река Дий — през 1984 г. В Северна Ирландия има повече жители с майчин език китайски, отколкото такива с майчин език ирландски. Остатъчната жизненост в тези езици се е съхранила благодарение на политическа идеология и на субсидиите от страна на английските данъкоплатци. Последното се доказва от уелския телевизионен канал и от факта, че майчиният език на голяма част от затворниците-членове на ИРА — извънредни е ирландски.

В сравнение с тези древни култури англичаните сякаш развиват култура, която обхваща целия свят. Именно защото англичаните са били доминиращата сила в една организация, която от своя страна доминира на световната сцена, понятията „Англия“ и „Британия“ толкова бързо стават взаимозаменяеми. Монументалното произведение

на викторианския публицист и икономист Уолтър Бейгхот, наречено „Английската конституция“, което разяснява взаимодействията между Парламента, короната и съдилищата в Обединеното кралство, е класическо въведение в темата, макар че е писано преди повече от сто години. През двайсетте години на двайсети век Андрю Бонър Лоу, канадец, чиито прадеди произхождат от Шотландия и от Ълстър, не възразява да бъде наричан „Премиер-министър на Англия“. През трийсетте години започва да излиза Оксфордската „История на Англия“ — в нея се говори за шотландски университета, когато се обсъжда темата „образование в Англия“, а вътрешните работи на колониите се третираат като част от английската история.

Но в момента, в който решим да изследваме корените на английската народност, осъзнаваме колко повърхностно е всяко убеждение в чистотата на англосаксонската кръв. Първите жители на островите надали са били представители на особено развита цивилизация. Някои амулети, пръстени за крака и гривни, оцелели от келтска Британия, притежават известен примитивен чар. Но свещенослужителите на Келтска Британия са окуражавали човешките жертвоприношения и канибализма. Най-развитото племе, белгите от Кент, отглеждали лен и пшеница, но макар че гледали добитък, явно не умеели да произвеждат сирене и не разбирали нищо от градинарство. Те били върхът на „английската“ цивилизация преди пристигането на римляните, а колкото по-навътре се навлизало от южното крайбрежие, толкова „по-нецивилизовани“ ставали племената. Ненужно е да се цитира дългия списък с положителните страни на римското владичество — цялата карта на Англия е осеяна с доказателства за тях. А очертавайки северната граница по река Тайн до залива Солуей, римляните включват обособената от нея „Англия“ в рамките на цивилизования свят и оставят Шотландия извън тях. Съществуването си като самостоятелна единица Англия дължи на външна инвазия.

Но, разбира се, римляните, обитаващи острова, не се самоопределят като „англичани“. Колко от тях са останали по тези места, когато 400 години по-късно Рим решава, че вече не си струва да защитава тази колония от набезите на саксонците, ирландците и пиктите, ние не знаем, но от чисто техническа гледна точка те със

сигурност не могат да бъдат разглеждани като съставна част на английския етнос, каквото и да представлява той. Съгласно историците от осми век след Христа, първите „английски“ англичани пристигнали в Англия на три малки кораба, които пристанали в кентския залив Пегуел през средата на пети век. Те също били воители. Тези двеста-триста войнствени пришълци, които скочили от корабите и преджапали до брега, били или повикани от крал Вортигерн^[41], за да му помогнат срещу пиктските набези /според едни сведения/, или /според други/ им е било предложено убежище като на изгнаници. Както и да е, първото нещо, което научаваме за англичаните, е, че изобщо не са англичани — в смисъл че не произхождат от Англия. Те били пришълци от Ютланд, Англиен^[42] и Долна Саксония. Английската народност, ако такова нещо въобще съществува, е по същество германска.

Тези първи англичани със сигурност проявяват характерни черти, които периодично са се утвърждавали като характерни за английския народ през цялата му история. Първо, те проявяват най-ранните симптоми на тази склонност да рушат, която до ден-днешен обзема страната от време на време — от масовото разрушаване на манастирите по времето на крал Хенри VIII до уеднаквяването на селищните центрове през шейсетте години. В случая с англите, саксите и ютите говорим за разрушаването на градовете, построени по времето на римската окупация. Те рушили каменни постройки и издигали дървени сгради, организирайки поселищата си съобразно структурата на феодалния клан. Като значими техни постижения можем да отбележим напредъка в земеделието — започват да орат земята и се научават да подменят посевите. Но хубавата приказка, според която папа Григорий бил дълбоко впечатлен от красотата на англичаните, когато видял пленени момчета от островите на един римски пазар за роби /и казал „Това не са англи, а ангели“/ не може да прикрие факта, че когато на свети Августин и неговите събратя-мисионери било възложено да посветят тези „ангели“ в Христовата вяра, те били убедени, че отиват на края на цивилизования свят.

Репутацията на пришълците била добре известна на острова, защото много пъти били плячкосвали крайбрежието. Може Вортигерн да е имал идеята да ги привлече за съюзници, примамвайки ги с обещания за храна и земя, но само за девет години те успели да излязат

другата си характерна черта, заради която останалите народи мразят англичаните — изменили на краля и се вдигнали на бунт. Вортигерн успял да си откупи спокойствието, подарявайки Кент на техния главатар, Хенгист. Веднъж установили, че по тези земи благата се добиват лесно, запристигали нови нашественици и поделили земята помежду си. Западните саксонци завзели земите, наречени Уесекс, източните — Есекс, южните — Съсекс, а земите по средата били наречени Мидълсекс. На север се простирало кралство Мерсия, на изток владеели англите, а още по на север било кралство Нортумбрия.

Следващата вълна пришълци пристигнали от Норвегия и Дания. Те си проправили път с меч в ръка през цяла Англия и оставили следи в повече от 1400 градове и села, чиито имена имат скандинавски произход. Над 400 от тях са останали съхранени в Йоркшър, където в имената Уедърби и Селби откриваме наставката „би“ — датската дума за село. Триста такива имена има в Линкълншър, където Мейбълторп и Скънторп съдържат думата „торп“ — градче, паланка на датски. Много такива имена се срещат и в Норфолк и Нортхампгъншър. Така че когато дошло време за най-прочутото нашествие — норманското през 1066 година — местното население на Британските острови не било коренно английско, а по-скоро някакъв миш-маш — отчасти келтско-британски /но всъщност част от това население е обитавало островите дори преди келтите/, отчасти римски, към който са добавени англи, сакси и юти, а накрая и скандинавци. Единственото, което можели да направят норманските завоеватели, било да добавят малко подправки.

В продължение на 900 години след норманското нашествие обаче народностният състав на островите остава относително стабилен. В останалата част от Европа границите се местят постоянно. Достатъчни са примерите с Франция, която добива формално суверенитет над Ница едва през 1860 година, докато Елзас и Лотарингия са под германско владичество от 1871 до 1918 година и отново през периода 1940–1945. Англия има твърдо централно управление от епохата на норманското нашествие и лесно охраняеми граници — в относително малката им част, която не е морска — затова и остава много по-стабилна в своята цялост. Това положение ѝ дава възможността да остане напълно незапозната с останалите народности. Видните личности на Хартълпул все още не могат да се примирят с една често

разказвана история — някакъв кораб се разбил близо до града по време на войните с Наполеон и от него до брега успяла да се добере жива една маймуна. Жителите на Хартълпул я обесили, защото, както пояснили те самите, щом не можела да отговаря на въпросите им, сигурно била френски шпионин.

Дали маймуната щеше да отърве бесилката, ако беше глухоням англичанин? Ако съблечем човека гол, как бихме познали дали е типичен англичанин? Много преди пристигането на саксонците, викингите, норманите и всички останали, Тацит^[43] отбелязва разнородността на населението на островите, завладени от римляните: самият той го отдава на разнородното генетично наследство. Въпреки това ние все още правим обобщения, твърдейки, че уелсците са по-ниски и тъмнокоси от англичаните — особено от по-русите англичани от онези части на острова, които са били най-гъсто населени със саксонци и скандинавци, или от онези, чиято червена коса издава келтския им произход. Портретите на тези англичани, които са имали достатъчно пари, за да бъдат обезсмъртени с маслени бои, действително показват някои повтарящи се характерни черти, въпреки презрителното изказване на Оскар Уайлд за лицето на англичанина / „видиш ли го веднъж, забравяш го веднага“/. Макар и грозновати, жените най-често са рисувани с подчертано дълги шии, докато в портретите на мъжете по-голямо внимание се обръща на конете и къщите им. Но художникът е бил длъжен да задоволи изискванията на този, който плащал, тъй че не можем да разчитаме на достоверността на семейните портрети. Все пак, чужденците, посещавали Англия през вековете, упорито твърдят, че поради влажния климат англичанките имат удивително чиста и бяла кожа; от друга страна, най-често цитираният им дефект са много големите крака.

Решил, че е открил отговора, през 1939 година един американски етнолог намира у себе си достатъчно увереност да заяви, че „макар и британците да са доста различни в лице, чертите, с които един чужденец може да ги започне, са дълго и тясно лице, дълъг и тесен череп и силно издаден нос; освен това са и червендалести“^[44]. Като изключим червендалестото лице, тези характеристики всъщност никак не напомнят на Джон Бул /виж девета глава „Идеалният англичанин“/. През 1998 година патолози от университета в Манчестър правят първата възстановка на лицето на „човека от Чедър“ — скелет на човек

от каменната ера, умрял в Чедърската пещера в Съмърсет преди 9000 години. Според техните заключения този човек бил висок почти шест фута и имал „малко крив череп, широко лице, изпъкнало чело и едър нос“. Коментарът на ръководителя на научния екип беше, че „човекът най-вероятно прилича на повечето посетители, в която и да е кръчма в днешен Съмърсет“, което пък предизвика бурни протести от съдържателите на кръчми в Съмърсет. След двадесетгодишен престой в Англия, през който изучавал физическите характеристики на англичаните, германецът емигрант Николаус Певзнер решава, че може с увереност да изреди чертите, типични за един англичанин:

„До ден-днешен — пише той — съществуват два строго обособени типа, по които можем лесно да разпознаем коренните жители на Англия — единият висок, с дълъг череп и удължено лице, въздържан, жестикулира рядко; вторият кръглолик, по-активен и подвижен. Към втория тип принадлежи пословичният червендалест, як англичанин, който върши всичко в къщата, двора и гаража със собствените си ръце през свободното си време, обича да спортува и да прекарва много време на открито. В популярната митология това е типът на Джон Бул.“^[45]

Портретите на Певзнер са много общи — съществуват поне дузина други архетипове. И ако преди петдесет или сто години действително е било възможно да различиш поне отчасти един англичанин въз основа на чертите и външния му вид, то заключението по-скоро се е дължало на класовата му принадлежност, отколкото на нещо друго. Богатите се хранели добре и бил в цветущо здраве. Бедните ядели лоша храна и това им личало. Стройният възпитаник на Итън Джордж Оруел отбелязва — с подчертаното снизхождание, на което е способен единствено човек с неговия произход, че „популярният физически тип не отговаря на карикатурите, защото традиционно приписваната на англичаните висока и слаба фигура е характерна всъщност само за висшите класи: работниците по правило са дребни, с къси крайници и по-резки движения, а жените от тази класа проявяват склонност към напълняване, когато достигнат средна

възраст“^[46]. Това подозрително много напомня на карикатурата на Джон Глашън, на която две добре облечени жени минават покрай група работници, които копаят дупка в земята. „Мисля, че работниците са прекрасни хора“, казва едната. „О, да, обожавам начина, по който се стрелкат очите им — също като при животните“, отговаря другата.

Някой специалист по евгеника^[47] би стигнал до извода, че от расова гледна точка англичаните са загубена кауза. Въпреки дългото време, прекарано в относителна изолация, те си остават лишени от изявени личностни характеристики. Преди три века Даниел Дефо е имал много по-точна представа за произхода на англичаните. В отговор на обвиненията на англичаните, че чужденците имали „лоша кръв“, той описва „най-разбойническата народност, която някога е съществувала“ — англичаните.

*„В насилие и дива страст заченати деца,
Потомците на брители и скоти с рисувани лица.
Научили се бързо пред Рим да коленичат.
И впрегнати в хомота римски, зад ралото да тичат.
И ето ти ги, раса помяри, без име и език остават,
Датчани и саксонци девойките им похищават;
А стройните им дъщери, за майките достойни
Посрещали радушно и други чужди войни.
Това противно племе тъкмо притежава
Английска чиста кръв — честта на нашата
държава...
Чист англичанин — нищо по-невярно няма!
Пред вас са фактите, сами съдете дали не е
измама!“^[48]*

Има безброй други попълнения, които можем да добавим в списъка на предците ни, съставен от Дефо — емигранти от Фландрия през XIV-XV век, хугеноти, спасили се от преследванията във Франция през седемнадесети век, а по-късно и евреи-бегълци от Източна Европа. Всеки разумен прочит на историята ни доказва, че да говорим за чистота на английската народност е просто смешно; в цялата страна

надали има семейство без следа от келтска кръв в наследствеността си — без изобщо да споменаваме римляните, ютите, норманите, хугенотите и всички останали, които са дали своя принос към нашето генетично наследство. Дефо е бил прав. Англичаните са нечистопородни открай време, и едва обособяването на различни общности сред населението на Англия доказва правотата на тази теория.

---

[1] Писмо от Р. Браун, април 1998 г. — Б.авт. ↑

[2] Дунедин — град в Нова Зеландия. — Б.пр. ↑

[3] сър Чарлз Уентуърт Дилк (1843–1911) — британски държавник и радикален политик, член на кабинета във второто правителство на Уилям Гладстон. — Б.пр. ↑

[4] Чарлз Дилк: „Greater Britain“, цитирано в „High Road to England“ от Ричард Фейбър, стр.86. — Б.авт. ↑

[5] Коруна (или Ла Корука) в Галисия, северозападна Испания, където през 1809 г. по време на Наполеоновите войни британската войска се сражава заедно с испанците срещу французите. Паметникът на сър Джон Мур в Ла Корука съществува до ден-днешен. — Б.пр. ↑

[6] Цитирано в „The Beginnings of English Imperialism“ от Джон Еилингъм в „Journal of Historical Sociology“, том 5, брой 4, декември 1992, стр.394. — Б.авт. ↑

[7] „Gesta Stephani“, цитирано пак там, стр.396. — Б.авт. ↑

[8] Пак там, стр.397. — Б.авт. ↑

[9] Ричард от Хексъм: „De Gestis Regis Stephani“, стр.152, цитирано в „Foundations of a Disunited Kingdom“, от Джон Гйлингъм, в „Uniting the Kingdom“ /редактори Александър Грант и Кийт Стрингър/. — Б.авт. ↑

[10] Томас Бекет (1118–1173) — канцлер на Англия и Кентърбърийски епископ при крал Хенри II, с когото бил в постоянно противоречие. Разправиите приключват с убийството на Бекет в Кентърбърийската катедрала. През 1173 г. Томас Бекет е канонизиран за светец. — Б.пр. ↑

[11] Цитирано при Гилингъм, виж по-горе, стр.399. — Б.авт. ↑

[12] А. А. Гил: „Smile — You’re on Cameo Camera“, в „Сънди Таймс“, 28 септември 1997 г. — Б.авт. ↑

[13] Жалбата не била уважена, тъй като коментарите в пресата били извън компетенцията на Комисията за етническа равнопоставеност. — Б.авт. ↑

[14] Козмо Гордън Ланг (1864–1945) — влиятелен и енергичен англикански свещеник. Като архиепископ на Кентърбъри бил близък приятел и съветник на крал Джордж VI. Предполага се, че той е допринесъл за абдикацията на крал Едуард VIII след женитбата му с разведената американка Уолис Симпсън. — Б.пр. ↑

[15] По времето на кралица Елизабет I Шотландия все още е суверенна монархия, на чийто престол е кралица Мария Стюарт. — Б.пр. ↑

[16] Оуен Глендауър (1354–1416) — водач на неуспешен бунт срещу Англия — последен опит на Уелс да възвърне независимостта си. Гюндауър, който се самопровъзгласява за принц на Уелс, през XIX и XX век се превръща в уелски национален герой. — Б.пр. ↑

[17] Виж Кенет О. Морган: „Rebirth of a Nation: Wales 1880-1980“, стр.20. — Б.авт. ↑

[18] Нонконформизъм — неспазване доктрината на официалната държавна църква. — Б.пр. ↑

[19] Шотландските полкове предават Чарлз I в ръцете на Кромуел. — Б.пр. ↑

[20] Якобитите — наименование на привържениците на краля-изгнаник Джеймс II Стюарт и неговите наследници, неколкратно вдигали бунтове за възстановяване на династията на Стюартите на англ. престол. — Б.пр. ↑

[21] Битката при Кулоден — последното сражение от якобитското въстание, избухнало през 1745 г., когато якобитите водени от Чарлз Едуард Стюарт, „Хубавия принц Чарли“ биват разбити от британските войски под командването на херцог Къмбърланд. — Б.пр. ↑

[22] Цитирано в „Britons“ от Линда Коли, стр.13. — Б.авт. ↑

[23] Джеймс Босуел (1740–1795) — приятел и биограф на д-р Самюъл Джонсън, автор на едни от най-популярните дневници. — Б.пр. ↑

[24] Джеймс Босуел: „Life of Johnson“, том I, стр.425, 6 юли 1763 г. — Б.авт. ↑

[25] Ендрю Бонър Лоу (1858–1923) — шотландец по произход, роден в Канада става първият премиер-министър на Великобритания, който не е роден на Британските острови и заема този пост от 1922 до 1923 г. — Б.пр. ↑

[26] Дейвид Лойд Джордж (1863–1945) — британски премиер-министър, доминирал на политическата сцена през втората половина на Първата световна война. — Б.пр. ↑

[27] Анюрин Бивън (1897–1960) — син на миньор, водач на лявото крило на Лейбъристка партия, противоречива фигура в следвоенната политика на Великобритания, един от най-забележителните оратори на своето време. — Б.пр. ↑

[28] Ричард Фейбър: „High Road to England“, стр.132. — Б.авт. ↑

[29] Обръщение към Националното Литературно дружество, 25 ноември 1892 г., цитирано в „Paddy and Mr. Punch“ от Р. Ф. Фостър, стр.270. — Б.авт. ↑

[30] Алън Кокрейн: „Flower of Thatcherism“, в „Спектейтър“ от 2 март 1996 г. — Б.авт. ↑

[31] яху — зли, физически отблъскващи, ниско развити човешки същества от „Пътешествията на Гъливер“ на Джонатан Суифт. — Б.авт. ↑

[32] един от традиционните занаяти на ирландците е зидарството. — Б.пр. ↑

[33] Цитирано при Фостър, виж по-горе, стр.184. — Б.авт. ↑

[34] Дилън Томас (1914–1953) — уелски поет и прозаик, чието забележително творчество се отличава с рядка музикалност на стиха, а на моменти и с религиозен мистицизъм. — Б.пр. ↑

[35] Ървинг Уелш, „Trainspotting“, стр.78. — Б.авт. ↑

[36] Джеймс Макфърсън (1736–1796) — шотландски поет, който издава „фрагменти от древна поезия, превод от келтски“, „фингал“ и „Темора“, твърдейки, че по-голямата част от тези произведения са превод от Осиан, келтски поет от III век сл.Хр. Автентичността им се оспорва, тъй като няма писмени паметници на келтски език от преди X век. — Б.пр. ↑

[37] Едуард Гибън (1737–1794) — англ. учен и историк, чието най-известно произведение е „Залез и упадък на Римската империя“. Б.пр. ↑

[38] Уилям Бътлър Йейтс (1865–1939) — ирландски поет, драматург и прозаик, един от най-великите англоезични писатели на XX век. Лауреат на Нобелова награда за литература за 1923 год. — Б.пр. ↑

[39] У. Б. Йейтс, „The Celtic Twilight“, стр.22. — Б.авт. ↑

[40] ейстедфод — тържествено събиране на уелски бардове и менестрели. Средновековната традиция е възстановена през XIX век. Фестивалът се провежда ежегодно и досега и предвижда награди за келтска музика, проза, поезия и драматургия. — Б.пр. ↑

[41] Вортигерн (425–450 сл.Хр.) — британски крал, по време, на чието управление на островите пристигат първите саксонски заселници. — Б.пр. ↑

[42] Ютланд, Англен — територии, намиращи се в днешна Дания. — Б.пр. ↑

[43] Гай Корнелий Тацит (56–120 сл.Хр.) — един от най-видните историци на древния Рим, автор на „Анали“ и други произведения — основен източник на сведения за Римската империя. — Б.пр. ↑

[44] Проф. К. С. Куун: „The Races of Europe“, стр.395. — Б.авт. ↑

[45] Николаус Певзнер: „The Englishness of English Art“, стр.197. — Б.авт. ↑

[46] Джордж Оруел: „The English“, стр.8. — Б.авт. ↑

[47] евгеника наука за подобряване на генетичното наследство. — Б.пр. ↑

[48] Даниел Дефо: „The True-born Englishman“, стр.170-171. — Б.авт. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

„ЧИСТОКРЪВНИ АНГЛИЧАНИ“ И ДРУГИ ЛЪЖИ

*„Той можеше да е руснак,
французин, турчин и прусак,
италианец даже!
Ала за нищо на света
На Англия от доблестта
Не ще да се откаже!“*

Сър Уилям Шенк
Гилбърт /1836-1911/
Корабът „Пинафор“^[1]

Бърни Грант — най-колоритният сред чернокожите членове на Парламента в следвоенна Британия, веднъж бил поканен на прием за парламентаристи от Британската общност. В продължение на вече пет години представлявал Тотнъм — нелек район в централен Лондон — и през това време бил успял да си създаде репутация на устатник — и на един от най-невъздържаните членове на Парламента, които апострофират колегите си от място. Кралицата и съпругът ѝ, Единбургският херцог, обикаляли и се ръкували с гостите. Херцогът първи се озовал пред Грант.

— А вие кой бяхте? — попитал с обичайната си непринуденост херцогът.

— Бърни Грант, член на Парламента — отвърнал гордо Грант.

А на коя държава? — бил отговорът на херцога.

Грант понесъл мъжествено незнанието на херцога, но тази реплика е симптоматична. Макар и иззад високата ограда на Бъкингамския дворец, съпругът на кралицата би могъл от време на време да поглежда през прозореца и да прочита по някой вестник, та

да осъзнае, че около шест процента от населението на Англия не принадлежи на бялата раса, и в никакъв смисъл не може да му бъде приписан английски, шотландски или уелски произход. /В интерес на истината такъв произход не може да бъде приписан и на самия Единбургски херцог: — когато взема за жена принцеса Елизабет, той официално се отказва от претенциите си за трона на Гърция и престава да ползва титлата, унаследена от рода Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург/. Но на такова събиране на политици от цялото земно кълбо той явно не е можел да си представи, че страната, която след брака си е приел за своя, може да бъде представяна от чернокож. Можем да си представим как херцогът, чиято способност да изтърси нещо не на място е легендарна, разправя анекдота на изцяло белите обитатели на Бъкингамския дворец, несъмнено доказвайки, че „те всички изглеждат еднакво“.

За своя чест кралицата се справила доста по-добре, когато ѝ представили Грант. Тя започнала първа, обръщайки ловко позициите: „Вие сте Бърни Грант, нали? Гледала съм ви по телевизията“.

Грант, бивш телефонист и голям пожар в профсъюзните среди, влиза в Камарата на общините през 1987 година, след чиракуване в лондонските общини и няколко ловки задкулисни интриги, в резултат на които човекът, който трябвало да наследи сигурното лейбъристко представителство на Тотнъм, остава с пръст в уста. Грант е предопределен да стане обект на омраза от страна на десницата не толкова заради черната си кожа, колкото заради това, че той се идентифицира с чернокожото население. Едно негово изказване обаче ще го преследва до гроба — след бунта на група младежи, повечето от които чернокожи, в Блекуотър Фарм, Грант заявява, че „полицията яла хубав пердах“. Тогавата един от полицаите — Кийт Блеклок, загива по ужасен начин, многократно намушкан и сечен до смърт от озверилата тълпа. Тези думи са достатъчни, за да превърнат Бърни Грант в парий за парламентарните среди, а крайно левите убеждения накараха вестник „Сън“ да го нарече „людия Барни“.

Ако би трябвало от някого да очакваме да бъде въплъщение на понятието „черен британец“, то той трябва да е Бърнард Александър Монтгомъри Грант — второто и третото име родителите му дали в чест на двама прославени маршали на британската армия през Втората световна война. Родителите му винаги го наричали „Монти“. След като

става първият чернокож председател на общински съвет във Великобритания, Грант решава да отпразнува пристигането си в парламента по подходящ начин. При едно от първите си участия в официалното откриване на парламентарната сесия — когато парламентаристите обличат своите утвърдени от традицията мантии и слагат смешните си шапки, той се уговорил с други двама чернокожи депутати да сложат традиционно африканско облекло. Когато настанал уреченият час, другите двама, по думите на самия Грант, „ги хванало шубето“, така че той бил единственият мъж-депутат, облечен не с костюм и вратовръзка, а изглеждал зашеметяващ в своето батакари — яркоцветната памучна дреха, обичайна за местното население на Западна Африка. Не би могло да се измисли по-очевидно подчертаване на факта, че във Великобритания съществува вече многорасово общество. Дори и някои от депутатите да го гледали презрително, говорителят, Бърнард Уедърил, очевидно не изпитвал никакви съмнения. Надраскал една бележчица и я пратил на Бърни. На нея пишело: „Браво! Изглеждате чудесно!“ Лейбъристката представителка Бети Буутройд, която наследи поста на Уедърил, не се справила толкова блестящо. Когато била представена на Грант по време на някакъв парламентарен прием, тя си побърборила с него, без изобщо да има представа, че той ѝ е колега, при това представител на същата партия. Когато Шарън, партньорката на Грант, влязла в тоалетната, заварила Бети Буутройд да пуши. „Не разбра с кого разговаря, нали?“ — попитала Шарън. „Разбира се, че го познах, казаха Буутройд. Той е бившият представител на Сиера Леоне.“

Присъствието на Бърни Грант в Англия е последица от имперския растеж. Обсъжданата от нас криза на идентичността, от която страдат англичаните, не би съществувала, ако Британската империя не бе изчезнала от лицето на земята. Тук не му е мястото да се отдадем отново на патологичен анализ на имперския дух; британците свикнаха да се обръщат назад към миналото си величие така, както пътникът в пустинята погледнал към двата огромни крака — единствен остатък от гигантската статуя на Озимандий, царя на царете. „Делата мои всички със завист погледнете!“ — гласял надписът на рухналата статуя, а „покрай тая развалина огромна голи пясъци мълчат“.^[2] Наистина, за британците упадъкът на земната слава е стремителен. През 1900-ната година половината регистрирани кораби

в открито море принадлежали на Великобритания, а империята контролирала една трета от световната търговия. През 1995 делът ѝ е по-малко от пет процента. Не един крал в Европа се е опитвал да подражава на британския монарх, градейки на свой ред империя — белгийците докопват малкото невзрачни ъгълчета на Африка, които по една или друга причина нито Англия, нито Франция са успели да присъединят. Кайзер Вилхелм Втори се заема да гради флота, чиято амбиция е да съперничи на Кралската флота. Дори през 1935 година Мусолини засипва с дъжд от бомби и сълзотворен газ една почти средновековна армия в Абисиния, преследвайки мечтата си за империя, която според него би дала на Италия приоритет, равен на британския.

Но британската мощ и влияние не се отнасят единствено до завоюваните територии. Англичаните практически създават съвременния свят. „Всички сме родени в свят, създаден от Англия, и светът, в който нашите правнуци ще дочакат достолепна старост, ще бъде английски — също както елинистичният свят е повлиян от Гърция, или по-точно, от Атина“^[3] — така пише един учен. Англичаните развиват футбол, тенис, бокс, ръгби, алпинизъм, ски и конни състезания в сегашния им вид. Традиционната за англичаните Голяма обиколка на Европа и първата организирана туристическа обиколка на Томас Кук са основа на съвременния туризъм. Англичаните построяват първия съвременен луксозен хотел /„Савой“ — с електрическо осветление, шест асансьора и седемдесет спални/. През двацетте години на миналия век Чарлз Бабидж създава първообраза на компютъра. Шотландец, Джон Логи Беърд, е един от изобретателите на телевизията. Той провеждал експериментите си на таван в Хейстингс, а първата публична демонстрация на телевизор се състояла в Лондон, в Сохо.

Сандвичите, коледните картички, скаутите, пощенските марки, съвременното застрахователно дело и криминалните романи — всичко това е създадено в Англия. Когато италианският писател Луиджи Бардзини се опитва да изрази най-точно доминиращата роля на Британия в областта на културата, той изтъква, че през третото десетилетие на деветнайсети век за цяла Европа погребалното черно става общоприет цвят на мъжкия костюм — за Бардзини това е израз на водещата роля на Англия.^[4] Това е признание не само на

политическата и икономическата мощ на една империя, на икономическото превъзходство, осигурено от британската стомана, въглища, парни машини и тъй нататък — то е и признание на добродетелите, които по общо мнение са допринесли за величието на Британската империя — честност, благоразумие, патриотизъм, дисциплина, смелост и достойно отношение към противника.

В по-мрачни мигове англичаните са склонни да мислят, че всичко, което им е останало от миналата слава, са някакви жалки останки — традиционните имена на старите луксозни хотели по света — „Бристъл“, „Кембридж“, „Гран Брьотан“ — международните кодификации на време и място, както и фактът, че английският ще бъде езикът на третото хилядолетие. Но в наши дни понятието „английски стил“ съществува само като условно понятие на модните дефилета; ако видите хора в костюми от туид, шити по поръчка, те със сигурност са заможни германци, натрупали състояния от машиностроителните си заводи. Дори частните училища, които се стремяха към масово производство на английски джентълмени, сега набиват в главите на питомците си, че единственият начин да просъществуваш, е да бъдеш професионалист в един свят, където значение има само личното постижение.

Общо взето, британците се справиха добре с проблемите, произтичащи от рухването на Империята. Те се преклониха пред неизбежното, свиха знамето и си стегнаха багажа, без да вдигат много шум. Но психологическите последици за тях самите са нещо, с което не биха могли да се справят толкова лесно. За англичаните положението би било много по-поносимо, ако имперската идея за тях нямаше толкова изявен морален аспект.

Британската империя е била създадена в резултат на инициативност, алчност, смелост, въвеждане на масовото производство, силна армия, правилна политическа стратегия и увереност в собствените сили. Една технологически напреднала страна със сравнително оскъдна природна даденост има нужда от разширяване на пазарите. Напредъкът в технологиите прави подчинението на така наречените „примитивни“ народи неизбежно. Сцената на последната битка на генерал Гордън^[5] пред укреплението в Хартум, когато храбрият британски гарнизон устоява с последни сили на тълпите езичници, е запечатана завинаги в сърцата на патриотите.

Но причината, поради която в продължение на доста време Британия владее света, става всъщност по-ясна по време на битката при Омдурман дванадесет години по-късно. Въпреки че когато стане дума за тази битка, обикновено се пеят хвалебствия за смелата, макар и неуспешна атака на 21 улански полк /в който Уинстън Чърчил е младши офицер/, изходът от битката е решен от шестте картечници „Максим“ на англичаните. Когато дервишите атакували, англичаните просто трябвало да се прицелят добре. Статистиката е категорична: 28 убити англичани срещу 11000 дервиши. „Това не беше сражение, а масова екзекуция, пише един очевидец. Трупите не бяха на купчини — така се казва, но това в действителност никога не се случва; те се стелеха равномерно в продължение на безкрайни акри земя“.^[6]

Не желая да отричам смелостта и енергията на много от строителите на империята. Просто подчертавам, че историята на империализма е съчетание от преследване на личен интерес и напреднали технологии. Но това, което дава самоувереността на Британската империя, е погрешното убеждение, че тя е създадена по морални съображения, че Бог е отредил на англичаните да колонизират тези народи, които не са имали щастието да се родят под британския флаг. Убедеността в собственото превъзходство се превръща почти в религия. Когато Съединените щати анексират Филипините през 1898 година и изглежда, че и те започват да градят империя, Киплинг им прави комплимент, цитирайки страната като една от тези, които са призвани „да поемат бремето на белия човек — да разпратят по света цвета на нацията“, за да „служи“ тя на низшите народи — „полудеца, полудяволи“.^[7]

Империята дава на англичаните възможността да се чувстват благословени от Бога. Колкото повече процъфтявала империята, толкова по-благословени се чувствали те. Към края на деветнайсети век начинът, по който британците /разбирай англичаните/ вършели нещо, бил еталон за останалия свят. Чуждестранните гости на Лондон се зашеметявали от изобилието, което демонстрирал градът, и често смесвали просперитета с моралната мисия. „Това, което е сърцето за физическата структура на човека, това е Англия за политическата и морална организация на Европа“ — така пише един полски емигрант на поробените си сънародници. „Благосъстоянието на Англия е пословично; финансовите й възможности са неограничени;

капиталите, притежавани от Англия — били те в банкови инвестиции или вложени във флот и морска търговия, са неизмерими“.^[8] Всичко това карало англичаните да приемат, че изрежданите характеристики са специфично присъщи на английската народност, и че съответно хората от всички останали народи мечтаят единствено да станат англичани или англичанки.

Много преди англичаните да започнат да разширяват владенията си из целия свят, чужденците, озовали се в Англия, коментирали техните особености. Фактът, че са островитяни, неминуемо ги правел по-различни, живеещи встрани от теченията, които определяли събитията в останалата част на Европа; когато един интелектуален тайфун минел през континента, докато стигнал британските острови, той в най-добрия случай се превръщал в лек полъх. Англичаните разчитали сами на себе си и затова имали възможността да се променят по свой избор. Впоследствие се оказали и господари на най-мощната империя в света. Нищо чудно, че са се главозамаяли. Сесил Роудс^[9] е казал, че да се родиш англичанин значи да си спечелил шестицата в житейската лотария. Те започват искрено да вярват, че имат определена свише мисия, която са длъжни да изпълнят. В плен на тази илюзия падали дори личности като Джон Ръскин^[10], които мечтаели за реформи в страната си /Ръскин се опитал и на практика да създаде английско утопично общество, обединявайки гилдия от последователи под кръста на свети Георги/. В една своя лекция, четена в Оксфорд през 1870 година, той казва:

„Пред нас сега се е изправила една съдбовна мисия, най-висшата, възлагана на някой народ, и ние трябва да я приемем или отхвърлим. Като народност ние все още не сме почнали да дегенерираме, имаме примеси на най-чиста нордическа кръв. Ето какво трябва да направи Англия, ако не иска да загине — трябва да установи свои колонии — колкото е възможно по-бързо и повече на брой, и да ги насели с най-достойните и енергични мъже и жени на нацията... чиято първа цел трябва да бъде утвърждаването на английското господство по суша и море.“^[11]

Сесил Роудс стига още по-далеч, заявявайки като очевиден и неоспорим факт „ние сме най-достойният народ на света, с най-възвишени представи за почтеност, справедливост, мир и свобода“. Абсолютно логично следва заключението, което Роузбери прави през 1884 година, а именно че „Британската империя е най-голямата позната светска институция, разпространяваща доброто по света“.^[12] Величествени изявления като цитираните по-горе се отнасят с блажено неведение към няколко прости истини, свързани с имперския проект — особено факта, че империята не е градена в съответствие с някакъв месиански план, а израснала постепенно в резултат на индивидуалните, инициативи на мнозина млади мъже, които избрали този път, за да търсят приключения и да забогатеят.

Освен това, дори младите мъже, градили империята, да са страдали от всевъзможни неоснователни илюзии за собственото си превъзходство, те са ставали жертва на същите физически и психически нужди като младите мъже от всички останали народности. Вярата им — ако са имали такава, — че са „най-достойният народ на света“ — не им е пречела да си свалят панталоните. Служителите на канадската компания „Хъдзънс Бей“ например бързо се научили да се възползват от обичая на местното население да предлага сексуално гостоприемство. Мнозина се сдобили с жени-индианки и дори с цели семейства. Когато им се наложило да се върнат в Англия, те обикновено обезпечавали индианското си семейство, преди да го напуснат.^[13] Сър Джеймс Брук, човекът, който практически сам включва Саравак в границите на Британската империя /като си купува лодка, отива в Саравак и се самопровъзгласява за раджа/ открито заявявал, че има намерение да „смеси расите“. Личният му секретар съвсем открито поддържал любовница-индийка. Той настоявал белите жени да не съпровождат съпрузите си, когато отивали да заемат постовете си в Индия. Колониалната общност в Източна Африка бързо проявила нравите, които станали пословични за нея през трийсетте години на двайсети век. Когато Ричард Майнерцхаген пристига там през 1902 година, той установява, че повечето от другарите му по служба са „отхвърлени от полковете си, затънали в дългове; един пие като смок, друг предпочита млади момчета пред жените и дори не се опитва да прикрие слабостта си. Когато пристигнах, бях удивен и

шокиран, защото всички те водеха местните жени, с които живеят, на неделната служба“.^[14]

Някои офицери и войници, изпратени на служба в Ориента, усетили се достатъчно далеч от английското общество, бързо решават, че в тези страни действат други правила. Изпратен да служи в Индия през трийсетте години на деветнадесети век, капитан Едуард Селън бързо установява, че куртизанките на Изтока

„... познават до съвършенство всички изкуства и лукавства на любовта, могат да задоволят всички вкусове, а по лице и фигура са ненадминати в сравнение с останалите жени по света... Невъзможно е да се опише удоволствието, което съм опитвал в прегръдките на тези сирени. Оттогава съм имал англичанки, францужойки, германки и полякини от всички обществени прослойки, но те никога, никога не биха могли да издържат сравнението с онези сочни, сладострастни хурии.“^[15]

Най-малкото е трудно да се съпостави това описание на удоволствията, свързани със службата на империята, и убеждението на сър Чарлз Дилк, че съществува естествена „антипатия, която англичаните проявяват към цветнокожите“.

Най-вероятно е станало така, че колкото повече Британската империя се е превръщала от авантюра в правителствена отговорност, толкова по-съзнателно са се опитвали управляващите бюрократи да съхранят „чистокръвните“ англичани. Богатства се трупали в чужбина, но моралът се оценявал у дома. Засилващото се влияние на клонящото към протестантизъм крило на Англиканската църква през деветнайсети век се изразява и в прочистване на обществения живот в сравнение с доста по-разпуснатите нрави на осемнайсети век. Вълната от пуританщина, заляла страната през осемдесетте години на деветнайсети век, отправя спокойната толерантност от предишните години в историята. През януари 1909 година след скандал, свързан с предполагаема злоупотреба с власт от страна на бял държавен служител, лорд Кру, държавен секретар за колониите, разпространява

циркулярно писмо, което става известно като „Морализаторската депеша“, или „Циркуляр за конкубината“. В този меморандум практиката на колониалните офицери да поддържат местни конкубинки бива наречена „сериозно нарушение на морала“. Текстът продължава така:

„... не е възможно, който и да било член на администрацията да допуска подобно поведение, без да се унижи в очите на туземците... негов дълг е да дава пример за почтеност на всички, с които има взаимоотношения.“^[16]

Контрастът с подхода на французите към същия въпрос е крещящ. Властите в Париж стигат до извода, че най-лесния и здравословен начин да се справят с тези проблеми в колониите си на Антилите е да окуражават колониалните офицери да сключват временни бракове с местни жени. През 1902 година Директорът на африканския отдел на френското колониално министерство предава препоръките на някой си д-р Баро на младите мъже, на които им предстои служба в тропиците. Ако не се чувствали способни да прекарат две години в безбрачие, най-добре било да си вземат жена от местните. Такова решение предпазвало френските офицери от „алкохолизма и сексуалните ексцеси, които за съжаление са толкова често срещани в страните с топъл климат“. Туземната съпруга имала допълнителното предимство, че предизвиквала по-голямо доверие у белия си съпруг — местните мъже спирали да се опасяват, че той може да открадне някоя от техните жени. Някои от съображенията били и политически: „Не бива да забравяме, че повечето от договорите, които сме подписвали с непреки главатаря, са били скрепявани с брак на бял офицер и някоя от дъщерите на главатаря.“ Никъде няма и намек, че става дума за постоянен съюз. /„Преди завръщане във Франция младата дама бива отпратена обратно при семейството си с подходящ подарък, който ѝ осигурява възможността да си вземе нов съпруг.“/ Имало, разбира се, и предсказуеми последици от такива бракове. Френското правителство субсидирало две училища специално за нуждите на деца със смесена кръв, съзнавайки, както казва мъдрият

доктор, че с разпространяването на мулатите най-лесно ще укрепим галското влияние в Карибския басейн.^[17]

Лорд Кру, който през свободното си време се занимавал с отглеждане и селекция на късороги говеда, несъмнено би окачествил горните съвети като още едно доказателство за моралния упадък на французите. Вярно е, че в Индия, най-голямата британска колония, се развила англо-индийска общност на хора със смесена кръв, и тъкмо тя била възприемана като буфер между колонизаторите и местното население. Но общо взето британският елит оправдавал съществуването на империята, приемайки целите ѝ за нещо като религиозна мисия. През 1912 година сър Хю Сесил обобщава британската мисия в световен мащаб така: „да се заеме с управлението на многочислени, нецивилизовани народности и да ги издигне постепенно до по-високо жизнено равнище.“^[18] Очевидното решение на тази задача било съпругите да придружават мъжете си, когато те трябвало да заминат в най-отдалечените краища на империята. „Може би всъщност бялата жена е причина за краха на империите“ — пише един австралиеца, очевидец на събитията в Нова Гвинея.^[19]

По това време англичаните вече са непоправимо заразени от убеждението, че са богоизбрани. Както пише Огдън Наш^[20]:

*„Към англичанин погледнеш ли в очите с въпрос
Уж много скромен, веднага вири нос —
Защото едно знае всеки англичанин —
Че е член на клуб «Божии избраник».“*

Доказателствата за тяхното превъзходство ги заобикаляли отвсякъде. Британската империя била най-мощната на света — и управлявана от Англия. Следователно англичаните превъзхождали другите народи. Ако не бяха принадлежали към такъв затворен клуб за богоизбрани, ако нуждата да градят империя не беше толкова тясно преплетена с английските идеали, може би щеше да им е по-лесно да приемат принизения статус на страната в световен мащаб. Докато при това положение рухването на империята сякаш показва, че на този свят няма място нито за англичани, нито за англичанки.

Майкъл Уортън, който пише за вестник „Дейли Телеграф“ под псевдонима „Питър Симпъл“^[21], седи в дневната на своята къща в Бъкингамшър, а отвън вятърът люлее клоните на буквете. Той основава своята колонка преди четиридесет години, и все още изпраща всяка седмица текста си на вестника. Уортън подозира, при това открито, че редакцията поддържа тази колонка като привлекателна старина, в името на все по-оредяващите и застаряващи читатели, които помнят Англия от времето, когато беше съвсем различна. Колонката упорито се появява със своята странна смесица от новини, коментари и измислици, забутана в някое ъгълче на вестника, също като ексцентричен стар роднина, приютен от наследилата имението млада двойка. Уортън напоследък няма ясна представа каква е публиката на колонката му, ако изобщо има публика. Една от секретарките в модернистичния обелиск в лондонските докове, където сега се помещава вестникът, му препраща случайни читателски писма. „Повечето са налудничави послания от хора, които са си въобразили, че искам да се върнат телесните наказания и смъртната присъда. И всички мразят ирландците.“

Този тип фанатици, които пишат такива писма, долавят в „Питър Симпъл“ сродна душа. Представата му за Англия е един народ, който хленчи искрено като загубено дете. Една от типичните му жалби гласи така:

„През последните петдесет години /народът на Англия/ видя как всичко, което е типично английско, бива потискано и осмивано. Видяхме как страната ни е залята от заразата, извираща от американските бордеи — примитивни забавления, попмузика от и за дегенерати, феминизъм, политически коректно поведение.

Видяхме разрухата на приличието, обуславящо нашите нрави и обичаи. Видяхме как сексуалните отклонения биват възхвалявани и едва ли не препоръчвани в рамките на държавната политика. Видяхме как емигранти

колонизират цели територии от страната ни, и ни бе забранено да говорим свободно за последиците.

Всичко това народът на Англия понесе, страдайки мълчаливо. Ако някой реши да проговори сега, то е отлагал прекалено дълго. В миналото действително са се случвали и чудеса, но все пак доста рядко“.^[22]

Видян в плът и кръв, този конник от Апокалипсиса се оказва по-скоро объркан, отколкото гневен — един кротък и благовъзпитан човек. Когато се срещнахме, го попитах какво му е мнението за мултикултурното общество.

— Мултикултурно общество ли? Политици, епископи и какви ли не още постоянно говорят за него пред англичаните, но за тях то всъщност не означава нищо. То е безсмислица, идея, която ни беше наложена насила, но която всъщност никой не е възприел. Англичаните са търпеливи и толерантни, и затова, предполагам, се стигна дотук.

Тъкмо в този момент големият му, ослепял от старост лабрадор, влезе в стаята и се блъсна в покрития с бродирана покривчица телевизор.

Представата на този Питър Симпъл за Англия се покрива по същество с представата на сър Артър Брайънт, най-популярният английски историк-националист на двацети век. /Цялостното му творчество възлиза на повече от четиридесет заглавия, продадени в около два милиона тираж/. От представата на Брайънт за една Англия, населена от провинциални благородници, свещеници, селски старейшини и селяни с пасторален вид и нрави, които се наливат със сайдер и кожата им е бяла като сирене, има само една стъпка до извода, че приемането на емигранти с друг цвят на кожата е в основата си погрешна стъпка. Самият Брайънт признава приноса на европейските емигранти към развитието на английската култура. Но те, разбира се, са не по-малко бели от коренното население на Англия. Масовото нахлуване на цветнокожи емигранти е нещо съвсем различно. През март 1962 година Брайънт уведомява читателите на „Илъстриейд

Лондон Нюз“, че „притокът на мъже и жени от друга раса, подчертано различна по лицево-черепна структура и пигментация, както и по вярвания и обичаи, би бил крайно нежелателен“.^[23]

Малцина от влиятелните личности във Великобритания обръщаха особено внимание на Артър Брайънт. Всяка есен конференцията на консервативната партия бе заливана от настоявалия на представителите на различните графства, в които се твърдеше, че Нещо Трябва Да Бъде Направено, за да се спре емигрантската вълна. И всеки път висшите йерархически кръгове обсъждаха настояванията и впоследствие ги игнорираха. През 1963 и 1968 година въпросните висши кръгове бяха принудени да направят отстъпки и публично да обещаят ограничение на притока от емигранти. През 1968 това обещание бе предизвикано от прочутата реч на Инок Пауъл, в която той прогнозира апокалипсис: „Когато погледна напред, изпълват ме тежки предчувствия. Също както онзи прочут римлянин, виждам Тибър да прелива от кръв“.^[24] Дори алузията с „Енеидата“ да не е била забелязана от повечето му слушатели, тази прочута „реч за реките от кръв“ предизвика скандал и обрече Пауъл на политическа изолация — нещо, което неговите последователи определиха като проявление на слабоумната либерална конспирация да се игнорира действителността.

Само глупак може да твърди, че до ден-днешен значителна част от населението на Англия не споделя убеждението на Инок Пауъл, че допускането на голям приток на представители на чужди култури е било грешка. Според техния начин на мислене емигрантската вълна е причина за упадъка на страната. Въпреки това расовите взаимоотношения и отношенията между отделните общности във Великобритания далеч не са лоши. Въпреки добитата независимост на отечеството им, двата милиона ирландски поданици, които живеят в Обединеното кралство, си запазиха правото да гласуват в него — привилегия, която ирландското правителство не връща на англичаните вече седемдесет години. Много ирландски поданици се сражаваха в британски военни части по време на Втората световна война — катаклизъм, който демонстративно „неутралното“ ирландско правителство окачествява изискано като „Кризата“. Но, разбира се, когато хората говорят за расови взаимоотношения, те далеч нямат предвид ирландците. В края на краищата, ирландците са бели, а това,

което безпокои Брайънт и Пауъл, и всички техни последователи, е пристигането на хора с друг цвят на кожата.

За едно нещо те несъмнено са прави — когато говорят за внезапната поява на проблема. През 1911 година населението на Великобритания, произхождащо от Южна Азия и Карибите, наброява само 80 000 души, при това повечето от тях живеят в няколко определени пристанища и градове. Двадесет години по-късно населението, отговарящо на същото определение, наброява милион и половина. След още четиридесет години преброяването през 1991 определя населението, принадлежащо към националните малцинства, като наброяващо повече от три милиона. Същинска експлозия. Освен това емигрантите не са разпределени по територията на цялото Обединено кралство, а проявяват тенденция да се съсредоточават в Англия — на територията на Англия етническите малцинства представляват повече от шест процента от цялото население. В сравнение с това количество може да се каже, че в Шотландия и Уелс малцинствени групировки практически няма. Повече от две трети от етническите малцинства във Великобритания са съсредоточени в Югоизточна Англия и Уест Мидлъндс /средния запад на страната/. Части от градове като Лондон, Лестър и Бирмингам видимо нямат вече нищо общо с онази Англия от представите на Брайънт. По тези места мултикултурната общност е много повече от тема за епископски проповеди и политически речи. Тя е факт от живота, в който Англиканската църква бива изместени от джамии и храмове, а старите квартални бакалнички отстъпват място на арабски месари и магазини, в които се продават индийски сарита. В Спитълфийлдс, в Източен Лондон, там, където се установяват хугенотите-емигранти в края на седемнайсети и началото на осемнайсети век, и основават тъкачници за коприна, сега мнозинството от населението произхожда от Бангладеш. В някои части на Брадфърд повече от половината население е от Пакистан. И все пак тези градски квартали не са превзети докрай от азиатци, африканци и индуси. Има само три общини в цяла Англия, където само един на всеки пет жители е бял /най-висок процент цветнокожо население има Норткоут Уорд в Ийлинг, Западен Лондон — 90%/.^[25] Но никъде в Англия не се е стигнало до нивата в Съединените щати, където цели градски квартали са изцяло с чернокожо население.

Законите за придобиване на поданство също са относително либерални: всеки, роден на територията на Великобритания от законно пребиваващи там родители, има правото да стане британски поданик. За сравнение можем да посочим Германия — в началото на 1997 година там живеят 7.2 милиона емигранти, т.е. девет процента от населението. Но тези, които се опитват да узаконят положението си, установяват, че е необходимо да са пребивавали на територията на страната минимум петнадесет години, преди изобщо да имат право да подадат молба за поданство, и трябва да минат още години, преди да го придобият. Причината е там, че германските държавници са се вкопчили в представата, че действат от името на „един народ“, и че принадлежността към германската нация е въпрос на кръв — и то дълго след като Хитлер опорочава тази идея. Семейството ти може да живее от поколения в Казахстан, но ако фамилието ви име е Шмид или Мюлер, веднага получаваш немски паспорт^[26]: поданството е генетично определено.

Най-общо казано, англичаните могат да се гордеят с постигнатото в областта на расовите взаимоотношения. Внезапното нарастване на притока от емигранти в големи мащаби не бе нещо добре обмислено и, без да искам да омаловажа проблемите, които все още могат да възникнат в общностите с присъствие на етнически малцинства, твърдя, че напрежението би могло да бъде много по-високо. За това спомогнаха най-различни фактори. Силното присъствие на регионалните акценти в английския език, както и съхранената локална идентичност означава, че след още едно поколение никой няма да може да определи при разговор по телефона какъв е цветът на кожата на събеседника му — ще знае само, че той е от Ливърпул, от остров Ман или Бирмингам. Експанзивната младежка култура на Англия се отличава с пълен далтонизъм по отношение на цвета на кожата. Помогна донякъде и типично английската чувствителност. Робърт Тейлър, сега прочут и преуспяващ фотограф, си спомня ясно колко бил развълнуван, когато в детските му години го поканили да пее в хора на Хиърфордската катедрала. Един ден, когато хористите минавали през пасажите около катедралата, отнякъде се появила съпругата на епископа, която тичала подир малко черно кученце и викала: „Ела тук, Самбо“.^[27] Жената вдигнала очи и веднага

забелязала единственото чернокожо момченце в хора. „О, извинявайте!“ — измънкала тя смутено.

За отбелязване е обаче, че докато често можете да се запознаете с хора, които се самоопределят като „чернокож британец“, или „бенгалски британец“, трудно ще срещнете някой, който ще се представи като „цветнокож англичанин“. Споменатият вече Бърни Грант се нарича „британец“, защото „понятието включва и други потискани народности, като уелсците и шотландците. Ако се опитам да се нарека англичанин, думата ще ми заседне в гърлото“. Други пък биха ви казали, че като емигранти нямат проблеми да се чувстват британци, но за да се имат за англичани, би трябвало да са родени в страната — този възглед споделят не само чернокожите емигранти и азиатците, но и мнозина от белите преселници в Англия. Понятието „британец“ изглежда е всеобхватно — както можеш да си британец, и същевременно шотландец или уелсец, можеш да си едновременно британец и сомалиец, или британец с произход от Бангладеш.

Разбира се, расовите предразсъдъци продължават да съществуват. Но впечатляващото у мнозина от емигрантите е преливащият им оптимизъм по отношение на новата им родина. Той не се изразява само в това, че много малко от тях имат намерение някога да се върнат в страната, която са напуснали, но и в това, че повечето оценяват новото, което са намерили в Англия. Когато през януари 1998 година „Дейли Телеграф“ решава да проведе проучване как се адаптират емигрантите, отговорите на анкетата са учудващо положителни. Д-р Заки Бадауи, председател на съвета на имамите и настоятелствата на джамиите, счита, че няма друго място на света, където един мюсюлманин би се чувствал така добре: това, което по неговите думи обичал най-много в новото си отечество, било склонността на англичаните да се присмиват сами на себе си. Суриндер Гйл, бакалин в Оксфорд, оценява високо факта, че полицията остава неподкупна. Аби Розентал, музиковед, напуснал Германия, твърди, че качества като честност и дискретност правят Англия „далеч по-цивилизована държава от тази, която напуснах“. Омния Мазук, педиатър в Ливърпул, заявява, че е „прекрасно да живееш в държава, където те оценяват по заслуги и няма професии, резервирани за мъже“. Хари Шукла, преподавател по хинди, напуснал Кения през 1973 година, казва, че макар и обществата в по-голямата

част на Европа да са многонационални, нито една друга страна не е постигнала такава степен на интеграция на националните култури като Англия.^[28]

Колко далеч от всичко това е светът на Питър Симпъл! Подозирам, че повечето му читатели дори не познават азиатци или африканци — като изключим собственика на магазинчето на ъгъла и някой и друг автобусен кондуктор. Те са били готови да приемат азиатците и африканците, пристигащи в Англия, за да вършат работата, която никой англичанин не искал да върши. Но не са очаквали, че те ще бъдат толкова много, нито пък че ще донесат със себе си своята култура. Те сякаш са очаквали хора, които не са англичани само защото по една или друга причина не са родени в Англия.

Тяхното отношение, макар че не го съзнават, не е толкова далеч от концепцията на Бърни Грант за „британеца“. Дълбоко залегналото в тяхното съзнание убеждение е, че англичанинът и англичанката са „родени свободни“ в едно свободно общество. Придобилият поданство може да е „британец“, но това е нещо съвсем различно. Това, което ги дразни най-много, е, че някои неща вече не е редно да се правят и едно от тях да се изразяват съмнения по отношение на мултикултурното общество. Такива мнения вече се споделят под сурдинка по ъглите или остават прерогатив на татуирани биячи с високи кожени обувки. Категорично може да се каже, че триумфира толерантността на управляващия елит, който се е стремил да извади дискриминацията извън закона. Отпивайки от своя калвадос в центъра на Лондон, писателят Саймън Рейвън се отдава на типично английски сплин^[29] по въпроса: „Крайно неанглийско е да кажеш, че някои неща не бива да бъдат казвани. Свободата на мненията е съществена част от интелектуалния живот в тази страна. Когато следвах в Кембридж, имахме двама-трима чернокожи — все принцове и тям подобни. Но те бяха джентълмени. Общо взето, англичаните посрещнаха с радост чернокожите, но с не по-малка радост биха ги изпратили.“

Последното изречение все едно е извадено от колонката на Питър Симпъл. И все пак има нещо загадъчно в неприязънта на Майкъл Уортън към тази нова Англия, която се оформи постепенно през половината век, откак той пише своите дописки. Защото този привидно чистокръвен англичанин си има една мрачна тайна —

Уортън всъщност е половин германец, при това потомък и на евреи, преуспели в търговията с вълна в Брадфърд. Такъв е случаят с повечето от тези, които демонстративно подчертават принадлежността си към английската народност. Бащата на журналиста Перегрин Уърстърн, чиито дописки за „Сънди Телеграф“ през осемдесетте години гръмотевично огласяваха опасност за чистотата на Англия, се радва на името генерал Кох де Горенд. Що се отнася до Стивън Фрай, който изгради актьорската си кариера около ролята на типичния английски камериер, безсмъртния Джийвс, той е наполовина унгарски еврей. Фамилното име на „най-английския“ сред популярните поети, Джон Бетйеман^[30], е немско-холандско; родът на „типично английския“ архитект Лутйенс^[31] произхожда от Шлезвиг-Холщайн. Много от консерваторите, които викаха най-високо, че трябва да защитим Англия от зависимо положение в Европейския съюз, произхождат от емигрантски семейства — например Майкъл Хауърд и Майкъл Портильо. Музиката към текста, който е мото на настоящата глава, е писана от сър Артър Съливан, чиято майка произхожда от стар италиански род.

Което, направо казано, ще рече, че чувствата в песента на У. С. Гилбърт отговарят на истината, когато става дума за устояване на изкушението да принадлежиш на други народи. Защото да бъдеш англичанин наистина Е въпрос на личен избор.

---

[1] Корабът „Пинафор“ — комична опера от Гилбърт и Съливан. — Б.пр. ↑

[2] „Озимандий“ П. В. Шели, превод Ил. Люцканов. — Б.пр. ↑

[3] „A World Made in England“ от Клаудио Велис, публикувано в „Quadrant“, март 1983 г., стр.8. — Б.авт. ↑

[4] Луиджи Бардзини: „The Impossible Europeans“, стр.35. — Б.авт. ↑

[5] генерал Чарлз Джордж Гордън (1833–1885) — британски генерал, който става национален герой след подвизите си в Китай, а след смъртта си по време на защитата на Хартум от суданските бунтовници се превръща в идеализиран образ на съвършен войн в народното съзнание. — Б.пр. ↑

[6] „With Kitchener to Khartoum“ от Г. У. Стивънс, стр.300, цитирано в „The Social History of the Machine Gun“ от Джон Елис,

стр.86. — Б.авт. ↑

[7] Анри Лабушер, забележителният депутат и радикал, който някога е бил цирков артист и журналист в Мексико, отговаря на Киплинг така:

*„А бремето на цветнокожия заслужено расте!
Посмее ли да възрази, готови ще са те —
Оплаквания неуместни с картечници посрещат,
Курушуми и шрапнели неспирно ни подсецат
Дори и черният да страда век след век,
за негово добро го прави белият човек!“*

. — Б.авт. ↑

[8] Д. О. Сипнийевски: „Impressions of England“, стр.33,38. — Б.авт. ↑

[9] Сесил Роудс (1853–1902) — британски държавник и финансист, един от „строителите на Империята“, премиер-министър на британската колония в Южна Африка, основател на гигантската компания за добив и преработка на диаманти „Де Беерс“. — Б.пр. ↑

[10] Джон Ръскин (1819–1900) — англ. писател, критик и художник със значително влияние върху културния живот на викторианска Англия, привърженик на възраждането на готическия архитектурен стил. Неговото мнение било определящо за развитието на живописната школа на прерафаелитите. — Б.пр. ↑

[11] Цитирано в „The Vision and the Need“ от Ричард Фейбър, стр.64. — Б.авт. ↑

[12] Пак там. — Б.авт. ↑

[13] Виж „Empire and sexuality“ от Роналд Хайъм, стр.95. — Б.авт. ↑

[14] Цитирано пак там, стр.172. — Б.авт. ↑

[15] Цитирано пак там, стр.89. — Б.авт. ↑

[16] Циркулярът на лорд Кру по въпросите на конкубината, приложение А, виж: „Concubinage and Colonial Service“ от Роналд Хайъм, в „Journal of iMperial and CoMMonwealth History“, XIV, 1986 г. стр.170-86. — Б.авт. ↑

[17] „Guide Pratique de l'Europe dans l'Afrique Occidentale“, от д-р Баро, цитирано във „France and West Africa, An Anthology of Historical Documents“ от Джон Харгрийвз, стр.206-209. — Б.авт. ↑

[18] Цитирано в „Inside Right“ от Иън Гилмър, стр.87. — Б.авт. ↑

[19] Джеймс Маколи, „My New Guinea“, избрани произведения, 1959–74 г. стр.172. — Б.авт. ↑

[20] Огдън Наш (1902–1971) — американски автор на хумористична поезия, стиховете му се отличават със смелост и нетрадиционност на форма и съдържание. — Б.пр. ↑

[21] Питър Симпъл — герой от едноименния роман на Фредерик Мариът (1792–1848), автор на поредица популярни приключенски романи, написани увлекателно и с чувство за хумор. Питър Симпъл е простодушен и добросърдечен — един от литературните образи, с който англичаните обичат да се идентифицират. — Б.пр. ↑

[22] „Peter Simple“, „Дейли Телеграф“, петък, 18 юли 1997 г., стр.26. — Б.авт. ↑

[23] сър Артър Брайънт, „Илъстреитид Лъндън Нюз“, 27 март 1963 г. — Б.авт. ↑

[24] Реч на Инок Пауъл, 20 април 1968 г. — Б.авт. ↑

[25] С. Пийч: „Ethnicity in the 1991 Census“, том 2, „The Ethnic Minority Populations of Great Britain“, стр.14. — Б.авт. ↑

[26] Най-голямото препятствие, с, което бихте могли да се сблъскате, е един елементарен тест, основан на това как празнувате Коледа: коледно дърво на 24 и 25 декември би било достатъчно като доказателство, че не принадлежите към Източноправославната църква. — Б.авт. ↑

[27] Името Самбо е било толкова често давано на чернокожите роби, че се превръща почти в нарицателно. — Б.пр. ↑

[28] „You've Made Us Feel So Welcome“, в „Дейли Телеграф“, 17 януари 1998 г. — Б.авт. ↑

[29] сплин — в международната лексика — остаряло наименование на меланхолията. Тъй като на времето се е считало, че меланхолията се дължи на смущения във функциите на далака, а същевременно е била приемана за типично английска болест, била наричана с английската дума за далак, „сплин“. — Б.пр. ↑

[30] сър Джон Бетъеман (1906–1984) — англ. поет, известен със своята носталгия по близкото минало. В творчеството си се

противопоставя на градостроителството и индустриалния прогрес, които вижда като причина за изчезването на пасторална Англия. — Б.пр. ↑

[31] сър Едуин Лутйенс (1869–1944) — англ. архитект, чието дело се отличава с гъвкавост и изобретателност, особено прочути са градоустройственият му проект за Ню Делхи и проектът за двореца на вицекраля на Индия. — Б.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА

НИЕ — МАЛЦИНАТА ЩАСТЛИВЦИ

*„Англичаните са най-щастливи,
когато им кажеш, че с тях е свършено.“*

Артър Мъри,
„Тапицерът“, 1758 г.

Ако да бъдеш англичанин е въпрос на състояние на духа, то въпросът, който трябва да зададем, е какво според тях самите ги прави това, което са. Започнах проучванията си с едно пътуване до Челтнъм и посещение на редакцията на едно от най-деמודираните списания в страната.

Когато през 1967 година беше основано списание „Тази Англия“, чийто рекламен текст гласи „Освежаващо като чаша чай!“, редакцията обяви амбицията си всеки негов брой „да бъде възплъщение на истинския дух на Англия“. Вземайки името си от лиричния монолог на умирация Джон от Гонт от Шекспировия „Ричард II“, /„... тоз край благословен, таз честна пръст, това велико кралство, тази наша прекрасна Англия, таз родна майка и дойка на почитани крале...“/, списанието изискано формулира амбицията си да бъде „прямо, благотворно и приятно за четене“^[1]. Текстовете често се възползваха от класическото сравнение „преди един век... но сега...“, имаше изобилие от илюстрации в стила на Норман Рокуел^[2], както и такива обещания: „Надяваме се, че ще харесате романа, който сме избрали да издаваме в подлистници — една история отпреди Първата световна война за отракан лондончанин на име Едуардс, който разказва спомените си от времето, когато е работил като градинар!“

Тази учудващо неагресивна линия осигурява на списанието забележителен търговски успех — всеки брой, излизащ на два месеца, се продава в четвъртмилионен тираж. Тридесет години по-късно всеки

брой на „Тази Англия“ все още има по-висок тираж от най-четените политически списания „Спектейтър“ и „Ню Стейтсмън“, както и от популярните „Кънтри Лайф“ и „Татлър“, взети заедно. Редакторът, на чието вдъхновение се дължи линията на списанието, описва читателската му публика така: „не само херцози, но и други прекрасни хора — боклукчии, пенсионери от Ййст Енд, съдии и моряци, съпрузи на свещеници-мисионери, далеч от родината, кралски особи и продавачки, моми и момци от Ланкашър до другия край на света... почтени, богобоязливи хора, които казват открито мнението си и си носят кръста — независимо от това дали носят епископски митра или минипола“^[3]. От метрополията дойде следният отговор на тази тенденциозна възхвала на провинциализма /в колонката на „Атикус“^[4] в „Сънди Таймс“/: „Добре са си прекрасните боклукчии. Те поне разполагат с прекрасно място за списанието“.

Но списанието свикна да подминава подобни насмешки със свиване на рамене. Редакторите се успокояват, щом видят постоянната крива в графиката на продажбите, като помислят за добрите печалби от шир-потребата — продажба на вратовръзки и значки с кръста на Свети Георги, както и за торбите читателски писма, които пристигат всяка седмица. Ако човек само прелисти списанието, остава с впечатлението, че го списват читателите му — като че ли хората, които работят за него, изобщо не са обременени с мисленето, създадени от журналистическото обучение. Броевете преливат от спомени от войната, патриотичен ентузиазъм по отношение на кралското семейство, народните обичаи и провинциалния начин на живот. Но зад скромната, елегантна фасада, напомняща кутия за шоколадови бонбони и зад подзаглавието „Най-очарователното списание в Британия“, се крие удивително здрава редакционна политика. Обещаваната сантименталност прикрива надигащата се вълна от гняв и възмущение. Докато се ровите из редакторските прищевки, ще направите едно забележително откритие — ако приемем, че това са наистина англичани, които разговарят с англичаните, то стигаме до извода, че страната не само обича да гледа назад — народът ѝ направо си умира от удоволствие, ако се чувства онеправдан. Фотографският материал действително е подбиран, с цел да създаде атмосфера на спокойствие и увереност — овце, пасящи пред селски църкви, потоци, бълбукащи през села в Южна Англия, „бийфийтъри“ в алени одежди,

блестящи със златните си бродерии. Но текстът съдържа подчертано апокалиптично послание: скоро Англия ще изчезне — завинаги.

Ние сме жертви на внимателно изграден комплот, замислен още преди много години, чиято цел е да създаде една лесно управляема европейска супердържава, която ще се управлява като социалистическа република. Това ще рече едно общо /но неизбираемо/ правителство, един марионетен парламент, една федерална армия, един флот, едни военновъздушни сили, една централна банка, една валута и един върховен съд. Нашата скъпа монархия ще бъде изместена от някакъв президент, управляващ от континента, а на мястото на „Юниън Джек“ ще се вее онзи отвратителен син парцал с дванайсетте противни жълти звезди, а всички ние ще трябва да пеем новия Евро-химн по мелодията на „Ода на радостта“ от Бетовен, въпреки че текстът би трябвало да гласи „Сбогом, Британия!“.^[5]

Хората, за които се предполага, че ще станат посредници на тази катастрофа, са нашите предателски настроени политици. Но войнстващата мания за преследване не спира дотук. Една редовна рубрика, „Нашите английски герои“, разказва историите на хора, наградени също като самотното момче^[6] на палубата посмъртно с кръст за храброст. Публикуват се обезпокоителни новини, че Европейската комисия ще обяви английския булдог за порода, забранена за развъждане, защото „те предпочитат пухкавите френски пудели, които винаги правят това, което им се каже“. Списанието е учредило и свой собствен „Сребърен кръст на свети Георги“, с който награждава герои, посочени от читателите — като например продавачът на дребно, който застава смело срещу нормативните указания, и продължава да продава парафин на галони, а не на литри. Редакцията изразява тревогата си, че Би Би Си пропуска да отбележи деня на свети Георги. Дори така наречената „Битка за Истинските Британски графства“ — кампания за възстановяване на старинните имена на графствата, се води с езика на любителите на високи подковани ботуши. Враговете са навсякъде и са всевластни — „бюрокрацията, пощите, политиците, журналистите, учителите, телевизионните говорители“ — все хора, поддали се на заблудата, че местната власт се реорганизира. Учителите вземат за ръка учениците си, беззащитни срещу такава атака, и им обясняват, че ги водят в

„Кливлътнд“, „Мърсисайд“ и „Уест Мидлътндс“^[7]. Звучи така, като че ги водят в газови камери.

Разбира се, действителният враг е неумолимият ход на времето — нито една статия в списанието не се отнася до бъдещи събития. Списанието има добри допълнителни приходи от продажба на касети с музика на Ерик Коутс /„Маестрото на английската забавна музика“/, на Форсиз Суийтхарт, Вера Лин, Били „Уейки Уейки“ Котън, Виктор Силвестър, Хенри Хол и дузина други, рекламирани редом с най-големия бестселър — комплект от три касети, озаглавен „Това беше най-славният ни час“ — „Уникален троен албум със спомени и мелодии, от тези, които вдъхновиха нашия народ да извоюва победата през Втората световна война“. Като изключим някои дребни услуги / „Загубили сте медалите си? Ще ви ги възстановим веднага“; „Написали сте мемоарите си? Ние ще уредим издаването им“/, ограниченият брой обявления обикновено са апели от военни благотворителни фондации и приюти за животни, съдържащи молба да бъдат споменати в завещанията на читателите.

Рой Файърс, който изобрети тази странна, но удивително успешна формула, седеше на бюрото си в голямата викторианска сграда в Челтънъм и ядеше плодов кейк, когато пристигнах. Не беше трудно да се открие къщата, защото единствено от нейния покрив се вееше британският флаг. Не знам какво очаквах да видя — предполагам, някакъв хибрид между Г. К. Честъртън^[8] и Чингис Хан. Припомних си едно писмо, което бях прочел в някой от старите броеве. Един доволен читател пишеше, че би желал да вижда броеве от това списание във всяко училище, във всяка библиотека и болница в страната. Аргументът му беше, че „Тази Англия“ била „еквивалент на «Майн Кампф» на Хитлер, но, разбира се, основан на християнски принципи“. Но Файърс не приличаше на Адолф Хитлер — оказа се среброкос, приветлив и сговорчив човек. Като изключим внезапните му изблици от рода на „О, кралицата майка! Всички я обичаме...“, по време на разговора ни беше спокоен, разсъдлив и приятен събеседник.

На полиците с книги около него имаше закачени три британски знамена и един кръст на Св. Георги, на стената висеше снимка на кралицата, имаше и много книги за танцови състави. Когато ми каза,

че на времето е водил риболовната рубрика на „Гримзби телеграф“, не се учудих особено.

Рой Файърс също бе стигнал до заключението, че да си англичанин не е въпрос на народност. Неговото списание се продава в приблизително двадесетхиляден тираж в Австралия, и в още много хиляди из други части на бившата империя — то очевидно привлича преселниците, поддържайки у тях жив спомена за една по-спокойна страна с по-бавен темп на живот, която са оставили зад гърба си. Но Файърс е убеден, че не е нужно да си роден англичанин, за да си „истински англичанин“. „Нека вземем например покойния артист Джеймс Стюърт — той беше американец, но у него имаше нещо английско. Той не се самоизтъкваше. Не се хвалеше с постиженията си. През целия си живот остана верен на съпругата си. Човек можеше спокойно да му повери портфейла си. Това е да си англичанин.“ Това със сигурност е любимата представа на англичаните за самите себе си — смели, непреклонни, скромни, солидни и с безукорни маниери. Това е идеалът за английския джентълмен. Но това все пак не ни обяснява какво означава да бъдеш англичанин. Казано накратко, не може да е въпрос на класа.

„В продължение на години Джордж Формби беше най-популярният артист в Британия. Той се притесняваше от славата си и не обичаше да демонстрира богатството си. Но жена му обичаше — у нея нямаше и помен от притеснение. Той беше англичанин. Тя не беше“. Разбрах какво имаше предвид Файърс, въпреки че ми се стори много суров към жената. В края на краищата, докато на Джордж Формби бе връчен орденът „Ленин“ за популярност сред руския пролетариат, жена му пък беше носителка на типично английската титла Световен шампион по танци с дървени обувки. Какво тогава е английският дух, попитах Файърс.

„То е нещо много дълбоко. Това е духът на свети Георги. Представата за свети Георги и битката срещу злото.“

Независимо от това дали това изявление отговаря на истината или не, то е много интересно. Защо всъщност свети Георги става светец-покровител на Англия си остава загадка. В днешни дни вече е отхвърлен неговият животопис, направен от Едуард Гибън — той го представя като корумпиран търговец на сушено месо, доставчик на римската войска, който впоследствие става архиепископ на

Александрия и бива убит от разярена тълпа. Историята в календара на католическите светци го представя в по-добра светлина — загинал след ужасни мъчения, защото протестира срещу убийството на други християни пред император Диоклециан. Изглежда, в Англия светецът е бил почитан заради храбростта си още много преди норманското нашествие. Но най-вече рицарите, завърнали се от кръстоносните походи, популяризирали мита за свети Георги и дракона, който е може би християнската версия на древногръцкия мит за Персей, спасил Андромеда от морското чудовище. Изглежда, че светецът действително е предизвиквал искрен ентузиазъм. Крал Едуард III провъзгласява Свети Георги за патрон на Ордена на Жартиерата, и построява параклиса „Св. Георги“ в Уиндзър в средата на четиринадесети век. Чак до 1614 година на 23 април, празника на светеца, се носели сини палта в негова чест. Но самият свети Георги никога не е стъпвал в Англия, а освен това е считан и за патронен светец на Португалия, и по едно или друго време е бил покровител на Малта, Сицилия, Генуа, Венеция, Арагон, Валенсия и Барселона. Той е делнична и доста смътна фигура, без особено теологическо значение.

Но ако се върнем към идеалната представа на англичаните за самите себе си, можем да разберем защо Свети Георги се е оказал толкова подходящ за патрон на Англия. Идентифицирайки се със своя избран герой, англичаните се присламчват към неговия ореол на храброст и чистота. Удивително е колко много от решаващите за Англия битки — от победата над Великата Армада през 1588 до бомбардировките през 1940 — са представяни като варианти на битката на Давид срещу Голиат. Ангъс Колдър прави следния списък на противоположности, за да покаже как англичаните възприемат себе си и германците по времето на Втората световна война:

Англия	Германия
Свобода	Тирания
Импровизация	Пресметливост
Доброволно участие	Военна дисциплина
Дружелюбност	Бруталност
Толерантност	Гонения
Съхраняване на пейзажа	Механизация

Търпение	Агресивност
Спокойствие	Ярост
Хилядолетен мир	Хилядолетният Райх ^[9]

Независимо от това дали е било така или не, за англичаните явно е било много важно да вярват, че също като свети Георги са били изтръгнати от своята пасторална идилия, за да се сражават с чудовища.

В един от най-прочутите бойни призови, произнасяни някога на английски език, Шекспировият крал Хенри V призовава хората си да атакуват Арфльор с думите: „За свети Георги, Англия и Хари!“ В тези думи се съдържа възможно най-икономичният патриотичен квартет — Бог, отечеството, монархът и съзнанието за морална мисия. Но в действителност Арфльор, обсаждан от англичаните по време на тяхната инвазия във Франция през септември 1415, пада чак когато гладът принуждава защитниците да отворят вратите на крепостта. После Хенри повежда войските си, за да ги обедини с английския гарнизон на Кале^[10], но установява, че пътят му натам е препречен от значително по-многобройна френска войска, разположена между две села — Азенкур^[11] и Трамекур. Английската пропаганда, добре известна на Шекспир, най-вероятно е преувеличила френското надмощие, но най-новите исторически оценки предполагат, че английската армия е наброявала не повече от 6000 души срещу 40 000 до 60 000 французи. Описвайки навечерието на битката при Азенкур, Шекспир разработва темата за храбростта, която побеждава напук на неблагоприятните обстоятелства. Хенри, неразпознат от своите офицери, се намесва в разговора им. Мъжете обсъждат с боязън численото превъзходство на французите. Англичаните са не само много по-малко, но са и преуморени от битки, докато французите разполагат със свежи сили. Уестморлънд мечтае, въздишайки, за подкрепления:

*„Да имахме сега
тук само десет хиляди от тези,
които в Англия седят си в къщи
със скръстени ръце!“^[12]*

Тогава се намесва Хенри и казва, че не му трябва нито един допълнителен войник, защото колкото повече са участниците в утрешната битка, на толкова повече части ще трябва после да се делят почестите. По-скоро, казва той, „който бои се да участва в тази битка“, можел да се завърне веднага обратно в Англия на негови разноски — кралят не искал да рискува живота си, сражавайки се редом с такива хора. Но тези, които остават, ще споделят новопридобитото достойнство: всеки, който пролива кръвта си рамо до рамо с краля, става негов брат. В йерархическия контекст на края на шестнайсетото столетие това е една удивителна прокламация. Думите на крал Хенри „Да, ний, малцината щастливци, шепа братя“ се превръщат в символ на английската представа за героизъм.

Битката при Азенкур завършва с грандиозна победа за англичаните. Макар и притиснати между два хълма, английската конница атакува успешно по фланговете, а стрелците сипят по противника неспирен дъжд от стрели. Френската войска действа некоординирано и недисциплинирано. Сражението приключва за по-малко от три часа. Сред жертвите на французите има трима херцози, почти дузина графове, 1500 рицари и около 5000 войници. Според английските описания на битката загубите на англичаните наброяват по-малко от четиридесет убити, но според последните преценки те са по-скоро двеста-триста души. Дали защото се е опасявал от пристигането на френски подкрепления или е имал някакви други съображения, но Хенри заповядва повечето от френските пленници да бъдат убити. Епископ Бюфърт заявява пред парламента, че разгромът на французите бил Божие наказание.

Най-прочутото осъвременяване на легендата за „малцината“ е направено на 20 август 1940 година, когато Уинстън Чърчил държи реч в прослава на пилотите, участващи в Битката за Британия. През юни същата година германците превземат островите в Ламанша и скоро след това Хитлер нарежда да се подготвя инвазия в Англия /Операция „Морски лъв“/. Първата задача на „Луфтвафе“, германските военновъздушни сили, е да обезвреди Кралските ВВС и да завземе летищата, от които британците биха могли да контраатакуват. Гьоринг е убеден, че цялата операция може да бъде проведена за четири дни.

Като се вземе предвид, че той има почти 3000 самолета под свое командване, а тези, разположени по крайбрежието на Франция, са в състояние да нанесат удар по Англия само за някакви си двадесет и пет минути, прогнозата му не звучи като хвалба.

През първия ден германците се сблъскват с много по-сериозна съпротива от очакваната и загубват 75 самолета срещу 34 за Кралските ВВС. Но въпреки това германските бойни самолети атакуват на ниви и нови вълни. Чърчил предпочитал да наблюдава битката от контролната кула, където бил командният център на група номер единадесет. Генерал Исмей, офицер от неговия щаб, си спомня едно посещение на контролната кула на 16 август, когато

„... в един момент всяка ескадрила беше в акция; нямаше нито една резерва, а на таблото се виждаха нови вълни от атакуващи противни: нови самолети, които пресичаха Ламанша. Прилоша ми от страх. Когато се свечери, интензивността на сражението спадна и ние се отправихме с кола към имението «Чекърс»^[13]. Първите думи, с които Чърчил се обърна към мен, бяха «Не ми казвайте нищо; никога през живота си не съм бил толкова развълнуван». Пет минути по-късно той сам се наведе напред и каза: «Никога в историята на войните, водени от човечеството, не се е случвало толкова много хора да са задължени на толкова малко». Тези думи се запечатаха в съзнанието ми.»^[14]

И с основание, защото това е един от най-прочутите коментари на Втората световна война. Вероятно, докато е писал речите си, на Чърчил са му трябвали седмици, за да „оползотвори една фраза“, както се изразява секретарят му Джон Колвил. Но въпреки че е оглаждал с дни останалата част от речта, която в крайна сметка произнася пред Парламента на 20 август 1940 година, тъкмо това изречение си остава непроменено. Не е било нужно да се обработва, защото в него се съдържа всичко — признание за храбростта на пилотите в нестабилните изстребителни, и същевременно дълбоко усещане за духа

на населението на един малък остров, заобиколено отвсякъде от заплахата, но непреклонно. Ако се обърнем към фактите и се придържаме към статистиката, произвежданите под надзора на министъра на военновъздушното производство, лорд Бийвърбрук, изстребителите „Хърикейн“ и „Спитфайър“, излизат от заводите с три пъти по-бърз производствен темп от „Месершмитите“ в Германия. Както отбелязва историкът Джон Кигън, „ако се абстрахираме от великолепната реторика на Чърчил, нашите изстребителни водят Битката за Британия при почти равностойни условия. Те са можели да поддържат ежедневно в готовност около 600 «Спитфайъра» и «Хърикейна», докато Луфтвафе никога не биха успели да съсредоточат повече от 800 изстребителите «Месершмит 109» срещу тях“.^[15]

Все пак изходът от битката е висял на косъм. На 30 август по продължение на 130 километра брегова ивица е прекъснато захранването с електричество, което изважда от строя седем радара и оттук нататък навременното предупреждение за приближаващи противникови самолети зависи само от добрия слух и зрение на хората от Наблюдателния корпус. Засегнати са хангари и оперативни центрове, има самолети, ударени докато са на земя, разрушени са и някои от самолетните заводи. Но основният проблем на британците по въздуха е недостиг не на самолети, а на пилоти. В неофициален разговор Хитлер казва на генералите си, че не би атакувал, ако не беше убеден в победата. Но, както е общоизвестно, вместо да продължи да атакува летищата, Хитлер променя тактиката си и тук виждаме проявлението на още един аспект от въображаемия образ, с който се идентифицират англичаните.

През нощта на 24 срещу 25 август Луфтвафе бомбардира Лондон. Веднага бива нанесен ответен удар върху Берлин. Вместо да продължават с опитите си да разрушат британската военна машина, нацистките ВВС изместват целта си — сега тя е да се изравни столицата със земята и по този начин да се прекърши националната воля за съпротива. Така нареченият „Блиц“ /масираните бомбардировки/ започва на 7 септември и продължава цели петдесет нощи, но постоянните бомбардировки имат тъкмо обратния на очаквания от Гьоринг ефект: вместо да отслабят решителността на хората, те я укрепват. Децата вече са евакуирани в провинцията, разпределени са два милиона подслони за задните дворове, всеки

работодател, чийто персонал наброява повече от тридесет души, е длъжен да осигурява по един участник в нощната охрана по пожарите. Пусканата от немските самолети брошура, „Последен апел към здравия разум, от Адолф Хитлер“, превод на речта, произнесена от Хитлер пред Райхстага на 19 юли, предизвиква искрено веселие. Дори „Таймс“ съобщава за една жена, която успяла да намери приложение на вражеската пропаганда: продавала брошурките като сувенири, за да събира пари за „Червения кръст“. [16]

Когато Лондон е връхлетян от немския „Блиц“, се ражда нова обична карикатура, подобна на тази на разумната англичанка, облечена отгоре до долу в туид, която постоянно събира средства за „Женския съюз“ — това е образът на непобедимата столица и нейните несломими обитатели. „Ивнинг Нюз“ пише: „Независимо от това колко бомби са били пуснати през нощта, на сутринта лондонският транспорт функционира, писмата се доставят на адресатите, млякото и хлябът се разнасят по къщите, сладкарите получават нужните продукти, а витрините на зарзаватчиите са пълни“. „Дейли Телеграф“ възлага на едни свой репортер да даде човешко лице на това чудо на военновременното продоволствено снабдяване. Един случаен лондончанин отговаря на въпросите му за бомбардировките със следните думи, достойни за Министерството на Информацията:

„Казвам ви, гос’ине — не се майтапя просто щото си вестникар — тез хора тука са първа класа, няма грешка. Никой не мрънка, няма таквоз нещо. Имаше един — лошо го беше отнесъл, ама питаше само едно — дали жена му е добре. Ами онази бабичка от номер 51 — къщата рухнала върху нея и едвам я измъкнаха. Като я поведоха към болницата, тя не щеше. Много добре си била! Хич не е зле за един седемдесетгодишен бабишкер!“ [17]

Отраканият лондончанин и облечената в туид провинциална дама споделят общото мнение, че има правилен и погрешен начин, по който се прави това или онова. Колкото и да е странно, дори мъжете, които ги обсипват с бомби, като че възприемат някакви основни

принципи на приличие. Един немски пилот, чийто самолет бил свален над Южна Англия, отишъл при някакъв селянин, който работел в полето наблизо, и казал: „Мога ли да ви помоля за цигара и чаша чай?“. „Дейли Експрес“ публикува репортаж за друг пилот на „Месершмит“, който лежал на няколко метра от сваления изстребител. Откриват го мис Бети Тайли и мис Джийн Смитсън и виждат, че на гърдите си пилотът има Железен кръст за храброст. Първият му въпрос към тях е: „Сега ще ме застреляте ли?“ „Не, отговаря мис Тайли. В Англия не постъпваме така. Искате ли чаша чай“?^[18]

Струва си да се отдели малко повече време на Втората световна война по две причини. Първо, защото екстремната военновременна ситуация усилва тези характеристики, които сплотяват нацията. И второ, защото Втората световна война и последиците от нея са най-скорошният повод, по който англичаните имат ясно чувство за обща цел. Ако съдим по техните думи, си изграждаме представа за кротки хора, които винаги биха предпочели да не се излагат на неприятностите на войната. Сигурно е, че те осъзнават реалностите ѝ в последния възможен момент. Те се възприемат като цивилизовани хора, зачитащи законите. Сигурно е, че са били достатъчно уверени в себе си, за да не мразят нацистка Германия, а само да ѝ се присмиват. И въпреки страховете си са изпитвали особена гордост от това, че противникът е по-многоброен.

Образът на „малцината щастливци“ се повтаря отново и отново в популярните разкази от английската история. Военните победи са представени така, както властващата бюрокрация предпочита да ги представи и винаги дават възможност да се позабавляваш за сметка на някой стар враг. /Покойният Уудроу Уайът, депутат-лейбърист и автор на иронично озаглавената рубрика „Гласът на разума“ в „Нюз ъв дъ Уърлд“, веднъж бил помолен на рецепцията във френски хотел да издиктува буква по буква името си. „Waterloo, Ypres, Agincourt, Trafalgar, Trafalgar“ — бил отговорът на Уайът^[19]. Но тези военни събития, които имат най-силно отражение в колективното въображение, не са задължително победи. Почти единственото военно събитие от целия период на окупацията на Индия, запечатано в народната памет, е обсадата на Лъкноу.^[20] Като се говори за Кримската война, никой не си спомня победите при Алма или Севастопол, а единствено атаката на осъдената на гибел лека кавалерия при

Балаклава, възпята и от лорд Тенисън. Надали има някой, който ще се сети при споменаване на зулуските войни за нещо друго, освен за битката при Роркис Дрифт, когато 139 британски войници отблъсват нападението на четирихилядна противникова войска. Знае ли някой за похода във Френска Канада нещо повече от смъртта на генерал Улф при превземането на Квебек? Битката за Корона е известна единствено със смъртта на сър Джон Мур, от британските походи в Судан е останал само споменът за генерал Гордън, загинал, когато последователите на Махди нахлуват в Хартум, от Бурската война се помни само обсадата на Мафекинг^[21], от Първата световна война поражението при Сомма и загиналите 41 000 при Галиполи. Втората световна война се помни не толкова с настъплението срещу Берлин, колкото с британското отстъпление при Дюнкерк — моментът, когато британските войници биват измъкнати от континента и върнати на своя сигурен остров.

Всички тези сцени са обгърнати в митологичен облак, но устойчивостта им в националната памет доказва, че те са част от идеалната представа на британеца за него самия. Червената нишка, която свързва всички тези събития, е саможертвата, храбростта, която предизвиква съдбата. Действителните политически подбуди, личният интерес, който често подтиква войските напред, са забравени. Винаги остава представата за един малък, благороден народ, сплотен в боен ред. Още от времето на Стогодишната война английските победи при Креси, където англичаните са три пъти по-малко от французите, и при Поатие /1356/, където пък са пет пъти по-малко, започват да се представят като проява на някакво специално Божие предпочитание. Шестстотин години по-късно това убеждение продължава да съществува. Филмовата версия на „Хенри V“ от 1944 година, с Лорънс Оливие в главната роля, е подпомагана финансово от британското правителство не само защото представлява стойностна пропаганда на страната в чужбина, но и заради пропагандната ѝ стойност вътре в страната, тъй като отново разработва темата за малцината, притиснати към стената. Най-прочутата снимка от бомбардировките на Лондон, снимката, която говори ясно, че британците никога не могат да бъдат победени, е кубето на катедралата „Сейнт Пол’с“ /„енорийската църква на Империята“/, което се издига — елегантно и невредимо — над дима и разрушенията след поредното опустошително нападение. Снимката е

дело на един фотограф на „Дейли Мейл“, Хърбърт Мейсън, и е публикувана във вестника с такъв текст: „Доброто устоява срещу Злото“. „Би ли могло да има по-подходящо изображение от това на една протестантска цитадела, оцеляла насред Армагедон под бдителното око на Провидението?“ — пита историчката Линда Коли. [22]

Това убеждение, че англичаните са едновременно най-преследваният и най-покровителстваният народ, неминуемо трябва да бъде свързано с религиозните вярвания. Но текстът, който го укрепва най-силно, не се намира в Библията. Имам предвид „Книга на мъчениците“ от Джон Фокс, типична сензационна пропаганда, описваща в подробности страданията и смъртта на протестантите, екзекутирани по време на опитите на кралица Мария Тюдор да върне страната към католицизма. Тази книга би трябвало да е нещо като Третия завет за англиканската църква. Тя излиза за първи път през 1563 година. През 1570, когато кралица Елизабет I е отлъчена от църквата, се появява второ разширено издание — 2300 страници, изпълнени с кървави описания на преследванията, на които са подложени протестантите от страна на Римокатолическата църква. Висшите духовници на Англиканската църква нареждат книгата да се разпространи из църквите в цялата страна и да се чете на глас на неграмотните. Тази книга стои на показ в църквите в продължение на векове — готово доказателство за всеки, който би се усъмнил в готовността на англичанина да умре за убежденията си. В края на седемнайсети век в страната съществуват приблизително 10 000 екземпляра. През по-голямата част от следващото столетие излизат нови издания, често разделени на части; това е най-широко разпространената книга след Библията.

Когато се заема да описва екзекуциите на жертвите и гоненията, целта на Джон Фокс е да представи Англиканската църква като „възстановяване на древната Христова църква“; Римокатолическата църква е тази, която се е отклонила от правия път. Според Фокс християнството навлиза в Британия при крал Луций от Колчестър, а римските мисионери пристигат по-късно. /Друга басня, легендата за Гластънбъри, разказва как Христовата вяра е донесена на островите от самия Йосиф Ариматейски^[23] заедно със Светия Граал почти веднага след кръстната смърт на Христос/. Възцаряването на принцеса Мери

Тюдор, ревностна католичка, и последвалият терор, с който тя опитва да възвърне първенството на римокатолицизма, трябва следователно да се приема за някакво налудничаво отклонение. В описанието на екзекуцията на епископите на Лондон и Уустър, Ридли и Латимър, срещаме една фраза, която отеква в английската история през вековете. Осъдени да бъдат изгорени на кладата, защото са отказали да признаят върховенството на Рим, на 16 октомври 1555 година двамата епископи били изведени край една канавка пред колежа „Балиол“ в Оксфорд.

Там трябвало да изслушат някакъв шарлатанин на име д-р Ричард Смит, който им държал проповед на тема „И да предам тялото си на огъня, ако не се обърна към правия път, няма полза“. Върхните им дрехи били свалени и дадени на тълпата. Привързали ги към кладата с вериги през кръста, а около краката им били струпани подпалки. Разказва се, че пристигнал братът на Ридли с торба барут, която вързал на врата му, за да съкрати агонията. Ридли го помолил да стори същото и за стария епископ Латимър, после кладата била запалена. Казват също, че докато пламъците ближели все по-високо, Латимър извикал на своя другар по съдба: „Не бойте се, мастър Ридли. На днешния ден ще запалим такава свещ във възхвала на Божието име, която никога няма да загасне в Англия“. Латимър умрял бързо, но Ридли издъхнал след страшни страдания.

Книгата на Фокс е майсторски образец на пропагандна литература. Тя има патината на историческа достоверност, оперира с действителни събития, разгаря действително съществуващи страхове. На моменти разказите са непоносимо ужасни. Разказът за смъртта на Кетрин Коучиз, изгорена на кладата заедно с двете си дъщери в Сейнт Питър'с Порт, Гърнси, през 1556 година, съдържа описание как коремът на една от дъщерите, която била бременна, направо експлодирал и от него изхвъркнало новороденото, понесено от силата на експлозията към тълпата, за да бъде, поето и хвърлено обратно в пламъците от един пристав. Фокс добавя, че така детето било „родено и умряло като мъченик, оставяйки за поука на света, в което така и не живяло, една картина на Иродова жестокост, присъща на палистките мъчители, за техен вечен срам и позор“.^[24]

Въздействието на този прочут трактат трябва да е било огромно. От религиозна гледна точка, историкът Оуен Чадуик счита, че „непреклонността на жертвите — от Ридли и Латимър до най-простите

хорица, кръщава английската Реформация с кръв и набива в съзнанието на англичаните фаталния паралел, според който Светият престол в Рим е еквивалент на клерикална тирания... Докато само пет години преди това каузата на самите протестанти се идентифицира с осквернение на църкви, религиозна анархия, непочтително отношение към вярата, сега тя постепенно става синоним на честност, добродетел, както и на съпротивата на английския народ към едно отчасти чуждестранно управление^[25].“

„Книга на мъчениците“ не само прави паралел между Римокатолическата църква и тиранията, но и представя англичаните като синоним на смелост. Всеки гражданин би могъл да влезе в която и да било църква и да открие сам за себе си колко безмилостно се е отнасяло с англичаните това чуждестранно управление и същевременно да научи за несломимия кураж на жертвите. Книгата не само възвисила английския протестантизъм и демонизирала Римокатолическата църква — тя набила здраво в главите на англичаните представата, че са народ, който е сам срещу всички. Съществувало морално основание да бъдат на въоръжение.

Понякога изглежда така, като че ли англичаните се нуждаят да мислят за себе си по този начин. Казано с патетичния тон на „Тази Англия“, враговете „правят всичко по силите си, за да унищожат начина на живот, усъвършенстван от англичаните в продължение на едно хилядолетие“. „Враговете“ са един нечестив комплот, който включва въвеждането на метричната система, новите архитектурни планове на градовете, модерните телефонни кабинки, скандалните реклами. В него участват бюрократите на неизборни длъжности, хората, които се нанасят незаконно по жилищата, вандалите, привържениците на аборта, прелюбодейците, привържениците на политическата коректност, „нечестивата троица — радио, телевизия и вестници“, мултикултурализмът, и преди всичко слабоумните политици-предатели, които предадоха Великобритания в лапите на Европейския съюз. Архипредателят беше Едуард Хийт, злощастният министър-председател, комуто бе съдено да въведе Великобритания в Общия пазар, дърдорейки за ограничените амбиции на Европа — все изявления, които се оказаха сапунени мехури. Плавният редактор, и ако съдим по стотиците писма, които получава всяка седмица, и неговите читатели, искат Великобритания да се оттегли от

Европейския съюз. В техните очи Европейският съюз е хитър ход на Германия, която се надява да спечели с лукавство това, което не успя да спечели през 1940 година с помощта на Месершмитите. „Това е рекет, в резултат на който ще се превърнем в германска колония. Ние спечелихме войната, но те ще спечелят мира“.

Озоваваме се обратно в света на Питър Симпъл. Варварите са пред портите на крепостта, а вътре народът на Англия очевидно спи. Всъщност на англичаните точно това най-много им харесва.

---

[1] Редакционна статия в сп. „This England“, том I, брой 1. — Б.авт. ↑

[2] Норман Рокуел (1894–1978) — американски илюстратор, най-известен с кориците на списанието „Сатърди Ийвнинг Поуст“. Илюстрациите му са изпълнени с чувство за хумор и реалистично поднасяне на детайлите, а сюжетите им са взети от ежедневието на провинциалните градчета. Бил е много популярен сред широката публика, макар че критиката отрича художествената стойност на произведенията му. — Б.пр. ↑

[3] Пак там, том I, брой 3. — Б.авт. ↑

[4] „Атикус“ — римски конник-эпикуреец, покровител на литературата, най-популярен заради връзката си с Цицерон. В случая името му е използвано за псевдоним на автора на редовна рубрика във вестник „Таймс“. — Б.пр. ↑

[5] Пак там, лятото на 1997 г. — Б.авт. ↑

[6] Герой от битката при Абукир, известна и като битката при Нил, (1.08.1798) завършила с победата за Британския флот. Момчето останало на палубата, докато го погълнали пламъците, тъй като не било получило заповед да напусне кораба. Подвигът му е възпят в много популярната поема „Казабланка“ на Ф. Д. Хемънс. — Б.пр. ↑

[7] „The Battle for the Real Counties of Britain“ от Стивън Гарнет, пак там. — Б.авт. ↑

[8] Гилбърт Кийт Честъртън (1874–1936) — англ. критик и журналист, есеист, романист и поет, автор на едни от най-добрите образци на английска литературна критика. Особено характерно за прочутите му есета на морални, литературни и религиозни теми е жизнената трактовка, отличаваща се със забележително чувство за хумор, което го противопоставя на академизма в критиката. — Б.пр. ↑

[9] Енгъс Колдър: „The Myth of the Blitz“, стр.196. — Б.авт. ↑

[10] По това време гр. Кале е английско владение. — Б.пр. ↑

[11] Азенкур — името се споменава и като Аженкур и Ажинкур.
— Б.пр. ↑

[12] Всички цитати от „Хенри V“ са взети от българския превод на В. Петров, изд. „Захарий Стоянов“ 1998 год. — Б.пр. ↑

[13] „Чекърс“ — имение в Бъкингамшър, официалната провинциална резиденция на премиер-министрите на Великобритания.
— Б.пр. ↑

[14] лорд Исмей, „Memoirs“, стр.179-80. — Б.авт. ↑

[15] Джон Кигън, „The Second World War“, стр.93-94. — Б.авт. ↑

[16] Питър Хейнинг: „Spitfire Summer“, стр.82. — Б.авт. ↑

[17] Пак там. — Б.авт. ↑

[18] „Дейли Експрес“, 14 август 1940 г. — Б.авт. ↑

[19] името Уайът в оригинал се изписва Wyatt — Waterloo, Ypres, Agincourt, Trafalgar, Trafalgar (Ватерло, Ипр, Азенкур, Трафалгар, Трафалгар). — Б.пр. ↑

[20] През 1857 год. по време на голямото индийско Въстание срещу колонизаторите британските жители на Лъкноу са обсаждани от бунтовниците в продължение на няколко месеца, докато биват спасени от британска войска. Впоследствие британците напускат Лъкноу и се връщат чак след една година, след като вече са успели да възстановят контрола си над индийските колонии. — Б.пр. ↑

[21] По време на Бурската война британският гарнизон отбранява Мафекинг срещу значително по-многобройна бурска войска от октомври 1899, докато най-сетне обсадата е вдигната през май 1900 г. — Б.пр. ↑

[22] Линда Коли: „Britons“, стр. 29. — Б.авт. ↑

[23] Йосиф Ариматейски — според четирите Евангелия заможен йерусалимски търговец, таен последовател на Исус, който успява да измоли от Пилат позволение да погребее тялото на разпнатия в собствената си семейна гробница. Според някои легенди той е занесъл Светия Граал в Британия. — Б.пр. ↑

[24] Джон Фокс: „The Book of Martyrs, containing an account of the sufferings and death of the Protestants in the reign of Queen Mary the First“, стр.723-724. — Б.авт. ↑

[25] Освен че била ревностна католичка, кралица Мария Тюдор се намирала и под силното влияние на своя съпруг, значително по-младия от нея Филип II Испански. — Оуен Чадуик: „The Reformation“, стр.128. — Б.пр. ↑

ШЕСТА ГЛАВА

ЕНОРИЯТА НА ДУХА

„Когато англичанинът върви против собствените си удобства, той се заблуждава, че постъпва морално.“

Джордж Бърнард
Шоу, „Човек и свръхчовек“

Всички знаем, че Бог е англичанин. Как иначе биха могли англичаните да са водещият народ в първата истинска световна империя? Вземете например херцог Уелингтън, който оглежда кланицата след битката при Ватерло и заявява „Водеше ме Божията ръка“. Вярата на англичаните, че са Божии избраници, се корени далеч назад във времето, в невероятната легенда, според която Иисус бил идвал на Британските острови като момче /и която вдъхновява Уилям Блейк да напише редовете „А тез нозе дали в древни времена са бродили на Англия в зелените полета?“ и че Йосиф Ариматейски, човекът, изпросил тялото на Иисус Христос от Пилат Понтийски, за да го погребее, донесъл в Англия част от неговия трънен венец. През четиринадесети век религиозните жители на Англия наричали страната си „зестрата на света Богородица“. През 1554, при опита на кралица Мария Тюдор да върне Англия към католицизма, изгаряйки последователите на Англиканската църква, кардинал Поул пристига с писмо от папата, в което той я окуражава да продължава с печенето, като не пропуска да отбележи, че Англия била богоизбрана страна. Елизабетинският придворен остроумец, Джон Лили^[1] нарича англичаните „този странен, избран от Него народ“.^[2]

През осемнайсети век тази самоувереност достига още по-големи висоти. Англичаните вярват, че живеят в обетована земя, нещо като древния Израил. Когато английският свещеник-нон-конформист

Айзък Уотс се заема да превежда псалмите през 1719 година, думата „Израил“ можела лесно и без замисляне да бъде подменяна с „Великобритания“. За да отбележи голямото клане, на което херцог Къмбърланд подлага армията от полугладни шотландски привърженици на „Хубавия принц Чарли“ при Кулоден, Хендел пише ораторията „Юда Макавей“, сравнявайки „касапина“ Къмбърланд с юдейския герой, който застанал начело на съпротивата срещу нахлуването на Селевкидите. За коронацията на бащата на херцог Къмбърланд, крал Джордж II, той написва четири химна — най-известният от тях „Задок Първосвещеникът“ /друг старозаветен герой, основател на жреческата общност в Йерусалим/. Този химн се свири на всяка коронация във Великобритания — от тази през 1727 до последната през 1953 година.

Емануел Сведенборг^[3], писател от осемнадесети век, който известно време считал Уилям Блейк за един от учениците си, стига още по-далеч. Според него, поради своята уникалност, англичаните си имали свой Рай — резервиран специално за тях. През деветнайсети век мисионерите, заминаващи да покръстват колонизираните народи, искрено вярвали, че разпространяват Божието слово от Новия Йерусалим — Англия. Оставала само една крачка до налудничавите изявления на Едуард Хайн, който на една своя лекция в Челси през 1879 година заявява, че всъщност Великобритания е Израил, американците били загубеното племе на манасеите, ирландците — ханаанци, а камъкът на Яков се намирал в Уестминстърското абатство. Последователите му уверено твърдели, че това било единственото обяснение за изключителните успехи на английския народ. Според неговата теория, евреите от древния Израил били пленени от асирийците при цар Саргон, впоследствие мигрирали през Европа, докато най-сетне станали англосаксонци. Дори през шейсетте години на двайсети век един американец, Хърбърт Армстронг, повтаря теорията за „избрения народ“:

„Невъзможно е да има грешка в идентифицирането!
Вземете една карта на Европа, начертайте линия, която води на север от Йерусалим, направо през континента, и ще стигнете до морето, а оттам — и до островите отвъд

него. Тази линия юди право към Британските острови! Това е доказателство, че белите англоговорещи народности в наши дни, тоест англичаните и американците — са действително наследници на избраните племена на Ефраим и Манасий, от «изчезналата» династия на царете на Израил.“

Няма нищо необичайно във вярата, че Бог е на страната на тази или онази нация — достатъчна е гледката на военните свещеници, застанали пред войските от двете страни на фронтовата линия, подклаждащи ентусиазма на войниците с лъжата, че да воюваш също е Божие дело. Но може би най-странното в случая с англичаните е как убеждението им, че са богоизбрани, е станало основа за развитието на възможно най-гъвкавата, не догматична и адаптивна религия. В крайна сметка ортодоксалният юдаизъм, който се основава на вярата, че евреите са богоизбрани, е една от най-догматичните, най-ограничаващи религии на света. Докато при Англиканската църква няма никакви традиционни предписания.

Веднъж попитах Оксфордския епископ в какво трябва да вярвам, за да стана член тъкмо на неговото вероизповедание. Лицето му доби леко озадачен израз.

— Интересен въпрос — каза той накрая, като че досега не си го беше задавал.

— Можете ли да си представите някой равин или католически свещеник да отговори така?! Епископът продължи с неизбежното английско встъпление:

— Знаете ли, зависи от много неща. Зависи от това каква църква посещавате. Ако е евангелистка, там ще ви кажат, че трябва искрено да се обърнете към вярата. В традиционната англиканска църква ще ви учат на ортодоксално християнство, което практически по нищо не се различава от ученията на католицизма.

— Не прилича много на строго определен набор от религиозни догми, нали?

— Англиканската църква не вярва в догматизма — продължи епископът. — Ние предпочитаме да даваме на хората повече свобода. Достатъчно е, ако положат усилие да присъстват на службата и да се причестят. Това е доказателство за вяра.

Точно тази пълна неяснота докарва критиците на Англиканската църква до отчаяние. Когато трябва да попълнят в някой формуляр графата „вероизповедание“, милиони слагат кръстче в квадратчето, над което пише „Англиканска църква“. Останалото е мълчание. Що за организация е тази — достъпна като местната поща, без кажи-речи никакви изисквания към своите членове? Най-типичното изказване на англичаните, когато се говори за вяра, е „Ами аз не съм особено религиозен“. Това обикновено се казва с леко смущение от очевидния извод, че току-виж вярвал в задгробния живот. Понякога изглежда, че за Англиканската църква Бог е просто идеалният образ на „свастно момче“.

И все пак тъкмо Англиканската църква е моралният авторитет за идеалния англичанин — или англичанка. Още в „Том Джоунс“ на Хенри Фийлдинг^[4] избухва спор между хуманиста мистър Скуеър и строгия учител на Том, достопочтеният Туакъм. Въпросът е дали човечеството може да стане добродетелно, без да бъде религиозно. Скуеър изтъква, че и мюсюлманите, и евреите претендират тяхната религия да осигурява добродетел. На което разгневеният свещеник Туакъм отвръща: „Когато говоря за религия, имам предвид християнската религия; и то не християнската религия изобщо, а протестантството, при това не кое да е протестантство, а Англиканската църква“^[5]. Самоувереното твърдение, че единствено англиканската църква е в състояние да оформи примитивното парче англосаксонска глина така, че да се получи почтен англичанин, звучи толкова достоверно, сякаш Фийлдинг го е чул в действителност от устата на някой свещеник. И това съвсем не е изключено — Англиканската църква е толкова странна институция, че може да бъде обяснена само с помощта на собствената си терминология.

Но това не е точно анти католицизъм. Вярно е, че много от популярните църковни празници, утвърдени след Реформацията, са подчертано сектантски. На първи август се празнува началото на

управлението на протестантската Хановерска династия. На пети ноември се трупат кладите и има фойерверки в памет на успешното разкриване на заговора на католика Гай Фокс и съратниците му да вдигнат във въздуха Парламента. На същата дата, 5 ноември, протестантът Уилям Оранжски акостира в Англия, за да я спаси от некадърното управление на крал Джеймс II. Действително, всички тези празници съдържат антикатолически елемент. Дори първоначално празнуването на Нощта на Кладите /заговора на Гай Фокс/ често се превръщало в нещо близко до бунт. Тълпите искали пари и нападали къщите на католици. На ниво институции, законите против неподчинението постановявали католиците да плащат глоба, ако не присъстват на редовната служба на англиканската църква. Почти до края на осемнайсети век те били обременени с тежки налози, отказвано им било образование и нямали право да притежават оръжие. Чак до деветнайсети век католиците нямали право да влизат в парламента, да заемат държавни постове и дори да гласуват. Два пъти — през 1688 година и през 1714 — правилата за династично унаследяване биват нарушени, за да се избегне ужасната възможност на трона да седне католик. С държавен указ от 1701 година се изключва възможността католик или дори съпруг /или съпруга/ на католик да наследи престола, така че когато Джордж Луис, Хановерски принц-електор, се възцарява през 1714 година, са подминати около петдесет души, които имат по-сериозни основания да претендират за престола от него. Можел е да бъде някакъв жалък лумпен и да говори на лош английски, стига да не е папист. Този указ е все още в сила.

Но популярните народни чествания, както и парламентарните актове са били не толкова религиозно, колкото политически инспирирани: след като историческите врагове на страната, Франция и Испания, са цитадели на католицизма, утвърждаването на протестантизма става равносилно на утвърждаване на националистическото чувство. Действало е и още нещо, по-дълбоко от обикновената политика. През Първата световна война поетът Рупърт Брук съобщава за един редник, който обобщава причините за мнителността си към Континента: „Туй, дето не й харесвам на проклетата Европа са всичките тези проклети картини на Исус Христос и роднините му зад разни проклети стъкла“.^[6] Причината не е само в това, че Англиканската църква не предлага пещери на

отшелници, реликви като стари късчета платно, зъби или парчета от кости, за които се твърди, че били на Свети Петър и че лекуват определени заболявания. Има нещо друго — усещането, че тъй като Англиканската църква винаги е дължала повече на Еразъм Ротердамски, отколкото на Лутер, тя е дълбоко вкоренена в ежедневиия живот. Затова ѝ е било много по-лесно, отколкото на Католическата църква, да се адаптира към научните открития, които промениха света: католическият катехизис отрича не само Дарвин, но и Просвещението.

По отношение развитието на чувството за национална принадлежност, Англиканската църква има заслуги не толкова с това, което проповядва, колкото с това, което прави възможно. Има аргументи в полза на твърдението, че основаването на Англиканската църква е същевременно и основаване на Англия. Което съвсем не означава, че англичаните са хора, силно привързани към църковните дела. По отношение на религията си те имат същите предпочитания, каквито са имал традиционно към дрехите и колите си — непретенциозни, но сигурни — накратко казано, да могат да разчитат на нея. В известно отношение Англия въобще не може да бъде окачествена като протестантска държава. Както знае всеки ученик, националната църква на Англия е била създадена, за да може Хенри VIII да получи желанния развод. Или както казва Ралф Дарендорф, проницателен анализатор на второто си отечество, „да си развалиш отношенията с папата все още не означава, че провеждаш реформация в църквата“.

Англиканската църква е такава влудяващо непонятна институция тъкмо защото англичаните си харесват религията така — прагматична, удобна и ненатрапчива. Няма нищо чудно в това, че толкова много английски автори са предпочитали драматичната категоричност на католицизма. Изключено е да напишеш роман като „Мощта и славата“ на Греъм Грийн за църква, основана на убеждението, че всякакви спорове се изглаждат на чаша чай. Минали са четири века от големия разцвет на англиканските проповеди, а последната вълна от подчертано англикански в ориентацията си автори — Роуз Маколи^[7], Дороти Сейърс^[8], Джон Бетйемън, Стиви Смит^[9] — нямат увеличащата сила на един поет-католик като Джерърд Манли Хопкинс^[10]. Никой не може да чете Тролъп^[11] или дори Барбара Пим^[12] и да храни искреното убеждение, че Англиканската църква има мисията да помага

на бедните и потиснатите. Тя си е това, което винаги е била — едно удобство, измислено от Тюдорите по политически причини, при което обичайната Троица се превръща в Петица /като включим монархията и парламента/. Най-разумната страна на изобретяването на Англиканската църква е овладяването на дълбоко залегналия антиклерикализъм у англичаните /селото с едно от любимите ми имена Брадфийлд Комбъст^[13] се нарича така в памет на изгарянето на Брадфийлд Хол, собственост на игумена на Бери Сейнт Едмъндс, от гневна тълпа, която по някои сведения наброявала 40 000 души/, вплитайки църквата неразривно в тъканта на държавата.

Тази дълбоко залегнала интеграция на вяра и държавност се вижда всеки следобед през парламентарната работна година, когато, малко преди два и половина, една скромна процесия се отправя през централното фоайе към двореца Уестминстър. Чува се вик „Свалете шапки, странници!“ и полицаите си свалят шлемовете, докато минава колоната. Първи върви човек, обут в смешни гамаши, и чука с токове по плочите. След него иде един запасен генерал, който носи златния жезъл, след това е говорителят на камарата на общините в черна роба със златни бродерии, а след говорителя се носи свещеникът на говорителя. Картината наподобява сцена от комична оперета на Гилбърт и Съливан. Вътре в залата, пред шепата депутати, благоволили да се появят, свещеникът прочита молитвите, с които препоръчва днешните заяждания, подвиквания и наддавания на Божията милост. Човек неминуемо си задава въпроса какво общо може да има Господ с всичко това?

И все пак нещо подобно се разиграва във всички сухоземни, флотски и военновъздушни части и се потвърждава от функцията на Кентърбърийския архиепископ, когато, в качеството си на първи гражданин на държавата полага короната на тавата на монарха по време на коронацията. Ежедневната литургия, с настоятелното упоменаване на монарха и на „всички тези, които ѝ служат“ е гласът на църква, която съзнава своите дълбоко консервативни и полусветски позиции в английското общество.

Така че би било грешка да приемаме проявяваната в процеса на историята ненавист към католицизма като доказателство за протестантски ентузиазъм. Достатъчно е да споменем враждебността, проявявана към нонконформистите заради прекалено буквалното им

придържане на Библията: Джон Бъниън, автор на най-прочутият религиозен роман на всички времена, „Пътят на пилигрима“, прекарал почти дванадесет години в Бедфърдския затвор, защото проповядвал без разрешително. Анти католицизмът на англичаните произхожда от убеждението, че след като през страната вече е минала Реформацията, е невъзможно да си едновременно католик и патриот. При все това основателят на Англиканската църква, Хенри VIII, е най-католическият вид протестант. /Две от най-изявените характеристики на англиканската църква, премахването на обета за безбрачие и воденето на службата на простонароден език, са въведени едва след като Хенри си е на сигурно място в ковчега/. През последвалите векове Англиканската църква съумява да обедини пуританизъм, англокатолицизм, келтски мистицизм, евангелизм, християнски социализъм и още половин дузина други доктрини. Църквата съществува, защото съществува — разумна, удобна, утешител на хора, които обичат да бъдат утешавани. Единственият разумен извод, който можем да си направим от уникално привилегированата позиция на Англиканската църква — официалният ѝ статут, запазените места за епископите ѝ в Камарата на лордовете, правото на премиер-министъра да назначава висши духовници и т.н. — е не че тази позиция е израз на някаква задълбочена духовност у народа, а че задоволява взаимноизгодни изисквания на държавата и църквата. Много епископи и висши свещенослужители биха ви казали в разговор на четири очи, че за църквата би било по-добре да се откъсне от държавата, да преустанови да изпълнява полудържавните си функции. Често се говори, че една отделена от държавата църква би била по-точно отражение на новата Британия — тази Британия, в която всяка неделя на църква отиват доста повече католици, отколкото протестанти, страна, населена от голям брой мюсюлмани-азиатци, сикхи и последователи на петдесетната църква от Карибите, така че Англиканската църква е почти в положение на една от многото духовни секти. /В себе си духовните водачи на въпросните други вероизповедания съвсем не са във възторг от тази идея — те предпочитат да представляват едно духовно присъствие по-близо до сърцето на конституцията, и добрата стара Англиканска църква ги устройва идеално, защото служителите ѝ винаги се притесняват дали са дали достатъчно гласност на другите вероизповедания/.

Има една балада от осемнайсети век за викария на Брай, който променял убежденията си в зависимост от тези на коронованите особи — обикновено с нея подиграват официалната църква:

*„Държа аз, господине,
На тоз закон докрай —
Мени се кралският престол,
Но не и моят в Брай!“*

Но в действителност опортюнизмът отговаря на истинския дух на Англиканската църква. Почитателите ѝ намират отказа ѝ да заема крайни позиции достоен за уважение. „Via media^[14] е духът на англиканизма“, пише Т. С. Елиът^[15], когато коментира шестнайсети век. „Със своите опити да намери някакъв среден път между папизма и презвитерианството църквата под върховенството на Елизабет Велика олицетворява най-доброто от духа на Англия по онова време.“^[16] Предпоследният Кентърбърийски епископ, д-р Робърт Рънси, считаше колебливите позиции на църквата, заради които бе критикувана, за добродетел: „Има други християнски църкви, които се гордеят с недвусмислените си позиции — по отношение на доктрината, на висшето духовенство, на монолитната интерпретация на Светото писание. За разлика от тях Англиканската църква е един синтез, а синтезът по своето естество обединява теза и антитеза“.^[17]

Един по-циничен начин да се формулира същата позиция е да се каже, че Англиканската църква е израз на убеждението на англичаните, че има начин и вълкът да е сит, и агнето да е цяло. Удивителна е способността на тези хора, които са толкова горди с честността си, да лицемерят. За пример можем да вземем спора около абортите. Тридесет години след узаконяването им в Съединените щати, този проблем все още е повод за гневни сблъсъци, понякога достигащи до насилие, пред клиниките, в които се правят аборти. В Англия въпросът има не по-малък етичен заряд, но просто на никой не му е приятно да се шуми около него. Англичаните знаят много добре, че в тяхната страна абортите достигат ужасяващи размери — 177 225 през 1996 година — което ще рече, че на всяко новородено дете се пада по един

унищожен зародиш. Безспорно тук има „теза“ и „антитеза“. Само че англичаните продължават да предпочитат да не им обръщат внимание.

Правилно се е изразил лорд Мелбърн, премиер-министър през деветнадесети век. Веднъж се оплаквал, че в задълженията му влиза и назначаването на англиканските епископи, и казал: „Да му се не види, пак е умрял епископ! Започвам да вярвам, че го правят само за да ме ядосат!“ На него се дължи и следната забележка: „Добре сме се наредили, щом религията има право да навлиза в сферата на личния живот“.^[18]

По време на Втората световна война на някого в Би Би Си му хрумнало да покани група именити писатели и да запише серия техни речи, с които да поддържа високия боен дух на британските войски по света. В кампанията участвали Джон Бойнтън Пристли, Съмърсет Моъм, Хю Уолпоул^[19] и Филип Гибс, както и една забравена в наши дни писателка на име Клемънс Дейн. Клемънс Дейн всъщност е псевдоним на бившата актриса Уинифред Аштън: двадесет и пет години преди тези събития тя го била приела, защото така се наричала енорийската ѝ църква, „Св. Клемънт Дейнс“ на Странд. Нейната реч започва с думите: „Знаете ли, Британия е една удивително постоянна страна“.

Въпреки че е заела името си от църквата на Странд и че е прекарала по-голямата част от съзнателния си живот в квартала Ковънт Гардън, писателката продължава встъпителните си думи с традиционния пример за английско постоянство:

„Миналата седмица минавах с кола покрай местата, където някога съм живяла, в Кент. Намалих скоростта, за да погледам пейзажа, и се учудих колко непроменен е останал през последните четиридесет години, въпреки че тези места са на двайсет и пет мили от центъра на Лондон. Все още, когато минаваш през Кент с кола, шофираш сякаш през златен килим — тази седмица цяла Англия е осеяна с цветовете на лютичетата. В парка отсреща продължават да пасат сърни, а малките междуселски пътища, които се

отклоняват от шосето, са все така оградени от дървета, натегнали от бели и розови цветове.“

Дотук се намираме на позната почва: може бомбите на Луфтвафе да засипват Лондон /„Св. Клемънт Дейнс“ била разрушена от пряко попадение на 10 май 1941 г./, армията да е на всеоръжие, на сърцето на Англия бие спокойно и уверено и пулсът ѝ се долавя в десетките хиляди селца в провинцията. Но изведнъж писателката сменя тактиката. „Какво представлява Британия, която означава толкова много за нас? — пита тя и сама си отговаря: — Мисля, че отговорът е един — английската Библия!“

След традиционния разказ как е била преведена Библията на английски език, Клемънс Дейнс приключва речта си, като разказва как се запознала с една жена на селянин, който, след като се е сражавал в Първата световна война, сега пак отишъл доброволец и в момента бил в Южна Африка. Писателката видяла последното му писмо, в което той пита за двете си големи дъщери и за малкия си син, разказва новини от фронта, доколкото е позволено, безпокои се за забавената оран, и завършва писмото, изпращайки обичта си и целувки на своите близки. Накрая, след подписа, има добавен послепис. Със загрубелите си пръсти, привикнали да въртят повече лопатата, отколкото писалката, той е добавил: „Не падайте духом, скъпи мои!“

Дейнс твърди, че фразата е точен цитат от английския превод на Евангелието на Матей — думите, които произнася Исус, когато се явява пред учениците, вървейки по водата.

„Аз съм; не падайте духом /по-слабо преведено в Новата версия като «Не губете смелост»/. И това «не падайте духом» отеква през вековете“, приключва речта си писателката през пукота на ефира, така че и до ден-дневен един обикновен англичанин може да го каже на близките си, и така говори Островът, обръщайки се към своя народ, разпилян по целия свят. Това е гласът на Кедмон^[20], на Алфред, Уиклиф^[21], Тиндейл^[22], Елизабет I, Нелсън, Гордън — безбройните знайни и незнайни жени и мъже, които създадоха и са Британия. Посланието е същото: „Не падайте духом, скъпи мои!“^[23]

Такова нещо в наши дни не може да бъде написано по ред причини; първо, защото е трудно да се говори за една обща вяра,

обединяваща Англия, камо ли пък за общо богослужение, защото познаването на Библията е много по-ограничено, защото осъвременените преводи на Библията са далеч по-неблагозвучни и лишени от внушителност, и защото ако по-голямата част от слушателите ще се сетят кои са Нелсън и Кромвел, те биха имали само някаква смътна представа за Гордън, ще са абсолютно озадачени от името на Уиклиф, а за Кедмон само биха свили рамене.

Помислих си, че може би все пак греша, и се обадох на секретарката на Дружеството в защита на молитвениците, в лондонското ѝ жилище в предградието Еджуеър. Марго Лорънс се бори неуморно за съхраняване на молитвеника на простонароден английски, който, освен че е крайъгълен камък на Англиканската църква почти от самото ѝ основаване, в продължение на векове е основният източник на популярни цитати за всеки англичанин. Секретарката на дружеството току-що бе преживяла нещо в стил „Клемънс Дейн“ и беше в много добро настроение. Водопроводчикът, успокоявайки я, че скоро пак ще има топла вода, бе ѝ казал „скоро ще бъдете в страната на живите“.

— Разбирате ли, този израз, „страната на живите“, е от простонародния молитвеник! — възкликна тя възторжено.

Дружеството за защита на простонародния молитвеник не е нито модерна, нито богата групировка за въздействие върху общественото мнение. Човек остава с впечатлението, че неговите осем до десет хиляди члена /няма централизиран списък, но издаването от дружеството списание се разпраща на 7000 адреса/ са мъже и жени като самата секретарка — трезвомислещи, почтени хора в есента на живота си, които карат старички коли, произведени в Британия. Целта на тяхната кампания е религиозна, но тя има много по-голям културен подтекст. Молитвеникът на простонароден английски, „Общият молитвеник“, е издаден през 1662 година, но до голяма степен е дело на Томас Кранмър^[24], който е работил по него век преди това. Идеята му, както си личи и по заглавието, е да осигури „общо“, споделено молитвено изживяване. Книгата действително го постига — на простичък език, но с достатъчно приповдигнат тон, при това точно в нужния регистър, така че и най-лишеният от дар слово свещеник би могъл да бъде увлечен от ентусиазма на текста. Текстовете стават толкова популярни, че 549 откъса от тях са включени в Оксфордския

речник на цитатите. Популярни изрази като „безкраен празник“, „старият Адам“, „челюстите на смъртта“, „ставам нов човек“, „отвъд човешкото разбиране“, „пред прага на смъртта“ и много други, които все още се ползват постоянно, са взети направо от „Общия молитвеник“.^[25]

Официално „Общият молитвеник“ продължава да бъде крайъгълен камък на англиканското вероизповедание. Но това е поредната привидност в името на условностите. Кандидатите за ръкополагане в свещенически сан трябва да покажат „задоволително познаване“ на молитвеника, както и тридесет и деветте точки на църковната доктрина. На практика младите свещеници, излизащи от теологическия колеж, не познават нищо друго, освен съвременните форми на свещенослужение.^[26] В църквите из цялата страна старите, подвързани в черно молитвеници са струпани в някой ъгъл на ризницата и на тяхно място са сложени тънки зелени, червени и жълти книжки с меки корици, често с някакво изображение на човек, който сякаш се състои от кибритени клечки, на корицата — и всяка неделя паството се бори, пелтечейки, с новите им текстове.

„Познавам хора, които изминават тридесет мили, за да отидат в църква, където службата се води по «Общия молитвеник», казва Марто Лорънс. А свещениците ги манипулират. Понякога направо се държат непочтено. В понеделник разговарях с един човек от Портсмут, чиято дъщеря щяла да се омъжва. Младата двойка обсадила церемонията със свещеника и двамата изрично подчертали, че държат службата да се води по «Общия молитвеник». Но когато момичето тръгнало към олтара под ръка с баща си, установило, че свещеникът води венчавката по напълно различен начин. Била извън себе си, но не можела да направи нищо.“

Дружеството настоява, че се бори против цялостното изличаване на старата литургия. Но всяка година в нови няколко дузини от енориите, където все още се служи по „Общия молитвеник“, пристига

нов свещеник. Той или тя въвеждат „под формата на експеримент“ алтернативни богослужения. Трудно може да се намери нещо постоянно от временните експерименти на Англиканската църква.

Премахвайки „Общия молитвеник“, свещениците само се опитват да свържат църквата със съвременността. Но постъпвайки така, те орязват част от езика, който се споделя от англичаните в продължение на векове. Действително няма нищо лошо в опитите религията да стане „по-достъпна“, но „експерименталните“ алтернативи, предлагани от Англиканската църква, имат само преходна стойност — те са валидни само в един определен момент от времето. „Каква да е молитва и молитва по Молитвеника не са едно и също нещо“, както казва един историк.^[27] Всяка общност има нужда от звучни фрази, от опорни изрази, и вместо споделения общ език на англиканската църковна традиция, англичаните получават само някаква поредица от рекламни текстове, взети от телевизията — „Добре е, че се чувствате добре“, „Просто за удоволствие“ и т.н.

Когато попитах дълбоко почитаемия Дейвид Едуардс, автор на повече от трийсет книги за съвременното християнство, как би оценил сегашното ниво на английската духовност, той ми каза мрачно, че „англичаните са загубили всякаква представа за религия“.

Може и да е прав. Но е редно да се запитаме дали мнозинството англичани изобщо някога са имали дълбоко религиозно чувство. Всъщност Англиканската църква достига разцвета си преди около 200 години — по времето, когато се ражда Джейн Остин^[28] — шесто от седемте деца в семейството на хемпшърски свещеник. /В наши дни старинните свещенически домове са собственост на преуспяващи бизнесмени и писатели — самите свещеници обитават малки тухлени къщички в края на някогашната зеленчукова градина в свещеническия двор./ По онова време религиозният ентузиазъм на англичаните се е поизчерпал в Гражданската война. Народът се успокоява и отново се заема да мънка под нос по време на безстрастно протичащата поредица от ритуали. Вместо да развиват месиански амбиции да поведат английския народ по пътя на спасението, висшите църковни инстанции, надзираващи неделната дрямка на енорияшите, са много по-загрижени „да изпратят във всяка енория по един джентълмен“. Дори най-прочутите дейци на англиканската църква се помнят обикновено с нещо друго, а не с изявената си духовност. Да вземем

авторите на прочути дневници като Френсис Килвърт и Джеймс Уудфорд, естествоизпитатели като Гилбърт Уайт, забележителни и добродетелни фигури като Козмо Ланг, или философи като Сидни Смит.

Най-голямата слабост на тази забележително привилегирована църква е неспособността ѝ да пусне корен в големия град. Типичната англиканска енория — тази, която е осмивана дружелюбно в телевизионния филм „Викарият на Дибли“ — е провинциална, а архетипът на епископия е някоя катедрала наблизко — като тези в Солзбъри, Хиърфорд и Уинчестър. Много късно църквата обърна внимание на гневните обвинения на Достоевски, който казва:

„Англиканските свещеници и епископи са горди и богати, живеят в богати енории и трупат сланина с напълно необезпокоявана от угризения съвест... Това е религия на богатите и те съвсем не се опитват да го прикриват... Те обикалят света, проникват в най-дълбоките дебри на Африка, само и само да покръстят някой дивак, но забравят милионите диваци в Лондон, защото те нямат с какво да им плащат.“^[29]

Може би звучи като пропаганда, но когато журналистът от викторианската епоха Хенри Мейхю попитал един лондонски зарзаватчия дали знае къде се намира катедралата „Сейнт Пол“с“, човекът отвърнал, че знае, че това е църква, но „аз никога не съм ходил на църква“. Една анкета от 30 март 1851 година показва, че две трети от населението на Лондон не ходи на църква, а други проучвания направо говорят за езичество. Най-нисък процент са ходещите на църква сред населението на Източен и Южен Лондон.

Така че когато хората говорят за Англиканската църква като „официална“, те имат предвид нейните предвидени в конституцията привилегии, връзката ѝ с монархията и положението ѝ в графствата. През по-голямата част от времето, в повечето големи градове и предградия — там, където живеят по-голямата част от англичаните, църквата не присъства. Има наистина англикански свещеници, които се трудят героично в бедняшки квартали, пълни с бордеи, помагат на

хората да получат социалните си помощи, управляват кухни и приюти за безработни. Но те всъщност работят като работници от социалните служби — само че на половин заплата. Животът им е доказателство за вяра, но те не смеят да я демонстрират, „за да не пречи“ на работата, която трябва да свършат. В пиесата на Дейвид Хеър, „Надбягване с демона“, свещеникът Лайънел Еспай е призован при епископа, за да отговори на обвинението, че пренебрегва тайнствата като част от служебните си задължения. Той казва на епископа: „В моята енория църквата дори не е повод за насмешка. Тя е просто нещо неуместно. Няма никаква връзка с живота на хората“.^[30] Неговият колега-евангелист избухва по-нататък в пиесата „Градски свещеници ли? Вие сте се превърнали в картел — свързва ви страхът. Превърнали сте се в хуманисти от епохата на просвещението“.^[31]

Когато споменах пред каноника Доналд Грей, свещеник на говорителя на Камарата на общините, че големите градове са изгубени за църквата, той отвърна: „Работата не е там, че сме изгубили големите градове. Ние никога не сме ги имали“. И е прав. Нон-конформистките вероизповедания, като започнем от методистите и свършим с Армията на спасението, се опитаха да посрещнат изискванията на урбанизацията, а ирландските емигранти донесоха собствената си вяра със себе си. В малкото региони, където се е вкоренил популистският градски консерватизъм, Англиканската църква успя да разшири присъствието си. Но в повечето случаи тези огромни, кухо кънтящи сгради, построени от Англиканската църква на уличните ъгли в големите индустриални центрове като инстинктивна реакция на масовата миграция от селото към града никога не са се изпълвали докрай — дори веднага след построяването им. Нищо чудно, че един век по-късно изглеждат студени и занемарени — като че ли чакат някой да ги купи и да ги превърне в сикхски храмове или нощни барове. Достопочтеният Лайънел Еспай и много други като него вършат всичко, което е по силите им. Но е препалено късно, за да имат шанс да си възвърнат изгубените територии.

Така погледнато, Англиканската църква трябва да се справи с най-лошото от всички аспекти на живота. Наистина добрите страни на църквата — кротост, съчувствие и толерантност — се подкопават от пълна липса на интелектуална устойчивост. Тъй като по-голямата част от хората, които изобщо ходят на църква, не са стигнали по-далеч от

„Библейските приказки“ на Инид Блайтън, свещениците са принудени всяка неделя да проповядват така, като че всяка дума в Библията се основава на факти, а при това голяма част от съдържанието ѝ е алегорично и измислено. Теолози, които се осмеляват да намекнат, че нещата може би са доста по-сложни, като Джон Робинсън в „Бог ми е свидетел“ или Дейвид Дженкинс по времето, когато е епископ на Дъръм, си навличат ужасен вой от страна на възмутената общественост. А пък понеже църквата е „официална“, всеки се чувства в правото си да критикува. По-мислещите депутати явно са дали обет за мълчание, съзнавайки, че нямат подготовка да се бъркат в неща като хода на литургията, но пък по този начин оставят трибуната свободна за всякакви дръвници. Дори принц Чарлз, който някога ще наследи титлата „Защитник на вярата“, която за първи път папата дава на Хенри VIII, сякаш е загубил воля за тази работа. „Надявам се да бъда защитник на всички религии“, каза той в едно свое интервю, като че вярата на сикхи и друиди, както и на хората, убедени в лечебните свойства на астралната проекция, са напълно равнопоставени. Несъмнено това изказване е израз на добрите му намерения, но е и симптоматично за настъпилата бъркотия. Религиозното образование в училищата — задължение на учители, завършили колежи, в които Англиканската църква е хвърлила милиони — представлява лесносмилаема кашичка, в която може да се открие всичко — от сикхската традиция на Гуру Нанак до креационизъм^[32].

Думата „религия“ има неясен произход, но най-често се счита, че произхожда от латинското „religare“, свързвам: народът, който се моли заедно, е единен. Песимистът би заключил, че отсъствието на общ начин на религиозно изразяване доказва отсъствието на обща вяра, и че едно общество, което е загубило спойката си, е осъдено да се разпадне. Но има един друг аспект, в който Англиканската църква е повлияла дълбоко на английския народ.

Всеки знае, че скъсването с Рим води до цялостно оплячкосване на католическата църква в Британия — събитие, споменавано в учебниците като „Разрушаване на манастирите през 1536 година“. Но лишаването на Римокатолическата църква от светската ѝ власт включва много повече от простата експроприация на земя, сгради и съкровища. Този гигантски акт на колективен вандализъм, в който се унищожават и хиляди безценни произведения на изкуството, има

дълбоки последици за културата на страната. Андрю Грѐм-Диксън в книгата си „История на изкуството в Британия“ аргументира убедително твърдението си, че цяла една средновековна традиция в живописа и скулптурата, оцеляла по други места в Европа, в Англия е малко или много изтръгната от корен. Няма никакво съмнение по отношение мащабите на вандализма. В периода от разрушаването на манастирите през 1536 година до смъртта на Оливър Кромвел 120 години по-късно, не е останало кътче в Англия, незасегнато от религиозен фанатизъм. Според него религиозната живопис е израз на папистко идолопоклонничество. Стигнало се дотам, че се говорело дори за изравняване на Стоунхендж със земята. Доказателствата, че това е моментът, когато Англия се превръща в доброволен изгнаник от артистичната традиция на Европа, са оскъдни, по простата причина че извънредно малка част от римокатолическото творческо наследство е оцеляла след разрушителните ексцеси. Една-единствена статуя на Христос е била открита през петдесетте години от строители, извършващи ремонтните работи в Мърсърс Хол, в Лондон. От оцелелите детайли можем да съдим, че статуята е била изключително изящна. Тази статуя според Диксън е символ „не на една, а на две смърти — кръстната смърт на Христа и смъртта на цяла една традиция в британското изкуство... това е произведение на изкуството, създадено в навечерието на английския Ренесанс, който така и не се осъществил“.^[33]

Ако приемем, че това е моментът, в който английската културна традиция се откъсва от останалата част на Европа, надали може да се намери по-ярък признак за новата посока, към която се обръща творческото начало у англичанина, от практиката да се свалят олтарите в повечето църкви и да бъдат замествани с голи дъски, на които се изписват Десетте божии заповеди. Това е буквален пример на заместване на виртуалното с вербалното внушение. Ако се измерват последиците на този процес, то можем да говорим не толкова за „неосъществения английски ренесанс“, колкото англосаксонското Просвещение, което изпреварва нелогичния процес на континента с повече от век. Англичаните не само започват да възприемат Словото Божие по друг начин, те започват да ценят Словото изобщо. Няма начин да узнаем дали е било възможно да се родят английските Тициан, Рафаел или Микеланджело. Но сме сигурни, че Реформацията

и нейните последици родиха Уилям Шекспир, Кристофър Марлоу^[34], Джон Дън^[35], Джон Бъниън^[36] и Джон Милгън.

Те основаха най-забележителната и продължителна литературна традиция на западния свят. Разбира се, не можем да предположим как тази традиция и разклоненията ѝ в Северна Америка, Азия и Австралия биха се развили, ако Англия бе останала католическа държава. Но англичаните със сигурност се превръщат в народ, прекланящ се пред магията на словото, докато интересът — и уменията им — по отношение на музиката и живописата имат крайно непостоянни стойности. Имало е време, когато Англия е била наричана „страната, лишена от музика“. В друг период от английската история германецът Хендел е ценен високо в кралския двор, а през 1905 година големият английски композитор Елгар се оплаква, че е наследник на „едно изкуство, за което няма място в чувствата на нашия народ, а е тачено само в чужбина“.^[37] Контрастът с подчертаната страст на англичаните към словото не може да бъде по-крещящ. Това пристрастие се изразява в абсурдната свръхпродукция на британския издателски бизнес — във Великобритания се издават 100 000 нови заглавия годишно — повече от целия издателски капацитет на Америка, както и във факта, че страната произвежда повече вестници на глава от населението от мнозинството останали държави по света, в неспирния поток от читателски писма, неутолимата страст към словесни ребуси, анаграми, викторини, кръстословици, популярността на играта „Скрабъл“^[38], вибриращата жизненост на британския театър, в огромното количество антикварни книжарници в повечето големи пазарни градове. „Книгите са нашата национална валута“, бе заключил един наскоро починал британски посланик.^[39]

А живописата? Що се отнася до портретната живопис, великите художници, преживели Реформацията или работили след нея в Англия, са в голямата си част чужденци — Холбайн, Ван Дайк, Лили и Нелър. Изтъква се аргументът, че климатът на страната не давал възможност за развитието на друг вид живопис, че под постоянно сивото небе можело да се рисуват само мрачни пейзажи. Но ако това беше вярно, какво да кажем за Холандия, която е отечество на безкрайна поредица велики художници? Да не говорим за това, че в светлината на Севера има всъщност много по-голямо разнообразие, отколкото в яркия блясък на южното слънце. Трябва по-скоро да търсим отговора в

естеството на английската Реформация — която е въпрос на политика, разум и избор. Дори теологичният подтик за Реформацията е свързан със смисъла на словото — а думите са посредници на избора.

Дори преди Реформацията изкуството в Англия се занимава с наблюдения върху заобикалящия свят — илюстрираните ръкописи и резбованите столове в катедралите са изпъстрени със сцени от ежедневието — картини на животни, селскостопански труд, дори футбол. Това, че аристокрацията покровителства живописата значително повече от църквата, не е единствената причина в английската живописна традиция портретната и пейзажна живопис да е много по-широко застъпена от бароковите алегии. Този феномен се дължи до голяма степен и на английския начин на мислене. Д-р Джонсън е казал: „Пред всички алегорични глупости, които ми показват, винаги бих предпочел портрета на някое куче, което познавам“^[40] — и английското изкуство действително се занимава с разказването на истории. „Почти всички забележителни представители на британската школа в живописата се занимават с наблюдение — на човека или на природата: пейзажистите Констабъл и Търнър, акварелистите от Къзънс до Котмън, както и портретистите Гейнсбъро, Рейнълдс, Роумни и т.н.“ — пише Николаус Певзнер в „Английското изкуство“.^[41] Ако беше останал честен докрай, трябваше да допълни, че тази живописна традиция е една от най-незабележителните в областта на визуалното изкуство в Европа. Англичаните винаги са били прекалено заети с писане, за да рисуват.

Това, че англичаните стават хора на словото, има и своите политически последици. Амбицията да имат Библия, написана на родния им език, предизвиква революция в областта на писаното слово. През 1407 година архиепископът на Кентърбъри обявява опитите за превод на Библията за престъпление, а последователите на Уиклиф, „лолардите“ получават прякора си от холандската дума за „мънкам, мърморя“ — защото на събиранията си мънкали под нос обявената извън закона англоезична версия. Така че когато Тиндейл^[42] и Майлс Къвърдейл успяват да издадат английския превод на Библията, това е победа на радикалните възгледи над прикритите интереси. Първата последица е дестабилизация на църковните санове — кому е нужен свещеник, за да интерпретира Божието слово, след като всеки може сам да си го чете? Стига се и по-нататък — в крайна сметка Библията е

слово Божие, а тъкмо Божието слово дава властта в ръцете на краля или кралицата. Общодостъпността на Светото писание има огромен подривен потенциал. Нарезждането всяка енорийска църква да има своя английска Библия бива отменено през 1543 година, защото „нисшите класи“ злоупотребяват с правото си. Издадена е заповед, че „жени, занаятчии, чираци, калфи, пътуващи търговци, прислужници, работници и всички, чийто ранг е по-нисък от йомен^[43], нямат право да четат Библията и Новия завет нито на себе си, нито другиму, нито публично“.^[44] (Тези ограничения се отменят след смъртта на Хенри.)

Официално приетият превод, известен още като „Библията на крал Джеймс“, ехо, от която Клемънс Дейн е доловила в онова писмо от Южна Африка, излиза през 1611 година — плод на труда на четиридесет и седем учени в продължение на три и половина години — но в основата си това е резултат от усилията на Тиндейл.^[45] Появата ѝ има незабавен ефект — демократизира се учебната система и се натрупва запас от популярни истории и цитати, които се превръщат в споделено наследство на английския народ. Англичаните може никога да не са се отличавали с етническа монолитност, но сега поне се сдобиват с общо интелектуално наследство. Холандският философ Хуго Гроциус пише за Англия през 1613 година, че в нея „теологията е на власт“. Седемнайсети век бележи разцвета на английските проповеди. Но най-значимото въздействие на английския превод на Библията е, че запечатва завинаги в съзнанието на англичаните вярата в правата на обикновения човек. За пуританите Библията е върховният авторитет във всяко отношение; на тях никога не би им минало през ума, че е възможно това да не е буквален препис на Божието слово. Или както казва Томас Уилкокс, „нищо не бива да се прави в това или друго отношение, ако нямате изричното разрешение на Божието слово“.^[46] Но властта на Словото се простира много по-далеч. Като предлага възможност да се обърнеш направо към Бога, без посредничеството на папи и епископи, ежедневният език на литургията дава на индивида най-различни права, които дотогава не е подозирал, че има.

Подчертаната значимост на индивида, заложена в новата вяра, може да бъде и обяснение за склонността на англичаните към романтични утопии. От дигърите^[47] през седемнайсети век до лейбъристи те през дваисети, през Уилям Блейк, Робърт Оуен и много

други, вярата, че човечеството подлежи на усъвършенстване, упорито процъфтява. Податливостта на американците на лъжите на всеки мошеник с лъскав костюм и фалшива усмивка има британски корени: в края на краищата, бащите на американската конституция са си правели свой собствен утопичен експеримент. Както установява един историк, специалист по сектантските движения в средата на викторианския период в Ланкашър: Само в Манчестър успяват да се струпат екстазите на майка Анна, основателка на „шейкърите“^[48], Акрингтън поддържа интереса към метафизиката на Сведенборг. Аштън осигурява същински храм на Джон Роу. От Салфърд и Рочдейл излизат последователи на Манеа Фен /„комунионисти“, чието седалище е в Източна Англия/. В Престън идва ред на Хибър Кимбъл и неговите братя мисионери да набират своята реколта от души — стига някой да повярва на откровенията им^[49] /Господин Кимбъл се хвалел, че няма да умре до Второто пришествие, и пророкувал, че след десетпетнайсет години морето между Ливърпул и Америка щяло да пресъхне. Морето засега не е пресъхнало, а второто пришествие на господин Кимбъл все още се очаква/.

Щеше ли английската революция да се състои повече от век преди подобните революции в останалите европейски държави, ако тази вяра в правата на личността не беше толкова дълбоко вкоренена? За разлика от светските бунтове през осемнайсети, деветнайсети и двайсети век, английската революция не плюе на религията, а се обръща към нея за подкрепа. Когато Джон Милтън се опитва да намери оправдание за обезглавяването на краля, той подчертава библейския текст, според който Бог създава човека по свой образ и подобие — следователно цялата власт на кралете и принцовете „им е поверена и предадена, за да я упражняват в името на Общото благо“.^[50] Убеждението на всеки англичанин, че си „знае правата“, почива на твърдата вяра, че не кралската власт, а личната свобода е дадена от Бога. Когато Гражданската война разделя Англия на две, бунтовниците се идентифицират с евреите от библейския разказ, а Кромуел се превръща в съвременен еквивалент на Мойсей или Иисус Навин. Самият той не се притеснява да прави това сравнение — през 1654 година заявява, че английският народ е благословен от Бога, и че „единственото, с което мога да сравня Божията Милост към нас, е извеждането на евреите от Египет... през пустинята, с помощта на

чудеса и поличби, към обетованата земя“^[51]. Духът на английския индивидуализъм се вижда ясно в борбата с църква и държава — първо да добият право да четат Библията на родния си език, а после да утвърдят правото си въз основа на Светото писание да установят нови отношения помежду си и с властите. Това е една от причините англичаните никога да не са имали повод да подчинят личността си на държавата. Това, разбира се, е и причината страната да е родина на толкова много ексцентрици.

---

[1] Джон Лили (1554?-1606) — англ. драматург, комедиограф. — Б.пр. ↑

[2] „И тъй нежно се е грижил Той винаги за тази Англия, сякаш е новият Израил“, Джон Лили, „Euphues“, изумително досадна книга, цитирана в „The Genesis and Character of English Nationalism“ от Ханс Коон, стр.73. — Б.авт. ↑

[3] Имануел Сведенборг (1688–1772) — шведски учен, християнски мистик, философ и теолог. В произведенията си интерпретира Светото писание като буквално предадено слово Божие. След смъртта му неговите последователи основават сведенборгиански общества, които се занимават с изучаване на трудовете му. Тези общества стават основа на т.нар. Църква на Новия Йерусалим. — Б.пр. ↑

[4] Хенри Фийлдинг (1707–1754) — писател и драматург, считан заедно със Семюъл Ричардсън за баща на английския роман. Най-прочутите му произведения са, „Том Джоунс“ и „Лжоузеф Андрюс“. — Б.пр. ↑

[5] Хенри Фийлдинг, „Tom Jones“, книга трета, трета глава. — Б.авт. ↑

[6] Цитирано в „The Great War and Modern Memory“ от Пол Фъсъл, стр.118. — Б.авт. ↑

[7] Роуз Маколи (1881–1958) — англ. писателка, авторка на романи и пътеписи, които се характеризират с голяма информативност и изтънчено остроумие. — Б.пр. ↑

[8] Дороти Сейърс (1893–1957) — англ. писателка, най-известна с криминалните си романи, някои от които са излизали на български език. — Б.пр. ↑

[9] Стиви Смит (1902–1971) — англ. поетеса, която съчетава в творчеството си смешното и патетичното без прекалена сантименталност. — Б.пр. ↑

[10] Джерърд Манли Хопкинс (1844–1889) — англ. поет, йезуит, ръкоположен за свещеник, чието творчество се счита за едно от най-оригиналните, силни и въздействащи постижения в англ. литература на XIX век. — Б.пр. ↑

[11] Антъни Тролъп (1815–1882) — изключително продуктивен автор, който възпроизвежда в произведенията си социалните структури на викторианска Англия. — Б.пр. ↑

[12] Барбара Пим (1913–1980) отразява в творчеството си живота на едрата буржоазия. Нейните елегантни комедии на нравите се отличават с точни психологически характеристики. — Б.пр. ↑

[13] от англ. combustion — горене, изгаряне, запалване. — Б.пр. ↑

[14] Via media /лат./ — средният път. — Б.пр. ↑

[15] Т. С. Елиът (1888–1965) — поет, драматург и критик, роден в САЩ. Влиянието му върху англо-американската култура през XX век е изключително голямо, неговите експерименти в областта на стихосложението и изразността предизвикват възраждане на англоезичната поезия. За негов шедьовър се счита поетичният цикъл „Четири квартета“ — разсъждения за естеството на времето, личността и времето. Лауреат на Нобелова награда за литература за 1948 год. — Б.пр. ↑

[16] Т. С. Елиът, „Lancelot Andrewes“, в „Essays on Style and Content“, стр.14. — Б.авт. ↑

[17] Робърт Рънси, лекция, произнесена по повод 1400-та годишнина от мисията на св. Августин Блажени в Кентърбъри, 27 февруари 1997 г. — Б.авт. ↑

[18] Подобно на много други остроумия на Мелбърн /напр. „Макар че не съм стълб на църквата, трябва да бъда разглеждан като нейна подпорна конструкция, защото я подкрепям отвън“, или по въпроса за реформата на закона за житото: „Значи трябва да сваляме цената на житото, нали? Не че има много голямо значение какво ще кажем, но всички трябва да говорим едно и също“/, и тази забележка само му се приписва. Г. У. Е. Ръсел, „Collections and recollections“, 6 глава. — Б.авт. ↑

[19] сър Хю Уолпоул (1864–1941) — британски писател, драматург и критик. — Б.пр. ↑

[20] Кедмон (658–680) — първият староанглийски поет, който приспособява героичната англо-санксонска поетична традиция към християнските теми. Алфред Велики (849–899) — крал на Уесекс, саксонско кралство в югозападна Англия, защитава успешно Англия от нашествието на датчаните, покровителства развитието на науката и писмеността. По негово време започва съставянето на т.нар. Англосаксонски хроники. — Б.пр. ↑

[21] Джон Уиклиф (1330–1384) — англ. теолог, философ и църковен реформатор, считан за предшественик на протестантската реформация. По негова инициатива е направен първият пълен превод на Библията на англ. език. — Б.пр. ↑

[22] Уилям Тиндейл (1490–1536) — англ. протестант, мъченик, хуманист, преводач на Библията. Неговият превод на Новия завет е издаден за първи път в Кьолн през 1525 г., където Тиндейл работи в изгнание. Преди да завърши превода на Стария завет, бива заловен от църковните власти и екзекутиран. Неговият превод е в основата на всички по-нататъшни английски преводи на Библията, като започнем с поръчания от крал Джеймс I, който се ползва и до днес. — Б.пр. ↑

[23] Разговорът е преиздаден в „The Spirit of England“, Allen&Unwin, 1942, стр.74-79. — Б.авт. ↑

[24] Томас Кранмър (1489–1556) — първият протестант, който става Кентърбърийски епископ, съветник на Хенри VIII и Едуард VI. Съставител на „Общия молитвеник“. Обвинен в разпространение на протестантството от кралица Мария Тюдор, осъден като еретик и изгорен на кладата. — Б.пр. ↑

[25] Виж „Tudor English Today“, от Марго Лорънс, публикувано в „English Today“, октомври 1986 г. — Б.авт. ↑

[26] Анкета сред 360 свещеници, ръкоположени през 1990 година, доказва, че една четвърт от тях се считат за „недостатъчно осведомени“ за Общия молитвеник, и само 16 заявяват, че в колежа по теология са ползвали предимно Общия молитвеник. „Дейли Телеграф“, 21 февруари 1996 г. — Б.авт. ↑

[27] Д. У. Броугън, „The English People“, стр.39. — Б.авт. ↑

[28] Джейн Остин (1775–1817) описва в романите си комедии на нравите, чиито сюжети са взети от ежедневието на средната класа,

придавайки модерно звучене на английския роман. — Б.пр. ↑

[29] Фьодор Достоевски. „Summer Impressions“, стр.68. — Б.авт.

↑

[30] Дейвид Хеър, „Racing Demon“, стр.3. — Б.авт. ↑

[31] Пак там, стр.51. — Б.авт. ↑

[32] креационизъм — доктрина, възникнала като реакция на Дарвиноватата теория за еволюцията. Според креационистите Библейската история на Сътворението трябва да се приема буквално. — Б.пр. ↑

[33] Андрю Грѐм-Диксън, „A History of British Art“, стр.22-23. — Б.авт. ↑

[34] Кристофър Марлоу (1564–1593) — англ. поет и драматург, най-значимият предшественик на Шекспир. — Б.пр. ↑

[35] Джон Дън (1572–1631) — англ. поет, метафизик, известен като автор на религиозна поезия, трактати и проповеди, но считан и за един от най-блестящите автори на любовна лирика в английската поезия. — Б.пр. ↑

[36] Джон Бъниън (1628–1688) — англ. свещеник и проповедник, автор на „Пътя на пилигрима“ — религиозен роман, който илюстрира най-точно пуританската доктрина. — Б.пр. ↑

[37] Цитирано в „The Identity of English Music: The Reception of Elgar 1898-1935“, от Джеръми Кръмп, в „Englishness: Politics and Culture“, ред. Робърт Колс и Филип Дод. — Б.авт. ↑

[38] скрабъл — игра на думи, в която всеки следващ играч трябва да направи дума, започвайки с буква от думата на предходния играч. — Б.пр. ↑

[39] Реймънд Зайц, „Over here“, стр.15. — Б.авт. ↑

[40] „Johnsonian Miscellanies“, том II, стр.15. — Б.авт. ↑

[41] Николаус Певзнер, „The Englishness of English Art“, стр.39. — Б.авт. ↑

[42] Тиндейл бил екзекутиран, преди да успее да завърши делото си, но по това време бил завършил напълно превода на Новия Завет, бил стигнал до Втора книга на Летописи от Стария завет, бил превел Йона и други пасажи. 90% от превода на Тиндейл по Новия завет и 80 процента от превода на Стария са оцелели до двадесети век. На 6 октомври 1536 г. той бил удушен като еретик, а после тялото му било изгорено на кладата. — Б.авт. ↑

[43] йомен — свободен, дребен земевладелец. — Б.пр. ↑

[44] Дж. Фокс, „Actes and Monuments“, ред. Дж. Прат /1877/, V, стр.527. — Б.авт. ↑

[45] Оригиналният превод на Тиндейл бил последван от най-разнообразни английски варианти на Библията, много от тях наричани по печатните грешки в тях /като например „Библията на местотворците“ — отпечатано погрешно „местотворци“ вместо „миротворци“, „Лошата Библия“ — защото в Седмата божа заповед е пропуснато „не“-то и тя гласи „Прелюбодействай“, Библията на убийците /защото в оригинала е допусната печатна грешка и думата „murmurers“ е отпечатана като „murderers“ /убийци/, Библията с панталоните /пак поради печатна грешка излиза, че Адам и Ева са си направили панталони. Библията с изправените риби /край реката стояли не рибари, а риби/, Оцетената библия /в една от притчите вместо „vineyard“, лозе, е отпечатано „vinegar“, оцет/. — Б.авт. ↑

[46] Томас Уилкокс, „An Admonition to Parliament“, от „Puritan Manifestos“, изд. Фреър и Дъглас, стр.15. — Б.авт. ↑

[47] дигъри — членове на своеобразна земеделска комуна (1949–1650), които настоявали, че земята трябва да се раздава на бедните за обработване. — Б.пр. ↑

[48] шейкъри — членове на християнска секта, основана през XVIII век, които живеят в комуни, т.нар. Общество на вярващи във втората поява на Христа. Основателката на сектата, майка Анна, била считана за второ възплъщение на Христа. — Б.пр. ↑

[49] У. Х. Г. Армитидж, „Heavens Below“, стр.260. — Б.авт. ↑

[50] Джон Милтън, „Defence of the people of England, Concerning their right to call to account kings and magistrates and after due consideration to depose and put them to death“. — Б.авт. ↑

[51] 4 септември 1654, в „The Speeches of Oliver Cromwell“, библиотека „Everyman“, стр.28. — Б.авт. ↑

СЕДМА ГЛАВА САМИ В КЪЩИ

„Домашният живот на англичаните може успешно да допълва живота в открито море: основните му характеристики са сигурност и монотонност.“

Елиас Канети^[1],
„Тълпите и властта“.

През 1835 година един млад англичанин на име Александър Кинглейк решава, след като завършва Кембридж, да отдели известно време на личното си съзряване, преди да започне да гради кариера на юрист. За целта той потегля през сирийската пустиня на камила, на път за Кайро, съпроводен само от „един набор пистолети и двама арабски прислужници“. След няколкодневно пътуване той забелязва сред пустинята три други камили, които се насочват към него. Когато приближават, Кинглейк вижда, че две от камилите имат ездачи, а третата е натоварена с багаж. Когато разстоянието се скъсява още повече, той вижда, че един от ездачите носи английски ловен костюм и очевидно е европеец. Колкото повече приближават непознатите пътници, толкова повече се притеснява Кинглейк:

„Докато те приближаваха, си задавах въпроса трябва ли да разговарям с тях. Стори ми се вероятно непознатият да ме заговори, и при това положение не бих имал нищо против да побъбрим, защото това не е в разрез с природата ми; но пък не ми идваше съвсем нищо на ум, което бих могъл да му кажа... Не изпитвах особено желание да спра

и да разговарям като на утринно посещение сред тази гигантска пустош.“

За късмет на Кинглейк другият се оказал също англичанин — офицер, който се връщал по суша от Индия. Когато най-сетне двамата непознати се срещнали в това забравено от Бога място, „повдигнахме ръце до шапките си, помахаме си един на друг и се разминахме също тъй безразлично, както ако минавахме по Пал Мал“.^[2] Не разменили нито дума.

Но накрая задръжките на англичаните били преодолені от арабските камили, които, след като вече се били срещнали, отказали да вървят в различни посоки. Тогава двамата ездаци обърнали камилите и се упътили един към друг.

Той ме заговори първи; прекалено добре възпитан да се обърне към мен, сякаш предполага у мен желание да го заговоря поради обикновена нужда от общуване или присъщата на простолудието склонност към празни приказки, той веднага отдаде приближаването ми на похвално желание да получа статистическа информация, и затова, когато доближихме достатъчно един към друг, за да се чуваме, той каза: „Предполагам, че се интересувате как се развива чумната епидемия в Кайро“?

Откъде англичаните са придобили това странно нежелание да общуват един с друг? Това е едно от най-често повтаряните оплаквания на чужденците, посетили Англия — че за тях се е оказало невъзможно да опознаят англичаните. Ако са добросърдечни, като Макс О’Рел в късновикторианска Англия, това им се струва просто смешно. Ако сте в купе за пушачи и обърнете внимание на англичанин, че пепелта от цигарата му пада върху панталоните, той най-вероятно ще ви отговори: „От десет минути наблюдавам как гори кибритената кутия в задния джоб на самото ви, но не мисля, че това ми дава право да ви се натрапвам със забележките си“^[3]. Но със същия успех това, което англичаните считат за зачитане на личното спокойствие,

чужденецът може да счете за презрение. Когато англичаните управляваха империя, това поведение е изглеждало арогантно. При сегашното им второстепенно положение изглежда извънредно странно. Един век след написването на анекдота за влака друг американец, почиствайки доволно английската прах от пътните си обувки, решава — през 1992 година, — че страната не е била окупирана в продължение на хилядолетие, просто защото не си струва труда. След осемгодишно пребиваване в Англия, по време на което се е опитвал да си намери приятели и не е успявал, той установява, че единственият начин да станеш социално приемлив за англичаните е да демонстрираш пълно безразличие. „Как да определиш едно общество, което приема само тези, на които им е все едно дали ще влязат в него или не? Като начало, това ни кара да заключим, че англичаните не обичат да ги харесват, а предпочитат компанията на други мизантропи. И тъй като никой достоен мизантроп не би изпитвал искрено желание да стане член на някой клуб, прекалено напористите кандидати трябва да бъдат отблъсвани“.^[4]

Той няма представа какво върховно удоволствие би доставило избухването му на някои англичани: Британия може вече да не владее моретата, но англичаните все още могат да накарат другите народи да се почувстват унизени. При това попадението му е точно. Това, което той нарича мизантропия, други могат да нарекат ненакърнимост на личния живот. Това е една от твърдо определените характеристики на англичаните — чужденците постоянно се оплакват от нея. Най-ярката картина от разказите за Шерлок Холмс не е как великият детектив решава поредната загадка, а по-скоро как той и приятелят му доктор Уотсън дремят, потънали в дружеско мълчание в дневната на „Бейкър Стрийт“, а покоят им е внезапно смутен от посетител, който отчаяно търси помощта им. Това му е лошото на външния свят. Постоянно смущава домашния ти покой.

Дори чужденци, които пристигат на работа в Англия, често установяват, че английските им колеги ги канят за първи път в дома си едва в навечерието на отпътуването им. За разлика от други страни, където лесно можеш да поканиш и не много близки познати в дома си, англичаните имат силно развито чувство за защита на семейното огнище и предпочитат за целта ресторант или кръчма. Една от последиците от тази въздържаност е, че покана за гостуване у дома в

Англия действително означава много, за разлика от такава покана в Америка. Друга последица е, че можеш да имаш най-невероятни предположения за това, което става в къщата на съседа, но и през ум да не ти мине да предприемеш нещо по въпроса. Затова няколко адреса са неизличително отпечатани в паметта на англичанина, дори никога да не е ходил по тези места: „Рилингтън Плейс“ № 10, мърлявият пансион в Нотинг Хил, западен Лондон, където некрофилът Джон Кристи убива половин дузина жени; „Кранли Гардънс“ № 23 в Мъзуел Хил, и „Мелроуз Авеню“ № 195 в Крикълууд, където Денис Нилсън нарязва на парчета петнадесет млади мъже и ги хвърля в шахтата, „Кромуюел Роуд“ № 25, където Фред и Роуз Уест измъчват и после убиват поне десет жени. Всички тези случаи достигат ужасяващите си размери, защото съседите се подчиняват на типично английското желание да си гледаш своята работа и да не пречиш на другите. „Не исках да си пъхам носа в чужди работи“, отговарят те на любопитните репортери, докато полицаи в черни гащеризони изнасят кутия след кутия с човешки останки.

На френски и италиански просто не съществува пълна съответка на английската дума „privacy“, а при това в Англия това понятие е формиращ принцип за начина на живот. Но конституционна защита на тази недосегаемост е необходима единствено в общество, където личността по презумпция е подчинена на държавата. Защитата на правото на личен живот се отразява на цялата организация на държавата — от презумпциите, на които се основават законите, до начина, по който са построени жилищата на англичаните. Сред заможните кръгове особено характерно е, че с някои малки изключения като строения от Ванбру Бленъм Палас, английските провинциални имения не се отличават с демонстративна архитектура — такива сгради сигурно са предизвикали стихотворния въпрос на Поуп:

*„Чудесно сте се наредили, сър,
но смея ли да ви попитам —
нима в конския яхър
похапвате и спите?“*

Традиционно провинциалната къща е добре скрита — най-малкото зад високи стени или живи плетове, често се използват и естествените дадености на релефа, като хълмове например, зад които се крие жилището на провинциалния благородник.

Но дискретността е водещ принцип и в живота на обикновените хора. В по-голямата част от континентална Европа човек практически живее на улицата. Улицата е мястото, където ядеш, пиеш, споделяш проблемите си, флиртуваш, смееш се и прекарваш по-голямата част от деня. Английският отговор на континенталната улица е градината зад къщата, в която се общува само с предварителна покана. Мечтата на англичанина е защитен личен живот, но не и самота — затова всички искат да живеят в къщи. Ако им се предложи да избират между къща с малка градинка зад нея и апартамент в луксозна кооперация, където ще могат да ползват общ басейн и градинка за децата си, повечето англичани биха предпочели първия вариант. Във Франция, Италия и Германия повече от половината нови жилища, построени през деветдесетте години, са апартаменти в кооперации. В Англия построените за същия период апартаменти не надхвърлят 15% от общото строителство. Това е доказателството, че в края на работния ден, вместо да висят на ъгъла и да дърдорят със съседите, англичаните предпочитат да си се приберат у дома и да хлопнат вратата зад себе си.

През октомври 1896 г. в германското посолство в Лондон пристигнал нов служител. Към дипломатите, изучаващи британския политически живот, въоръжените сили на страната и международните ѝ търговски отношения, се присъединил нов специален аташе. Официално Херман Мутезиус трябвало да пише доклади за Търговския съвет на Прусия, в които да дава подробности за това как британците снабдяват с газ и електричество градовете си и как поддържат железопътната си мрежа. Но това, което всъщност възнамерявал да стори, било да изучи нещо според него типично английско. Мутезиус, дипломиран архитект, имал намерение да анализира начина, по който англичаните строят къщите си. Както казва той в писмото си до великия херцог Карл-Александър фон Сакс-Ваймар, „Няма по-уникална черта на английската архитектура от начина, по който се развива строителството на къщите... няма народ,

който да обръща по-голямо внимание на това развитие, защото никой народ не се идентифицира до по-голяма степен с дома си“.^[5] В отговора си Великият херцог ентусиазирано го окуражава да се заеме с проекта си, защото „такава публикация би имала голяма стойност, особено тук в Германия. Поради исторически причини представата за дом и уют не е толкова развита у нас, в нашето не толкова благодетелствано отечество, колкото в Англия“.^[6]

Седем години по-късно, когато се завръща в Германия от Лондон, Мутезиус най-сетне издава резултата на проучванията си. Книгата „Das englische Haus“^[7] излиза в три тома в Берлин, през 1904 и 1905 година. Второ издание се появява между 1908 и 1911, но чак през 1979 година излиза съкратеният ѝ превод на английски — може би това е доказателство колко малко значение отдават англичаните на това как чужденците възприемат техния начин на живот.

Мутезиус е изключителен ентусиаст на тема Англия. Ентусиазмът му не е безкритичен — според него в градовете прекалено често се среща „безвкусно, спекулативно домостроителство и цели акри са покрити с ужасни, абсолютно еднакви малки къщички“, докато предградията изобилстват от „тривиални фасади, проектирани без никакъв усет“. Въпреки това Англия е единствената сред напредналите държави, където населението продължава да живее предимно в къщи, обратно на превеса на апартаментите в големите градове на континента. В резултат на това в Англия могат да се видят стотици пъти повече артистично проектирани къщи, отколкото в Германия. Това, на което Мутезиус се възхищава най-много в английската къща, е същевременно и отликата на английския характер, която харесва най-много — тяхната ненатрапчива естественост. Фактът, че един толкова проспериращ народ може да си създаде стил на домашен живот, който е ориентиран към възможно най-голям комфорт, без да стане жертва на мания за лукс и показност, доказва според него, че англичаните са представители на една цивилизация, превъзхождаща останалите.

Въпреки че и Мутезиус неминуемо се съсредоточава върху делото на прочути архитекти като Лутйенс, Бидлейк и Нормън Шоу, той коментира много проникателно причините, поради които английското домостроителство се развива тъкмо по този начин. Както всеки чужденец в Англия, и той подчертава ролята на климата:

„влажният английски въздух и постоянно облачното небе“ карало английското семейство да търси подслона на дома си, докато ако живееха при други климатични условия, биха могли и да се стремят към общуване на открито. Още по-голямо значение авторът придава на утвърдената независимост и самостоятелност на англичаните — „тези хора имат относително малки очаквания от живота извън дома“ — поради което отделната къща е идеалното жилище за тях. Като добавим и вродения им консерватизъм, който не намира нищо привлекателно в промените, този обособен начин на живот явно е изключително подходящ за англичаните: „подчертаната необщителност, която отличава толкова рязко англичанина от който и да било жител на континентална Европа, го кара да не намира нищо лошо в уединението на самотния си дом“.^[8] Той определя правилно една от последиците на притежаването на къщи — това, че англичаните имат по-постоянно отношение към домовете си: те надали биха проявили интерес към обзавеждането на жилище с краткосрочен наемен договор, който не им гарантира пребиваване в него за повече от няколко месеца. Все едно някой да пожелае да обзавежда и аранжира хотелска стая.

Разбира се, тази теза има донякъде класова обосновка. По времето, когато Мутезиус пише хвалебствия за английския строителен гений, милиони живеят в кооперации с многобройни апартаменти — за тези англичани отношението към собствеността, което е впечатлило така положително Мутезиус, граничи с някаква далечна фантазия. Най-хубавото, на което са можели да се надяват, било нещо като онази странна малка уличка с редици късновикториански къщички, която все още съществува в Манчестър, близо до мястото, където е била изградена първата механизирана фабрика в света. Сега на мястото на калдъръма има асфалт, но в почти всяко друго отношение външният ѝ вид си е останал същият — две редици тухлени фасади, обърнати една срещу друга — такъв тип постройки на времето можели да бъдат видени във всеки индустриален град на Англия. Най-странното нещо в тази уличка е името ѝ „Анита Стрийг“. Никъде, дори на територията на голям Лондон, няма улица със същото име. Обяснението е следното — когато била изградена, уличката се превърнала в експонат и повод за гордост на манчестърските старейшини, защото всички къщи до една разполагали с вътрешен водопровод и канализация — невероятен

комфорт за работниците в текстилните заводи. Градските първенци решили да отразят тази своя гордост в името на уличката, което първоначално било „Санитари Стрийт“. По-късно обитателите на къщите намерили този демонстративен коментар на отделителните им функции за притеснителен, и настояли да бъдат премахнати първите и последните букви от името.^[9]

Най-голямото психологическо предимство, което Мутезиус намира в английската къща, е „по-доброто духовно здраве“, което според него идело оттам, че домът имал пряк контакт със земята, по-голям приток на чист въздух, и поради наличието на градина, предотвратявал опасността естествената устойчивост, свързана със селския начин на живот, да бъде „въпогълната от водовъртежа на светския живот“.^[10] Англичаните, които приемали градовете като рушители на традиционните морални ценности, не биха споделили неговия ентузиазъм, но Мутезиус със сигурност е улучил много точно една от основните черти на английския характер.

Макар и бавно, на територията на Англия богатствата започват да се разпределят по-справедливо, и все повече хора имат възможността да се сдобият със собственост. В наши дни две трети от англичаните са собственици на обитаваните от тях домове. Тази цифра е доста над средната стойност за Европа, а притежателите на собствени жилища в Германия са приблизително два пъти по-малко. В Белгия и Холандия само половината от жилищата са обитавани от собственици, а във Франция — малко повече от половината. Би било прибързано да си правим изводи единствено въз основа на цифрите / други европейски страни, където процентът на собствениците е доста по-висок, са например Гърция и Норвегия — а какво общо би могло да има между тях?/, но все пак фактът, че англичаните предпочитат да се обременят с такава отговорност, каквато голяма част от европейските им съседи избягват все пак би трябвало да говори нещо. Той може би подсказва, че за тях притежаването на къща е инвестиция, че парите, взети назаем за закупуване на тухли и цимент, работят за тях, докато дадените за наем работят за собственика на жилището. Но той ни подсказва и наличието на дълбоко вкоренена вяра в стойността на личната собственост.

В исторически аспект, участието в политическия живот на страната е зависело от това дали си собственик на дома си. Преди 1832

година са имали право да гласуват само хората, които плащали данък върху поземлена собственост, възлизащ на повече от четиридесет шилинга годишно; и всеки път, когато изборителното право било разширявано през деветнадесети век, все пак участието в демокрацията зависело от това да си мъж и домопритежател. Банка „Аби Нешънъл“, която първоначално е строителна организация, започва съществуването си като две отделни организации — едната, „Аби Роуд“, подчертава намеренията си да дава възможност на младите мъже да си купуват собствени жилища, така че да могат да гласуват, докато „Нешънъл Билдинг Сосайъти“ се надява, освен това да успее да ги убеди, че има неща, освен пиенето, за които си струва да си даваш парите. Това е признак за дълбокото разбиране, което Маргарет Тачър има към някои черти от английския национален характер /шотландците и уелсите никога не са я обичали така, както англичаните/ — тя съзнава властния инстинкт, който ги тласка да придобиват собственост и налага на общинските власти да дават на наемателите право за закупуване на наетите жилища.

Последиците от това пристрастие се виждат във всеки английски град. Ако минете с кола, през което и да е предградие в Англия, първото нещо, което ще ви направи впечатление, е, че почти всяка къща си има име. Защо? Има напълно задоволителна улична номерация, благодарение на която всяко писмо ще стигне много по-сигурно до адресата, отколкото ако се разчита на мъгляви наименования от рода на „Сенчеста ливада“, „Моят подслон“ или шотландски имена като „Дънроумин“ например. Но даването на име на една постройка предполага емоционален ангажимент към мястото, което обитаваш. Имената са израз на индивидуалност. Цифрите са израз на общност или анонимност.

Вижте и какво правят англичаните с къщите си. Цели улици със съвсем прилични къщи от времето на покойния крал Едуард се превръщат в екстравагантни експерименти с калдъръм отпред, с витражи и фасади, целите накръстосани с греди в стил „псевдо-Тюдор“. В края на седмицата из цялата страна бащи изоставят децата си, мъже зарязват жените си, за да коват, чукат, режат, боядисват и пробиват дупки, само и само за да оставят отпечатък от личността си върху обитаваните от тях постройки. „Направи си сам“ е общонационална мания. Феноменалното разрастване на тази страст

към вдигане на прах по всякакви начини, особено след Втората световна война, трябва да има някакво рационално обяснение, поне в началото си — все по-големия брой на собствениците на къщи, развитото време на войната съзнание, че пестенето и приспособяването на стари вещи са въпрос на етика, високите тарифи на професионалните строители след войната, както и всеобщото желание на младите хора да модернизират старите, разнебитени къщички. Но този рационален анализ игнорира най-мощният определящ фактор — а именно нежните чувства, които англичаните изпитват към къщите си. Колкото по-добра възможност са имали да придобиват собствени къщи, толкова повече е нараствало и желанието им да ги подобряват. През шейсетте години телевизията превръща в звезди досадни мъже в работни комбинезони, които обясняват на зрителите как да облицоват с плочки баните си. Първият супермаркет „Направи си сам“ е открит през 1969 година, а в средата на деветдесетте години двамата му собственици, Ричард Блок и Дейвид Куейл вече притежават 280 такива супермаркета. По същото време британците вече харчат повече от 8 500, — милиона лири стерлинги годишно, за да Си Правят Сами разни неща.

Пристрастието към собствеността на обитаваното от тях жилище е физически израз на вярата на англичаните в недосегаемостта на личния живот. Дали тези три характеристики — изолираността на народността като цяло, стремежът на индивида да опази от публичност частния си живот, и колективната вяра в прелестите на домашния живот — не са различни изрази на един и същ феномен? И ако е така, какъв е неговият произход? В „Чертите на англичаните“ на Ралф Уолдо Емерсън^[11] открих следното метеорологично обяснение на английския характер: „Родени в страна с хладен и влажен климат, който ги принуждава да прекарват у дома свободното си време, пише Емерсън, за англичаните домашният уют е коренът, благодарение на който дървото на народността им расте високо и разклонено. Поводът и целта на всички техни усилия е опазването на независимостта и недостъпността на дома им“.^[12] Зададох си въпроса дали в крайна сметка действително климатът на Англия не е ключът към разгадката.

От Парамарибо, Казабланка, Порт Морзби, Асунсион и залива Макмърдо Саунд в Антарктика пристигат по електронен път съобщения — толкова и толкова дъжд, толкова и толкова облаци. На

хиляди и хиляди места по целия свят — с помощта на балони и сателити, кораби и самолети, и на възстарички пощенски служители в шотландските планини — се събират статистически данни и докладите се изпращат в определена минута на определен час. И какво се случва с тази огромна маса от информация за времето по света, в джунглите, пустините и обвитите с лед планински върхове? Тя отива в Бракнел; Бракнел в Бъркшър — един град, който дори не е истински град, а само струпване на разклонени магистрали и паркинги. Претенциите на Бракнел за популярност са свързани с това, че е дистрибуторски център на веригата супермаркети „Уейтроуз“, но пък и той е и точно от този тип градове — претъпкан със супермаркети за всеки вкус — включително „Направи си сам“ и супермаркети с градинарски стоки. Нищо чудно в дъното на някой голям паркинг да има супермаркет, в който се продават справочници за супермаркетите.

Трябваше да предположа, че посещението ми в Бракнел е за тоя, дето духа. Здравият разум подсказва, че след като времето се отразява на поведението, то би могло да има и някакво въздействие върху характера. Възможно ли е огромното значение, което англичаните придават на личния живот и дома си, да се дължи на елементарния факт, че климатът на страната им ги е принуждавал да прекарват по-голямата част от времето под покрив? Съвсем разумно звучи предположението, че студеното и влажно време, което принуждава тийнейджърите да си стоят у дома, вместо да ходят на плаж или на ски, може да има нещо общо с творческия капацитет на страната по отношение на рокмузиката. Но не трябва ли да потърсим по-надълбоко? Възможно ли е мекият климат без особено резки промени на температурата да е изиграл роля при формирането на уравновесения и прагматичен темперамент на един народ? Философът-англофил Джордж Сантаяна е убеден, че:

„Англия е предимно атмосферна страна...
Английският пейзаж, ако говорим само за релефа и следите от делата на човека по него, рядко е едромащабен. Очарователен, мек и изключително подходящ за живеене, той е почти прекалено домашен — като че може да бъде обитаван само от души, свикнали на ограничения и

умереност в страстите. Но вдигнете ли само за миг очи над покривите и върховете на дърветата, и величието, чиято липса сте забелязали на земята, ще се разкрие пред вас с цялата си мощ.“^[13]

Сантаяна е писал много неща, известна част от тях почти неразбираеми, но в случая идеята му може да се долови. Понякога на англичаните сякаш наистина им липсва страст. Вярно е, че са доказали забележителната си способност да създават добра литература. Но пък за периода между Пърсел и Елгар надали ще намерим един-единствен английски композитор, чието творчество да се отличава с емоционална наситеност. Англия действително е дала на света един изключителен художник с революционни идеи — Дж. М. У. Търнър, но нито един Микеланджело, Рембранд, Дюрер, Веласкес, Ел Греко, Ван Гог или Пикасо. И въпреки това всяко лято в страната избухва епидемия от изложби на любителски картини и рисунки — особено в залите към църквите. Англия е по-скоро страна на акварелите, отколкото на картините с маслени бои, по-скоро на миниатюри, отколкото на монументи. Би било странно наистина, ако климатът, при който живеят англичаните, не бе упражнил никакво влияние върху тях.

Изминали са двеста години, откак доктор Джонсън е направил прочутата си забележка, че „когато двама англичани се срещнат, първо започват да говорят за времето“^[14]. Но думите му са също толкова верни и днес. Действително можем да говорим за общонационална мания, след като прогнозата за времето във Великобритания, основаваща се на анализите, правени в Бракнел и представяна в забележително недраматичен и нискотехнологичен стил от непривлекателни мъже и жени в невзрачни дрехи, може редовно да привлича аудитория от 6,7 и 8 милиона зрители. За хората, привикнали на крайностите на климата в останалата част на Европа, манията на англичаните е озадачаваща.

„За страничния наблюдател /пише Бил Брайсън/ най-странното в английското време, е, че то всъщност е почти незабележимо. Всички тези феномени, които по други места дават на климата възбуждащ привкус на непредсказуемост и опасност — мусони, урагани, виелици, унищожителни градушки — са почти напълно непознати на

британските острови. На мен лично това ми харесва. Приятно ми е да нося едни и същи дрехи по всяко време на годината“.^[15]

Брайсън пропуска основното. Съсредоточаването на англичаните няма нищо общо с драмата — също като английския пейзаж, който в голямата си част е драматично недраматичен. Интересът им е насочен не към самите климатични феномени, а към усещането за несигурност.

Доктор Джонсън е разбирал отлично защо англичаните са вманиачени на тема време. Това е последица от едно постоянно, макар и незначително безпокойство. „На нашия остров всеки си ляга да спи, без да знае дали на сутринта ще види ясно небе или облаци, дали няма да го приспи дъжд, а да го разбуди буря“, пише той.^[16] Тоест, за Англия със сигурност може да се каже, че времето си е даже много забележително. Може да няма тайфуни и тропически циклони, но все пак, когато живееш на самия край на един континент и от теб нататък има само океан, никога не можеш да бъдеш напълно сигурен какво можеш да очакваш. Може би тази вътрешна подготовка за всякакви промени на времето е допринесла за солидността в английския характер? Най-простичката хипотеза е формулирана още от д-р Джонсън — „нашето настроение се мени в зависимост от цвета на небето“, ще рече, англичаните са весели на слънце и мрачни, когато вали. Темпераментът на английския герой Джон Бул, измислен през 1712 година от Арбътнот^[17], „зависи много от времето навън; настроението му се влошава и подобрява в зависимост от показанията на термометъра“. /За много англичани обаче важи обратното, защото процентът на самоубийствата се покачва точно когато времето започва да се затопля — през май, юни и юли/. Когато се стремят да окарикатурят други народи, англичаните изтъкват убеждението си, че техният климат ги е направил жизнени и предприемчиви, докато, напротив, силното слънце е причина за затъпяващата леност на арабите. /Между другото, тази теория е двупосочна — французите, посещавали Англия през осемнайсети век, твърдели, че яденето на много месо и влажното и мрачно време правело англичаните особено податливи на меланхолия/.

Но моите опити да изследвам влиянието на климата върху тях не доведоха до нищо особено. Един професор от университета в Салфорд вече ми беше казал с безизразно лице, че макар на тази тема да може да се направи интересно изследване, утвърдената наука няма да

погледне на него с добро око, затова се опасявал „че надали ще се намери кой да го финансира“.^[18] Това ме принуди да се отправя към безличните, функционални сгради на Метеорологичната служба в Бракнел, притиснати между един жилищен комплекс и един площад с кръгово движение. Постройките са същински паметник на убеждението на протестантската душа, че държавни пари могат да се изразходват само за сгради, чийто външен вид демонстрира висока нравственост. Реномето на метеорологичната служба се издигна много през Втората световна война — прогнозите спасяват живота на хиляди съюзнически войници, предимно пилоти, за които сигурността, че времето ще е облачно, означава сигурна защита от германската противовъздушна артилерия; сведенията за наличие или отсъствие на насрещен вятър означават дали ще имат достатъчно гориво да се завърнат в базата или ще трябва да се привождат в Северно море.

Навън е студен февруарски следобед. Руса жена на средна възраст трополи с токетата си край мен, увива се по-плътнo в палтото си и казва на глас, но без да се обръща към никого: „Ох, че е студено днес!“ Русата ѝ коса с прорасли черни корени ме кара да я оприлича смътно на руския — за миг си задавам въпроса да не би руснаците да са се инфилтрирали вече и в метеорологичните служби /те все още са част от отбранителната система на страната и имат секретни отдели/. Но не, не може да бъде руския — на никоя истинска руския няма да ѝ се стори необичайно, ако е студено през февруари. В Русия това си е в реда на нещата. Не, тази способност за безкрайно и постоянно удивление пред капризите на времето си е типично английска. Веднъж Джордж Акселрод се беше оплакал така: „В Англия не престават да говорят за времето. А всъщност на никой не му пука какво е.“

В Централната метеорологична служба тази английска мания се свежда до постоянно жонглиране с цифри — темповете възлизат на около милиарди плаващи изчисления в секунда. Десет минути след като застаряващите пощенски служителки в Шотландия са попълнили докладите си за влажност и температура на въздуха и скорост на вятъра, вече е изградена цялостна картина на времето над Обединеното кралство. Три часа и пет минути след като сведенията от Света Елена, Дар-ес-Салаам, Папеете или Кайена са достигнали Бракнел, гигантската мелачка изплюва прогнозата за целия свят. Има нещо внушително в тази възможност да пресееш поредица от числа, да

ги нагласиш в определен модел, и да изградиш прогноза за която и да било точка на земното кълбо. Но няма нищо драматично в гледката на безброй мъже по къси ръкави, вторачени в също толкова монитори. „Винаги казват, че сме склонни да се презастраховаме“, отговаря шефът ми на моя въпрос доколко тази работа въздейства върху характера на екипа му. Не можех да не се съглася, оглеждайки залата, пълна с мълчаливи, любезни мъже с поокъсели сака, които сигурно се отдаваха през уикенда на хобита от рода на радиолобителство, разходки или отглеждане на хортензии.

Когато си тръгнах, изведнъж осъзнах колко ужасно британско е цялото това място — спокойно, функционално и въздържано цивилизовано. На това място понятията са като формулировки в кръстословица — неконтролируемите природни сили се свеждат до всекидневните съвети да се облечете добре, преди да излезете. Единственият случай през последните години, когато тук имаха нещо извънредно за обработка — приближаващият ураган, който връхлетя през 1987 година — Майкъл Фиш, който беше дежурен метеоролог, се появи на телевизионния екран и започна да убеждава хората, че всъщност няма за какво толкова да се безпокоят. След което англичаните имаха по-голяма от обичайната възможност да се отдадат на любимите си приглушени стенания. Оплакванията не тревожат метеоролозите /също както многострадалните служители по железопътните гари не се вълнуват от реакциите на пътници, чиито влакове закъсняват/. Всъщност дори самите метеоролози се дразнят от възможността за сигурна прогноза. Шефът им сподели, че направо изпадал в депресия, когато видел, че се очаква промяна на времето след пет дни. Искал тя да настъпи веднага. Ето ви още едно обяснение защо англичаните се оплакват от метеоролозите. Дълбоко в себе си те обичат да бъдат изненадвани от времето.

Не всички чужденци считат англичаните за нетърпими мизантропи. Американската военна кореспондентка Марта Гелхорн пристига в Европа от Сейнт Луи, Мисури, през 1930 година, за да пише репортажи за Испанската гражданска война, омъжва се за Ърнест Хемингуей, попада в концентрационния лагер Дахау, после пише репортажи от Виетнам, и на осемдесет и една годишна възраст е

първият чуждестранен кореспондент, който отива в Панама, когато свалят диктатора Нориега. Когато се запознах с нея — около една година преди да почине — зрението ѝ беше зле увредено от „някакъв проклет тъпанар, хирург — разправяше, че бил най-добрият в Лондон“, затова почти не пишеше. Но краката ѝ все още бяха дълги и стройни, косата — естествено руса, пръстите ѝ — елегантни и тънки, и все още имаше пиперливо мнение за всяко нещо под слънцето. По време на Втората световна война тя беше оставила Хемингвей да се пропива до загъпяване в Куба и бе пристигнала в Лондон, където наблюдавала от един балкон на хотел „Дорчестър“ как първите хитлерови ракети „Фау“ падат по Парк Лейн. По-късно, след като е живяла в Париж, Мексико и Африка, Марта Гелхорн си купува апартамент в Нйтсбридж и живее ту в него, ту в една отдалечена вила отвъд уелската граница.

Веднъж я попитах защо е избрала да живее в Англия. Показа се, че не го е сторила по някоя от най-често цитираните причини — нивото на театралните постановки, добре организирания въздушен транспорт, относително добрите качества на медиите или каквото и да било от този род. Тя заяви, че обича Англия заради пълното безразличие на местното население. „Мога да замина, да прекарам шест месеца в джунглата, да се върна, и когато вляза в нечия къща, никой няма да попита къде съм била и какво съм правила. Домакинът ще каже само: Радвам се да те видя. Какво ще пиеш?“

Предположих, че това се дължи на естествена въздържаност и желание да не се натрапват. Но тя нарече този феномен „ненатрапчивост на безразличието“.

„Мисля, че англичаните имат комплекс за свръхценност. Германците постоянно питат «Какво мислите за нас?». Разбирате ли, това много ги интересува. На англичаните изобщо не им пука. Те са убедени, че стоят по-горе от който и да било друг, и ни най-малко не се интересуват какво мислят за тях другите.“

Този израз, „ненатрапчивост на безразличието“, ми напомни смътно нещо и след няколко дни се сетих какво. Френският писател Андре Мороа използва подобна фраза. По време на Първата световна война Мороа служи като офицер за свръзка с британската армия и в резултат на личния си опит написва един портрет на националния характер, създаден с най-добри чувства — „Les Silences du Colonel

Bramble“ /„Мълчанията на полковник Брамбъл“/. Съветът на Мороа е никога да не се притеснявате за това какво ще кажете на един англичанин — те са прекалено горди, за да се засягат. Дългата история на национален просперитет води до това, че „в Англия не страдат от комплекс за малоценност... Благодарение на Господ и кралската флота в Англия не е стъпвал крак на завоевател. Единственото чувство, което другите народи събуждат у англичаните, е едно безкрайно безразличие“.^[19] След като Мороа е стигнал до този извод през 1918 година, не е ли логично той да важи с още по-голяма сила след победата в още една световна война?

Казват, че е невъзможно да повярваш едновременно в две взаимно противоречащи си идеи. Но като че ли англичаните се справят без никакво затруднение. Те отдавна са се примирили със занижения си международен статус. И все пак това обезсилено тяло се е вкопчило някак във вратата за собствената си несравнимост. *Egoiste comme un Anglais*^[20] е била популярна фраза през трийсетте години и веднага е ставало ясно какво имаш предвид, като я употребиш. Одет Кьон^[21] е завладяна от малките учтивости, които съпровождат неотлъчно и най-незначителните контакти на англичаните. „Основното, което може да се каже за тези хора — решава тя, — е, че са учтиви... Учтивост, услужливост, любезност, толерантност, умереност, въздържаност, честност, приветлив темперамент, добри маниери, спокойствие, стоицизъм и извънредно високо ниво на социалното съзнание — това са най-привлекателните черти, които открих у англичаните.“ Но тези положителни черти си имат цена — вродената склонност към компромис у англичаните води до неспособност да вземат решения. И нещо по-лошо, те се превръщат в непоносими сноби.^[22] /Мадмоазел Кьон твърди, че се е озовавала пред вратата на обществена тоалетна със следния надпис: „За джентълмени един пенс, за мъже безплатно; за дами един пенс, за жени безплатно“. Докато седяла и зяпала пред това кастово разграничение на уринирането, я утешил един полицаи, който се доближил дискретно и се осведомил, да не би да ѝ липсва едно пени/.

По времето, от което датират впечатленията на Одет Кьон, Англия създава един граждански модел — „дами“ и „джентълмени“, — който е обект на възхищение и подражание в цял свят. Но всъщност англичаните демонстрират своята гордост и самоувереност в

продължение на векове. От сигурното убежище на своя остров те гледат с пренебрежение към останалите народи, хронично страдащи от лошия си късмет, че не са се родили англичани. Още към края на управлението на Тюдорите тяхната забележителна арогантност е вече факт. Фроасар^[23] говори за един народ „толкова горд, че не обръща внимание на никой друг, освен на себе си“. Мишле^[24] ги определя дори като „самата гордост, vyplътена в един народ“. Нищо чудно, че Емерсън казва за англичаните от викторианската епоха „те очевидно възприемат целия свят извън границите на Англия като някакво бунище“. Дори през петдесетте години на двайсети век Харълд Макмилан твърди: „Ние знаем, въпреки склонността си към самокритика, че живеем в най-прекрасната страна на света“.

Упоритото, агресивно безразличие към всичко, което е „чужбина“, е все още неразривна част от тази английска гордост, достигнала своя апогей по отношение на страната, с която Марта Гелхорн бе сравнила Англия, а именно Германия. В много отношения тъкмо жителите на Германия и Холандия имат най-много общи черти с англичаните. Германия може да страда от свръхдисциплинираност и липса на чувство за хумор, но пък германците са се преоткрили, създавайки държавата с проспериращо, хуманно общество и то след двете световни войни и ужасите на нацизма — затова и държат на това, което другите мислят за тях. Англичаните определено не са се преоткрили, само обедняват прогресивно. През 1955 лирата стерлинга струва 11 марки. През 1995 със същата тази лира можеш да си купиш по-малко от три марки. Необходимо е подчертано преднамерена слепота, за да откриваш в този упадък повод за гордост.

При все това националните карикатури от пародиите на Оруел продължават да съществуват, при това почти без изменения.

През 1990 година на посланика на Германия в Лондон му идват до гуша постоянните подигравки с така наречените „краутс“^[25] в таблоидите. Затова решава да се бори с предразсъдъците, противопоставяйки им действителни познания. Организирай си среща с редактор на един от големите таблоиди. Посланикът обаче за свое нещастие бил роднина на прочутия пилот от Първата световна война Манфред фон Рихтхофен, така нареченият „Червен барон“. Човекът пуснал в ход целия си дипломатически талант и отделил час-два да убеждава търпеливо редактора, че страната му няма намерение да

основава четвърти райх, в който на Британските острови се отрежда място на офшорна колония. Считал, че срещата е била ползотворна. На другата сутрин отворил вестника, и установил, че миротворческите му изказвания са поместени под заглавие: Потомъкът на хуните пред „Сън“.^[26]

Откъде са придобили англичаните това забележително безразличие към околния свят? Може би то има нещо общо с добре развитото им чувство за хумор? Съзнанието на германеца е нещо съвсем различно — както установява Витгенщайн^[27], когато решава да се откаже от плана си да пише философска книга, изградена изцяло от шеги, защото установява, че му липсва чувство за хумор. Остроумието на германеца, както е всеизвестно, е сериозна работа. /Въпреки че посланикът съумял да се поуспохне пред онова заглавие в „Сън“. Само че няколко дни по-късно/. Англичаните поне могат да се измъкнат от всякакви ситуации със способността си да се присмиват сами на себе си. Тази способност също би трябвало да почива на дълбоко залегнала самоувереност. И тъй като през последните пет десетилетия държавата не се представя кой знае колко добре, то корените на тази самоувереност трябва да търсим в отделната личност. Англичаните ни най-малко не се гордеят с постиженията на своите правителства: те са напълно наясно, че в най-добрия случай правителствата се състоят от „образи“, а в най-лошия — от „мошеници“. Ако британски премиер-министър се яви на телевизионния екран и се обърне към аудиторията по начина, по който вършат това американските президенти /„Братя мои, американци“, казваше Ричард Никсън/, зрителите ще изпадат от смях.

Тръгнете ли от Париж за Лондон с влак през Ламанша, веднага ще забележите признаците на английското безразличие към националните проекти. Тръгвате от един град с широки булеварди и шосета, израз на преклонението пред централизираното планиране, и се озовавате в друг, който „си е поникнал ей така“, както се изразява Топси от „Чичо Томовата колиба“. Париж си остава град, в който правителството все още е в състояние да прокара големи строителни проекти от рода на квартала „Ла Дефанс“ или Операта при Бастилията, докато в Лондон общината не може да постигне съгласие за издигането

на някоя нова статуя. Самите железници също са доказателство за това безразличие. През декември 1994 година потеглят директните влакове от Париж до Лондон. Решено да се заеме с този „грандиозен проект“, френското правителство чисто и просто го налага. Скоростна железопътна линия се изгражда от Париж до крайбрежието, и от момента на откриването на тунела под Ламанша, влаковете летят по тази линия със 186 мили в час. Когато обаче излизат от тунела и тръгват да прекосяват Кент, те намаляват скоростта наполовина. Англичаните все още не са се наකанили да построят своята част от скоростната железопътна линия. Извиненията са най-различни — по-голямата гъстота на населението в Кент, фактът, че това е една от най-процъфтяващите части на Англия — особено в сравнение с относително по-бедния Север на Франция. Но истинската причина се крие в много по-различните отношения между личността и държавата. Просто френското правителство има по-голяма готовност да налага волята си: ако е взето решение да се строи железопътна линия или ядрена централа, така и ще стане, независимо от това чий заден двор може да пострада от реализацията на проекта. Англичаните не само че не биха вдигнали данъците, за да осъществят проекта, но и задържат реализацията, докато се проучат всички възражения и от най-затънтения край на страната. Разликата в приоритетите — централно налаганите нужди на държавата срещу индивидуалните проблеми на гражданина — са красноречиви. Англичаните очакват, че тяхната скоростна отсечка ще бъде привършена през 2007 година. Може и да стане.

Като природно меланхоличен народ, голяма част от англичаните намират положението с железопътната линия под Ламанша за смущаващо. Как бе възможно нещо толкова простичко като съвместен строеж на железопътна линия да приключи така, че да даде повод на французите да се фукат с превъзходствата на техните инженери и строители? Ако искаха да погледнат положително на случая, биха могли да се чувстват доволни, че живеят в държава, където властта не може да се налага на гражданите. Изкушавам се да стигна до извода, че французите се идентифицират с държавата, докато англичаните говорят за държавата в трето лице, като за нещо извън тях.

Ако трябва да правя списък на тези качества у англичаните, които ме впечатляват най-силно — загадъчната им недосегаемост, толерантността, здравият разум, склонността към компромиси, силно политическото самосъзнание — мисля, че на първо място бих поставил чувството, което кара всеки англичанин да казва „Знам си правата“. Тази привързаност към трудно завоюваните свободи е дълбоко вкоренена в съзнанието на англичаните. Един и същи дух е подбуждал тези, които са се борили за постигането на „Магна Карта“, Habeas Corpus^[28], съд със съдебни заседатели, свобода на печата и правото на свободни избори. Героите от тези битки, независимо от това дали говорим за Джон Хампдън, Джон Пим^[29], Джон Лилбърн^[30], Алджърнън Сидни^[31] или Джон Уилкс^[32], стоят редом с всички останали, които не са се побояли да изискат и получат свободи, които другаде могат да станат реалност едва след революция. Общото във всички тези борби е, че макар да не са спечелени изцяло от отделни личности, победата е била последица от склонността на държавата да отстъпи пред настояванията на индивидите. Всяка битка има своите Робеспьеровци, но в Англия държавата ги е присъединявала към себе си, макар и с нежелание.

Дори големият привърженик на тоталитарната власт Наполеон, е осъзнавал дълбоко залегналата у англичанина нужда от свобода. На полето на своя превод на „Нова и безпристрастна история на Англия, от нашествието на Юлий Цезар до подписването на мирния договор през 1762 година“ от Джон Бароу, Наполеон е написал: „В продължение на дълги години е възможно кралят да узурпира по-голяма власт, отколкото му се полага, възможно е дори да злоупотребява с тази власт, за да постъпва несправедливо, но виковете на народа скоро се превръщат в гръмотевици, и рано или късно кралят отстъпва пред тях“.^[33] Когато надеждите на самия Наполеон да узурпира властта над цяла Европа рухнат след битката при Ватерло, той се обръща към англичаните с тяхното преклонение пред свободата, предавайки се на тях, защото, както казва самият той, „ако се бях предал на която и да било друга съюзническа войска, щях да завися от капризите и хрумванията на някой монарх. Предавайки се на Англия, се осланям на милосърдието на един народ“.^[34] Когато го уведомяват, че британското правителство възнамерява да му се отплати за доверието, пращайки го на остров Света Елена, Наполеон е възмутен.

„Настоявам да бъда третиран като английски гражданин, казва той. Но съзнавам, че не мога още от самото начало да ползвам правата на англичанин. Необходимо е да минат няколко години, за да получа право на постоянно местожителство“.^[35] Дързостта му си остава ненадмината.

Една от последиците на маниакалната привързаност към индивидуализма и личната недосегаемост е, че англичаните много трудно се водят за носа. Те се отнасят много мнително към всякакви опити да ги убеждават, и са толкова по-твърдоглави, колкото по-далеч от големите градове живеят. В блатистите области на Източна Англия например хората са пословично упорити. Когато новият епископ на Норич пристигнал да заеме поста си, предшественикът му го посрещнал със следните думи: „Добре дошъл в Норфък. Ако искате да водите хората в тази част на света, първо разберете в каква посока вървят и после просто тръгнете пред тях“.

Изглежда, тук от векове функционира някакъв атавистичен либерализъм. Той изгражда хора като Джон Лок^[36] и Томас Хобс^[37]; той дава на англичаните самоувереността, с която се вдигат на революция толкова рано и толкова бързо приключват с нея; детронират своя крал и веднага след това го обезглавяват; когато решат, подменят една управляваща династия с друга; негов плод е и Американската революция, която толкова настоятелно набляга на свободата на личността. Благодарение на него се явяват личности като Адам Смит^[38], Джеръми Бентам^[39], Хърбърт Спенсър^[40] и Джон Стюърт Мил^[41]. Англичаните постоянно демонстрират, че могат да разграничават личните слабости на индивида от благородството на каузата, за която той се застъпва /Джон Уилкс например е бил грозен, развратник, и отношението му към шотландците е направо ксенофобско/.

Радикалите на шестнайсетото столетие, левълърите, говорят често за митичното време, преди свободните англичани да попаднат „под норманско иго“. Съществуват доказателства, че дълго преди норманското нашествие на островите е имало традиционно утвърдена вяра в закона и в правата на личността, и че английските крале са управлявали не като диктатори, а като водачи на съвет. Законникът на крал Алфред от Уесекс, датиращ от 871 година, доказва, че още тогава англичаните са се стремили към свобода. Законникът признава, че

обществото не може да съществува, ако не може да се разчита на работата на хората /„всеки човек трябва да спазва дадената дума и клетва“/ и утвърждава идеята за лична свобода. /„Който пленя свободен човек, който не се е провинил в нищо, трябва да плати десет шилинга; ако го е бил, ще плати двадесет шилинга“.^[42] Спазването на законите е толкова здраво вкоренено у англичаните, че когато Уилям Завоевателя взема властта през 1066 година, той иска от новите си поданици само да продължат да спазват законите на Едуард Изповедника, заедно с направените от самия Уилям допълнения.

Историкът Алан Макфарлейн настоява, че обратно на марксисткото тълкуване на историята, в Англия има силно развито усещане за лична свобода още дълго преди Реформацията, защото англичаните утвърждават личната собственост в своите закони^[43], и след като собствеността се е придобивала чрез покупка, то отношенията се базират много повече на договорна, отколкото на класова основа. И след като индивидът е можел да купува и продава земя доста лесно, се заражда идеята за законно утвърждаване на правата му и тя е вкоренена в съзнанието на англичаните от векове. В сравнение със суровите феодални и полуфеодални социални структури, които оцеляват дълго в страни като Франция например, Англия създава своя обществена организация, която поради гъвкавостта си се оказва достатъчно здрава да издържи на поредица удари. Въпреки класовите стереотипи, в Англия съществува от векове една забележителна обществена подвижност. Разбира се, и Англия има своя дял от класови вълнения — от селското въстание на Уот Тайлър през четиринайсети век до чартистите през деветнайсети. Но в сравнение с кръвопролитията, неминуемо съпровождащи аналогичните събития на континента, тези бунтове в Англия минават направо цивилизовано.

По време на управлението на Тюдорите Англия се е обособила икономически, социално и политически от останалата част на Европа, не на последно място, защото относително малобройното население /на половината от това на Испания и една четвърт от населението на Франция/ е доста проспериращо. Богатството на англичаните никне по гърбовете на овцете: англичаните са вече основни производители на висококачествена вълна в Европа. Един изпълнен със завист пътешественик, след като е видял пищния начин на живот на

търговците с вълна, говори за „златното руно“ на страната. Спасително решение за Англия се оказва успешното залагане на бъдещия продукт на производството на вълна, с което се финансира създаването на превъзходна армия по време на Стогодишната война. Великият поет и хуманист на Ренесанса, Франческо Петрарка, роден през 1304 година, пише: „В моята младост на англичаните гледах като на тромав и недодялан народ, а днес те са превъзходни войни; те потъпкаха славата на Франция в редица удивително победоносни битки, и хората, които някога се намираха дори по-ниско от окаяните шотландци, прегазиха френските земи със стомана и огън“.^[44]

Доказателства за просперитета на Англия по времето на Тюдорите са стотиците провинциални имения, строени през този период, които съществуват и досега. Може да е вярно, че снобизмът е започнал да се превръща в типично английска болест, но все пак границите между отделните класи в Англия никога не са били толкова ненарушими, колкото са се опитвали да ги представят марксистите: ако твърденията им отговаряха на истината, висшите класи досега трябваше или да са избити, или да са изчезнали. Но в действителност социалният елит постоянно е бил укрепван от приток, на нова кръв — придошлите във висшите класи си проправяли пътя до върха посредством собствената си предприемчивост. Реформацията успява, отчасти и посредством разрушаването на манастирите — да унищожи представата, че всяка земна власт се дава от папата /това понякога става съвсем буквално, като се отнемат манастирските сгради от църквата и се дават на новобогаташите/. На тази идея се противопоставя нов социален модел, който доказва ползата от предприемчивостта. Както са установили тираните по цял свят, когато богатството започва да се разпределя по-равномерно, народът започва да иска нови права. Идеалният англичанин /виж глава девета/ е продукт не на генетична селекция, а на възпитание. Алан Макфарлейн цитира личности като архиепископ Кранмър, който настоява в училището „Крайстчърч“ в Кентърбъри да бъдат приемани ученици от всички обществени слоеве и казва: „Струва ми се, че нито един от нас, които сме тук, не е роден джентълмен, а е започнал дните си в бедност и е дете на скромни родители“. Трябва да добавим, че тъкмо институциите, които са произвеждали серийно джентълмени — прочутите средни училища и университетите в Оксфорд и Кембридж

— обикновено са основани с даренията на отделни благотворители, а не на държавата.

Една последица от гореизложеното е силно изразеното политическо съзнание на англичаните. Германският пътешественик Карл Филип Мориц, който посетил Англия през 1782 година, прави доста неблагоприятно сравнение с начина, по който се движат нещата в Германия. В едно писмо до дома той казва:

„Скъпи приятелю, когато човек види как тук и последният фойтонджия се интересува от държавните дела; как и малките деца живеят с духа на нацията; как всеки се чувства не само мъж, но и англичанин — при това не по-лош от самия крал и министрите му — в ума му се раждат мисли, много по-различни от тези, които му минават, като гледа обучението на войниците в Берлин“.^[45]

На пръв поглед това сякаш си противоречи с английския индивидуализъм. След като посещава Англия през трийсетте години на деветнадесети век, Алексис дьо Токвил^[46] стига до извода, че „индивидуализмът е основа на английския характер“.^[47] Но как, пита се той, англичаните успяват едновременно да бъдат такива подчертани индивидуалисти, и същевременно постоянно да се занимават с основаването на най-различни клубове и общества; как е възможно у един народ да бъдат толкова силно развити едновременно усещането за принадлежност и за индивидуалност? Той заключава, че англичаните формират общности в случаите, когато не могат да постигнат нещо сами. След това, тъй като искат да запазят за себе си придобитото по този начин, култивират ограничения достъп до него. Тъй като индивидуализмът развива у хората духа на съревнование, нараства нуждата от сдружаване на усилията. Дьо Токвил запитал веднъж Джон Стюарт Мил, автора на „За свободата“, дали счита, че англичаните някога ще се стремят към централизирано управление. Англичанинът отговаря: „По навик, темперамент и природа ние нямаме склонност към всеобщи идеи; а централизацията се основава тъкмо на тях — това е желание за власт да се задоволяват по един универсален начин

настоящите и бъдещи нужди на обществото. Ние никога не сме имали такива възвишени представи за управлението“.^[48]

Като погледнем организацията на живота в Англия, като че ли много малко се е променило от времето на Мил. Вярно е, че отговорностите на държавата са се увеличили, и че сумите, вземани от населението под формата на данъци са нараснали драматично. Но следвоенното обещание, че правителството може да изгради утопичното справедливо общество, се оказва въздух под налягане, а контраофанзивата на Маргарет Тачър през осемдесетте години също се компрометира. Остава вярата в разумния среден път, при който се разчита колкото е възможно повече на решенията на индивида. Англичаните така и не развиват особен интерес нито към комунизма, нито към фашизма, защото проявяват разумен скептицизъм към това, което държавата е в състояние да постигне.

Показателно е наименованието на най-ниския чин в британската армия — „private soldier“, редник — в буквален превод нещо като „обикновен, самостоятелен войник“ — термин, датиращ още отпреди времето на Шекспир. Френската съответка е „войник втора класа /или категория/“. Английският войник не се кълне във вярност към страната си, още по-малко пък на правителството, а на краля или кралицата, и дължи вярност най-вече на своя полк — това най-вероятно датира от най-древни времена, когато графствата са набирали отделни войски. Инстинктивното подозрение, с което англичаните се отнасят към редовна войска, принуждава властите да облекат общинската полиция в сини униформи, които наподобяват много повече цивилно облекло, отколкото военна униформа. През осемдесетте години на деветнайсети век „Таймс“ заявява, че „докато в другите държави на полицаите гледат като на враг не само престъпниците, но и работническата класа, и в мигове на обществени вълнения той става първа жертва на народната омраза, в Англия полицаите, обратно, е по-скоро приятел на гражданите“.^[49] Това е класов коментар на епохата, който в наши дни звучи най-малко налудничаво. Хората видяха как Маргарет Тачър използва полицията, за да прекрати миньорската стачка, в телевизионните сериали полицаите са представени като впиянчени биячи, и същите тези полицаи пред очите на самите граждани постоянно фучат насам-нататък в бързи коли, без да успеят поне веднъж да стигнат навреме на местопрестъплението. И все пак, когато

хората предлагат начини за борба с престъпността, те настояват „бобитата да се върнат на улицата“, т.е. да се възстановят пешите патрули. Това не е изискване на народ, отчужден от полицията.

В едно общество, състоящо се от индивидуалисти, привързаностите се ориентират към групировки от сродни души. Вместо хаотичните улични запознанства англичаните предпочитат да общуват по избор и основават клубове. „Кой управлява страната?“ е риторичният въпрос, който си задава Джон Бетйемън. „Кралското дружество за защита на птиците. Членовете му можеш да откриеш зад всеки храст“. При това изказването му датира от време, когато кралското дружество далеч не наброява главозамайващата цифра от над един милион членове. Има рибарски клубове, клубове на поддръжниците на различни футболни отбори, клубове, в които се играят карти, разучават се начини за аранжиране на цветя, за правене на сладко, за наблюдаване на птици, клубове за отглеждане на състезателни гълъби и дори клубове, в които се организира прекарването на годишния отпуск. Много европейци са възприемали системите на средновековните гилдии, но тъкмо англичаните развиват почетното членство в гилдията на зидарите, за да създадат системата на масонството и създават първата Велика ложа или асоциация на ложи през 1717 година. Макар и вече не толкова силна, в края на деветдесетте години организацията все още наброява 350 000 члена. Други организации, основани от англичаните — скаутите и Армията на спасението например — се разпространяват по цял свят. Дори големите политически и хуманитарни кампании, като кампанията на Уилям Уилбърфорс за забрана на робството, заради която той основава своето „Общество на противниците на робството“, са последица на доброволни обединения. Най-важното при тези организации е, че човек избира сам дали да участва в тях.

„У дома“ е представата, която при англичаните замества немския „фатерланд“. Представата за Vaterland или Patrie^[50] е прекалено обременена с идеи за значимостта на държавата, за кръв и произход. Домът е мястото, където живее индивидът, но това е същевременно една идеална представа за място на духовен покой. Но колкото и да е странно, това може да означава, че онази съвършена представа за „Англия“, която англичаните съхраняват у себе си, се различава от действителността, която виждат.

- [1] Елиас Канети, „Crowds and Power“, стр.172. — Б.авт. ↑
- [2] Александър Кинглейк, „Eothen“ стр.200-202. — Б.авт. ↑
- [3] Макс О’Рел, „John Bull and his Island“, стр.18. — Б.авт. ↑
- [4] Майкъл Луис, „Oh not to be in England“, публикувано в „Спектейтър“, 23 май 1992 г. — Б. авт. ↑
- [5] Херман Мутезиус, „The English house“, стр. XV. — Б.авт. ↑
- [6] Пак там. — Б.авт. ↑
- [7] Das englische Haus /нем./ — „Английският дом“. — Б.пр. ↑
- [8] Пак там, стр.8. — Б.авт. ↑
- [9] Но за тези, които момели да си го позволят, английската къща предлагала завиден водопроводен комфорт. Английските производители на обзавеждане за бани били толкова напреднали, че през XIX век тъкмо те доминирали на европейския пазар за вани, умивалници и тоалетни чинии — но не и за бидета; за повечето англичани до ден-днешен бидето е място, в което си перат чорапите. — Б.авт. ↑
- [10] Ралф Уолдо Емерсън, „English Traits“ в събраните му съчинения, том V, стр.59-60. — Б.авт. ↑
- [11] Ралф Уолдо Емерсън(1803–1882) — американски поет, трансценденталист. — Б.пр. ↑
- [12] Ралф Уолдо Емерсън, „English Traits“ в събраните му съчинения, том V, стр.59-60. — Б.авт. ↑
- [13] Джордж Сантаяна, „Soliloquies in England“, стр.14. — Б.авт. ↑
- [14] Семюъл Джонсън, „The Idler“, бр.2. — Б.авт. ↑
- [15] Бил Брайсън, „Notes from a small Island“, стр.278. — Б.авт. ↑
- [16] С. Джонсън, виж по-горе. — Б.авт. ↑
- [17] Джон Арбътнот (1667–1735) — шотландски математик и физик, близък приятел на Джонатан Суифт и Александър Поуп, известен най-вече като създател на литературния герой Джон Бул — персонификация на Англия и англичаните. — Б.пр. ↑
- [18] писмо на проф. С. Дж. Колиър, октомври 1996 г. — Б.авт. ↑
- [19] Андре Мороа, „Three Letters on the English“, стр.262, 275. — Б.авт. ↑
- [20] Egoiste comme un Anglais /фр./ — егоист като англичанин. — Б.пр. ↑

[21] Одет Кьон (1888–1978) — родена в Константинопол от баща холандец и майка италианка. Пътешественичка, автор на пътеписи и психологически романи. Предполагала се, че известно време е шпионирала за Съветска Русия, но я напуска разочарована от комунизма. Дълги години е била любовница на Х. Г. Уелс. — Б.пр. ↑

[22] Одет Кьон, „I Discover the English“, стр.151. — Б.авт. ↑

[23] Жан Фроасар (1333?-1400/01) — фламандски поет и придворен историк при крал Едуард III, чиито „Хроники на XIV век“ са един от най-значимите източници на сведения за Стогодишната война. — Б.пр. ↑

[24] Жюл Мишле (1798–1874) — френски историк. Най-известното му произведение е „История на Франция“. — Б.пр. ↑

[25] краутс — от „Kraut“ /нем./ — зеле; подигравателно прозвище на германците по време на Втората световна война заради слабостта им към киселото зеле. — Б.пр. ↑

[26] Оригиналът е непреводима рима, а другото подигравателно прозвище, използвано от редактора, „hun“ датира от Първата световна война. — Б.пр. ↑

[27] Лудвиг Витгенщайн(1889–1951) — роден в Австрия, една от най-влиятелните фигури в английската философия през първата половина на XX век. Създател на две оригинални философски теории, отнасящи се до логиката и езика. — Б.пр. ↑

[28] Habeas corpus — древен закон, многократно утвърждаван в английското законодателство, съгласно който съд трябва да потвърди законността на всяко задържане под стража, считан за една от юридическите основи на свободата на личността. Magna Carta Libertatum — Харта на свободите, подписана от крал Джон през 1215 год. под заплахата от гражданска война. — Б.пр. ↑

[29] Джон Хампдън (1594–1643) и Джон Пим (1583/84-1643) — водачи на парламентаристите в борбата им срещу крал Чарлз I, сподвижници на Оливър Кромвел в Гражданската война. — Б.пр. ↑

[30] Джон Лилбърн (1614?-1657) — англ. революционер, водач на „левълърите“, радикално-демократична партия от времето на Гражданската война в Англия. — Б.пр. ↑

[31] Алджърнън Сидни (1622–1683) — англ. политик от партията на вигите, езекутиран за предполагаемото си участие в заговор срещу крал Чарлз II. — Б.пр. ↑

[32] Джон Уилкс (1725–1797) — журналист и политик, известен със смелите си изказвания и публикации, заради които е бил многократно прогонван от Парламента. — Б.пр. ↑

[33] Цитирано в „Napoleon“ от Винсънт Кронин, стр.48. — Б.авт. ↑

[34] Жан Дюамел, „The Fifty Days: Napoleon in England“, стр.61. — Б.авт. ↑

[35] Пак там, стр.69. — Б.авт. ↑

[36] Джон Лок (1632–1704) — философ, един от вдъхновителите на Просвещението в Англия и Франция, както и на американската конституция. — Б.пр. ↑

[37] Томас Хобс (1588–1679) — философ и автор на политически теории за обществените свободи и обществените договори, борец срещу царящия през тази епоха абсолютизъм. — Б.пр. ↑

[38] Адам Смит (1723-?) — автор на първата систематизирана теория на политическата икономия. — Б.пр. ↑

[39] Джеръми Бентам (1748–1832) — английски философ, икономист, най-ранният представител на утилитаризма. — Б.пр. ↑

[40] Хърбърт Спенсър (1820–1903) — англ. социолог и философ, един от първите застъпници на теорията на еволюцията. — Б.пр. ↑

[41] Джон Стюърт Мил (1806-?) — философ и икономист, най-значителни са теоретичните му разработки в областта на логиката и етиката. — Б.пр. ↑

[42] Цитирано в „The Origins of the English People“ от Берам Саклатвала, стр.99. — Б.авт. ↑

[43] Алън Макфарлейн, „The Origins of English Individualism“. — Б.авт. ↑

[44] Цитирано в „The Hundred Years War“ от Джонатан Съмпшън, стр.67-68. — Б.авт. ↑

[45] Карл Филип Мориц, „Journeys of a German in England in 1782“, стр.56. — Б.авт. ↑

[46] Алексис дьо Токвил (1605–1859) — френски историк и политик, занимавал се със социални и политически анализи. — Б.пр. ↑

[47] Алексис дьо Токвил, „Journeys to England and Ireland“, стр.88. — Б.авт. ↑

[48] Пак там, стр.81. — Б.авт. ↑

[49] „Таймс“, 14 септември 1883 г. — Б.авт. ↑

[50] Patrie /фр./ — Родина, отечество. — Б.пр. ↑

ОСМА ГЛАВА

ВИНАГИ Е ИМАЛО АНГЛИЯ

*„По-добре един акър в Мидълсекс,
отколкото княжество в Утопия“.*

лорд Маколи

В навечерието на празника на свети Георги през 1993 година тогавашният британски премиер-министър Джон Мейджър трябваше да произнесе трудна реч. С нея трябваше да убеди своята партия да му повери защитата на интересите на страната в преговорите с Европейския съюз. Партийната дисциплина и без това вече се рушеше, и все по-гласовитата крайнодясна фракция отказваше да приеме уверенията му. Проблематичните отношения на Великобритания с останалата част от Европа разцепиха партията от върховете на кабинета до най-последната местна организация — и колкото по-далеч бяха местните организации от центъра на партията, толкова по-антиевропейска беше настройката ѝ. В рамките на четири години в парламентарната партийна група се водеше открита война на тази тема. Докато парламентаристите се караха и заяждаха, консервативното правителство започна да губи популярност, докато накрая загуби и изборите през 1997 година.

Мейджър беше доловил това развитие. Собственото му отношение към Европа беше неубедително в сравнение с това на противниците му от крайнодясната фракция — защото докато те си служеха с лесни за съчиняване и силно въздействащи лозунги, отношението на Мейджър беше по същество прагматично, без ясни идеологически позиции. Вярата му в националния суверенитет на държавите и в голямото значение на свободната търговия не се отличаваше особено от убежденията на останалите му съпартийци. Но той не желаше да очерня останалата част от Европейския съюз, чиито

лидери познаваше и уважаваше. Как трябваше да постъпи? Този съвсем типичен англичанин беше почтен човек, от когото можеше да се очаква инстинктивно разбиране на тревогите на народа „му“. Но все пак бе прекарал дълги години в затворения политически кръг на Уестминстър. Освен това не се отличаваше с бляскави ораторски способности. Един репортер, след като го бе видял как се качва на трибуната по време на предизборната кампания през 1992 година с намерение да произнесе патетична реч, бе казал, че Мейджър приличал на „разгневен лапнишаран, който се опитва да върне дефектен тостер в магазин на Уулуърт“.^[1]

Очевидно беше какво ще е съдържанието на по-голямата част от речта. Трябваше да има изреждане на постиженията на правителството, обичайното търсене на кредит от електората, дребните пазарлъци на политическия опортюнизъм. Щяха да последват ред глупости от рода на това, че правителството се стремяло да бъде в „сърцето на Европа“ след като поведението му по-скоро го пращаше някъде в апандисита на континента. После идваше ред на гаранциите, че участието на Великобритания в съюза по никакъв начин не застрашава суверенитета на страната. А след това трябваше да се намекне и по-грубо, че държавата всъщност няма друга алтернатива. Но за финал му трябваше някакъв образ на сигурността на Британия, който да остане в съзнанието на аудиторията. Въпросното заключение се оказа странна словесна картина. „След още петдесет години, заяви Мейджър, Британия пак ще бъде същата — с дългите сенки на дърветата върху нивята, греяната бира, потъналите в зеленина предградия, любителите на кучета и на конни състезания и — както казваше Джордж Оруел — старите моми на велосипеди, които отиват да се причестят в мъглата на ранното утро“.^[2]

Откъде му беше дошло на ум всичко това? За кой край на Великобритания говореше премиер-министърът? Къде беше видял такъв спокоен, архаичен начин на живот? За последен път през двайсетте години премиер-министър се бе разливал в лирични отстъпления за греяна бира и усмихнати млекарки. Стенли Болдуин бе заявил, че говори не като „човек от улицата, а като човек от пътечката между нивята — много по-простиък човек, при когото новите идеи отскачат от бронята на традицията“. /Когато Стенли Болдуин е избран за лидер на Консервативната партия през 1923 година, той заявил, че

тъкмо се канел да си отиде у дома в Устършър и да започне да гледа прасета/. Въпреки че дядо му е бил шотландец, а баба му — от Уелс, Болдуин винаги се е представял за чистокръвен англичанин. С провинциалните си маниери /добре заучени според градските сноби/, с лулата от черешово дърво и костюма от туид, Болдуин привлича хората, представяйки се за типичен солиден, богобоязлив чифликчия /още един театрален трик — той всъщност е бил наследник на голям металургичен концерн, и семейството му никога не бе притежавало земя, освен тази, върху която са били построени заводите.

„За мен Англия е провинцията и провинцията е Англия — казва Болдуин в една типична за него реч. — Когато се запитам какво имам предвид, когато кажа Англия, когато съм в чужбина и мисля за Англия, тогава Англия идва при мен посредством сетивата ми — чувствам я със слуха и зрението си, долавям уханието й... Звучите на Англия, ударите на чука по наковалнята в селската ковачница, викът на дърдавеца в росна утрин, свистенето на косата, точена на брус, образът на селянина, който води впрегнатите в ралото животни по хълма — всичко това е образът на Англия, откакто Англия съществува... вечното лице на Англия“.^[3]

Това вече е чиста фантазия. В нито един от тези образи и звуци няма нищо вечно. Косата още по онова време е била изместена от сенокосачки. Настъплението на двигателите с вътрешно горене оставя на обеднелите ковачи едно-единствено занимание — да подковават понитата на децата на богатите бизнесмени, откупуващи фермите от селяните, пропъдени от земите си. По времето, когато Болдуин произнася тази реч, населението на Англия вече седемдесет години е в по-голямата си част урбанизирано. По-голямата част от англичаните могат да различат вика на дърдавеца толкова, колкото и да четат санскрит. А когато Джон Мейджър решава да произнесе своята реч в духа на Болдуин, дърдавецът се явява в Англия само като рядък летен гост — тъй като интензификацията на земеделието е разрушила естествената му среда на живот. Мейджър малко видоизменя идиличната картина, включвайки в нея не само провинцията, а и прелестните предградия — но предградия, „потънали в зеленина“, уютни убежища от шума на големия град.

Речта се оказва манна небесна за сатириците, които се вкопчиха в тази допотопна образност с презрението на столичани. За тях тя беше

доказателство, че премиер-министърът все повече губи връзка с действителността. Когато попитах Джон Мейджър защо, за Бога, е избрал тези болдуиновски метафори, ми стана ясно, че споменът за него е още болезнен, макар и три години по-късно. Беше убеден, че са го разбрали погрешно /типично за него беше допълнението „може би по моя вина“/. Той виждаше нещата така — беше прибегнал до „поетични цитати, за греяна бира и стари моми, които отиват да се причестяват“, „за да илюстрирам някои характерни черти на страната ни, които никога няма да изчезнат, независимо от задълбочаването на отношенията ни с Европа. Грубо казано, посланието ми беше: французите и германците няма да ни превземат, както се опасяват някои хора!“

Необходимо е да се поддържа илюзията, че политиците си пишат сами речите /въпреки че убеждението на Мейджър, че е ползвал „поетични цитати“, го издава/. Но фактът си е факт — напук на целия присмех в печата, речта имаше ефект. Аудиторията на Джон Мейджър разпозна картината на Англия, която той рисува. Защо?

Нещо странно се случва с възприятията на англичаните — с начина, по който възприемат страната, в която живеят. Мейджър можеше да бъде сравнен с човек, който пуска ведро в дълбок кладенец, за да го изтегли пълно с вода. В „колективното несъзнателно“, откъдето Мейджър почерпи своята образност, съществува една друга Англия. Това не е страната, която англичаните обитават в действителност, а страната, в която си въобразяват, че живеят. Този образ се пресича със заобикалящата ги действителност в определени точки, но си остава идеален, подобен на „другата земя“ от патриотичния химн на Спринг-Райс: „и тя върви по пътища на кротост и на мир“. Станало е така, че англичаните са се превърнали в изгнаници в собствената си Страна. Към тази идилична Аркадия^[4] те се отнасят като към неизчерпаем източник на положителни емоции.

Образът на Англия, който англичаните носят в своето колективно подсъзнание е толкова удивително силен, защото представлява своеобразно убежище. Критикът Реймънд Уилямс бе писал веднъж, че провинциалната романтика се корени в мисленето на имперските изгнаници — идеален образ, роден в съзнанието на някой англичанин, газец из австралийските или южноафрикански храсталаци в служба на кралицата:

„Покоят на потъналата в зеленина провинция контрастира рязко с тропическия задух или сушата, които ги заобикалят в действителност; те имат нужда от това чувство на общност, на обща принадлежност към тази идеална картина, за да го противопоставят на действителната си изолация в една чужда държава и на напрежението, което неминуемо произтича от позициите им на колониалисти. Птиците, дърветата и реките на Англия; местното население — което говори на родния ти език — това са действителните или въображаеми условия на много мечти за бъдещето. Родината се превръща в място, където отиваш, след като се пенсионираш“.^[5]

По времето, когато Джон Мейджър произнеса въпросната си реч, тази идея се прилага не само към отвъдморските жертви на английската туристическа пропаганда, но и към милиони англичани, живеещи в предградията, които продължават да мечтаят как един ден ще се върнат в Страната на Загубеното Доволство.

Този идеален образ добива по-голяма сила в тежки времена. През Първата световна война към фронта заминават влакови композиции, натъпкани с войници от индустриалните градове из цяла Великобритания. Близките им пращат от дома картички със снимки на църкви, поля и градини, и най-вече села. „За това се сражавате“ е неписаното послание на всяка картичка. В защитата на този идиличен „дом“ има нещо много по-благородно от веенето на знамена. Сър Артър Куилър-Коуч, чиято невероятно популярна антология „Оксфордски сборник с английска поезия“ е присъствала в не една войнишка мешка на Западния фронт^[6], твърди, че английският патриотизъм се опира на духа на „веселата стара Англия“. Не е в стила на англичаните, казва той, да отговарят на „Deutschland ueber alles“ с „Rule Britannia“^[7]. Невъзмутимо пренебрегвайки факта, че за повечето англичани провинцията е място, от което предците им са се измъкнали, и за което имат съвсем смътни представи, Куилър заявява, че редниците в окопите мислели „за някое зелено кътче, където е преминала младостта им, в Дърбипгър или Йоркшър, в Шропшир, Кент или Девън — там, където животът тече бавно, където има време

да сееш и време да жънеш“.^[8] Има и други подобни изявления — от съставителя на издадената през 1917 година специално за войници антология „Старата родина: за обич и прослава на Англия“ /колко типично е това, че в заглавието се говори за Англия, а не за Британия/. Съставителят изразява убеждението си, че от окопите войниците ще могат „да видят в мислите си родното село“.

Когато избухва Първата световна война, британският флот е най-мощният в света, а войската се радва на бойна слава, завоювана във всички краища на света — германски войници разказват, че са били изправени пред масиран картечен огън, а в действителност това са били само добре обучените стрелци на Британския експедиционен корпус. Британците никога не изпращат на фронта „селска войска“, подобно на останалите европейци. Когато Кичънър^[9] установява, че ще има нужда от значително по-многобройна войска, той я набира предимно от средите на градския пролетариат. Въпреки това тази войска често е представяна като състояща се от орачи, овчари и градинари — такъв състав ѝ е придавал своеобразно морално предназначение.

Най-прочутото пресъздаване на тази идея е сонетът „Войникът“ на Рупърт Брук. Самият Брук е живо възплъщение на представата за английския герой — красив, атлетичен, чувствителен, но смел, или ако си послужим с думите на Хенри Джеймс, мъж „към когото боговете са отпратили най-сияйните си усмивки“. Най-прочутият от неговите сонети от фронта е писан в края на 1914 година, когато отива доброволец в Кралския флот:

*Умра ли, едно за мен помнете само:
Че има шепа пръст из чуждите поля
В която Англия завинаги остава.
В таз полска пръст ще спи и моята прах —
Прахта на тяло, вдъхнало в Англия живот,
На този, който крачеше по пътищата нейни,
Обичаше английските цветя и въздуха на Англия
уханен,
Благословен от нейните води и слънце.
Това сърце пропъдило е злото,*

*Пулсира на вселената с духа
На Бога връща туй, което Англия му даде,
Картини, звуци и мечти щастливи,
Приятелския смях и топлотата,
Покоя под английското небе.*

Сонетът е посрещнат с всеобщо и незабавно признание. В него се сливат най-ярките представи за принадлежност към английския народ — домът, добротата, красивата природа — всичко това изолирано и защитено така, както самите англичани обичат да го виждат. Идеята контрастира жестоко с ужасната смърт на поета от отравяне на кръвта в един френски корабен лазарет край Дарданелите. Моментът има и своята символична значимост. В края на 1914 г. 80% от Британския експедиционен корпус — почти 3000 офицери и 55 000 войници — загиват в битката при Ипр. По същото време друг поет, Чарлз Сорли, пише: „Англия — призлява ми само от звука на тази дума“. След като размерът на човешките загуби и невзрачността на победата са ясно осъзнати, приповдигнатите пасторали започват да звучат кухо. Мечтите за възвишени герои, загиващи в защита на една страна, осеяна с диви розови храсти край междуселските пътища, отстъпват място на много по-мрачни представи — в стиховете на Уилфред Оуен и Зигфрид Сасун. Писателите, продължили да пишат след войната — Елиът, Грейвз, Хъксли и всички останали — имат много по-мрачни представи за човечеството от гореспоменатия идеал за възвишени герои.

И все пак в съзнанието на англичаните по някакъв начин оцелява идеята, че душата на Англия е въплътена в провинцията. Сборникът със стихове от Хаусман „Шропширско момче“, първоначално издаден от самия него, достига 21 000 тираж. Скоро цялата страна ахка над неговите „спомени за сини хълмове“. Писатели като Х. Масингъм — роден и израснал гражданин, който се преселва в Чилтърнските хълмове — публикуват книга след книга /в неговия случай са четиридесет заглавия/ с които убеждават англичаните, че индустриалната революция е „унищожила истинската Англия“ и че „селото ни дава хляба наш насъщен, то е незаменимата основа на националното благосъстояние“.^[10] Хора, които би трябвало да са

наясно с действителното положение на нещата, като сър Филип Гибс например, един от петимата военни кореспонденти, официално акредитирани към Британския експедиционен корпус през 1915 година, скоро се връщат отново към тази земеделска страна на чудесата. Въпреки че е роден и израснал в Лондон, Гибс започва есето си „Англия говори“, писано в чест на сребърния юбилей на крал Джордж V през 1935 година, така: „Англия е все така красива, ако избягаш от рева на движението в големия град и от раните, които индустриализацията е нанесла по тялото ѝ... Струва ми се, че цялата тази модернизация си остава много повърхностна. Искам да кажа, тя още не е засегнала душата на Англия, не е отровила съзнанието на англичаните“.^[11]

Влезете ли в коя да е антикварна книжарница, веднага ще забележите с какъв ентузиазъм читателите — повечето от които, разбира се, жители на предградията — се вкопчват в идеята, че съвременния свят, в който живеят, е равносилен на отрова, че истинската Англия е „там, далеч“. През 1930 година по английските пътища има един милион автомобили. Пазарът е залян от същински порой от книги, славословещи английската природа и английската провинция, като място, за което може да се мечтае, но и което трябва да се посети. „Лицето на Британия“ на Батсфорд се радва на феноменален успех. Артър Мий, основател на „Детски вестник“ и „Детска енциклопедия“, издава четиридесет и един тома с описания на „Кралска Англия“. Компанията „Шел Ойл“ кани поета Джон Бетъемън да редактира сериите пътеводители „Шел“ за английските графства. Поради съзнанието, че урбанизацията поглъща постепенно тихата провинция, през 1926 година е основан Съветът за съхранение на английската провинция, чието основно занимание е да възпира строежа на шосета. С абсолютно противоположна цел през 1935 година е основана Асоциацията на пътешествениците, която провежда кръстоносен поход за защита на правата на гражданите да се разхождат, из която си искат извънградска част на Англия. Туристите могат да си осигурят евтино подслон и храна с помощта на Младежката асоциация за туристическо настаняване, основана през 1930 година — само след пет години членовете ѝ наброяват 50 000 души.

Тези, които не проявявали слабост към раниците, шортите и туристическите обувки, можели да четат разказите за чужди пътувания. Много популярната книга на Х. В. Мортън „В търсене на Англия“ е издадена през 1927 година; идеята за нея му идва, когато лежал болен в Палестина, убеден, че умира от менингит. Очевидно не е намирал нищо странно в това, че когато мислел за Англия, напълно убеден, че никога няма да я види отново, не си представял кубето на катедралата „Сейнт Пол’с“, или града, в който прекарал младежките си години, а села, църковни камбанарии, къщурки със сламени покриви, от чиито комини се издига дим, ухаещ на дърво, и се вие нагоре към чистото небе. Дж. Б. Пристли, роден и израснал в промишления град Брадфорд, кръстосал през 1933 година страна в даймлера си, за да напише след това „Пътуване из Англия“. Макар да признава, че за да се опази онази Англия „с катедрали, манастири, провинциални ханове и имения, селски свещеници и дребни земевладелци“, е необходимо да се изтребят девет десети от съществуващото население, той не пропуска да изкаже мнението си, че „почти всички англичани в сърцето си са провинциални благородници“.

Керванът си върви, затвърждавайки все повече убеждението на англичаните, че „Англия е провинцията и провинцията е Англия“. През 1932 година Английското общество за народни песни се слива с подобното дружество за народни танци, за да се съхранява по-добре фолклорното наследство. Композиторът Едуард Елгар винаги е представян как черпи вдъхновението си от някаква мистична сила, укрита в Малвърнските хълмове и Устършър. Селото се превръща в парадигма на английския начин на живот: заглавието на книгата на Хенри Уорън, писана през 1940 година с цел повдигане духа на населението, „Англия е село“, казва всичко от ясно по-ясно. „Силата на Англия все още се крие в нейните поля и селца, и дори всички механизирани армии да се съберат, за да ги прегазят, в края на краищата те остават непобедими. Селото си остава най-хубавата част на Англия.“^[12] В последния роман на Вирджиния Уулф, „Между действията“ действието се развива в едно село, където практически нищо не се е променило през последните сто години: „Каквото е важало за 1833, важеше и през 1939 година. Нямаше нито едно новопостроена къща; селото не се бе превърнало в град. Най-забележителната сграда си оставаше «Лудостта на Хогбен»; по

равната, разделена на ниви земя се забелязваше само една промяна; тракторите като че ли постепенно започваха да изместват ралото.“^[13] В целия роман никъде не се споменава името на селото — няма и нужда, достатъчно е това, че то се намира „в сърцето на Англия“. Първият роман на Агата Кристи с участието на мис Марпъл, „Убийство в дома на викария“, издаден през 1930 година, дори има приложени карти на измисленото село, в което един пенсиониран полковник е открит мъртъв в кабинета на викария. В изобилието на криминални романи от трийсетте години, в които жертвите са пенсионирани полковници, а действието се развива в някое живописно селце, битува една съвсем конкретна представа за английско село. То се намира в Централните графства и в него има „църква и селски хан — много удобен за инспектора от Скотланд Ярд и помощника му, защото могат да отседнат там, разследвайки поредицата убийства“.^[14]

Така че по времето, когато на хоризонта се задават буреносните облаци на следващата световна война, представата за Англия като голяма градина е изникнала отново — не толкова като многогодишно цвете, колкото като изключително жилав бурен. Синовете на оцелелите от ужаса на окопите отново тръгват на война, пеейки:

*„Ще има Англия, додето
край хълма розите растат,
камбани бият под небето,
из нивите се вие път...“*

Достатъчно е да се цитират няколко радиопредавания от войната, за да докажем правотата на това твърдение. На Великден 1943 година Питър Скот, естествоизпитател и син на героя на Империята, застигнат от бялата смърт в Антарктика^[15], говори по Би Би Си. При избухването на войната Скот се записва в доброволческите резерви на Кралския флот и служи на разрушител и в анти-инвазионните патрули по западното крайбрежие. „За повечето от нас, казва той, Англия означава определен провинциален пейзаж, определена картина от английската провинция. Когато прекараш много време в открито море, тъкмо това съчетание от полета, крайпътни розови храсти и горички, което е

толкова типично за Англия, добива ново значение“. Той си спомня как се е чувствал, когато, патрулирайки на кораба, гледал към английския брат.

„Спомням си как гледах на зазоряване към черните очертания на Стар Пойнт на север и внезапно започнах да мисля за Англия по съвсем различен начин — една застрашена Англия, която изведнъж ми се стори по-истинска и по-дружелюбна, защото беше в беда. Мислех за пейзажа на Девън, който се простираше зад тази черна скална верига; за дивите мочурища и назъбените хълмове по-навътре, а тук, съвсем близо до брега, за тесните, продълговати долини със стръмни склонове, потънали в зеленина, мислех за дивите патици и примкарите, които отглеждат малките си в тръстиките край Слаптън Лий. Това беше страната, която бяхме твърдо решени да защитаваме срещу нашествениците.“^[16]

Очевидно Скот не намира нищо странно в това, че иска да защитава долините и междуселските пътища, оградени с живи плетища от розови храсти, а хитлеровите бомби ваят като градушка върху градовете и големите пристанища.

Два месеца преди това Джон Бетйемън също говори по Би Би Си и разказва как, докато се е водела Битката за Британия, отишъл в едно село в Кент, където Женската асоциация организира конкурс за най-добре подредена маса.

„От небето падаха бомби и самолети; трещяха оръдия и шрапнелите фучаха практически около нас. «Съжалявам, че не присъстват всички — извини се председателката на местното дружество. — Разбирате ли, някои от нашите членки дежуриха цяла нощ, но все пак мисля, че успяхме да направим хубава изложба.» Така си и беше — разглеждах рогозките, вазите и саксиите с цветя, зелените клонки, влачещи се между солници и гърненца с горчица, и благодарях на Бога за това несломимо спокойствие“.

Бетйемън казва по-нататък:

„За мен Англия е Англиканската църква, ексцентричните енорийски свещеници, мъждукащите петромаксови лампи в църквите, женските дружества, спретнатите селски ханчета, споровете за прибирането на люцерната пред църковния олтар, шумът на сенокосачките в неделния следобед, местният вестник, местните аукциони, поезията на Тенисън, Краб^[17], Харди и Матю Арнълд^[18], местните таланти, селските концерти, вечерното ходене на кино, разклонените железопътни линии, портите на полските огради, на които се облягаш и гледаш далеч над нивята; за вас може би е нещо друго, което ще се стори странно на мен, както моята представа на вас, нещо свързано с Улвърхамптън или добрия стар Суиндън, или което и да е мястото, където живеете. Но то е също толкова важно. И знам едно — тази Англия, в която се надявам да се прибера, не се различава много от тази, в която искате да живеете вие. Ако тя беше този оживен, функционален мравуняк от стъкло и стомана, в която поклонниците на плоските покриви и правите пътища искат да я превърнат, как бихме да я обичаме така, както я обичаме?“^[19]

Е, поне е допускал възможността хората да живеят в Улвърхамптън или „добрия стар Суиндън“, но крайгълните камъни на идеята му за Англия са спокойствие, простота и провинциални занимания. През половината век, който ни дели от датата на това предаване, „привържениците на плоските покриви и правите пътища“ са успели да изблъскаат маниерната привързаност към старото на заден план. Истинските унищожители на онази Англия от представите на Бетйемън не са пилотите от Луфтвафе, а градските архитекти, счетоводителите, произнесли смъртни присъди над междуселските теснолинейки, страхливите политици, преклонили се пред строителите на супермаркети и напористите предприемачи, които искат да строят, където им хрумне. През деветдесетте години на двайсети век, съгласно сведения на Съвета за защита на английската провинция, шосетата в Британия покриват площ, равна на графство Лестършър, а паркингите

се простират на площ, два пъти по-голяма от тази, заемана от Бирмингам. Вследствие на това англичаните се убедиха още по-твърдо, че където и да е Англия, тя няма нищо общо с това, което виждат около себе си.

Предлагам ви една забавна игра. Застанете насред главната улица на някое живописно селце в Съри, от тези, в които си купуват къщи борсовите посредници, и се вгледайте в тълпите, които са тръгнали на пазар някоя неделна утрин. Бройте минувачите и обръщайте внимание какъв е всеки седми. От статистическа гледна точка той трябва да е член на Националния тръст за съхранение на историческото наследство и природните забележителности. Удивителен е фактът, че всеки седми жител на това богато графство, бил той мияч на прозорци, полицай, пенсионер, престъпник или луд, е член на тази организация, която се стреми да съхрани миналото.

Нормално е този статистически феномен да бъде изчислен в Съри. Графство Съри, където под път и над път ще видите провинциални имения от епохата на крал Едуард с фасади с декоративни греди, които струват половин милион лири стерлинги, добре поддържани игрища за голф, и безкрайно количество депутати от консервативната партия. Това „едно на седем“ не може да бъде представителна средна стойност за цялото население на Англия, защото съхраняването на миналото е хоби на богатите. Бедните се грижат по-скоро да си осигурят добро бъдеще. Ключът към популярността на Националния тръст в Съри е в това, че членовете му се чувстват като членове на някакъв клуб, като че ли, ако не участват в Националния тръст, социалният им живот някак обеднява. Същата формула функционира добре и в Западен Съсекс, където процентът на членовете е един на десет жители, и дори на север от Съри, в Чешър, където в по-богатите селища процентът е приблизително същият.

Националният тръст е изминал дълъг път от основаването си през 1895 година. Тогава работата му е била да защитава онези живописни кътчета в провинцията, които не са били необходими на провинциалните благородници за спортните им занимания. Идеята била да се създадат „приемни на открито“ за бедните, където да могат да се спасяват, макар и за малко от лошия въздух на викторианските градове. По този начин тръстът осигурявал и закрила на някои части от стара Англия, които Томас Харди представя в романите си като живи

разкъсани за нуждите на механизацията. Това е част от настроенята на епохата — от една страна, страната се намира в апогея на индустриалното си величие, но от друга хвърля меланхоличен поглед през рамо към изчезващата „истинска“ Англия. Списание „Кънтри лайф“, основано две години по-късно, говори с любов за къщите в провинцията; успехът му е толкова голям, че основателят му Едуард Хъдзън успява да направи това, за което мечтаят напразно поколения читатели на списанието — след като си купува едно след друго няколко провинциални имения, накрая заживява в замъка Линдисфарн. Английското музикално възраждане, водено от композитори като Едуард Елгар, Ралф Воън Уилямс и Фредерик Дилиъс, включва преоткриването на музиката от шестнайсети и седемнайсети век и / независимо от забележителната формулировка на Елгар: „Аз съм народната музика“ / интегриране на фолклорни мотиви. Що се отнася до архитектурата, то павилионът на Великобритания на Парижкото изложение през 1900-ната година, дело на Едуин Лутъенс, е точно копие на провинциална къща от седемнайсети век, а в самата Англия покрай всички шосета епидемично се разпространяват фасади, украсени с фалшиви греди в стила на епохата на Тюдорите.

По времето, когато е основан Националният тръст, темата за унищожението на „старата Англия“ вече присъства отдавна. През 1822 година виконт дьо Шатобриан, по онова време посланик на Франция в Лондон, пише за „меланхоличната отпадналост“, която го обземала, когато мислел за отиващата си Англия отпреди епохата на индустриализацията.

„Днес долините ѝ са потънали в пушека на фабричните комини и дима от заводите, пътищата са се превърнали в железопътни линии, там, където са крачели Шекспир и Милтън, пухтят парни локомотиви. Дори тези гнезда на познанието, Оксфорд и Кембридж, постепенно добиват изоставен вид; тъжен вид имат сега коледжките и готическите параклиси, вече полупразни, а в манастирските галерии, край средновековните надгробни камъни, се търкалят занемарени мраморни паметници от древна Гърция — руини, съхранявани в руини“.^[20]

Съхранявайки руините, Националният тръст подхранва убеждението, че най-лошото тепърва предстои. Разбира се, милионите посетители на исторически паркове и замъци просто прекарват спокойно и непретенциозно свободния си ден, и обикновено след това

пият чай някъде и отиват да се поразходят. Но какво все пак ни казва феноменалният успех на организация като Националния тръст за мисловната нагласа на англичанина? Първо, трябва да приемем, че англичаните имат силно развит усет за своята история. Той може да не почива на особено обширна, точна или правилна информация / удивително голям е броят на хората, които не са съвсем сигурни колко точно жени е имал Хенри VIII/, но е силно емоционален и представлява всъщност един от факторите, които превръщат народа в това, което е. Успехът на Националния тръст е израз на този усет, както и голямата популярност на евтините исторически романи, както и любовта към Шекспир и дълбоко вкорененият скептицизъм към политическите лидери на останалите европейски държави.

Второ, това е доказателство за дълбок консерватизъм. Традиционно във всеки английски дом има едно помещение — килер, мазе, таван или гараж, претъпкано с какво ли не — от праисторически детски колички до изостанали ролки тапети с десен, който е бил на мода преди двадесет години, стари електроинсталации в кутиите, в които са били купени отдавна развалени електрически уреди. Всички тези вещи се пазят, защото „може някога да потрябват“. В действителност на техните толкова прагматични и разумни собственици сърце не им дава да се разделят с тях. През 1930 година, след като е прекарал двадесет години от живота си сред англичани, Емил Камертс стига до извода, че този навик е показателен за тяхното отношение към живота: „За тях настоящето не е строго очертана демаркационна линия между два различни свята, а лека мъгла, през която спокойно минават напред и назад... Те пътуват през времето, а всъщност и през пространството, влачейки със себе си огромно количество ненужен багаж“.^[21]

Има нещо вярно в думите му. Как иначе да си обясним оцеляването до ден-дневен на напълно ненужни неща — перуките на юристите, мечите калпаци на кралската гвардия, наследствените места в Камарата на лордовете, щуротии от рода на Смяната на караула и ежегодното маркиране на кралските лебеди, и архаично звучащи държавни постове като Канцлер на херцогство Ланкастър или Пазител на Петте Пристанища? В края на краищата тази болест прихваща всекиго — хора, които на млади години повеждат битка за

модернизация, накрая започват да мечтаят за място в Камарата на лордовете.

На трето място, разбира се, трябва да се изтъкне манията на англичаните за класова принадлежност и страстта им да си пъхат носа навсякъде. Част от привлекателността на дома на Чърчил в Чартуел, който привлича 160 000 посетители, и на резиденцията на лорд Астор в Клайвдън, посещавана от 140 000 души годишно, е възможността да видиш как са живели другите и да се опиташ да се почувстваш на тяхно място. Херцогинята на Девъншър особено цени следния удивен коментар, записан в книгата на посетители в Чатсуърт, тяхното провинциално имение в Дърбишър: „Видях херцога в градината. Изглеждаше напълно нормален“.

В големите имения персоналът е бил значително по-многоброен от семейството на собствениците. Но колко от туристите, които посещават тези имения, се опитват да си представят, че са слугинчета в кухнята, които помагат на готвачката и камериерките, или да влязат в ролята на трети прислужник или дванайсети помощник на градинаря?

Успехът на Националния тръст ни казва и още нещо за англичаните. Десет години след основаването му членската маса не надхвърля 500 души. Дори по време на Златния му юбилей през 1945, членски внос плащат 800 души. А на стогодишнината, отпразнувана през 1995 година, членовете са два милиона: стикерите със самодоволния текст „Аз съм един на милион“, които раздаваха на членовете само седем години преди това, сега изглеждат направо скромни. Разрастването му не спира дотук. След още две години броят на членовете е нараснал с още половин милион. Нито една подобна организация по света не може да се похвали с такъв успех: дори най-популярните исторически домове, отворени за посетители в лишени от история държави като Съединените щати приемат само няколко десетки хиляди посетители. Броят на посетителите в обектите, собственост на Националния тръст на територията на Англия и Уелс, надхвърля десет милиона. Този феноменален успех може би доказва увеличението на популацията от възрастни хора със свободно време, както и изобщо увеличаването на свободното време на населението. Но той все пак показва още нещо типично за англичаните. Не е възможно експлозивното нарастване на членството в Националния тръст

случайно да съвпада така точно с изострянето на несигурността в националната идентичност.

Английският провинциален дом се превръща в метафоричен израз на състоянието на страната. По този въпрос могат да бъдат цитирани два текста. Единият са елегантно написаните военновременни дневници на Джеймс Лийс-Милн, в които той разказва пътуванията си из Англия от едно фамилно имение до друго. Във въпросните имения ексцентрични старци, лутаци се измразовитите зали, му сервират отвратителна храна. В замяна на това той, в качеството си на секретар на Комитета за провинциалните имения към Националния тръст, изслушва молбите им за помощ в света, който според техните очаквания ще възникне след края на войната — най-преуспелите успяват да продадат на Тръста именията си, като в сделката се предвижда правото им да продължат да живеят в тях. Вторият текст е „Завръщане в Брайдсхед“ на Ивлин Уо, чиято огромна популярност и като книга, и като телевизионен филм през осемдесетте години, доказва магнетичното въздействие на аристокрацията върху простолюдието, както и силата на гореспоменатата метафора от хоросан и тухли. Повествованието в книгата се води от Чарлз Райдър, който по време на войната е разквартируван в красивото голямо имение, което някога е очаровало въображението му; на моменти текстът звучи като оплакване на отминала любов.

Независимо от големия успех на „Брайдсхед“, дори на самия Ивлин Уо донякъде му опротивява тази некрофилска мания към великолепието на миналото. Той се съгласява в предговора си към изданието от 1959 година, че това са „венцехваления, произнасяни над празен ковчег“.^[22] Бил е прав. Вярно е, че над 1000 големи провинциални къщи са били разрушени в периода от 1875 до 1975 година, все пак в Англия остават над 1500 големи имения. Ако се замислим по-сериозно, можем да си зададем въпроса какво общо има тъй или иначе упадъкът на големите провинциални имения с останалата част от населението. Ако този упадък доказва нещо, то той би трябвало да доказва неспособността на висшите класи да се справят с данъците, депресията на селскостопанския пазар, загубата на цяло поколение по време на Първата световна война, а често и тяхната безпомощност. Изключителната популярност на Националния тръст

доказва противоречивите импулси, които движат англичаните. От една страна, това е триумф на свободата на личността. Какъв по-ярък пример може да се даде за тържеството на обикновения човек над поземлената аристокрация от факта, че техните някогашни домове сега са притежание на милиони граждани, които могат свободно да ги посещават? Но от друга страна, отношението на англичаните към тези Идеални домове е израз на почит към феодализма.

Ако трябва да отгатнете къде се намират въпросните рози, камбани и междуселски пътища, тоест къде е мястото, където винаги ще има Англия, много бързо можете да откриете местата, където такива неща не съществуват. Моментално отпадат места като Нортъмбърланд и Йоркшър, където нивите са оградени с каменни зидове, и освен това в повечето случаи са пълни с овце. Като си помисли човек, изключва цялата територия на север от мислената линия, която свързва река Севърн с река Трент. Защото тази въображаема Англия е не само провинциална, тя не е и северна, а подчертано южна.

На пръв поглед това изглежда странно, защото, за разлика от места като Йоркшър и Нортъмбърланд, границите между графствата в Южна Англия почти не съществуват. Кой знае — и най-вече кой се интересува — къде свършва Хемпшър и започва Бъркшър? Но всеки уважаващ себе си йоркширец знае кои градове влизат в границите на родното му графство и кои имат нещастieto да са извън тези светли предели.

И все пак северняците не успяха да се превърнат в нещо повече от парадигма на самите себе си — като го видиш, същински йоркширец, или тайнски селянин, или плюскач на ливърпулска яхния. Богатството на съвременна Англия се основава на индустриалната революция — защо тогава градове като Престън, Болтън и Блекбърн, родили трима такива гении на тъкачните станове като Ричард Аркрайт, Семюъл Кромптън и Джеймс Харгрийвс, по някакъв начин остават извън границите на въображаемите селения на англичаните?

Някои от причините са чисто практически. Първо, те имат сериозния недостатък, че се намират далеч от Лондон — мястото, което дава тон на модата. Второ, няма последователна имажинерна

картина на Севера, която да се противопостави на южняшката идилия; като понятие Северна Англия съществува само като антоним на Южна Англия. Обитателите на Южна Англия пък са считани за превзети, затлъстели, и най-вече „мекушави“. Югът е пълен с графства, пазарни градове и села, които съществуват от векове — тук съперничествата и оразите отдавна са се изпарили. Северът се отличава с присъствието на няколко индустриални градове-държави, датиращи предимно от деветнайсети век. Манчестър и Ливърпул може да са само на тридесет мили един от друг, но имат съвсем ясно изразени характерни черти. Манчестър е протестантски център на тежката промишленост, Ливърпул — по-скоро католически пристанищен град. Единият е по-агресивен търговски и фабричен център, другият носи по-меката, веселяшка атмосфера на пристанищата. Манчестър може да бъде сравняван по-скоро с Лийдс или Шефийлд — неговите търговски съперници от другата страна на Пенините, както и Ливърпул — с Нюкасл. Дори жителите на двата града говорят с различен акцент. Положителните черти на английския характер — толерантност, индивидуалност, чувство за хумор — са много по-ясно изразени у тях, отколкото, да кажем, у жителите на Уинчестър или Солзбъри. В известен смисъл тъкмо Манчестър и Ливърпул са истински хранилища на английския дух. Но поради изострените локални съперничества, те биват възприемани като два самостоятелни града, които съперничат помежду си и се отнасят предизвикателно към лигавите южняци.

Друга причина, която можем да открием при по-задълбочено търсене, е, че след като дават ход на индустриалната революция, англичаните изпитват нужда от духовна контрареволюция. Нека си припомним само стиховете, родили се в ума на Уърдсуърт^[23], докато седял на покрива на пощенската карета, трополяща с копелетата си по Уестминстърския мост на път към Доувър през 1802 година:

*„Нищо по-прекрасно няма на земята.
Без душа е онзи, който отминава
Гледка тъй неотразимо величава:
Като дреха този град сега намята
Утринната прелест — проснат сред полята,
Сонм от баржи, кули, храмове изгрява*

*Под небето с блясък, който озарява
Въздуха бездимен с трепкаща позлата“.*^[24]

„Въздуха бездимен“? Тези редове не биха могли да бъдат написани шестдесет години по-късно — по това време летните сесии на Парламента били отменени поради нетърпимата воня, която се носела откъм Темза. По времето, когато Уърдсуърт прекосява Темза по Уестминстърския мост, Лондон е най-големият град в Европа, скоро ще стане четири пъти по-голям от Виена и шест пъти по-голям от Берлин. Но все още е можел да развълнува сърцето на поета-романтик. Поради стремителното преселение на жителите на провинцията в големите градове, столицата и останалите големи градски центрове се разрастват със зашеметяващи темпове. През 1801 само една четвърт от населението на Англия е можело да бъде определено като градско. В средата на деветнайсети век Англия вече е първата държава в историята на света, чието население живее предимно в градове. Емиграцията от Шотландия и Ирландия и невероятните темпове на възпроизводство на населението водят до там, че ако жителите на страната през 1801 година са наброявали девет милиона, през 1851 са вече осемнадесет, а през 1911 са се удвоили още веднъж.

Градовете се разрастват некрасиво, развитието им се води от чисто функционални съображения. В резултат Англия може да се похвали с едни от най-забележително грозните градове в Европа. Те започват да никнат като заразни брадавици. Когато кралица Виктория се възкачва на престола през 1837 година, само пет града в Англия и Уелс /освен Лондон/ имат население, възлизащо на повече от 100 000 души /тридесет години по-рано не е имало нито един такъв град/. През 1891 в Англия има двадесет и три такива града и процесът на урбанизация може да се счита за необратим.^[25] Тъкмо един англичанин, Томас де Куинси, първи забелязва червеникавото оцветяване на небето над индустриалните градове — нов феномен, дължащ се на промишленото замърсяване. В някои от най-големите градове — Манчестър, Лийдс или Бирмингам — местните индустриалци, след като са натрупали цели състояния, решават да вложат малка част от тях в паянтовите къщурки, струпани около заводите им. Когато Джоузеф Чембърлейн става кмет на Бирмингам

през 1873 година, той разрушава бордеите, по време на неговия мандат общината поема ръководството на газовата и водоснабдителна компании, както и организирането на отходната канализация. В резултат санитарните условия и здравето на населението се подобряват, но и в Бирмингам, както на всички останали подобни места, присъствието на някоя картинна галерия или библиотека в градския център само подчертавали непрогледната грозота на всичко наоколо.

Хърбърт Уелс, роден в Бромли, графство Кент, в къща, на чийто партерен етаж се намирал едва кретащият железарски магазин на баща му, пише: „Само защото този процес е продължил около сто години, а не е бил концентриран в няколко седмици, историята не осъзнава колко нещастия са били понасяни, какво осакатяване, съсипване и деформация на човешки живот се дължи на жилищното строителство през деветнайсети век“.^[26] Фридрих Енгелс, чийто баща се възползва добре от индустриалната революция и основава текстилна фабрика в Манчестър, обикаля северните градове, след което написва „Условия на живот на работническата класа в Англия“. Книгата рисува картина на почернели от фабричен дим сгради, улици, потънали в боклуци и изпражнения, вмирисани реки и жилища, бъкащи от паразити. Коуктън, градът, описан от Дикенс в „Тежки времена“, чийто прототип е Престън в Ланкашър — „има боядисания образ на дивак“, „един канал с черни води тече през него“, над безбройните фабрични комини се вият „безкрайни димни серпантини“, а реката „тече моравочервена и мирише лошо на някаква боя“. Кой би избрал този адски пейзаж за символ на Англия? Ами жителите на тези градове?

„В града имаше няколко големи улици, които много си приличаха, и много тесни улички, които си приличаха още повече. Те бяха населени с хора, които също много си приличаха, излизаха от къщи и се прибираха по едно и също време, трополяха по един и същи начин по уличния калдъръм, те вършеха една и съща работа, за тях дните не се различаваха един от друг, не правеха разлика между вчера, днес и утре, нито пък между миналата и настоящата година.“^[27]

Има ли нещо чудно в това, че англичаните не желаят да поставят такива градове в сърцето на своята въображаема Англия?

Вместо това те се обръщат към „истинската“ провинция — неосквернена, облъхвана от чист ветреца, обитавана от здрави и стройни занаятчии, недокоснати от градската мръсотия. Най-добрите примери откриваме в очарователните книги на Ричард Джеферис. Този най-английски сред английските писатели, син на дребен фермер, постига първия си голям успех през 1878 година пълната с подробни и силно идеализирани описания книга „Лесничейт у дома“. Книгата започва така:

„Къщичката на лесничея е закътана в една долинка, една тясна вдлъбнатина сред гористите склонове, скрита под мощните разклонения на един кестен. Клоните на дървото сега са голи, но през лятото над къщичката се издига внушителната му корона от зелени листа“.^[28] Друга негова много популярна книга е „Дивият живот в едно южно графство“. Джеферис води разказа от голите възвишения на Уилтшър, описва човешкия и животински свят в заобикалящия го край, предлагайки на своите читатели картина на една Англия, в която животът се ръководи от смяната на сезоните и други относителни стойности. За сравнение, в романа му „След Лондон“ /1885/ представя една столица, превърната в отровно блато, обитавано от жестоки, деформирани джуджета.

Джеферис ляга тежко болен още съвсем млад и умира на тридесет и осем години. През последните две години от живота си той диктува есета на жена си, за да се издържа. Един от мнозината повлияни от творчеството на Джеферис е Едуард Томас, „случайно роден в Лондон“, в Ламбет, през март 1878 година. Много от ваканциите в детските си години той прекарва в онзи постепенно изчезващ Уилтшър, който Джеферис се е опитал да съхрани в книгите си. Едуард Томас принадлежи към една писателска школа, която описва все по-усилващото се усещане за загуба на принадлежност у населението на Англия — други писатели от тази школа са Томас Харди и У. Х. Хъдзън. Новата Англия е Англия на предградията, обитавани от объркани и апатични новопроизведени граждани, изтръгнати от корените си. Както много други, и Томас загива в Първата световна война, убит при Арас през 1917 година. Когато приятелят му Уолтър де ла Мар издава посмъртно през 1920 г. неговите

„Събрани стихотворения“, той пише просто: „Ако една дума бе достатъчна да обясни всичко, тази дума би била «Англия». Когато Едуард Томас загина във Фландрия, се разби на късчета едно огледало, огледало от толкова чист кристал, че никъде не можем да намерим по-чисто и нежно отражение на Англия, отколкото в неговите стихове“. Разбира се, в тези стихове се отразява не Англия, а част от нея. Англия на Томас, Англия с меките очертания на хълмове, със селските морави и пътищата, оградени с плетища от диви рози, е това, което самият той нарича Южните графства. На въпроса какво разбира под този израз, той отговаря, че това е територията на юг от реките Темза и Севърн и на изток от Ексмур: това са Кент, Съсекс, Съри, Хемпшър, Бъркшър, Уилтшър, Дорсет и част от Съмърсет.^[29] Това всъщност е сърцевината на Англия. С времето понятието се разширява и включва още графства, Оксфордшър например, достигайки на север чак до любимия на А. Хаусман Шропшир.

Насред тази пасторална идилия зее една внушителна дупка и тя е Лондон. Бордеите му не са по-лоши от тези на другите големи градове, но бодат очите, защото се намират в столицата на империята. Един след друг чуждестранните гости говорят с възхищение за великолепието на града и са потресени от мизерията на обратната му страна. Фьодор Достоевски напуска Лондон с букет от противоречиви впечатления. Той е зашеметен от величието на града, от преливащата му енергия, от общинското благоустройство и същевременно отвратен от пианството, проституцията и мръсотията, с които се е сблъскал на същото това място. Той записва впечатленията си под заглавието „Ваал“, намек за фалшивите божества, които управляват града. Той счита, че „в Лондон вече не можете да видите населението. Това, което виждате всъщност, е една загуба на чувствителност, едно примирение, което бива окуражавано и системно нараства“.^[30] В съботните вечери Достоевски вижда кръчми, в които „всички са пияни, но пианството им е лишено от удоволствие, мрачно и тежко“. „Меланхолията никога не напуска англичаните“, пише той. Нежните английски души са съгласни с него: Джон Ръскин пише за „големия мръсен Лондон“, Уилям Морис го нарича „отвратителен“.

Тези настроения съвпадат с общата идея, че големите градове отнемат човечността на хората. Но Лондон е бил и си остава изключение. Повече от всякога в наши дни, когато вече не е център на

световна империя, този град си остава феноменален. Столицата на Англия и Великобритания все повече се превръща в град, който не принадлежи на определена страна, а на целия свят. Лондон е център на международни организации, а най-печелившата дейност, която се развива в него, търговията с пари, пулсира в ритъм с един международен поток, който не познава граници. В останалата си част той потвърждава убеждението на англичаните, че „истинската“ Англия е някъде другаде. Когато искат да кажат добра дума за Лондон, англичаните го наричат „сбор от много села“ — определение, което донякъде обяснява хаотичния му чар, но никога не би било произнесено от истински горд гражданин. Лондончани нямат нищо против строежа на мемориали като Трафалгар Скуеър^[31], но и през ум не им минава да построят цялостно и последователно планиран, удобен град.

След като създава града на новото време, английският финансов елит се стъписва ужасено пред творението си и отказва да има нещо общо с него. „Откъснете хората от родните им места — казва лорд Уолсингъм на Х. Райдър Хагард, авторът на «Рудниците на цар Соломон» — изсмучете здравето и силата им, заселвайки ги в градове — такива, каквито природата никога не би замислила като естествени обиталища на човека, и упадъкът на страната е само въпрос на време. В това отношение, както и в много други, би трябвало да си вземем поука от историята на древния Рим“.^[32] Вместо да имат вземане-даване с тези озверели, обезличени орди, образованите висши класи елегантно се оттеглят. Когато Гюстав Доре търсел вдъхновение за илюстрациите си на Дантевия „Ад“, представата му за преизподнята била вдъхновена от един английски град, а теорията, че урбанизацията и промишлеността разяждат човешкия дух, минава като червена нишка през късновикторианската литература, както и литературата от началото на двадесети век. Томас де Куинси пише в „Английската пощенска кола“^[33], издадена през 1849 година, за „мрачния, мръсен и шумен Бирмингам“. На всеки съвестен общинар като Джоузеф Чембърлейн, опитващ се да развие нещо като гражданска гордост, се падат хиляди, на които им стига да натрупат пари и да се измъкнат.

Натрапва се сравнението с Франция, която има късмета да се индустриализира по-късно от Великобритания и следователно може да се учи от нейните грешки. Затова французите съумяват да строят

градове, които се отличават с централно планиране, както и с чувство на гражданска гордост у обитателите им. Нещо повече, Френската революция насажда у гражданите дълбоко вкоренена мнителност по отношение на провинцията поради предполагаемите роялистки симпатии на жителите ѝ; новата, републиканска Франция признава селските си корени, но е подчертано и целенасочено урбанистична. В Англия също разделението между консерватизма на селото и радикалните идеи, породени в града, има политическо измерение. В Манчестър започва агитацията на Лигата против законите за зърнопроизводството, за по-реални цени на житото. Бирмингам отхранва фракцията на либералите. Независимата лейбъристка партия е основана в Брадфорд. Като изключим няколкото зелени оазиса, обитавани от заможните, Манчестър, Брадфорд и Нюкасъл се превръщат в места, където стига да закачиш червена розетка на някое магаре, за да го изберат в парламента.

Действително интересен е въпросът защо върху тази изключително солидна основа не израсна нова представа за Англия? В края на краищата, не само че по-голямата част от населението живее в градове, но тя притежава в лицето на Лейбъристка партия и солиден фокус, в който може да централизира амбициите си. Това, че те така и не успяха да измислят алтернатива на розовите храсти около входната врата, сламения покрив и зелената морава, се дължи на комбинация от фактори. Като начало имаме факта, че социализмът по същество е интернационален: в социалистическите идеи новият Йерусалим е град, където хора от цял свят ще живеят рамо до рамо в братска солидарност. Съществува допълнителното неудобство, че много голяма част от лидерите на лейбъристка партия по произход са от Шотландия и Уелс, и парламентарното мнозинство на партията се дължи на широко представените в Уестминстър територии с келтско население — затова и тя винаги е била повече „британска“, отколкото „английска“. На трето място идва политическото разделение на страната — консерваторите държат провинцията в централните графства, докато градовете са бастиони на лейбъристите — това означава, че тези, чийто бизнес процъфтява, рано или късно се преселват в територии с друг политически уклон. По този начин се установява фаталната зависимост между политическа принадлежност и социални амбиции. На четвърто е фактът, че много от ранните

привърженици на идеалистическите политически течения — от Морис^[34] нататък — са яростни противници на градовете и промишлеността. На пето място, много са лидерите на лейбъристкото движение — като започнем с Харълд Уилсън и неговата вила на островите Сили и Джеймс Калахан с фермата в Съсекс — които съвсем очевидно се стремяха да се измъкнат от големия град.

Тези, които нямат възможност да се измъкнат оттам — тоест по-голямата част от електората на лейбъристите — са осъдени да живеят в жилища, струпани набързо преди цял век от строители-спекуланти, за посрещане на нуждите на манифактурните предприятия. Единствената разлика е, че днес много от тези предприятия вече не съществуват. Социализмът в големите градове сякаш е изчерпал по-голямата част от енергията си в опити само да облекчи последиците от развитието на капитализма. „Социализмът на газопровода и канализацията“ — усилията на градските власти да осигурят отопление, светлина и добри санитарни условия на градското население, безспорно имат благородна цел. Но в същността си това е стремеж да се подобри нещо съществуващо, а не да се измисли нещо ново. Същото важи за масираната следвоенна програма за разчистване на бордеите, която в крайна сметка се изразява в преселване на хората от залепените на калкан къщурки в евтино построени многоетажни сгради.

Градовете имат своите привърженици, които виждат в тяхната енергия, в промишлеността, гарите, трамвайните линии и големите паметници нещо, внушаващо страхопочитание. Но дори на социалистите им е трудно да се убедят, че сърцето на тяхната страна бие в града. Догато Х. В. Мортън отива в Лийдс, за да пише материал за „Дейли Херълд“, препечатан по-късно и разпространяван като памфлет от лейбъристите през 1933 година, той отбелязва мрачна „честно казано, целият Лийдс би трябвало да бъде изравнен със земята и изграден отново... Той е плод на големите търговски удари през деветнайсети век, когато никой не се е интересувал от нищо друго, освен от печалба и експлоатация... Лийдс е голяма, мръсна, стара спестовна касичка.“^[35] Д. Х. Лорънс^[36], след като се завръща в миньорските райони на Нотингамшър, където е минало детството му, стига до извода, че „... истинската трагедия на Англия, така, както аз я виждам, е грозотата. Природата е прекрасна, но съградената от човешки ръце част на Англия е толкова отблъскваща... Голямото

престъпление на богатшите и индустриалците, извършено през цветущата викторианска епоха, е, че са осъдили работниците да живеят в грозота, грозота и пак грозота; посредственост, безформена грозна жизнена среда, грозни идеали, грозна религия, грозна надежда, грозна любов, грозни дрехи, грозни мебели, грозни къщи, грозни взаимоотношения между работници и работодатели... В английския характер така и не се развиват положителните черти на градския жител, гражданското съзнание. Сиена е малка, но е истински град, чиито жители са тясно свързани с него. Нотингам е голям, разпрострял се широко град, с население от почти един милион души, но не представлява нищо повече от едно аморфно струпване на човешки същества. Нотингам не съществува — в смисъла, в който съществува Сиена. Англичанинът като гражданин е глупаво недоразвит. Това се дължи отчасти на номера с «малката къщичка», отчасти на примирението с безнадеждно жалката среда, в която живее... Англичаните са предимно граждани това е неминуемият резултат на индустриализацията. Но те не знаят как се строи град, как се мисли и живее в град. Всички те мислят като жители на предградията, пълни е къщички в псевдоселски стил, и нито един от тях не знае какво означава да бъдеш наистина гражданин“.^[37]

Презрителният тон е не по-малко на място днес, отколкото по времето, когато Лорънс е писал тези редове. До днес фасадите на новите супермаркети в предградията се украсяват с декоративни греди. Достатъчно е да посетите някой от дузините панаири на занаятите, които се провеждат всяко лято, за да добиете представа колко дълбоко е вкоренена тази вяра в псевдоселския начин на живот. Посетителите са предимно родители, баби и дядовци. Тийнейджърите, разбира се, блестят с отсъствието си. Хората наблюдават с учтив интерес демонстрации как се гради къща от измазан с глина плет, как се зида стена от каменни плочи без хоросан, зяпат как тъкачи и грънчари работят под августовското слънце. Но влязат ли под тентите, се хващат за портфейлите. Тук атавистичният порив ги принуждава да се редят на опашка, за да си купуват дървени табелки за вратата на спалнята, върху които е пирографирано името им, надписи от ковано желязо с имената на къщите им /„Самотна къщичка“, „Убежището на Милър“, „Лешников подслон“/, керамични ключове за лампа, украсени с орнаменти, миниатюрни дървени макети на селца, включващи кръчма,

църква и селски площад. Бог да ни е на помощ, купуват дори ръчно изработени покривки за тоалетни чинии.

Какво изразява този порив? Някакво вътрешно убеждение, че огромният пояс от предградия, застилащ южна Англия, всъщност изобщо не е техният дом.

Как тогава е въздействала пресъздадената от Джон Мейджър провинциална идилия на малцината, които действително живеят сред нея? Реших, че дорсетският град Бюминстър, с къщите си от сметаненобял варовик, с малките магазинчета, площада в центъра и забележителната църковна камбанария с шестнадесет кулички, е съвсем подходящо място да започна проучванията си. Градът е останал практически непроменен от времето на Томас Харди /той е прототипът на Еминстър от романите му, чието действие се развива в Уесекс/. Седях на балкона на една селска къща, високо над града, през един от онези великолепни дни на късното лято, когато английската природа сякаш си отдъхва след горещия ден, а полята и хълмовете почиват, потънали в пищна зеленина. Пеперуди танцуваха над цветята в градината, високо в небето лениво се виеха лешояди. Синкавата мараня все още не бе вдигнала от долината и върхът на Бюминстърската камбанария минаваше през нея като молив през лист за рисуване. Ако Джон Мейджър бе имал предвид някое конкретно място, то сигурно бе тъкмо това, квинтесенцията на представата за Южните графства.

Седнала на балкона на къщата си, Джорджия Лангтън наблюдава прекрасната панорама с чаша чай в ръка. Тя е хубава, сивокоса жена на петдесет и четири години, съзнаваща напълно, че като заможна вдовица е една от малцината привилегировани, които могат да си позволят да живеят сред това идеално въплъщение на Англия. От ливадата зад къщата се носи блеенето на овцете от нейното стадо. Надолу по хълма клоните на буковите дървета шумолят от вечерния ветреца. И тъй, как са реагирали тя и съседите ѝ на въпросната реч на Джон Мейджър?

— Умряхме от смях. Отдавна не се бяхме смели така.

— Защо?

„Защото това е туристическа пропаганда. Чиста илюзия. Фермерите тук могат да живеят само благодарение на държавните субсидии. А знаете ли кой плаща, за да продължат да съществуват те?

Вие, данъкоплатците. А тъй като фермерите не могат да ползват и половината работна ръка, от която са имали нужда някога, селскостопанските работници са принудени да напуснат селата. Къщите им се продават — неремонтирани — за стотици хиляди лири стерлинги. Което ще рече, че родените на село хора просто не могат вече да си позволят да живеят на село. Те си отиват и идват други хора. Новодошлите започват да се оплакват от калта, от непавираните улици и липсата на улично осветление. И скоро селото се превръща в обикновено предградие. Цялата страна вече е едно огромно предградие.“

Ако са честни, повечето провинциални жители ще се съгласят с нея; там, където се е съхранила част от английското село, тя има само декоративни функции. На североизток от Бюминстър, при Кранбоурн Чеиз, се намира мястото, където група ексцентрични романтици, привърженици на завръщането към природата, се опитаха да осъществят на практика представата си за Англия като някаква добила плът и кръв мечта. По време на една екскурзия през 1924 година композиторият Балфур Гардинър попада на фермата „Гор“, западнала част от едно старо дорсетско имение. Преди Първата световна война Гардинър, заедно с Пърси Грейнджър, Норман О’Нийл, Роджър Куилтър и Сирил Скот, е част от така наречената „Франкфуртска група“ композитори, които имат голям принос за съвременната английска музика. Но след войната той установява, че интересът към романтичните му произведения рязко е спаднал и публиката се ориентира към по-строг стил на композиране. Като син на заможен лондонски търговец, той може да си позволи жеста да се откаже от композирането. По същите причини той разполага с необходимите средства да купи фермата, където заедно с племенника си Ралф Гардинър /„английски патриот“ от австрийско-еврейско-скандинавски произход/ основава комуна, чиято цел е завръщане към природата. Идеята му е да приложи на практика непоследователните призови на Д. Х. Лорънс за бягство от ужасите на индустриализацията. /„Трябва да намерим някакво място на тази земя, което ще бъде нашият вход към подземния свят, нещо като Делфийския оракул“, казва писателят в едно свое писмо до Гардинър/.^[38] Групата на Гардинър се основава на

принципи, много близки до чувствата, с които посрещаме новото хилядолетие: вяра в органичното земеделие, малките общности с автономно управление, както и в благотворната сила на народните обичаи. За удивление на местните жители, през лятото във фермата разпъват същински палатков лагер, където под знамето с кръста на Свети Георги, млади хора пеят английски народни песни и танцуват „морис“, след което ги пращат да садят дървета.

Сега е останала само обвивката на тази идея. Гардинър се е борил срещу смъртта на селото така, както е считал за най-добре. Купил земя, прилагал на практика „органичното земеделство“, посадил четири и половина милиона дървета за повдигане на водното равнище и окуражавал местното население да проявява интерес към историята на народа си и към съвременната демокрация. Много от идеите на Гардинър са, меко казано, странни — като вярата в пречистващата сила на народните танци например, — но оставеното от него наследство съществува — в Дружеството за чистота на почвите, и в горите, които съгласно неговите планове действително спасяват Кранбоурн Чейз от опасността да се превърне в суха, опоскана от овце пустош. Но и това, че този ексцентрик посвещава живота си на идеята, не възпира упадъка. За Ролф Гардинър са работели тридесет души. Синът му, известният диригент Джон Елиът Гардинър, все още прекарва времето, когато се раждат теленцата и агънцата, и когато се прибира реколтата, във ферма „Гор“. Но сега там работят само двама души, и единият от тях трябва да живее в жилищен комплекс в близкия град, защото няма къде другаде.

Сълзливите словесни картини на английското село са част от пропагандната идея за Англия — добър пример са произведенията на Артър Брайънт, автор на патриотични романи като „Английска сага“ и „Сред сребърното море“.^[39] Но силата на тези митове е толкова голяма, че през февруари 1996 година Съветът за защита на английската провинция /само името му е малко променено от основаването му преди близо седемдесет години/ успява да убеди тримата водачи на парламентарни групи да подпишат заедно едно писмо до вестник „Таймс“. Този съвместен апел не беше безпрецедентен: Тони Блеър, Джон Мейджър и Пади Ашдаун

съзнателно повтарят примера на Стенли Болдуин, Ремзи Макдоналд и Лойд Джордж, които също подписват заедно писмо до същия вестник на 8 май 1929 година — в защита на природата срещу нерегулираното строителство. Версията от 1996 година съдържа пак такива баналности /„пълна увереност, че необходимото строителство може и трябва да бъде направлявано под съвестен и постоянен контрол...“ и т.н. и т.н./ и, разбира се, не ангажира никого с нищо. Никой нито за миг не се е съмнявал в значимостта на повдигнатия въпрос — през периода от 1978 до 1990 година 20 процента от крайпътните живи плетове, 10 процента от сухо градените стени от каменни плочи, 10 процента от езерцата и към 14 процента от растителните видове са изчезнали.^[40] Несъмнено ще се окаже, че и второто писмо не е постигнало нищо — апелът от 1929 бил последван от същинска строителна експлозия из зелените поля на южна Англия.

Безлично съставено от бюрократи, писмото няма стойност поради съдържанието си, а само поради факта, че и тримата водачи на парламентарни групи са счели за необходимо да го подпишат. Можете ли да си ги представите да подписват съвместен апел за съхраняване на английските градове? Но маниакалното убеждение на англичанина, че единствената „истинска“ Англия е някаква своеобразна версия на фантазиите на Артър Брайънт за пеещи млекарки, е опасно по няколко причини. Първо, то работи срещу себе си — убеждението, че единственото „подходящо“ жилище за един англичанин е къща с двор и достъп до последните остатъци от провинциален начин на живот, в крайна сметка ще превърне цяла Англия в едно огромно предградие. Второ, благодарение на него никой не върши нищо за подобряване на условията, при които живее мнозинството от населението. И трето, то автоматично изключва по-голямата част от населението от идеалната представа за собствената им страна.

Нищо от казаното дотук не може да отрече изключителното очарование на английската природа. Кой би могъл да устои дори само на забележителните имена на английските села? Висок Великден, Нова радост, Сънлива морава, На пръсти, Як пердах, Полето на нимфите, Коледно пасбище, Сомлисбърски задници, Бъкландски Все Светни, и тъй нататък, същински справочник на мечтите. Нещо повече, пейзажът на Англия е и пейзаж на нейното културно наследство. Чилтънските възвишения са „Прекрасните планини“ на Джон Бъниън, „Народното

поле“ на Лангланд^[41] се пада точно под Хиърфордшърския фар, Дорсет по право принадлежи на Томас Харди, Съсекс на Киплинг, претенциите на Джордж Хърбърт^[42] към Уилтшър са също толкова основателни, колкото тези на Уърдсуърт към Езерния район, Хемпшър е на Джейн Остин, а мочурищата на западен Йоркшър си остават на Емили Бронте.

Това е чарът на дребните неща — страната почти няма точка от релефа си, която да претендира за някакъв световен рекорд. Англия е място с грижливо поддържана красота — и пътят сред нивята, и малката къщурка, и житните поля са част от пейзаж, оформен с труда на поколения. Привлекателността му е разпределена на ниви и акри. „Всичко е премерено, смесено, пълно, и преминава незабележимо едно в друго — малки рекички, малки равнини... малки хълмове, малки планини... нито замък, нито затвор, а просто приличен дом“, както пише Уилям Морис, свързвайки отново природата с тази най-английска от всички идеи.^[43] Провинцията представлява поредица от малки, но живописни пейзажи. И това вече е единственото, което все още съществува в Южна Англия. За разлика от Франция, където селската култура просъществува в двадесети век, в Англия тя отмира още когато селскостопанските работници се превърнали в придатък към нивите, към житото или кравите на господаря — те вече не се прибирали в собствените си малки имоти, а в къщичките, където били настанени от господаря и най-доброто, на което можели да се надяват, било около тях да има достатъчно място, в което да гледат две-три кокошки. Истинският селски живот е изчезнал отдавна, заместен от живот в предградия — за фермерите не по-малко отколкото за хората, които живеят в предградията, а работят в града, защото земеделието също е бизнес.

Върху малкия брой незастроени части от Англия се оказва постоянен натиск поради убеждението, че единственият достоен начин на живот за англичанина е да се сдобие със свое лично ъгълче от Аркадия. Апартаментът е или за богатите, които го ползват по време на престойте си в големия град, или място, където натикват бедняците — в големи, безлични блокове. Очакванията на бедните и богатите са различни, но амбицията им е една и съща — да имат къща с градина. Не всеки англичанин може да живее в замък, но затова пък всички държат да имат свой крепостен ров и свой подвижен мост. Има ли

друго място на света, където можеш да чуеш хората да заявяват най-сериозно, че живеенето в апартаменти става причина за размирици? Натискът, упражняван в резултат върху малкото незастроена земя, е най-тежък в останките от Южните графства, възпети от Едуард Томас. Джордж Уолдън, който се отказа от мястото си в камарата на общините през 1997 година, защото се убеди, че присъствайки в парламента като бройка за парламентарна група, си пропилява живота, беше представител на Бъкингам. „Вярвайте ми, казва той, вече няма такова нещо като живот на село. Останала е толкова малка част от истинското село, че то вече се превръща в спомен.“ Хората, които сега живеят в тези пасторални предградия, не са селяни и не проявяват симпатия и разбиране към малцината истински селяни. Ако например се планира разширение на местната кръчма, което би оживило бизнеса, или се търси разрешение да се престроят изоставени селски къщи в евтини жилища, статистиката от общинските съвети по цялата страна показва едно и също разцепление. Коренните обитатели на селото поддържат тези нововъведения, защото искат кръчмата да просъществува и децата и внуците им да имат къде да живеят, докато новите преселници се борят със зъби и нокти срещу нововъведенията, защото искат да съхранят мястото такова, каквото е било, когато са пристигнали тук, и да съхранят първоначалната стойност на закупената собственост. Със себе си те донасят и градските предразсъдъци. Колонката с писма на читатели в „Дейли Телеграф“ отразява тази промяна. Докато преди в нея човек можеше да открие всичко: от коментари на нечии лоши маниери до най-добрия начин за почистване на зеления медни съдове, редакторът, който се занимава с читателските писма, Дейвид Туистън-Дейвис, ми каза, че „най-забележителното са все по-големият брой писма с възмутени изказвания на капитан Еди-кой си против лова“.

Повечето англичани са напуснали провинцията, прокудени от едрите земевладелци, обсебили общински земи, от ограничаването на правата на обикновените хора, или защото са искали да преуспеят. Тези, които сега могат да си позволят да се завърнат, са привилегировано малцинство. Ако Англия не иска окончателно да се превърне в едно огромно предградие, може би нарушавано тук-там от няколко национални резервата, в страната трябва да се развие изкуството на градския живот. Но като че ли хората тук са неспособни

да разпознаят възможностите, които им се предлагат. От тази гледна точка най-скорошната катастрофа, сполетяла Англия, са разрушенията на големите градове от бомбардировките — проблемът обаче не е дотолкова в загубите, колкото в това, което изникна на тяхно място. Когато нападенията на „Луфтвафе“ дадоха на англичаните възможността да построят градовете си наново и по-красиво, те просто възпроизведоха по-лоши варианти на това, което бе съществувало преди. Немските градове, изравнени със земята от бомбардировките на съюзниците, израснаха отново, по-красиви и удобни, благодарение на плана „Маршъл“.

Ако сравним неспособността на англичаните да създават градове, в които да е приятно да се живее, с холандския проект, съгласно който от морето около Амстердам бе изтръгната достатъчно земя, за да се построят 28 000 жилища, направо ни се завива свят. И този проект — най-амбициозният по рода си от седемнайсети век до наши дни — е дело на англоиндиец, отраснал в Ийлинг, Западен Лондон. Руан Аливухаре напуснал Англия, защото, както казва той самият:

„Влюбих се в Амстердам, а и не мога да търпя постоянно да ме оплюват в Лийдс... Докато живеех в Англия, никога нямаше да мога да върша това, което върша тук. Тук ни наричат «Steden Bouwers», градостроители — ние сме тези, които оформят градския пейзаж. Такива хора в Англия просто няма — в това се убеждавам всеки път, когато се прибера в Лондон“.^[44]

Правотата му може да се докаже само с една обиколка на градските центрове в Англия. Такава обиколка би доказала също, че новото застрояване на английските градове е било поверено на глупави, късогледни, а понякога и корумпирани общински съветници, подпомагани в делото си от третостепенни архитекти и строители, чиято единствена цел е била да забогатеят на всяка цена. Ако някому е нужно доказателство за презрението на англичанина към градския начин на живот, то съществува — от бетон и стомана.

Което ни довежда до третата и най-пагубна от последиците на убеждението, че „истинската“ Англия е богатата южна провинция. Такава постановка изключва мнозинството от населението на Англия. Страната, която тези хора виждат около себе си, се състои от редици къщи с почернели покриви, коли, бетон и тук-там по някой парк. Най-доброто, на което те могат да се надяват, е някаква въображаема асоциация със страната на греяната бира и старите моми, които отиват с велосипед да се причестят — но цената на тази картина е усещане за изолация и убеждението, че „Англия“ е нещо, което е изчезнало преди години.

Периодично в „Таймс“ се получават читателски писма, които изтъкват, че Англия /за разлика от Великобритания/ няма национален химн, но се нуждае от такъв. Съществуват най-много четири популярни английски песни, през чийто текст може да изгази средностатистическият англичанин /тая работа с химните си е за мъже/. Три от въпросните песни имат политическо съдържание — националният химн, който всъщност представлява декларация за лоялност към монарха, „Rule Britannia“ /„Владей, Британия“/ — поостаряла и малко притесняваща възхвала на имперската експанзия / „Когато Британия бе първа, по Божия повеля...“/ и „Страна на слава и надежда“ — още една декларация от славните дни на империята, в която се изтъква вменената свише мисия на Британия да ръководи света. В трите изредени дотук песни става всъщност дума за Британия. Но четвъртата, „Йерусалим“ на Уилям Блейк, е нещо коренно различно.

Блейк е бил убеден последовател на Емануел Сведенборг, чиито фантастични предсказания са преведени на английски през 1778 година от Томас Хартли. От шейсетте души, участвали в първоначалната подписка за установяване на църквата на Сведенборг в Лондон с цел пропагандиране на шарлатанската му теология, под тринайсети номер се е записал Уилям Блейк, а под четиринайсети — жена му. Както е известно, по-късно тя се оплаквала така: „Толкова рядко виждам господин Блейк напоследък. Той е все в Рая“. Сведенборг обяснявал на английските си последователи, че е посещавал невидимия свят на духа, който според неговите описания е

организиран удивително подобно на нашия. Ангелите например „живеят в подредени едно до друго жилища, разпределени също като нашите в градове, улици, площади и алеи. Имах щастието да вървя по тях, да оглеждам всичко около себе си, да влизам в къщите и всичко това в напълно будно състояние“.^[45] В този идеализиран град-градина Сведенборг бил уведомен, че Страшният съд вече се бил състоял, и то през 1757 година, и че всяко земно общество е копие на рая в умален мащаб. Съществувал специален рай, в който се допускали единствено англичани.

Може би ексцентричният гений на неговия последовател Блейк би могъл да се появи единствено в спецификата на една островна култура. Най-прочутото произведение на Блейк е кратко /състои се само от шестнадесет стиха/ и започва с въпрос:

*„А тез нозе дали в древни времена
са бродели на Англия в зелените полета?
Агнецът в неземна светлина
Земята ни обрече на небето“.*

Това е намек за легендата, че Иисус е посещавал Англия през юношеството си, която няма и помен от потвърждение. Музиката за „Йерусалим“ е написана през 1916 година — когато страната е имала нужда от всякаква морална подкрепа. „Йерусалим“ е най-добре познатата песен, очевидно английска, песен, която се пее на сватби и погребения, в училища и на сбирки на женските дружества. Тя, разбира се, подхранва задължителния предразсъдък към градския живот. Защото в следващите стихове Блейк пита:

*„Нима Йерусалим ще бъде изграден
сред фабриките — дело сатанинско?“*

Този въпрос като че ли намеква за възможно национално спасение, но контрастът между зелените полета и фабриките — дело сатанинско отново залага на старата пропагандна тема. „Йерусалим“ е

една по-мистична версия на английския афоризъм, че „Човек е по-близо до Бога, когато се намира в градина“.

Това вбесява тези англичани, включително и свещениците, които са избрали градския начин на живот. „Песента е направо опасна. Тя затвърждава вярата, че Господ не може да има нищо общо с отвратителната градска жизнена среда“, избухна каноник Доналд Грей, когато го попитах дали „Йерусалим“ не би бил подходящ английски национален химн. Като човек, който предпочита тротоарите пред селските пътеки, той намира начина, по който англичаните обръщат гръб на града, за озадачаващ и потискащ. „Като народ ние просто нямаме отношение към градския начин на живот. Всеобщата идея е да се изтръгнат колкото е възможно повече пари от промишлеността и търговията, за да може после с тях да се наслаждаваме на прелестите на селския живот“.

Не може да се твърди, че английските градове не са съумели да родят своите герои на урбанистичната култура. През традицията на мюзикховете и техните звезди Джордж Формби и Грейси Фийлдс, до „Бийтълс“ и поколенията техни последователи, или звездите на футболното игрище — от Стенли Матюс до Пол Гаскойн, израстват градски величия /всички изредени дотук по някакво съвпадение не произхождат от Южните графства/. Поради произхода им, поради това, че акцентът им подчертава този произход, те всички стават герои на работническата класа и си остават такива, дори когато вече са милионери. Но уникалното е, че сред западноевропейските народи единствено англичаните, и то тези, които дават тон на социалния и интелектуалния живот, не успяха да създадат идеален тип на градски жител. Действието в романите на писатели като Мартин Еймис^[46], Питър Акройд^[47] и Джулиън Барнс^[48] се развива в града, но с тонове се продават само историческите романи. Висшите класи може да са загубили политическата си власт, но те все още дават тон в обществото и формират стремежите на амбициозните хора. Затова когато един преуспяващ бизнесмен направи първите си десет милиона лири, той започва да прелиства страниците на списание „Кънтри лайф“, търсейки провинциално имение, което да купи. Няма нищо подчертано опасно в това — човек би могъл дори да каже, че страстното желание на социалните кариеристи да имат провинциални имения е един от малкото шансове на провинциалната природа да оцелее. Само че тази

система вече не функционира. Речта на Джон Мейджър беше всъщност доста предпазливо формулирана, но правенето на разлика между въображаемата и истинската Англия вече не върши работа, защото не отразява живота на мнозинството от населението.

А сега е време да проучим откъде са се взели всъщност тези любители на традициите, „идеалният англичанин“ и „идеалната англичанка“.

---

[1] Дейв Хил, „Out for the Count“, стр.37. — Б.авт. ↑

[2] Реч на Джон Мейджър за Европа пред парламентарната група на консервативната партия, 22 април 1993 г. — Б.авт. ↑

[3] Стенли Болдуин, реч пред ежегодната официална вечеря на Кралското общество „Свети Георги“, 6 май 1924 г. Думите на Болдуин прозвучали толкова медоточиво и убедително, че в „Пънч“ веднага се появила карикатурна серия, според която последният истински англичанин си бил жив и здрав, и живеел в Бюдли, Уустършър, родното място на Болдуин. — Б.авт. ↑

[4] По името на област в древна Гърция, често представяна като пасторален рай в гръко-римската буколическа поезия; идеализирана местност, чиито жители се наслаждават на прости удоволствия и пасторална невинност и спокойствие. — Б.пр. ↑

[5] Реймънд Уилямс, „The Country and the City“, стр.281-282. — Б.авт. ↑

[6] Според Пол Фъсъл в „The Great War and Modern Memory“, антологията „... има забележително място по време на войната. Имало е малцина сред по-високопоставените личности, които не са били убедени, че най-великата съвременна литература е английската и които не са чувствали предизвиканото от това съзнание задоволение“. — Б.авт. ↑

[7] „Владей, Британийо“ — прочута песен по стихове на шотландския поет Джеймс Томпсън и музика на Томас Арне, възпяваща британската морска мощ. — Б.пр. ↑

[8] Артър Куилър-Коуч, „Studies in Literature“, стр.300-301. — Б.авт. ↑

[9] лорд Кичънър (1850–1916) — британски фелдмаршал, висш администратор в отвъдморските територии на империята, завоювал Судан. Главнокомандващ на войските по време на Бурската война и

министър на външните работи в началото на Първата световна война. — Б.пр. ↑

[10] Х. Дж. Масингъм, „Chiitem Country“, стр.27. — Б.авт. ↑

[11] Филип Гибс, „England Speaks“, стр.3-4. — Б.авт. ↑

[12] С. Хенри Уорън, „England is a Village“, стр.9. — Б.авт. ↑

[13] Вирджиния Уулф, „Between the Acts“, стр.42. „The English Eliot“ на Стийв Елис ме наведе на идеята за това, което той нарича „метонимична стратегия“, как селото се превръща в модел за английския начин на живот. — Б.авт. ↑

[14] Колин Уотсън, „Snobbery with Violence“, стр.169-170. — Б.авт. ↑

[15] става дума за Робърт Скот (1868–1912) — британски морски офицер и изследовател, съперник на Амундсен, водач на прочутата злополучна експедиция към Южния полюс, по време на която загива. — Б.пр. ↑

[16] Цитирано в „On Living in an Old Country“, стр.83-84. — Б.авт. ↑

[17] Джордж Краб (1754–1832) — английски поет, чиито произведения се отличават с реалистичното пресъздаване на ежедневието. — Б.пр. ↑

[18] Матю Арнълд (1822–1888) — викториански поет, литературен и социален критик, застъпник на класицизма. Творчеството му е изпълнено със сантиментален песимизъм и носталгия по миналото. — Б.пр. ↑

[19] Джон Бетйеман, „Coming Home“, предаване на Би Би Си на 25 февруари 1943 г., препечатано в „Listener“, 11 март 1943 г., „Oh to be in England...“. — Б.авт. ↑

[20] виконт дьо Шатобриан, „Memoirs d’Outre-tombe“ 1848–50, цитирано в „Best of Enemies“, стр.179. — Б.авт. ↑

[21] Емил Камертс, „Discoveries in England“, стр.92. — Б.авт. ↑

[22] Ивлин Уо, „Brideshead Revisited“, изд. 1959 г. предговор, стр.8. — Б.авт. ↑

[23] Уилям Уърдсуърт (1770–1850) — един от основоположниците на романтизма в англ. поезия, поет-лауреат на Англия. — Б.пр. ↑

[24] „Съчинено на Уестминстърския мост“ — превод Ал. Шурбанов. — Б.пр. ↑

[25] Аза Бригс, „Victorian Cities“, стр.57. — Б.авт. ↑

[26] Х. Дж. Уелс, „Experiment in Autobiography“, том I, стр.277. — Б.авт. ↑

[27] Чарлз Дикенс, „Hard Times“, глава 5. — Б.авт. ↑

[28] Ричард Джеферис, „The Gamekeeper at Home“, стр.1. — Б.авт. ↑

[29] Едуард Томас, „The South Country“, стр.1. — Б.авт. ↑

[30] Фьодор Достоевски, „Summer Impressions“, стр.61. — Б.авт. ↑

[31] В центъра на Трафалгар Скуеър се издига 56-метровата колона, издигната в чест на адмирал Нелсън, увенчана с 5-метровата му статуя. На четирите ъгъла на пиедестала са разположени фигурите на четири лъва. — Б.пр. ↑

[32] Цитирано в „A Farmer’s Year“ от Х. Райдър Хагард, стр.466. Векът е белязан с уроците на Либън от „Залез и упадък на Римската империя“. В „The Discovery of Rural England“ /в „Englishness, Politics and Culture“ 1880-1920/, Алън Хокинс твърди, че тази бележка заедно с други подобни коментари на лорд Милнър, направени през 1911 г., били доказателство за съществуване на съзнателен опит за изграждане на представа за Англия, почиваща върху неща от рода на Добрата кралица Бес, майски дървета и веселата стара Англия. — Б.авт. ↑

[33] Томас де Куинси, „The English Mail Coach“, стр.74 /издание от 1913 г./. — Б.авт. ↑

[34] Уилям Морис (1834–1896) — англ. поет, занимавал се и с приложни изкуства. Прочут с проектите си за мебели, десени за тъкани и произведения от цветно стъкло. Участник в т.нар. Социалдемократическа федерация, проповядвал идеите на ранния социализъм. — Б.пр. ↑

[35] Д. Х. Лорънс (1885–1930) — англ. писател, автор на романи, разкази, поезия, пиеси, есета и пътеписи. Особено популярен със скандалния за времето си роман „Любовникът на лейди Чатърли“. — Б.пр. ↑

[36] Х. В. Мортън, „What I Saw in the Slums“, стр.37-39. — Б.авт. ↑

[37] Д. Х. Лорънс, „Nottingham and the Mining Country“. — Б.авт. ↑

[38] Цитирано в „The Village That Died for England“ от Патрик Райт, стр.150. — Б.авт. ↑

[39] Артър Брайънт, „Protestant Island“, стр.39. — Б.авт. ↑

[40] Преглед на провинцията, 1990, министерство на околната среда. — Б.авт. ↑

[41] Уилям Лангланд (1330–1400) — предполагаем автор на един от най-забележителните образци на алитеративната поезия на средноанглийски език „Пайърс Плауман“ — алегорично произведение на религиозни теми. — Б.пр. ↑

[42] Джордж Хърбърт (1593–1633) — англ. религиозен поет, в произведенията си засяга теми от областта на метафизиката. — Б.пр. ↑

[43] Уилям Морис, „The Lesser Arts, Collected Works“, том 22, стр.17. — Б.авт. ↑

[44] Интервю, „Waterland“, в „Гардиън“, 15 април 1997 г. — Б.авт. ↑

[45] Емануел Сведенборг, „A Treatise Concerning Heaven and Hell“, стр.81. — Б.авт. ↑

[46] Мартин Еймис (1949) — писател и критик, известен със слабостта си към гротескното и оригиналния си литературен стил; син на Кингсли Еймис. — Б.пр. ↑

[47] Питър Акройд (1949) — писател, критик, биограф и учен, чиито романи се отличават с нетрадиционен поглед към историята. — Б.пр. ↑

[48] Джулиън Барнс (1946) — популярен британски телевизионен критик, автор на оригинални интелектуални романи. — Б.пр. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА

ИДЕАЛНИЯТ АНГЛИЧАНИН

„По сърце ми е здравият, строен, честен англичанин, който гледа антилопата гну право в очите и ѝ пуска една унция сачми, без да му мисли много“.

П. Дж. Уудхауз,
„Разказите на мистър
Мълинър“

„Преди войната Дерек Вейн беше това, което най-общо наричат типичен англичанин“, пише „Сапъорът“ в своя разказ „Цивилен“.

„Това ще рече, че той считаше страната си, когато му хрумнеше да мисли за нея, за първата в света. Не насилваше никого да се съгласява с мнението му — тъй или иначе истината беше такава. Ако другият не беше съгласен, проблемът си беше негов, а не на Вейн. Разполагаше с огромни запаси от това, което непосветените наричат самонадеяност; познанията му в областта на литературата, изкуството и музиката бяха микроскопични. Нещо повече, той се отнасяше с подозрение към всеки, който бе в състояние да разговаря интелигентно на такива теми. От друга страна, бе гребал в единадесеторката на Итън, и голфът нямаше никакви тайни за него. Стойката му на седлото беше отлична и яздеше добре; играеше сносно поло и имаше точно око. Тъй като имаше достатъчно пари, за да не му се налага да работи, за да преживява, не гледаше много сериозно на това, което се предполагаше, че върши в лондонското Сити... Той принадлежеше всъщност към определена «Порода» — породата, която винаги е съществувала в Англия и ще съществува до края на света. Представители на тази Порода можете да срещнете както в Лондон,

така и на островите Фиджи; в земите отвъд планините и на регатата в Хенли; в блатата сред вмирисаната, гниеца растителност, в нощния хлад на огромните пустини. Тези хора са винаги едни и същи, белязани с принадлежността си към Породата. Те стискат ръката ви по мъжки, и срещат погледа ви по същия начин“.^[1]

О, тази Порода! Колко ни липсва тя! Безстрашни, макар и еснафи, сигурни спътници в такситата и незаменими при корабокрушения, те са били въплъщение на управляващата класа, хора, които можеш да пратиш в който и да било край на света и да бъдеш сигурен, че ще управляват туземците с твърда ръка, но справедливо — при това няма да имат нужда от нищо друго, освен някой и друг стар брой на „Таймс“ и тенекиена кутия с любимия им тютюн за лула. Простичките им възгледи за света разделят хората на свестни момчета от едната страна, а от другата са „всички болшевики, анархисти и членове на бандата, която не ще да работи, а държи парите“, както се изразява „Сапър“ с думите на най-прочутия си герой, Булдога Дръмънд.

„Сапър“ е псевдоним на полковник Хърман Сирил МакНийл, който напуска армията с кръст за храброст през 1919 година, а книгата му „Булдогът Дръмънд“ има подзаглавие: „приключенията на един демобилизиран офицер, отегчен от мира“. Подзаглавието обяснява всичко: Породата е селектирана за военни действия. Авторът описва „Булдога“ така: „Висок шест фута по чорапи... само твърди мускули и яки кости... великолепен боксьор, прицелът му с револвер беше светкавичен и смъртоносен; и същевременно беше изключително привлекателен“. Очевидно е бил и забележително глупав, изпълнен с омраза към чужденците и удивително грозен; всеки, който е познавал подобни нему в частните училища, ще го разпознае веднага, и то с ужасено потръпване. Ричард Ханай, героят от романа на Джон Бюкън „Тридесет и деветте стъпала“^[2], е издялан от същото дърво: авторът ни обяснява, че архизлодеят, който се крие зад явните злодеи, е един „дребен белолик евреин в инвалиден стол, с поглед на гърмяща змия“. Набелязан е врагът, който подкопава устоите на Империята и търгува с бели робини.

Разбира се, Дерек Вейн, както и всички останали, изредени тук, никога не са били „типични англичани“. Споменаването на рентата го издава, както и това, че е бил в „единадесеторката“ на Итън —

гребният отбор се състои само от единадесет души, значи, не е бил дори типичен представител на училището си. Породата е възплъщение на определен идеал, внимателно подбран букет от мъжки качества и слабости, въздигнат до платонически образец. Това са смели и прагматични мъже, мъже на действието, мъже, на които можеш да разчиташ. За нещастие на английските мъже, след като установяват, че живеят в страна, напълно различна от тази, в която са си въобразявали, че живеят, им става ясно, че и така нареченият английски идеал, комуто са възпитавани да подражават, изключва от рамките си по-голямата част от населението.

През деветнайсети век частните училища са произвеждали серийно имитации на Породата. Това са чисто мъжки институции и светът на Породата също си остава мъжки завинаги. Ако има случаи на възпроизводство /най-вероятно чрез непорочно зачатие/, децата представляват просто потенциални възрастни, и целта е да бъдат отпратени колкото е възможно по-скоро в подходящо училище. Човек може само да предполага какви са били преживяванията на една майка, когато до нея достигнали ограничените сведения за живота на детето ѝ — малкото, което имала право да знае. В „Радли“ момчетата трябвало да ровят из калта за корени и луковици, а после да ги ядат /игликите се считали за голям деликатес/, препичали и жълъди на пламъка на свещи. В едно писмо от осемнайсети век, което възпитаник на Итън праща у дома, се споменават и черни буболечки в храната. Ето и част от самото писмо:

„Мила моя мамо,

Пиша да ти кажа, че съм ужасно нещастен и пак ми станаха рани от измръзване. Не пуказвам напредък и май няма да пукажа. Много съжалявам, че ви фкарвам в такива разходи, ама не мисля, че това училище е много добро. Едно от момчетата ми взе шапката да си прави мишена и ми взе назаем часовника да прави някаква машинка, ама тя не работи. Опитъхме да вкараме чарковете обратно, ама сигурно нещо липсва защото не работи. Надявам се, че Матилда се е оправила от настинката и се радвам за нея, че не ходи на училище. Май имам впечатление, че

момчетата в това училище не съ джентълмени, но вие не сте знаели кату ме пратихте тука и аз ште се опитъм да не дубивам лоши навици... Надявам се, че ти и татко сте добре и не ми е мъчно, че не ми е добре тук заштото сигурно няма да изкарам дълго и моля ми прати пари заштото дължа осем...

Твой любешт и нештастен син“^[3]

Писмото е толкова съвършено описание на ужасната обстановка и същевременно толкова умело предизвиква съчувствие, преди да се стигне до молбата за пари, че звучи като пародия. Разбира се, само век по-късно умният ученик щеше да знае, че няма смисъл да изрежда ужасите на положението си — нали родителите му плащат точно за това; това е цената да се превърнеш в един от Породата.

След като детето вече напуснело дома, добрият пердах се считал за съществена част от процеса на изграждане на истинския джентълмен. Шампион сред побойниците е доктор Джон Кийт, назначен за директор на Итън през 1809 година, който пердашел средно по десет момчета дневно /с изключение на почивния му ден, неделя/. На 30 юни 1832 година той постигнал рекорд, като съумял да набие повече от осемдесет свои ученици. На края на маратона момчетата станали на крака, и го аплодирали. Показателно за духа на тези учебни заведения е, че по-късно същият господин споделял с бившите си ученици колко съжالياва, че не ги е бил по-често. Когато дошло време да се пенсионира, учениците направили подписка за средства, с които да се плати написването на прощално слово и подарък. Чудно ли е при това положение, че випускниците на тези училища са се отличавали с изключителни способности да прикриват чувствата си?

Традиционната английска образователна система действително се е стремяла по всякакъв начин да насочва хормоналните пориви на питомците си към други отдушници. На прицела й било предсказуемото хоби на подрастващите джентълмени — мастурбацията. Някой си доктор Актън, автор на „Функции и дисфункции на репродуктивните органи“ /издадена през 1857, но препечатана и петдесет години по-късно/, рисува ужасяващата картина

на последиците от мастурбацията за едно момче, което установило, че „прекомерното изливане на семенна течност изсмуквало жизнените му сили“. В резултат момчето се превърнало в подвижна развалина.

„Спряно е развитието на костната система, костите са слаби, мускулите — недоразвити, очите — хлътнали, с подпухнали клепачи, кожата на лицето е бледа, отпусната и покрита с акне, ръцете са лепкави от студена пот, кожата на тялото е влажна. Момчето е необщително, ходи навсякъде само и участва с крайно нежелание в забавленията на съучениците си. Не е в състояние да погледне никого в очите, проявява нечистоплътност и небрежност към облеклото си. Интелектът му отслабва, разсъдъкът му става муден и ако упорства в лошите си навици, ще свърши като лигавещ се идиот или раздразнителен инвалид“.^[4]

Въпреки че много съвременни родители може да разпознаят собствената си пъпчива издънка в този словесен портрет, той напомня най-вече на сегашните опити на правителствените инстанции да предупредят младите хора какви опасности крие употребата на наркотици. Най-сигурният начин да избегнат изкушението е да бъдат постоянно заети с нещо — оттам и манията за училищен спорт. Доктор Актън съветвал възрастните, които се опитват да откажат момчетата от мастурбиране, че „най-важното в това възпитание на волята е да започне отрано. След като едно момче вече е убедено, че това е долно и мръсно занимание, след като с цялата сила на ненакърнената си енергия реши да не се опозорява, поддавайки се на изкушението, пред него се простира светло и щастливо бъдеще“.^[5]

Съветът очевидно е дал плод при някои от най-изявените представители на Породата, защото бие на очи, че голяма част от най-прочутите мъже, напуснали Англия, за да градят империята, сякаш са оставили и сексуалността си у дома като излишен багаж. А. К. Бенсън, автор на химна на империята „Земя на слава и надежда“, споделя в дневника си: „За мен сексуалният проблем не съществува“. Изследователят Уилфрид Тесиджър пише в своята автобиография: „Сексът за мен не е от значение, липсата на сексуален живот в пустинята ни най-малко не ме безпокои... нямам чувството, че съм лишен от нещо“.^[6] Други, като генерал Гордън например, който изразил съжаление, че не са го направили евнух на четиринадесет години, или фелдмаршал Монтгомъри, просто са се опитвали да

унищожат всякакви сексуални пориви у себе си: по време на един дебат в камарата на общините за легализиране на хомосексуализма, Монтгомъри предложил възрастовата граница за право на мнение по въпроса да бъде осемдесет години. Яростта на това отрицание може да има нещо общо с латентна или потисната хомосексуалност: момчетата винаги са имали магнетично въздействие над генерал Гордън, фелдмаршал Монтгомъри, както и над генерал Аухинлек^[7]. Но в много случаи сексът просто не е представлявал приоритет. Сесил Роудс, който присъединява големи територии от Африка към империята, никога не се оженва, а и не проявява каквито и да било сексуални предпочитания. От гледна точка на емоционален живот лорд Кичънър като че ли не е надраснал предпубертетната възраст. Други се женят много късно — изследователят Хенри Мортън Огенли на петдесет и една години, основателят на организацията на бойскаутите, Робърт Бейдън-Пауъл, на петдесет и пет, колониалният губернатор лорд Милнър — на шестдесет и седем.

Всички тези мъже са били тласкани от големи амбиции — по отношение на самите себе си и на империята — и често са живели в тежки условия, спазвайки спартански режим. В края на войната срещу бурите в Южна Африка, писателят Форд Мадокс Форд /друг „англичанин“, този път с баща германец/ се намирал на една английска гара, когато срещнал свой приятел, запасен майор. Майорът чакал сина си, „млад мъж, многообещаващ още преди войната. Той бе оправдал очакванията на близките си по изключителен начин; беше единствен син и единствена надежда за продължението на един старинен род — род, с чиито традиции старият майор Х. се гордееше много и познаваше добре. Докато чакали на перона, двамата мъже разговаряли за времето, за реколтата и за закъснението на влака — за всичко възможно, само и само да се отклоняват методично «от темата, която присъществаше в мислите и на двама ни». Защото синът се връщал от войната като инвалид. Попаднал под артилерийски обстрел и останал без една ръка и един крак, а един снаряд отнесъл и част от лицето му. Форд описва срещата между баща и син така: Когато най-сетне осакатеният син успя да слезе на перона, единственото, което видях, беше несръчното, припряно стискане на двете протегнати ръце — едната дясна, другата лява, и майор Х. каза: «Здрасти, Боб!», а синът му «Здрасти, старче» — и нищо повече“.

Кой би могъл да знае пролял ли е сълзи по-късно майорът, когато е останал насаме със себе си? Но пред хората е проявил стоицизъм. Писателят продължава с коментара, че „тези неща сигурно се случват ежедневно на този удивителен остров; но и това, че един народ е успял да възпита у себе си такава спартанска въздържаност, е не по-малко достойно за удивление“.^[8]

Достойно за удивление, но също и за уважение. Представете си отчаянието на великия поет на империята, Ръдиърд Киплинг, по време на Първата световна война. Една година след като е стоял на обвитата със знамена платформа и е агитирал доброволци да вземат участие в кръстоносния поход срещу злото, въплътено в германските хуни, той получава известие, че единственият му син Джон е бил „ранен и изчезнал“ по време на битката при Лоос. Момчето, което имало много лошо зрение, било одобрено за военна служба само благодарение на връзките на самия Киплинг във военното министерство. Последният човек, който видял лейтенант Киплинг жив, разказвал, че той плачел от болки, опитвайки се да превърже разбитата си от куршум уста, но останалите офицери се наговорили да спестят на бащата ужасните подробности за последните минути от живота на сина му. Киплинг събрал смелост да пише на един приятел: „Не вярвам, че има много надежда за сина ми, а и малкото, която ми е останала, е непоносима. Поне, доколкото разбирам, краят му е бил достоен... Животът му беше кратък. Тъжно ми е, че всички тези години на възпитание завършиха изведнъж, но много хора сега са в моето положение, а има известна утеха в това, че си възпитал истински мъж“.^[9] Утешителната гордост, че е „отгледал истински мъж“ може би е накарала Киплинг да си повярва, че е извършил нещо достойно за уважение, нещо, което страната му е очаквала от него. В какво друго би могъл да се вкопчи, виждайки безсмислената кланица на войната?

Породата е представлявала определена класа, разбира се. Но не е било необходимо да си роден англичанин, за да принадлежиш към нея. Героят на Джон Бюкн, Ричард Ханай, е бял минен инженер от Родезия. Английските частни училища за момчета давали възможност на други — момчета от не аристократичен произход и дори на чужденци — да се присъединят към тази класа. Още като момче, израсналият в Гана член на парламента Пол Боатенг идвал да посети баба си и дядо си в западна Англия. „Помня, че често разглеждах у тях

една стара книга, струва ми се, албум със снимки от кралския юбилей — разказва той. Помня снимките на Ага Хан, на махараджата на Джодпур — всички те изглеждаха като възплъщение на съвършения англичанин. Макар че не бяха англичани, те се бяха превърнали в такива.“

Но все пак, не е било точно така. Патината на така наречената Порода е английска, но тя всъщност принадлежи на Британската империя, а не на Англия. Хората от тази Порода живеят встрани от емоциите си — пряка последица от полученото възпитание. Както обяснява бизнесменът Роджър Купър, когато напуска Иран през 1991 година, всеки, който имал неговият опит от бристолския колеж „Клифтън“, можел да изкара времето, което самият той прекарал в прочутия техрански затвор „Евин“, след като бил обвинен в шпионаж. Не става дума само за лошата храна и лошите условия на живот, а за факта, че това обучение приучава личността да живее на една ръка разстояние от заобикалящата го физическа реалност — било то в Бристъл или в Судан. Но Породата е отгледана да живее в Империя и да воюва, а не за живот в следвоенна Англия.

През 1964 година праправнуците на Дерек Вейн гледат на Породата с насмешка. В един скеч за своето студентско шоу, „Същественото“, Джонатан Милър и Питър Кук представят летище по време на войната. Разговорът върви така:

„Питър: Пъркинс! Съжалявам, че те откъсвам от забавленията, старче! Знаеш ли, войната нещо не върви както трябва.

Джон: О, Боже мой!

Питър: Водят ни с две на нула и топката е в полето на противника. Войната е въпрос на психология, Пъркинс, малко като футбола.

Нали знаеш как при футболните мачове отбор с десет души често играе по-добре, отколкото когато са единадесет?

Джон: Да, сър.

Питър: Пъркинс, от теб се иска да бъдеш този, който напуска игрището. Искаме да пожертваш живота си, Пъркинс. Имаме нужда от един безсмислен жест на този етап. Ще оживи войната. Качвай се на талигата, Пъркинс, тръгвай към Бремен и хич не се връщай. Сбогом, Пъркинс. Господи, ще ми се да тръгнах с теб.

Джон: Сбогом, сър — или може би довиждане?

Питър: Никакво довиждане, Пъркинс“.^[10]

Онази Британия, отгледала Породата, се е превърнала в Британия на безсмислените жестове.

Стереотипите са успокоителни, пестят ни необходимостта от мислене. Също както „Сапър“ представя Породата като квинтесенция на класата, която управлява империята, така в съзнанието на всеки писач на ефектни заглавия и фарсове всеки швед е мрачен, всеки германец — лишен от чувство за хумор, всеки французин — конте, чийто дъх мирише на чесън. Много показателна е карикатурата, която англичаните са приели за себе си — два века преди представителите на Породата да станат блестящи и елегантни, че дори не са били и кой знае какви герои.

Англичаните можеха да изберат кого ли не за своя национален символ — моряк или поет. Но вместо това те си избират търговец. Набитата фигура на Джон Бул все още се явява тук и там из вестникарските карикатури — не е зле за персонаж, измислен през 1712 година. Както толкова много други привидно типични характеристики на англичаните, и самият Джон Бул е бил измислен от чужденец — шотландеца Джон Арбътнот, син на свещеник от Кинкардайншър, който поел по пътя за Англия. Но въпреки това Арбътнот не могъл да устои да не пропагандира шотландската кауза — затова докато описва своя английски герой като „набит и червендалест, с бузи, надути като на тромпетист“, сестра му Пег е „...слаба и бледа, като че ли я е хванала Зелената болест /анемията/ — и нищо чудно, защото Джон беше любимецът, на него му даваха най-вкусните късчета, тъпчеха го с пилешко, свинско, с угоени гъски и петли, докато на «мис» ѝ даваха по малко овесена каша и вода, или някоя суха коричка без масло... Младият господар спеше в най-хубавия апартамент, спалнята му гледаше на юг. Младата мис живееше в куличка, изложена на северните ветрове, които бързо сбръчкаха физиономията ѝ.“^[11]

Но безразличието на Джон Бул към болнавата му сестра-шотландка далеч не е толкова важно, колкото основното му занимание, а именно да разобличава лукавите и нечестни жители на континента. Завършил медицина, приятел на Поуп и Суифт, Арбътнот представя

борбата за влияние, довела до подписване на Утрехтския мирен договор^[12], като съдебен иск, повдигнат от търговеца на платно Джон Бул^[13] и приятелят му Никълъс Фрог^[14] срещу някой си Луис Бабун. Джон Бул е „честен човек, почтен търговец, смел, избухлив и с много непостоянен нрав“, не се бои от никого, но е склонен да се кара със съседите си „особено ако се опитват да го командват“. Настроенията му „... много зависят от времето; духът му се повдига и пада в съответствие с живака на термометъра. Джон е схватлив и разбира от сделки, но няма по-небрежен човек от него по отношение на счетоводството, по-лъган от партньори, чираци и слуги. Това се дължи донякъде на любовта му към добрата компания — той обича бутилката и забавленията; и да си кажем правото, никой не посреща така добре гости като Джон, нито пък харчи парите си по-щедро“.^[15]

Ето ви един честен портрет, който е по-точен, отколкото много англичани биха искали да признаят. Джон Бул е търговец, като се полага на един „народ от собственици на магазинчета“. Той е горд и яростно защитава независимостта си, попийва добре и е флегматичен като вол. Може да бъде и избухлив, обича да се оплаква, проявява безчувственост, а що се отнася до отношението му към чужденеца Никълъс Жабата — „лукав, хитър кучи син, завистлив, стиснат, който ще пукне от глад, за да не похарчи излишна пара“, то се състои изцяло от присмех и презрение. Въпреки че Джон Бул впоследствие претърпява някои видоизменения, става не толкова гневлив и малко по-изискан, някои характерни черти си остават. Остава си солиден, миролюбив, малко отпуснат и с шкембе. Вместо да спори, предпочита само да повтаря това, което според него е ослепително ясно. Вярва в реда и законността и по инстинкт е консерватор. Домошар е, весел, практичен, честен, благонадежден и страстно привързан към правата си.

Имало е и други опити да се създаде първообраз на англичанина — Устършърския баронет на Джоузеф Адисън, сър Роджър де Ковърли^[16], се радва известно време на популярност. Но никой не се оказва толкова траен, колкото Джон Бул. Странно е, че този не чак толкова привлекателен образ се е задържал така дълго. В края на краищата, той не се отличава с физическа привлекателност, нито пък е кой знае колко интелигентен. Дълголетието, му трябва да се дължи на неговата солидност. Карикатуристите скоро започват да го представят

не като бик, а като булдог, така че напълно му подхожда изобретеният от Артър Брайънт два века по-късно, по време на голямото съперничество по море с Германия, националистичен химн „Британци, синове на океана“, в която се казва „момчета от породата на булдога“. Когато избухва Втората световна война, страната има в лицето на Уинстън Чърчил човек, в чиято физиономия се сливат образът на булдога и образът на Джон Бул.

Също както англичаните поддържат убеждението, че мястото им не е в градовете, където живеят в действителност, а на село, така е просъществувало и усещането, че истинският англичанин е жител на провинцията. „Един джентълмен трябва да умее да надува ловния рог, да преследва дивеч, да обучава соколи и елегантно да ги носи на китката си“, заявява един авторитет от седемнадесети век^[17]. В своята „Анатомия на меланхолията“ сър Робърт Бъртън подчертава нещо подобно, когато говори за пристрастеността на благородниците към лова: „За тях ловът е наука, спорт, ежедневно занимание и тема за разговор“. Три века по-късно важи същият принцип: съвсем отскоро провинциалните благородници са започнали да обръщат някакво внимание на академичните квалификации, и то не заради тяхната стойност, а защото притежанието на академична степен улеснява децата им да печелят парите, с които могат да си позволят да живеят на село.

Литературният образ на провинциалния благородник е червендалестият скуайър^[18] Уестърн от „Том Джоунс“ на Фийлдинг — той постоянно е на кон, пие много, проклина ХанOVERската династия, ругае и не понася превземки. За него нито една от мистериите на живота не е толкова сложна, че да не може да се сведе до поведението на ловните хрътки или на язовеца, притиснат в дупката си. Скуайър Уестърн има не малко прототипи в действителния живот. Лейди Мери Уъртли Монтегю^[19] пише за тези хора, че „те прекарват сутрините с кучетата си, а вечерите — с приятели, които не се различават много от животните, и с толкова пиене, колкото могат да намерят“.^[20] Съвършен образец на този тип хора е Джек Митън, роден през 1796 година, а на двадесет и една години наследил 60 000 лири стерлинги капитал и 10 000 лири стерлинги годишна рента. Бащата на Митън починал, когато

той бил двегодишен и обучението му не било кой знае колко успешно: изключват го последователно от „Уестминстър“ и от „Хароу“. Впоследствие му взели частен учител, но той напуснал, след като Джек успял с един удар да го събори на земята. Военната му кариера също пропаднала, след като бил принуден да напусне Седми хусарски полк поради отчаяната си страст към хазарта. След една незабележителна с нищо година, прекарана като представител на консервативната партия в парламента, той се заел да върши това, за което действително имал талант — да се забавлява и да се забърква в скандали и побоища.

Безразсъдната смелост на Митън била легендарна. Веднъж минал с коня си в галоп по покрива на един зайчарник, за да види дали ще го издържи; зайчарникът се сринал, конят паднал и затиснал Митън. За да спечели някакъв бас, управлявал нощем карета с два коня напърно през полето, прескачайки канавки, огради и някакъв ров, широк към три метра. Биел се по повод и без повод, а веднъж издържал двадесет рунда на боксов мач срещу един уелски миньор — накрая миньорът се предал. В друг случай, когато бил на лов за диви патици в най-лютата зима, пълзял гол по леда, за да не си намокри дрехите. Никога не носел ръкавици, носна кърпичка и часовник. Някакъв човек, когото качил в кабриолета си, му се похвалил, че никога не бил катастрофирал. Митън заявил: „Ама че скучен живот трябва да си водил!“, подкарал кабриолета нагоре по някакъв насип и веднага го обърнал. Ако му дойдели гости, които стояли все пред камината и не отстъпвали мястото си до огъня, като си тръгнали, намирали в джобовете си живи въглени, пуснати там от домакина. Случвало се, след като изпрател гостите си, да се преоблече като разбойник по пътищата, да причака каретите им и да ги обере. Когато един негов гост, който щял да ноцува у дома му, си легнал мъртвопиян, при събуждането си установил, че Митън е вкарал жива мечка и два булдога в леглото му.

В края на краищата го довършила страстта му към крайностите. Ежедневно изпиваните четири до шест бутилки портвайн, първата, от които докато се бръснел сутрин, също не му се отразили благоприятно. /Любимата му маймунка, която споделяла слабостите му и често се качвала с него на коня, когато отивал на лов, също обичана да си попейва и умряла, след като изпила по погрешка шише с боя за

обувки/. През последните петнадесет години от живота си пропилял половин милион лири стерлинги. Накрая натрупал толкова много дългове, че бил принуден да избяга в Кале. Там получил една вечер силни болки под лъжичката, придружени с хълцане. „Проклето хълцане!“ започнал да ругае Митън, и за да се стресне и да спре, подпалил памучната си нощница, която пламнала и изгоряла като хартия.

Огромните количества бренди, които поглъщал, притъпявали болките, но не без последици. Митън починал от делириум тременс в затвора „Кингс Бенч“ на 29 март 1834.

Разбира се, Джек Митън е изключение дори по стандартите на времето, в което е живял. Но независимо дали през по-леконравното осемнайсетото столетие или в далеч по-благоприличното викторианско общество, че дори и в края на двайсети век, една характерна черта на англичаните си остава непроменена. Джон Бул и последователите му си остават практични хора на действието. Ако кажем, че англичаните имат силно ограничени представи за стойността на интелектуалците, това би било типично английско пестене на краските. Още през 1525 година Ричард Пейс, професор по гръцки в Кембридж, заявява „Изучаването на литературата е работа за селяните“. Ако настроенятията са се променили оттогава, то промяната не е кой знае колко значителна — до такъв извод стига Джордж Стайнър^[21], когато се кандидатира за преподавател в университета в Кембридж. Практически всяка институция по света би счела за гордост да има в екипа си такава загадъчна, провокираща и красноречива личност. Академичната му кариера го е отвеждала последователно в Париж, Чикаго, Харвард, Оксфорд, Принстън и Женева. Пише книги от 1958 година насам. Списъкът с почетните му титли е дълъг като условията, написани със ситен шрифт на ипотечен договор.

Стайнър има обаче един непоправим дефект. Той е интелектуалец. По време на разговора, проведен с университетското ръководство по повод кандидатурата му, той направил грешката да изрази убеждението си в значимостта на идеите.

— Казах, че има нещо достойно в това да застреляш някого, защото мненията ви за Хегел се разминават. Това би означавало, че тези неща имат значение.

Така и не получил мястото. Разбира се, изказването е типично Стайнърско, но то доказва дълбоко непознаване на английската психика. Нито един представител на английските академични среди не е в състояние да приеме, че която и да било интелектуална позиция си струва да се умре за нея. Твърдението, че в Англия няма интелектуалци, не само е клише, но и не отговаря на истината. Но ако държите да бъдете интелектуалец в Англия, най-добре е да действате дискретно, и в никакъв случай да не се определяте сам като такъв. Не е прието да защитавате страстно убежденията си, или пък да вярвате, че всеки проблем има свое разрешение. И най-вече, постарайте се да не изглеждате умен.

Запознах се с Джордж Стайнър в Кембридж, където, след като университетските власти отказаха да признаят талантите му, колежът „Чърчил“ му предложи място на външен преподавател. Този статут му дава възможността да изнася от време на време по някоя лекция, за да покварява мисленето на студентите. Уговорихме срещата си, сравнявайки ангажиментите си по телефона. Предложих 23 април.

— О, двадесет и трети април? Рожден ден на Уилям Шекспир, Владимир Набоков, Сергей Прокофиев, Дж. М. У. Търнър и Макс Планк. И на Джордж Стайнър.

Докато слизахме по стъпалата на колежа, той посочи към съседната къща и каза тихо:

— Виждате ли онзи прозорец горе? Той е на стаята, в която е умрял Витгенщайн. Знаете ли какво се случило на последния му рожден ден? Той работел на бюрото си. Влязла госпожа Б. с торта в ръце и каза: „Желая ти още много щастливи рождени дни, Лудвиг!“ Той се обърнал и казал: „Искам да помислиш върху това, което току-що каза“. Тя се разплакала и изпуснала тортата.^[22]

Зачудих се дали Стайнър не се вижда като нов Витгенщайн. И двамата са емигранти. И двамата не се разбират с университетските власти в Кембридж /Витгенщайн твърдял, че да преподаваш там философия е „жива смърт“/: Но сравнението спира дотук. Стайнър има прекалено голяма слабост към публичните изяви и е издал прекалено много книги. Причината, поради която той не е в тон с позициите на Кембридж, е желанието му да приема английската литература в контекста на световната литература. И прекалено много се вживява в убежденията си.

— Знаете ли — продължи той, — че под парижката улица „Фобур Сент-Оноре“ има погребани 45 000 души? Четиридесет и пет хиляди мъже, жени и деца, загинали в защита на Комуната. Те са умрели, сражавайки се за една идея. Вие, англичаните, нямате дори смътна представа какво значение имат идеите и идеологиите в останалата част на Европа. Всичко, което сте имали във вашата страна, е една доста цивилизована мъничка гражданска война. Изнасяте омразата си в Ирландия. При вас има дълбоко залегнал социален договор за толерантност и инстинктивна мнителност към красноречието и даровитостта. Ако Господ Бог слезе в Англия и започне да разяснява убежденията си, знаете ли какво ще му кажат? „О, я стига!“

Осмелих се да кажа, че не виждам нещо чак толкова лошо в това, че англичаните не проявяват интерес към убиване на хора в името на една идея /изключваме ирландския конфликт/. Стайнър се съгласи, но съвсем по стайнъровски.

— Да, тази страна е благословена със забележителна посредственост на мисленето. Тъкмо това ви спаси и от комунизма, и от фашизма. В крайна сметка идеите ви интересуват прекалено слабо, за да сте готови да приемете последиците от осъществяването им.

Стайнър е прав. От време на време могат да се позадържат някои модни течения, като флиртът с монетаризма и приватизацията през осемдесетте години, но дълбоко в себе си англичаните им нямат вяра. Затова и на Тони Блеър му беше толкова трудно да ги убеди, че кредото му за „Третия път“ е нещо повече от чист прагматизъм, облечен в предизборни лозунги. Съществуват някои практически обяснения — обучението на „Породата“ не си е поставяло за цел да превърне младите мъже в мислители. Французинът Иполит Тен, професор по философия, посетил Англия през шейсетте години на деветнайсети век, отбелязва, че в частните училища се обръща много по-голямо внимание на спорта, отколкото на заниманията с книги — в сравнение с френските лица. Освен това френските лица, разположени в градове, тъй или иначе не са разполагали с кой знае какви площи за спортуване. Той забелязва проникателно, че английските училища имат за цел да изграждат инстинктивно консервативни личности; на ниво религия постоянното присъствие на англиканското богослужение през викторианската епоха означавало, че те излизат от училище като

„защитници, а не противници на тази църковна институция — националната религия“. Тен обръща особено внимание на това, че системата цени почитеността повече от интелекта; „учението и развитието на умствените способности остават на заден план; твърдостта на характера, смелостта, силата и физическата сръчност са основните цели“.^[23] Затова и англичаните винаги са се отнасяли към всякакви обещания за универсално разрешение на проблемите не е ентузиазъм, а е дълбок скептицизъм.

Интелектуалците в Англия се държат надменно, защото страдат от най-лошия вид комплекс за малоценност; никой не ги приема така сериозно, както те приемат самите себе си. По думите на самия Джордж Стайнър, на хора като него „всички им се присмиват зад гърба“, защото са интелектуалци. /Говорейки така, той все пак е поучлив по отношение на англичаните от някои други жители на континентална Европа. Рихард Вагнер не можел да си представи нищо по-неприятно от истинския англичанин. /„Той е същинска овца, с практичния инстинкт на овцата да намира най-доброто пасбище“/.

Защо е станало така, че в Англия няма място за аристократи на духа. В края на краищата страната може да се похвали е една от най-забележителните интелектуални традиции в света. В края на седемнайсети век Кралското дружество в Лондон събира каймака на европейската научна мисъл. „Англия може с основание да се счита за водеща в една философска лига, пред всички останали страни в Европа“, пише епископ Спрат в своята „История на Кралското дружество“, излязла през 1667 година. „Природата разкрива пред англичаните повече от своите тайни, отколкото пред други народи, защото вече ги е дарила е гения, необходим да ги възприемат и усъвършенстват“.^[24] Представители на други народи са оценявали е по-голяма готовност английския гений, отколкото самите англичани. Волтер в много отношение въплъщение на Просвещението от осемнадесети век, е влюбен в английската интелектуална традиция, и в своите „Писма от Англия“ сравнява Айзък Нютън е Ръоне Декарт. Той твърди, че картезианската вяра в съвършената мисъл^[25] е „измишльотина, в която в най-добрия случай могат да вярват несведущите“, и че изобщо не бива да се споменава заедно с гения на Айзък Нютън. „Първото е обикновена драсканица, второто — шедьовър“. Разделението продължава: до съвсем скоро колежът

„Тринити“ в Кембридж, Нютъновата Алма Матер, е дал повече лауреати на Нобелова награда /общо тридесет и девет/, отколкото цяла Франция.

Работата е там, че англичаните не вдигат шум около тези факти. Когато наскоро трима французи получиха Нобелова награда в една и съща година, френското правителство обяви официален празник и учениците имаха свободен ден. Когато се обадили на Аарън Кинг в лабораторията по молекулярна биология в Кембридж, където работел, за да му съобщят, че е спечелил Нобеловата награда за химия за 1982 година, той разперил ръце и въздъхнал щастливо: „Най-сетне ще мога да си купя ново колело!“

Англичаните като че ли почти не забелязват качествата на своите интелектуални постижения. Шекспир е вероятно най-великият писател на света. Но когато Виктор Юго дошъл в Лондон и пожелал да отдаде почит на великия писател, напразно търсил негов паметник. Той си е отбелязал тези, които са били сметени за достойни за увековечаване:

„Статуи на трима-четирима Джорджовци, единият от които е бил идиот.^[26] Ако си обучавал пехотата, получаваш статуя. За командване на конната гвардия по време на маневри ти се полага статуя. Затова че си защитавал стария ред, че си разпилявал богатствата на Англия, за да осъществиш коалиция от монарси срещу 1789 година, срещу Просвещението, срещу издигането на човешкия дух — вдигайте пиедестал, бързо, да издигнем статуя на господин Пит.^[27] За да откриеш израза на почитта на народа към най-великия му гений, трябва да влезеш навътре в Уестминстърското абатство, и там, в сянката на три-четири гигантски статуи на неznайни кралски особи — в цялото им бронзово и мраморно величие — ти показват малка статуйка на мъничък пиедестал. Отдолу четеш: Уилям Шекспир“.^[28]

Нещата малко са се променили през тези век и половина, които ни делят от посещението на Виктор Юго на острова — но не толкова много, колкото твърди културният елит на нацията. Името на Шекспир е увековечено от театрите в Лондон и Стратфорд, където се играят пиесите му, макар че без субсидиите от британското правителство и постъпленията от чуждестранни туристи нито един от тях не би могъл да оцелее. Нови и нови писатели и поети биват канонизирани с включването им в претъпкания „кът на поетите“ в Уестминстърското абатство. Но основното във възраженията на Юго си остава валидно: в

очите на бюрократите, когато става дума за увековечаване на постижения, един второстепенен генерал струва колкото дузина поети.

Вижте само почетния списък на наградените, който Бъкингхамският дворец публикува два пъти годишно — имате много по-голям шанс да бъдете награден за водене на протоколите в общинския съвет, отколкото ако сте издали сборник със стихове.

Англичаните нямат желание да унищожават идеите — те просто ги оставят да умрат от проявеното към тях пренебрежение. Когато англичанинът е изправен пред проблем, той не се опитва да го реши с помощта на някаква идеология, а се върти около него и го души като куче, което търси трюфели. Когато успее да набути сърцевината, се замисля как да се справи. Това е емпиричен, миролюбив подход и единствената идеология, на която почива, е идеологията на здравия разум. Разумът на англичанина предпочита практичните неща пред идеите. Или както се изразява Емерсън, „Те обичат лоста, макарата и витлото; фландърските впрегатни коне, енергията на водопадите, вятърните мелници и водениците; вятърът и морето, които тласкат напред търговските им кораби“.^[29] Сега разбирате защо са дали на света толкова много прочути учени.

Но нито един от изредените по-горе факти не дава пълно обяснение на подозрителното отношение на англичаните към интелектуалците. Склонен съм да мисля, че това има нещо общо с границите. Обитавайки остров, англичаните се развиват като относително хомогенен народ. До известна степен са живели изолирано от теоретичните течения, заливали континентална Европа. И тъй като границите на Англия се определят от морето и келтските ѝ съседи, англичаните са добили много ясна представа за своята идентичност. Историята им, която се отличава с изключително малко политически катаклизми, доказва, че не са изпитвали нужда да се преоткриват: също като законите им, и националната им самоличност е в основата си резултат на постепенно наслагване. Интелектуалецът, обратно, процъфтява в по-променчив свят — там, където всичко изглежда възможно великите мисли се превръщат в теории за реструктуриране на света, а най-великите теории дават основа на идеологии. Докато голяма част от страните в континентална Европа минават през обединения и разединения, войни, нови обединения и всякакъв вид преоткривания, институциите в Англия се променят

полека, в резултат на постепенно натрупване, и най-често в последния възможен момент. През последните два века във Франция се сменят една монархия, две империи и пет републики. За половината от това време Германия преминава от монархия към република, оттам към Райха, после става наполовина комунистическа, наполовина капиталистическа, и накрая, след обединението, федерална република. През цялото това време Британия си е парламентарна монархия. Няма проявен интерес към революционна промяна; най-голямата обществена промяна през двадесети век, установяването на социалната държава, е бил практичен проект, изграден по-скоро върху идеали, отколкото върху идеология. Може би англичаните просто нямат нужда от интелектуалци, които да им обясняват кои са всъщност.

Когато класовата структура на френското общество експлодира при революцията, се раждат и французинът, и францужоюката от нов вид. „На поданиците им се обяснява, че са станали граждани, пише историкът Симон Шама, съвкупността от поданици, държани на мястото им със сплашване и несправедливости, се превръща в нация. От това ново явление, нация от граждани, не само че се очаква, но и се изисква да държи на правосъдие, свобода и изобилие“.^[30] Революционният идеал, един и същ оттогава до наши дни, има катастрофални странични ефекти в политиката — като например хилядите загинали за Парижката комуна, които оплакваше Джордж Стайнър. Но идеята за гражданско общество е възникнала на място, където хората имат ясно определени права и задължения, гарантирани от конституцията. Англичаните, които не са претърпявали подобен сеизмичен шок, си остават нация от индивиди, които не възлагат особени надежди на държавата. За отбелязване е, че тъкмо преди Френската революция голям брой французи, сред които Волтер, Монтескьо и Мирабо, прекосяват Ламанша и отиват в Англия, откъдето възхваляват тъкмо това качество на англичаните. По време на Войната за независимост на Съединените щати, когато опортюнизмът на французите им повелява да подкрепят въстаналите колонисти, Бомарше получава от един приятел писмо, в което се казва; „Целият свят очаква спасение от Франция, тъй като само тя е способна да победи англичаните“. Но приятелят продължава със съвет — „ако

победите, не забравяйте да проявите уважение към Англия, защото там свободите, законността и талантите не са потискани от абсурдното присъствие на деспоти. Англия може да послужи за модел на всяка държава“.^[31] Дори кръвожаден революционер като Жан-Пол Марат се възхищава от това, което е видял от английските политически традиции по време на изгнанието си в Лондон; може да изглежда странно, че Джон Бул би вдъхновил Френската революция, но донякъде е така.

Докато Френската революция създава Гражданина, Англия изобретява Играта. Ефектът на това наследство може да се забележи в училищата и стадионите от Шпицберген до Огнена земя. Понятието „сокър“, футбол, неоспоримият първенец сред спортовете, е взето от английския училищен жаргон. Бейзболът е видоизменена английска детска игра, американският футбол — вариант на ръгбито, което било измислено, когато Уилям Уеб Елис хванал топката и хукнал да бяга с нея на един футболен мач в училището на град Ръгби. Тенисът е доразвит в крикет-клуба „Мерилебон“, а първият от световноизвестните тенистурнири в Уимбълдън се провежда през 1877 година. Англичаните определят стандартните разстояния за състезанията по гребане, бягане, плуване и регламентират първите съвременни конни надбягвания. За начало на съвременния хокей се счита приемането на регламента на английската хокейна асоциация, през 1886 година, на състезателното плуване — създаването на Английската аматьорска плувна асоциация през 1869 година, а за начало на съвременния алпинизъм — опитът на сър Алфред Уилс да изкачи Ветерхорн през 1854 година. Англичаните са изобретели страничните стълбове на футболните врати, хронометрите и състезателните лодки. Те първи се заемат със селекцията на коне за надбягвания. Дори когато внасят чуждестранни спортове като полото или ските, те са тези, които определят правилниците. Първите подплатени боксови ръкавици са били носени от английския боксов шампион Джек Броутън в средата на осемнайсети век, а боксовият правилник е създаден един век по-късно от маркиз Куийнзбъри. Списъкът може да продължи още.

Има известна логика в твърдението, че която нация е била доминираща през деветнайсети век, е щяла да наложи предпочитанията си на света. Ако водещи в империята бяха

шотландските планинци, сигурно сега цял свят щеше да играе „шинти“. Ако пък северноамериканските туземци бяха колонизирали земното кълбо, може би най-популярната игра щеше да е лакрос, само че тогава щеше да е известна под оригиналното си название, „багатауей“. Една империя под ръководството на баските сигурно щеше да доведе до световни шампионати по пелота^[32]. Така че може би светът е възприел английските спортове като последица от политическото и търговско надмощие на Англия по времето, когато е започвал да става все по-малък. Но това не обяснява пристрастията на самите англичани. Може да се предположи, че те имат нещо общо със сигурността и просперитета, и наличността на повече свободно време. Може би една от причините е, че в Англия на дуелите не се е гледало с добро око още преди те да станат неприемливи в останалата част на Европа — следователно е било нужно да се измислят друг вид предизвикателства. Сигурно е, че ако урбанизацията е сложила край на традиционните селски спортове, то развитието на големите училищни интернати, където стотици момчета са живеели постоянно заедно, обучавани да управляват една империя, е наложило измислянето на начини за канализиране на хормоналните им пориви.

Спортът категорично заема централно място в английската култура. През 1949 година, когато Т. С. Елиът /който също е англичанин по личен избор/ се опитва да даде дефиниция на националната култура, той прави списък с характерните интереси на англичаните. В списъка фигурират „конните надбягвания в Дерби, регатата в Хенли и регатата в Каус, финалите за купата, надбягванията с кучета, състезания по дартс, кегли, уенслидейлско сирене, рязано варено зеле, червено цвекло с оцет, псевдоготически църкви, строени през деветнайсети век и музиката на Елгар“.^[33] Петдесет години по-късно трябва само малко да променим списъка, като вземем предвид появата на бързите закуски, медиите и упадъка на кеглите като спорт. Но удивителното си остава: от тринайсетте типично английски пристрастия според Елиът цели осем са свързани със спорт.

Спортната терминология също е проникнала дълбоко в националното съзнание. В днешни дни изразът е малко остарял, но все още да наречеш мъж или жена „good sport“ /„добър човек, арабия“/ е висша похвала. Буквалното значение, „добър спортист“, говори за човек, който е готов да приеме загубата, съзнавайки, че „е победил по-

добрият“. В разгара на Битката за Британия, пацифистката Вера Бритън вървяла по Пикадили, когато забелязала един плакат, окачен на вестникарска будка. На него пишело:

НАЙ-ГОЛЯМОТО ВЪЗДУШНО НАПАДЕНИЕ
ДОСЕГА
РЕЗУЛТАТЪТ Е 78 НА 26
АНГЛИЯ ПРОДЪЛЖАВА ДА ВОДИ^[34]

Вита Саквил-Уест — която в никакъв случай не е безрезервна почитателка на английските мъже — пише през 1947 година:

„Англичанинът се представя от най-добрата си страна в момента, когато друг мъж хвърли топка към него. Тогава се разбира, че той не е нито злопаменен, нито отмъстителен, дребнав и скандалджия, нито пък би се възползвал нечестно от някакво предимство; той се представя като поддръжник на реда и спазва правилата, повечето от които е създал той самият; очаква от противника си и той да спазва същите правила; би бил дълбоко възмутен от всякакъв опит за нечестна игра; както прекадената екзалтация на победителя, така и отказът на победения да приеме поражението биха заслужили презрението му... За него нещата са много прости. Ловиш топката, риташ я или я удряш, или пък я изпускаш — същото важи за онзи срещу теб. Всичко се приема спокойно и уравновесено“.^[35]

Значението на това, което пише тя, никога не може да бъде преувеличено. То изразява значимостта на идеята за Играта в съзнанието на англичанина, играта, която те обичат заради идеята.

Изостреното религиозно чувство в началото на деветнайсети век е причина до голяма степен за опитомяването на Джек Митън и многото подобни на него представители на английската аристокрация.

Но другото цивилизоващо влияние върху необузданите им нрави е това на Играта. Моралната ѝ страна не е възвеличавана никъде така явно, както в епическото стихотворение на Хенри Нюболт „Витай Лампада“. Въпреки че самият Нюболт, самотен и слабичък юноша, така и не бил приет в училищния отбор по крикет на „Клифтън“, той съзнавал значението на Играта за английската управляваща класа. След смъртта му неговият приятел, поетът Уолтър де ла Мар, пише за него, че „цял живот е бил верен на своята представа и идеал за Англия“.^[36] Стихотворението му си остава съвършен израз на убеждението, че всички житейски проблеми могат да бъдат разрешени с един умел удар.

*„Задъхано мълчание игрището притиска
— остават десет точки, победата е близка,
последен удар, ярка светлина,
но има още час напрегната игра.
И нито лентата духа ни съблазнява,
Нито мечтите за преходна слава,
Но капитанът вика край вратата:
«Играй! Играй! Такава е играта!»*

*Пустинята от кръв почервенява,
Разбити са надеждите за слава;
Картечницата млъкна, загина капитана,
От дим и пясък дъх не ни остана.
Смъртта отвсякъде ни дебне хищно,
Далеч е Англия, честта — украса лишна,
Но споменът те хваща за ръката:
«Играй! Играй! Такава е играта!»*

*Това са думите, които вековете
От школската скамейка ни оставят.
На Англия туй помнят синовете —
И силни са, защото не забравят:
С чисто чело пламъка пренасят
До там, където рекла е съдбата,*

*И, падайки, на други го поднасят:
«Играй! Играй! Такава е играта!»*

Трудно е да не бъдеш увлечен от ритъма на думите, макар че текстът се отличава с такава удивителна глупост, та изобщо не можеш да разбереш как, за Бога, някой е можел да го възприема сериозно. Но в блажените дни преди август 1914 година мисълта, че животът е всъщност някакъв вариант на Играта, е изглеждала почти приемлива. «Дотогава войните, дори да избухнеха, не бяха всеобхватни, а нещо като въоръжен вариант на Олимпийските игри», спомня си Осбърт Ситуел^[37]. «Вие печелите първия рунд; врагът печели втория. За унищожение и битка докрай се говореше не повече, отколкото в коментарите на боксов мач».^[38]

Не е ясно обаче как някой би могъл все още да вярва в Играта сред калта и ужаса на окопите във Фландрия. И все пак, през 1917 година е имало старци, подтикващи младите мъже към смърт в калта, дърдорейки за тяхното физическо и морално превъзходство, което се дължало на практикуваните спортове. Английският елит продължава да поддържа у себе си трогателната заблуда, че цялото население прекарва юношеството си, препускайки напред-назад по игрищата, в резултат на което младите мъже се превръщат в някаква съвременна версия на древногръцки герои и съответно превъзхождат поначало противниците си. Само един поглед върху медицинските изследвания на двата и половина милиона млади мъже, постъпили в армията през периода 1917–1918 година, би им показал колко грешат: на всеки деветима мъже на възраст за военна служба във Великобритания се падат само трима годни, двама са под здравните стандарти, трима — същински физически развалини, а един — направо инвалид. Но все пак идеята на спорта е била развиване не само на тялото, но и на духа. В пропагандните обръщения на лорд Нортклиф към войските се прокрадва идеята, че британците са родени войни, защото притежават чувство за индивидуалност, докато врагът е обучен само «да се подчинява, да се подчинява наляво и надясно». И каква е причината за неадекватността на горкия германец? «Те никога не са играли индивидуални спортове. Футболът, който също развива индивидуалността, е бил въведен едва наскоро в Германия».^[39]

Стихотворението на Нюболт е химн на Породата — за тях смъртта трябва да е била просто един по-бърз противников играч. Единственият син на поета, Френсис, е можел да му обясни колко далеч е бил от целта, след като го раняват по време на футболния мач, известен като битката при Ипр. Други са приемали думите на поета буквално. На първи юли 1916 година, когато започва битката при Сом, завършила с 420 000 убити британци, капитан У. П. Невил, командир на рота в Осми източен полк от Съри, подарява на четирите взвода по една футболна топка. На едната пишело: «Големият финален мач за купата на Европа — Източен Съри срещу Бавария. Първи удар при резултат нула на нула». На друга пишело «Без рефер». Предложил на първия взвод награда за този, който успее да дриблира и изведе топката до германската фронтова линия. Убили го, преди да успее да връчи наградата.^[40]

Капитан Невил очевидно е бил луд. Но това, на което Играта е учела тези мъже, било колко е важно «да се държиш мъжки», да се владееш и да се подчиняваш на заповеди. Това обучение е имало най-невероятни последици, доказателство, за което е животът на С. Б. Фрай. Син на главен счетоводител в Скотланд Ярд, той играл в първенството на футболната асоциация, преди да завърши «Рептън» през 1890 година, а после, преди да го приемат в университета, в отбора по крикет на графство Съри. /Под университет се разбира Оксфорд, естествено, при това с най-висока стипендия в колежа «Уодъм»/. До завършването на университета е представял колежа си в отборите по крикет, футбол и лека атлетика, счупил световния рекорд по дълъг скок с постижение от 7 метра и 15 см, и само поради травма не успял да играе и в отбора на Оксфорд по ръгби. Мимоходом успял да получи първа награда по древни езици. Започнал работа като спортен журналист, но продължавал да играе в националните отбори на Англия по футбол и крикет /през 1902 година играл на финален футболен мач за купата на Асоциацията една събота, а на следващия понеделник отбелязал 82 точки за Съсекс на крикет/. Но истинска слава придобива като багър. Ударите му стават легендарни. В продължение на пет години Фрай минава всички средни стойности на отбелязани точки, а кариерата му включва общо 30 886 пробега с 94 пъти по сто точки, средно над 50. За последен път го канят да играе в националния отбор на Англия, когато е на четиридесет и девет години.

Това не може да не бъде типичен английски герой. Общият брой на пробезите в кариерата на Фрай е наполовина по-малък от този на Джек Хобс, но Хобс, чийто баща бил домакин на игрище, е професионалист. Фрай като че ли е въплъщение на джентълмена-спортист; има нещо символично в това, че най-прочутите му ининги заедно с Арчибалд МакЛарън, който пък е завършил Итън, спасяват «Джентълмените» в мача с «Играчите» през 1903 година. Красив, силен, интелигентен, почтен, Фрай е идеалният образец на Породата.

Но в автобиографията му «Струваше си да се живее», цяла една глава е посветена на славата на нацистка Германия. През 1934 година германците провеждат разговори с Фрай, за да разберат доколко е възможно да се установят по-добри отношения между британските бойскаути и движението «Хитлерюгенд». Нацистите много разумно са си подбрали лапнишарана. Веднъж пристигнал в Мюнхен, Фрай установява, че германският народ е «верен на Фюрера», намира Рудолф Хес за красив и очарователен — и го кани, когато дойде в Англия, да му отиде на гости — и е впечатлен от младите нацисти, които определя като «спокойни, внимателни и любезни». Това, което Фрай като че ли най-много харесва в Германия, е целеустремената ѝ жизненост.

«Никъде не видях младеж да прилича на жиголо, от онзи тип, които сякаш ще се пречупят на две, и които толкова често срещаме из увеселителните заведения на Лондон. Нито пък има момичета, които да дават вид, че нощният живот е единственият смисъл на съществуването им. Берлин през 1934 година остави у мен впечатлението, че през него е минал свеж, чист вятър, и го е оставил жизнен и енергичен, с готовност да работи, но без да е лишен от способността да се забавлява».^[41]

В тази арийска страна на чудесата Фрай започва да се пита дали британските бойскаути наистина се справят добре. Прави му впечатление, че докато в Англия има училища и университети, клубове и доброволни организации, в Райха всичко е под шапката на «Министерство на културата», което прави подхода далеч по-сериозен. И накрая, когато големият английски спортист се среща с Хитлер, той приветства Фюрера с нацисткия поздрав, разговаря с него час и четвърт, кротко се съгласява с нацисткия възглед по «еврейския проблем» и заключава, че този «велик човек» се отличавал с «вродено

достойнство», бил «свеж и стегнат», «със забележително буден ум», както и «спокоен и любезен». Книгата е писана през 1939 година. Фрай приключва възхвалата си на нацистка Германия така: «Такива бяха моите впечатления и изводи от срещата ми с хер Адолф Хитлер. Каквото и да се е случило впоследствие, не виждам защо трябва да се отказвам от тях».

Симпатиите на Фрай към фашизма в никакъв случай не са уникално явление сред заможните англичани. Може би не е коректно да приковаваме на позорния стълб един спортист заради политическата му слепота. Проблемът е по-скоро там, че възпитанието на хората от Породата би трябвало да е изградило у тях такива черти на характера, каквито биха ги направили подходящи за лидери на нацията. За Фрай може да се каже още, че въпреки ролята на джентълмен-любител, журналистическата му работа е била само начин да убеди публиката в аматьорския характер на спортните си занимания. Да си от Породата било добре, стига, като Дерек Вейн, «да имаш достатъчно пари, та да не работиш по принуждение». Но за всеки, който е живял в реалния свят, принадлежността към Породата е невъзможна.

«Аз самият не съм джентълмен, заявява веднъж писателят Саймън Рейвън. Нямам никакво чувство за дълг. С удоволствие се възползвам от всякакви привилегии; освен това съм склонен да не обръщам внимание и дори да избягвам всякакви свързани с тях ангажименти». *1

Точно такава е следвоенното отношение към викторианския идеал образът му все повече губи чертите на Том Браун^[42]. Но въпреки това Саймън Рейвън притежава много от чертите на английския джентълмен. Интелигентен и образован, добър играч на крикет, хубав и много популярен сред съучениците си, като момче Рейвън трябва да е бил същински Аполон в колежански костюм, бъдещ член на Породата. Но се оказало, че има прекалено силно въображение и прекалено малко самодисциплина.

През 1941 г., Рейвън успешно печели най-високата стипендия за «Чартърхауз Скуул», но четири години по-късно го изключват «по обичайните причини» /хомосексуалност/; печели стипендия в Кембридж, където го канят да се кандидатира за преподавател, но му се налага да напусне бързо поради натрупани дългове; произведен

офицер в Кралската Шропширска лека кавалерия и дискретно освободен, преди букмейкърите да са успели да го изправят пред военен съд заради чекове без покритие. Въпреки изявената му враждебност към брака и децата, защото «децата изядат парите, които човек може да изразходва за собствените си удоволствия», случайно му се ражда син, който пък става причина за един обречен от самото си начало брак. Веднъж, останала без пукната пара, майката на детето телеграфирала на Рейвън. «Прати пари. Майката и бебето гладуват». Рейвън отговорил: «Съжалявам, пари няма. Предлагам да изядеш бебето».

По стандартите на английския джентълмен, Рейвън би бил определен като простак и дори нещо по-лошо. Веднъж заявил, че с този интелект нямало как да не е непрокопсаник. Той е толкова убеден, че с идеала за джентълмен е свършено, че през 1960 година пише:

«Традиционната представа за джентълмена — този, чийто живот се основава на истина, чест и дълг, е унищожена от определени враждебни обществени явления — едни от тях са завистта и материализмът. Поставен под техния натиск, той е принуден или да се откаже от своите стандарти за съвършенство, или, ако ги запази, да съзнава, че те са нежелан анахронизъм, в най-добрия случай обект на присмех, а в най-лошия — на омраза».^[43]

Рейвън доста е сгъстил краските в това свое надгробно слово за английския джентълмен — излиза, че идеалът е нещо толкова крехко, че може да бъде унищожено само от «враждебни обществени влияния, завист и материализъм». Но дори да не сме съгласни за причините, твърдението, че джентълменът е мъртъв, си остава общоприето твърдение. Доказателствата в негова подкрепа варират от нарастването на извънбрачните връзки до това, че в Лондонското сити изразът «залагам честната си дума» не върши никаква работа.

Саймън Рейвън пристигна за уговорения обяд с джентълменска точност, в дванадесет и половина на секундата, и веднага се извини, че трябва да отиде до тоалетната. «Болестта на Крон, много вбесяваща работа». Висок, малко небрежно облечен, с клубна вратовръзка,

придържаша яката на ризата на мястото на падналото копче, със сако от туид, той има вид на човек, прекарал двадесет години от живота си в квартири под наем — прилича донякъде на раздражителен, пенсиониран преподавател в начално училище. Впечатлението не лъже много: написал е повечето си книги в един пансион в Дийл, графство Кент, където бил настанен от издателя си. Единственият начин да го накараш да свърши някаква работа бил да получава седмично някаква сума срещу предаден текст. Резултатът е изключително забавната поредица от романи под общото заглавие «Милостиня за забрава».

Когато му се обадох, за да го помоля да поговорим за съдбата на английския джентълмен, той отговори напълно в свой стил: «Както знаете, да те интервюират е досадно и изтощително. Все пак, ако предложите някое спокойно и изискано място, където да обядваме, може и да се съглася». В отговор предложих ресторант «Каприс» на площад «Сейнт Джеймс». Последваха серия пощенски картички с по три-четири думи, надраскани на гърба. «Каприс» става. Дата? „Сряда става. Дванадесет и половина?“ „Дванадесет и половина става.“

— Не съм идвал тук от години — заявява той и си поръчва „Кампари“ със сода. Има леко опърпан вид сред всички тези жени на банкери и някои от по-богатите политици от консервативната партия, които са окупирали заведението.

В крайна сметка, както и много други, за които може да се очаква да имат ясна представа за чертите на англичаните /романите му се занимават предимно с английските нрави и поведение/, Рейвън се оказа странно неуверен, когато го попитах за основните съставки на народностната психика. Единственото, което можах да измъкна от него, беше: „Мисля, че крикетът има значение“. Но в думите му има нещо вярно. Защото в сърцата си англичаните се интересуват повече от спортната игра, отколкото от каквото и да било друго, а крикетът е типично английска игра. Когато Робърт Уанндър отива през 1996 година в Индия, за да присъства на шампионата за Световната купа по крикет, му правят впечатление различните реакции на националните отбори:

„Ако си индус или пакистанец, като нищо можеш и да се самоубиеш заради понесеното от отбора ти унижение; ако си жител на Карибските острови, един провал на игрището може да ти се стори равностоен на края на света. Но в тези страни крикетът е един от

основните източници на национална гордост. В Англия хората не поддържат отборите по крикет, а ги гледат. Пристрастие се проявява не към определен отбор, а към играта изобщо“.^[44]

Бавният темп на един мач по крикет, който понякога може да се проточи с дни, има нещо общо с тази странно безстрастна привързаност. Може би, ако ставаше дума за британски отбор по крикет, където съдбата на отбора е свързана с общото знаме, реакциите биха били по-различни. Но има и нещо друго.

В последните години от съществуването на Породата, идеалната представа на англичаните за крикета е обобщена от лорд Харис в едно негово послание до млади играчи на крикет, датиращо от 1931 година.

„Добре правите, че обичате крикета — казва той, — защото няма друга игра на света, която да е по-изчистена от всичко нечестно и долно. Да играеш с желание, честно, всеотдайно, самопожертвувателно, е урок по морал, а Божият въздух и слънчевите лъчи са истинската награда.“^[45] По-ясно от това определение за стойността на Играта в съзнанието на англичанина не може да се измисли. Духът на крикета може би витае все още над многобройните училищни и селски игрища. Но думите на лорд Харис са били празна фраза още когато са излизали от устните му. Още на следващата година светът видя защо. По време на едно турне в Австралия, капитанът на националния отбор, Дъглас Джардън, инструктира състезателите, които подават топката, да се стремят към бързи и къси подавания, насочени директно и непрекъснато към долната част на вратата. Привидно това се правело, за да се подтикват батърите към грешни удари, които да бъдат улавяни от близкостоящите противникови играчи. Но подаващите състезатели, особено Харълд Ларууд /бивш миньор и истински професионалист/, вършели това с такава бързина, че ефектът върху батърите бил просто смазващ. Те не можели да направят нищо с бясно отскачащите една след друга от вратичката топки. Как точно Дъглас Джардън /випускник на „Уинчестър“, завършил Оксфорд, капитан на отбора на Съри, и на „Джентълмените“ срещу „Играчите“/ е успял да съгласува това явно физическо сплашване с „моралните уроци сред Божия въздух и слънце“, никога няма да узнаем. Сигурно е, че така и не се е извинил за избраната от него тактика. Но разказаното по-горе разкрива моралното объркване, в

което са попадали англичаните винаги, когато идеята за аматьорски спорт се е оказвала неадекватна.

По времето, когато Саймън Рейвън е писал своето погребално песнопение за английския джентълмен, крикетът в Англия вече се е превърнал в занимание за професионалисти. През деветдесетте години чуждестранните играчи, пристигащи да играят по един сезон в английски отбор, с удивление отбелязват делничното отношение на спортистите към играта, лишено от всякакъв ентузиазъм. Като че ли им било все едно дали ще загубят или ще спечелят. В националния отбор играчите възприеха маниера на австралийците да навикват батърите, играят некоректно винаги, когато мислят, че ще им се размине, дори един капитан на английския национален отбор наруга съдията с поредица нецензурни изрази. Може би Рейвън е бил прав.

И все пак, има нещо, дори в цикличността на неговия собствен живот, което показва какво значи да си англичанин. Въпреки че като момче е бил изключен от училището „Чартърхауз“, сега писмата му го намират на един лондонски адрес без номер, „Чартърхауз“, ЕС I.

— Когато разбрах, че книгите ми стават все по-слаби, и че се продават все по-малко бройки от тях, реших, че трябва да предприема нещо — казва той. Има един вид англичани, които винаги се сещат, че познават тъкмо човека, който им трябва. „Полезната връзка“ в случая се оказва настоятелят на една малко необичайна лондонска институция, За успокоение на душата си, след като цял живот е търгувал с вгляща от мините в Дъръм /което го прави най-богатият англичанин без благородническа титла/, в началото на седемнайсети век Томас Сътън основава две благотворителни институции. Образователното учреждение, основано от него, училището „Чартърхауз“, се разраства прекалено, за да остане в Лондон, и се пренася в Съри. Там обслужва по-амбициозните търговци от графствата около Лондон, които искат синовете им да станат джентълмени. Другото му изобретение е приют за „джентълмени-военни, които са воювали по суша и море, търговци, разорени от корабокрушения и пиратски набези, служители на краля и кралицата“. Този приют до ден-днешен се намира на площад „Чартърхауз“.

За да бъде приет в старческия дом на Сътън, човек трябва да отговаря на определението „джентълмен“. Ако предположим, че този вид е изчезнал през 1960 година, в приюта би трябвало да няма жива

душа. Но той не само е претъпкан и много желано място за пребиваване, но и самият Рейвън е приет там. Той много държи да не бъде считан за някакъв непрокопсаник, който е бил обзет от просветление и се е променил. Отношението му към останалата част от човешкия род е все така саркастично. Но силата на английското общество се състои в това, че то може да понесе всякакъв присмех и после да приеме виновника в редиците си. Никой англичанин не е успял истински да се измъкне от институциите, които са го създали.

И тъй, в подобния на манастир старчески дом, братята от Породата изживяват последните си дни, с осигурена храна три пъти дневно, обслужване на масата, осигурени бира и вино — и всичко това срещу 138 лири стерлинги месечно. На Рейвън му се иска да припечелва повече, за да може да върне дълговете си, възлизащи на много хиляди лири стерлинги, но се съмнява, че ще успее. Единственото сериозно ограничение в правилника на приюта — което напомня на принципите на Породата — е, че в него не се допускат жени. „На моята възраст това не е проблем“, казва Рейвън. Изключение от правилото е само икономката, която живее постоянно в старческия дом. Също като една друга икономка, която поемала мястото на майка им, но никога не успявала да я замести — по времето, когато са били изпращани в интернати като малки момчета.

---

[1] Цитирано в „Clubland Heroes“ от Ричард Ъзборн, стр.155. — Б.авт. ↑

[2] Едноименният филм на Алфред Хичкок е познат и на българските зрители. — Б.пр. ↑

[3] Цитирано в „The Essential Englishman“ от Никълъс Соумс и Дънкън Стийн, стр.23. — Б.авт. ↑

[4] Цитирано в „The Other Victorians“, стр.19. — Б.авт. ↑

[5] Цитирано в „The Anxiety Makers“ от Алекс Къмфърт, стр.47. — Б.авт. ↑

[6] Цитирано в „Empire and Sexuality“ от Роналд Хайъм, стр.13. — Б.авт. ↑

[7] Генерал сър Клод Аухинлек води първата битка на британските войски при Ел Аламеин (юни 1942 г.) срещу немските войски под командването на фелдмаршал Ромел. Впоследствие Чърчил прехвърля командването на фелдмаршал Монтгомъри, който ръководи

втората битка при Ел Аламеин (ноември 1942 г.), когато немските войски са изтласкани успешно от Северна Африка. — Б.пр. ↑

[8] Форд Мадокс Форд /Форд Херман Хюфер/, „The Spirit of the People“ стр.147-148. — Б.авт. ↑

[9] Цитирано в „Young Men and War“ от Кристофър Хитчънс, във „Венити Феър“, февруари 1997 г. стр.21. — Б.авт. ↑

[10] Роджър Уилмът /ред./, „The Complete Beyond the Fringe“, стр.74. — Б.авт. ↑

[11] Джон Арбътнот, „The History of John Bull“, стр.50. — Б.авт. ↑

[12] Утрехтски мирен договор или Утрехтски мир (1713–1714) — поредица от договори между Франция и Испания и останалите европейски сили, с които приключва войната за Испанското наследство. — Б.пр. ↑

[13] Bull /англ./ — бик. — Б.пр. ↑

[14] Frog /англ./ — жаба. Никълъс Фрог персонифицира Холандия, а Луис Бабун — френския крал Луи XIV. — Б.пр. ↑

[15] Пак там, стр.9. — Б.авт. ↑

[16] сър Роджър де Ковърли — образ на заможен провинциален земевладелец, симпатичен, добросърдечен, но с остарели възгледи. Карикатурен сборен образ на торите, създаден от Ричард Стийл и Джоузеф Адисън. — Б.пр. ↑

[17] Цитирано в „The English Squire and his Sport“ от Роджър Лонгриг, стр.46. — Б.авт. ↑

[18] скуайър — член на английската поземлена аристокрация, с ранг, по-нисък от рицар. — Б.пр. ↑

[19] лейди Мери Уъртли Монтегю (1689–1762) — една от най-забележителните англичанки на своето време, братовчедка на писателя Хенри Фийлдинг. Оригинална и остроумна, автор на поредица адаптации на римския поет Вергилий, най-известна с изключително интересните си писма. Ексцентрична, феминистка, пътешественичка. — Б.пр. ↑

[20] Цитирано пак там, стр.111. — Б.авт. ↑

[21] Джордж Стайнър(1929) — влиятелен литературен критик, роден във Франция, американски поданик, които се занимава с взаимоотношенията между литература и общество в светлината на съвременната история. Изключително популярни са произведенията му за езика и превода, както и анализите на Холокоста. — Б.пр. ↑

[22] Три дни по-късно Витгенщайн умира от рак. — Б.пр. ↑

[23] Иполит Тен, „Notes on England“, стр.105. — Б.авт. ↑

[24] Цитирано в „The Genesis and Character of English Nationalism“ от Ханс Коон, „Journal of the History of Ideas“, стр.78. — Б.авт. ↑

[25] Ръоне Декарт, считан за баща на съвременната философия, първи се противопоставя на последователите на Аристотел. Последователите на Декарт, картезианците, вземат името си от латинския вариант на неговото име /Renattus Cartesius/. — Б.пр. ↑

[26] през последните години на живота си крал Джордж III (1738–1820) получава периодични пристъпи на лудост и синът му, бъдещият крал Джордж IV управлява като регент. — Б.пр. ↑

[27] става дума за Уилям Пит Младия (1759–1806) — британски премиер-министър по времето на Френската революция. По негово време Великобритания влиза в коалиция с Австрия и Прусия във войната срещу Франция. Син на прочутия държавник от средата на XVIII век, Уилям Пит Стария. — Б.пр. ↑

[28] „William Shakespeare“ от Виктор Юго, цитирано в „The Best of Enemies“ от Робърт Гибсън, стр.215. — Б.авт. ↑

[29] „English Traits“ от Ралф Уолдо Емерсън в събраните му съчинения, том 5, стр.46. — Б.авт. ↑

[30] Симон Шама, „Citizens“, стр.859. — Б.авт. ↑

[31] Гуден дьо ла Брюнелери, цитирано при Р. Гибсън, виж по-горе, стр.104. — Б.авт. ↑

[32] шинти, лакрос, пелота — различни варианти на игра с топка. — Б.пр. ↑

[33] Т. С. Елиът, „Notes towards the Definition of Culture“, стр.30. — Б.авт. ↑

[34] Вера Бритън, „England’s Hour“, стр.115. — Б.авт. ↑

[35] Вита Саквил-Уест, „Outdoor Life“, в „The Character of England“, стр.410. — Б.авт. ↑

[36] „Dictionary of National Biography“, 1931–1940, стр.651. — Б.авт. ↑

[37] сър Осбърт Ситуел (1892–1969) — англ. автор на сатирична и сериозна поезия, разкази и литературна критика. Противник на догмите в литературата и изкуството. Най-популярен с

автобиографичните си произведения, в които рисува носталгичен портрет на една отминала епоха. — Б.пр. ↑

[38] Осбърт Ситуел, «Great Morning», стр.199. — Б.авт. ↑

[39] Цитирано в «The Great War and Modern Memory» от Пол Фъсъл, стр.26. — Б.авт. ↑

[40] Питър Паркър, «The Old Lie», стр.213-214. — Б.авт. ↑

[41] С. Б. Фрай, «Life Worth Living», стр.373. — Б.авт. ↑

[41] Саймън Рейвън, «The English Gentleman», стр.9. — Б.авт. ↑

[42] Том Браун — герой от много популярните романи на Томас Хюз (1822–1896). Ученическите години на Том Браун /претърпял около 50 издания/ и «Том Браун в Оксфорд» — идеализиран образ на възпитаниците на престижните частни училища в Англия. — Б.пр. ↑

[43] Пак там, стр.95. — Б.авт. ↑

[44] Робърт Уайндър, „Hell for Leather“, стр.28. — Б.авт. ↑

[45] Тони Мейсън, „Sport in Britain“, стр.126. — Б.авт. ↑

ДЕСЕТА ГЛАВА

ЗАПОЗНАЙТЕ СЕ С ГОСПОЖАТА

*„Противно на разпространеното
убеждение,
англичанките не спят с нощници от твид“.*
Хърмайъни Гинголд,
„Сатърди Ривю“, 1955 г.

Не се среща често човек, на когото са присаждали част от задника. Въпросният мъж е на петдесетина години, с широка челюст, леко оплешивял, в тъмен костюм на тънки линии и качествено изработени обувки. Накратко, образец на честен и достоен британец. Гордее се, че честната му дума е равностойна на подписана полица. През деня ръководи търговска банка. Вечерно време обича да го бият до кръв. Манията му е позната под названието „le vice anglais“^[1].

Присаждането на задни части, заради което е платил към хиляда лири стерлинги на един специалист по пластична хирургия от „Харли Стрийт“, станало наложително, след като цял живот е понасял телесни наказания. Като аркадите на челото на боксьор, раната може да се отваря наново определен брой пъти, след това вече не може да зарасне и трябва да се присажда нова кожа. Първоначално го е бил баща му, още когато е бил малко момче. Когато навършил пет години, била наложена възбрана на целувките между баща и син, защото това изглеждало женствено. Телесното наказание трябвало да се приема „мъжки“, така че, когато наказвали момчето с бой, от него се очаквало да не проявява никаква емоция. Ако успеел да понесе боя, без да се разплаче, получавал похвала от баща си. През последвалите десет години „върху задника ми се упражняваха цели седемнадесет души — родители, гувернантка, учители и по-големите ученици“. Той разказва тези неща без помен от самосъжаление, дори се усмихва на спомена.

На този етап побоят, основното възпитателно средство на английската образователна система, е нямал сексуален подтекст. Бил е само част от едно възпитание, чиято цел била да изпълни изискванията на Фийлдинговия скуайър Браун и да превърне сина му Том в „смел, честен, услужлив англичанин, джентълмен и християнин“.^[2]

Чак когато младият мъж постъпил в университета, спомените за побоищата, понасяни в детството и юношеските години, се превърнали в материал за сексуални фантазии. Четял Суинбърн^[3], „Фани Хил“^[4] и „Историята на О“^[5], но установил, че английските момичета не проявяват желание да угодят на пристрастията му. Бракът също не помогнал, жена му ни най-малко не се възбуждала от представата, че го бие с бастун. Лекувал се при трима различни психиатри, за да се отърве от манията си. Накрая третия го посъветвал, че ще е по-добре да използва парите си, за да намира дискретни начини да задоволява сексуалните си пристрастия, отколкото да прекара целия си живот, разяждан от чувство за вина. Жена му, с която води напълно нормален семеен живот и му е родила четири деца, е дала съгласието си да задоволява наклонностите си извън дома, при едно условие — никой, и най-вече децата, да не виждат задника му, когато по него има пресни белези.

Така животът му се разделил на половини. През по-голямата част от времето живеел като стълб на обществото, създавал деца, които после били изпращани в същите скъпи училища, където на времето го съдирали от бой, а през това време той обикалял света като британски banker — образец на почтеност. Нощем намирал жени — за предпочитане чернокожи и мускулести, — които го биели срещу определено заплащане. По време на едно пътуване до Ню Йорк попаднал в процъфтяващите там садомазохистични среди, запознал се с други, които обичали да бият или да понасят удари. Открил, че върховно удоволствие му доставя не просто да го бият, а да го бият публично. Оттогава директорът на търговска банка задоволява наклонностите си колкото е възможно по-често сред групи приятели с подобни предпочитания или в клубове, където среща непознати, споделящи вкусовете му.

Трудно е човек да схване такова натрапчиво пристрастие. За страничния наблюдател нищо не подкрепя твърдението на един средновековен посетител на Англия, който пише, че „англичаните са

тъжни, когато се наслаждават“. Тази натрапчива мания не е уникална за англичаните — Русо признава в своите „Изповеди“, че обичал да го пердашат, но тъй или иначе, е позната като „le vice anglais“. Влезте в коя да е телефонна кабина в центъра на Лондон и веднага ще видите срещу себе си половин дузина визитни картички на проститутки, които предлагат садомазохистични услуги. Един холандски търговец на порнографски материали казал веднъж на писателя Пол Ферис, че „боят с пръчки е английски специалитет. Казват, че в Англия чукането не е позволено, позволен е само боят“^[6] Тази тема е позната отдавна — на третото платно от поредицата картини на Хогарт^[7], озаглавени „Възходът на уличницата“, в стаята на проститутката Мол на стената е окачен бастун. Много от литературата на тази тема, излизала под заглавия от рода на „Любов под камшиците“, е английска. През деветнайсети век имало цели публични домове, които предлагали само телесни наказания на клиентите си. Англичаните дори изобретили машина, с помощта, на която можели да се налагат няколко души едновременно.

Тази склонност нерядко е озадачавала чужденците. Някои предполагат, че тези пристрастия са наследство от англосаксонците, други — на прекалено големите количества месо, които ядат англичаните. Според общоприетото мнение тази наклонност се среща най-често сред представителите на едрата буржоазия, и е била придобивана от момчетата в ужасните викториански интернати, където боят с пръчки е основна възпитателна мярка. „Къде са инструментите за наслада?“, пита мъжът любовницата си във „Виртуозът“ на Томас Шадуел. „Толкова привикнах към тях, когато учех в «Уестминстър», че така и не можах да се откажа... Не ме щади. Обичам много да ме бият.“^[8] /Доктор Бъзби, директор на училището към Уестминстърското абатство през седемнайсети век, бил считан „от жертвите си за най-големия майстор на пръчката, който някога се е раждал в Англия“^[9] Другият голям принос на същото училище към този спорт, е, че сред неговите питомци се числи и Джон Клелънд, авторът на „Фани Хил“ — тъкмо тази книга с описаните телесни наказания, е допринесла много за затвърждаване на мнението, че англичаните обичат да ги пердашат/. Сигурно е, че авторите на викториански порнографски разкази, в които се описват телесни наказания, се подписват с псевдоними от рода на „Старо момче“ или „Итънски ученик“ — което

предполага, че разказите са писани от и за мъже, които са били бити като малки в училище. Изглежда, че има редовни сбирки на любителите на телесните наказания, на които всички се обличали в специално ушити подобия на училищни униформи, в така наречената „Академия Муър“ — английски клуб за фетишисти, който се намира в Хиърфорд.

Бях достатъчно наивен да предположа, че става дума просто за игра, в която жените се правят, че нанасят болезнени удари, а жертвата си представя, че е непослушен ученик. Но банкерът разсея заблудата ми: „Ако няма болка, работата е безсмислена; със същия успех можеш да удряш канапето“.

Попитах го смята ли, че тази натрапчивост се дължи на боя, който е понасял в детските си години.

„Ами това беше най-приемливото обяснение, което ми дадоха психиатрите. Когато татко ме биеше, държеше извънредно много дори да не трепвам. Ако успеех, ме хвалеше. Според психиатрите съм започвал да свързвам болката с получаване на любов и уважение. Що се отнася до телесните наказания в училищата, вярно е, че английските мазохисти предпочитат да ги бият с пръчки, което е било обичайно в английските училища, докато шотландците предпочитат боя с каиш, което пък се е практикувало в училищата в Шотландия.“

Би било глупаво да се твърди, че „английският порок“ е широко разпространен сред англичаните. Това не отговаря на истината. Нито пък, въпреки названието си, е разпространен предимно сред англичаните. „Любителите“ твърдят, че е по-популярен в северноевропейските, протестантски страни, отколкото в южните, където населението е с преобладаващо католическо вероизповедание. Но двусмислието на идеята — че наказанието е и награда, че болката е удоволствие — е в съзвучие с английското лицемерие. Човек би могъл да предположи, че след забраната на телесното наказание популярността на тези занимания е намаляла. Нищо подобно — те се разпространяват. „Срещам хора от всички слоеве на обществото — един от тези, с които се чувствам най-близък, е шофьор на автобус. Има и много жени. Не знам какво става в дипломатическите среди, но две жени на посланици, щом се върнат в Лондон, веднага ми се обаждат да се видим, за да ги напердаша.“

В романа на Кингсли Еймис, „Момиче като теб“ има една сцена, в която героинята Джени се пренася в непознат град, където е назначена за учителка. Действието се развива в края на петдесетте години. Заговаря я някакъв млад мъж. „Лицето му имаше израза, който тя бе свикнала да вижда у мъжете, които я заговаряха — дори ако бяха стари“. Той започва с невинния въпрос дали тя не е францужойка. Но е сбъркал адреса. Опитът е убедил Джени, че намеренията на мъжете, които я питат да не е францужойка — или италианка, испанка или португалка — са изцяло непочтени.

„Тя си спомняше онзи случай на пазарния площад в родния ѝ град. Заговори я един млад мъж и след като разбра, че тя не е проститутка, се извини: «Ужасно съжалявам, помислих ви за францужойка». Какво ли би било наистина да живееш във Франция“?
[10]

Франция и „чужбина“ изобщо са центърът на забранените удоволствия, местата, където човек отива, за да си купи „неприлични“ книги /„Одисей“ на Джойс е издаден за първи път в Париж/ или да води разпуснат живот. Книгата на Кингсли Еймис е издадена през 1960 година. През същата година, тридесет години след първото издание на континента, в Англия излиза нецензурираният вариант на „Любовникът на лейди Чатърли“. /По време на последвалия съдебен процес за публикуване на сквернословия прокурорът Мървин Грифит-Джоунс задава следния паметен въпрос: „Бихте ли желали жена ви или прислужниците да прочетат тази книга?“. Представата на англичаните за Франция като място на непрестанни полови сношения има дълбоки корени в миналото. „За французите казват, че разбират от любов и как да правят любов по-добре от който и да било друг народ на света“, пише Лорънс Сърн^[11] преди два века, и същото мнение упорито съществува до днес. През лятото на 1997 година списание „Пийпъл“ излиза с четиристранично фолио, озаглавено „Френски тайни за забранен секс“, в който са поместени „специално за списанието“ откъси от забранено четиво, подписани от някоя си „Мис Огромен бюст“ /„Огромният бюст“ издава английското авторство на текста: англичаните са побъркани на тема големи гърди, доказателството са снимките на момичета в оскъдно облекло на трета страница в долнопробните вестници/. Освен полезни съвети от рода на това, че

„Коленичила жена не може да стимулира клитора си, защото трябва да се подpira само на една ръка и ще падне“, материалът е повод за многобройни снимки на момичета по чорапи и жартиери. И с „френско бельо“.

Това съсредоточаване върху чуждата сексуалност прикрива малките мръсни тайни в отношенията между половете в „почтеното общество“. През деветнайсети век образователните институции произвеждали предполагаемо „съвършени“ англичани и англичанки. Те насаждат у двата пола напълно различни очаквания от живота. Момчетата и момичетата растат и се възпитават отделно, и дори след брака, обществото изисква от тях да водят отделен, свой живот, неравни до смъртта. Героят на английските клубове — солиден, лишен от въображение индивид, който постоянно пуши лула и винаги си поръчва сливов пудинг за десерт — неизменно се чувства притеснен в обществото на жени, защото е възпитаван изцяло в мъжка среда. При наличието на такава дълбока пропаст между двата пола, разделението в общественния живот неминуемо се е пренесло и в интимния.

Трудно е да се повярва в невероятното лицемерие на някои англичани, които са държали морални проповеди, а тайно са се отдавали на разврат. Индустриалната революция създава големите градове, където можело лесно да ти се разминат неща, които биха били неосъществими в тесните, подредени провинциални общности. Още през 1793 било изчислено, че само в Лондон има 50 000 проститутки. Четиридесет години по-късно друг изследовател на нравите прави списък на социалния им произход:

„... шапкарки, шивачки, майсторки на сламени шапки, работнички в кожарски ателиета, плетачки, момичета, които бродират на гергеф, работнички в обуцарници, прислужнички в евтини шивачници, в сладкарници, продавачки на пури и в магазини за модни стоки и базари, много домашни прислужнички, всички те често посещават театри, панаири, танцувални салони, където, както на всички такива места в големите градове, нравите са много разпуснати. Невъзможно е да се изчисли

броя на жените от различните слоеве на обществото, които проституират тайно и по свой избор.“^[12]

Проститутките често били обличани от съдържателната на публичния дом, която пращала хора да ги следят по улиците, за да не избягат с дрехите.

През 1859 година полицията е регистрирала 2828 публични домове в Лондон — цифрата според медицинското списание „Ланцет“ е наполовина по-ниска от действителната, като се има предвид, че по улиците работели около 80 000 проститутки. Те практикували занаята си предимно около Хеймаркет, където на много витрини висели табелки „стаи под наем“. Когато Фьодор Достоевски се разхождал привечер из Хеймаркет, установявал, че около него има цели тълпи от проститутки — стари и млади, привлекателни /Достоевски считал, че „няма на света по-красиви жени от англичанките“/ и грозни.

„Улиците едва поемат цялата тази вряща, блъскаща се тълпа /пише Достоевски/. Тротоарите не са достатъчно, затова хората се движат навсякъде. Цялата тази човешка маса търси печалба и се предлага всекиму с безсрамен цинизъм. Блестящи, скъпи дрехи редом с парцали; невероятни контрасти на възрастта — тук има всичко... В Хеймаркет видях майки, които водеха тук малките си дъщери, за да ги обучават на занаята. Момиченца на не повече от дванадесет години те хващат за ръка и те молят да тръгнеш с тях. Спомням си как веднъж сред цялата тази тълпа видях малко момиченце, около шестгодишно, облечено в дрипи, мръсно, босо, с хлътнали страни; била е бита жестоко, защото синините се виждаха през дупките на парцаливите й дрехи... но най-много ме потресе безнадеждното отчаяние, ужасната мъка, изписана по лицето на това мъничко човешко същество. Неестествено и ужасно мъчително ми се стори отпечатъкът на зло и страдание върху това детско личице. Върнах се и й дадох шест пенса. Тя взе малката сребърна монета, погледна ме с учудване и дива уплаха, и внезапно хукна да бяга, колкото я държаха нозете. Очевидно се боеше да не си взема парите обратно“.^[13]

Картината е мъчителна. Защитниците на викториански Лондон по онова време най-големият град на света — могат да изтъкнат, че престоят на Достоевски е бил краткотраен, и затова описанието му

може би е разработка на ограничена база от факти. Но Иполит Тен, френският професор по философия, описва подобни сцени, видени по време на пребиваването му в Лондон през шейсетте години на деветнайсети век.

„Спомням си най-вече вечерите по Странд и Хеймаркет, където не можеш да изминеш сто ярда, без да се сблъскаш с двайсет проститутки; някои опитват да си изпросят чаша джин, други казват; «За да си платя наема, мистър». Това не е картина на разврат, а на ужасна, отчаяна мизерия. На човек му става тежко и болно, като види тази трагична процесия по внушителните улици на града. Струваше ми се, че гледам шествие на мъртви жени. Това е истинска гнойна язва, най-ужасната язва в английския обществен организъм.“^[14]

В други европейски страни е било възможно куртизанките да добият относителна почтеност; в обществото е имало определено място за „креватния занаят“. Но във викторианска Англия всичко е било невероятно мизерно — отчасти поради опитите да не се признае съществуването на такава професия, отчасти защото тук отношенията между мъже и жени са били представени във възможно най-грубия вид на обикновена сделка. Проститутката не присъства в обществената структура — единствено портфейлите на клиентите придават реалност на битието ѝ. Тен счита, че „това, което остава, е само посредствен и груб израз на похот“.^[15]

Картината е била толкова крещяща, че не е ясно как англичаните са могли да се затварят очите пред нея. Но те са предпочитали да игнорират такива неприятни факти, освен когато някой войнстващ журналист, като например У. Т. Стед от „Пал Мал Газет“ не успеел да ги натрапи на вниманието им. През осемдесетте години на XIX в. Стед купува едно тринайсетгодишно момиче, Илайза Армстронг, и го отвежда на сигурно място в Париж. С нейните показания Стед доказва съществуването на търговия, предназначена да задоволява склонността на англичаните да дефлорират девственици. Изводът, че „Лондон, или

по-скоро търговците на бели робини, осигуряват най-големия пазар на човешка плът в света“, е послужил за аргумент, когато през 1885 година границата на пълнолетието е определена на шестнайсет години. Има много подобни публикации във вестниците отпреди Първата световна война, но макар да се считало за прието, че мъжете имат своите апетити, англичанките си остават чисти и непорочни като розов цвят. Голямата опасност следователно не дебнела у дома, а идеала от чуждестранните търговци на бели робини. Типична е статията в „Нюз ъв дъ Уърлд“, озаглавена: „Продадени момичета, обречени на позорна съдба. Лондон център на ужасна търговия“. Статията помества сведения, дадени от един полицейски комисар, за това как чуждестранни импресарии наемат момичета, амбицирани да станат актриси, и после ги продават в публични домове.

Само че истинската деградация не идвала от Франция, а била у дома. Размерите на тази търговия са намалели от времето на горната публикация. Но мизерното, жалко лице на английската проституция, картичките в стотиците телефонни кабинки, мъждукащите фенери над ожулените врати в Сохо, над които има надраскани надписи: „Моделите — качете се на горния етаж“, премръзналите деца по ъглите в Бирмингам, проститутките, които чакат клиенти в „служебните си коли“ край тротоарите — всичко това показва колко малко са се променили нещата. Проституцията си остава груба, цинична сделка между относително властните и относително безвластните, а мръсотията, опасността и болестите са ежедневните ѝ спътници. Контрастът с други европейски култури, където професията е узаконена, публичните домове са официално регистрирани и под контрола на закона, е крещящ. Но въвеждането на такава система в Англия би означавало да се признае, че този вид търговия съществува.

На 7 април 1832 година Джоузеф Томпсън, фермер от Къмбърланд, тръгва на пазар в Карлайл. Отиването на този пазар било за него нещо обичайно — единствената разлика този път била, че не отивал да продава или купува добитък. Имал намерение да се отърве от жена си.

Двамата били женени от три години, но бракът не вървял и решили да се разделят. Томпсън се придържал към широко

разпространеното убеждение, че всякакви законни връзки помежду им биха били разтрогнати, ако успее да пласира жена си на публичен търг. Точно в дванайсет на обяд, той я сложил да седне на един голям дъбов стол на сред пазарния площад, и ако цитираме „Енюъл реджистър“^[16], се заел с безкомпромисно предлагане на стоката:

„Господа, предлагам на вниманието ви моята съпруга, Мери Ан Томпсън, по баща Уилямс, която смятам да продам на този, който предложи най-добра цена. Господа, желанието да се разделим навеки е не само мое, но и нейно. За мен тя винаги е била същинска змия. Взех я за своя утеха и опора на дома ми, но тя се превърна в мой мъчител, в семейно проклятие, нападнати през нощта и дявол през деня. Господа, говоря чистата истина и всяка дума се откъсва от сърцето ми — дано Бог ни опази от проклети и леконравни жени! Избягвайте ги, както бихте избягвали бясно куче, разярен лъв, зареден пистолет, холерна зараза, вулкана Етна или всяко друго страховито природно явление“.

Малко вероятно е, че тази внушителна реклама не е пропъдила и последния кандидат-купувач, но след това той се заема да изрежда положителните черти на Ан:

„Тя може да чете романи и да дои крави; смее се и плаче със същата лекота, с която вие изпивате чаша бира, когато сте жадни; може да бие масло и да се кара на прислужницата; може да пее песните на Муур, сама си шие джувките и шапките; не умее да прави ром, джин или уиски, но умее да ги пие, затова и различава добро от лошо питие. Затова я предлагам, с всички нейни несъвършенства, срещу началната сума от петдесет шилинга.“

Тази умишлено откровена оценка на стоката явно не е накарала участниците в търга да се избият да предлагат цени, и след един час Томпсън приел офертата на някакъв мъж на име Хенри Миърс, който давал двайсет шилинга. Томпсън поискал от Миърс да добави и своето нюфаундлендско куче, и сделката била сключена. „Разделили се в много добро настроение — Миърс и жената тръгнали на една страна, Томпсън и кучето — на друга“.^[17]

Освен ако Джоузеф Томпсън не е бил забележително красноречив за фермер, историята очевидно е разкрасена. Явно е била и необичайно събитие — защо иначе „Енюъл реджистър“ ще се разпростира надълго и нашироко по въпроса? Но случаят не е безпрецедентен. Традицията мъжете да си продават жените най-вероятно датира още от времето на англосаксонските кралства, и дори тогава е удивлявала други народи. Но дори през 1884 година все още е имало мъже, които са постъпвали така: през декември същата година един репортер на „Ол Иър Раунд“ съобщава за двадесет такива случая, цитирайки имена и цифри. Цените варират между двадесет и пет гвинеи и половин пинт бира, и едно пени и една топла вечеря. Най-прочутата история с продаване на съпруга е описана от Томас Харди в „Кметът на Кастърбридж“, издадена през 1886 година — съзливата история на Майкъл Хенчард, който се напива и продава жената и детето си на един моряк.

Купуването и продаването на жени е един от най-крещящите примери за неравностойното положение на мъжете и жените в някои слоеве на английското общество. Хората постъпвали така, защото били убедени, че постигат желаната цел много по-бързо и по-евтино, отколкото ако прибегнат към развод. Ако продажбата е била извършена законно и пред свидетели, купуването на жена от мъжа ѝ имало същата юридическа стойност, както и брачната церемония. На някои места купувачът дори трябвало да плаща данък върху цената, която е платил за жена си, също като за закупен добитък. Този обичай е основан на средновековното твърдение, че жените поначало са по-нисши същества от мъжете; както обясняват законодателите, ако Бог бе искал да направи жените равни или по-висши от мъжете, не би направил Ева от реброто, а от главата на Адам. Естествена последица била

узаконеното насилие над жените. Имало специални дървени столчета, вързани на дълъг прът, в които връзвали и топели в реките свадливите жени /за последен път такова наказание било изпълнено в Лиоминстър през 1809 година/, а публичният бой с пръчки е бил нещо обичайно, документирано в средновековни ръкописи и резбованите изображения по църковните столове.

Потискането на жените не е нещо типично за англичаните. То е естествена последица от много фактори — значението на бойните умения, законите за наследството, неравностойното разпределение на богатствата, представите за възпитаване на децата и семейния живот — които били еднакви в по-голямата част на Европа. По-изобретателните жени съумявали да намерят вратичка в бариерите, които едно изцяло мъжко общество издигало пред тях. Това се доказва от големия брой жени, които ръководели самостоятелно големи стопанства в края на осемнайсети и началото на деветнайсети век. Още през шестнайсети век някои сведения на чужденци, посетили Англия, доказват дори по-доброто положение на жените в английското общество в сравнение с това в други европейски държави. Емануел Ван Метерен, който пристига за първи път в Англия през 1575 година, забелязва, че:

„... жените са изцяло зависими от мъжете си... и все пак не ги държат толкова строго, колкото в Испания и на други места. Разрешават им да излизат от къщи и са им поверили управлението на къщата и домакинството. Обличат се добре, обичат да си почиват и обикновено оставят грижите за домакинството и черната работа на прислугата. На всички празненства и банкети им се оказват най-високи почести; те седят в горния край на масата, и прислугата сервира първо на тях... Затова наричат Англия: Ад за конете, чистилище за слугите и рай за омъжените жени“.^[18]

Проблемът бил в секса. Както в повечето управлявани от мъжете общества, жените били жертви на неконтролирани сексуални желания. Мъжете определяли правилата. Ако мъжът страдал от полова слабост, виновна за това била жената. В пластичните изображения на Седемте смъртни гряха Похотта била представена като жена, оттам и популярното схващане, че единствено непорочната жена е добра. Самоуверените в сексуално отношение жени създавали само неприятности. Единственото доказателство, че такива жени са

съществували, е негативно — фактът, че толкова инстанции са считали за нужно да се изкажат против тях. През 1620 година крал Джеймс I заповядва на кентърбърийския епископ да нареди на подчинените си духовници „да проповядват против наглостта на някои жени, които носят широкополи шапки, и отрязват косите си или дори ги остригват съвсем ниско“. Следователно е имало жени, които са били склонни да пренебрегват установените правила. Поне в това отношение нямало никаква разлика в мненията на роялисти и парламентаристи: след обезглавяването на крал Чарлз I, сина на Джеймс I, и установяването на английската република под ръководството на Кромуел, пуританите продължили преследванията на свободомислещите жени. След Реставрацията на монархията нищо не се променя. Хора като епископ Джеръми Тейлър държат проповеди за непорочността, „която въздига душата и ѝ дарява ангелски живот“.

Тук-там се срещал по някой по-просветен мъж, който намирал сили да възрази против възмутителните закони, като философа Джон Стюарт Мил, когато се оженил за една вдовица, която му била любовница в продължение на много години преди това. Но гласът му бил глас в пустиня. Чак през 1870 година парламентът признава правото на жените да управляват собственото си имущество — в първия Закон за собствеността на омъжените жени. Не че в обществото на викторианска Англия, която усъвършенствала по такъв начин идеала за англичанина, не е имало място за жени. Просто това място е било много точно регламентирано.

Когато викторианските учени започнали да правят списък с имената на хората, на които страната дължала своето величие — двадесет и двата тома на „Национален биографичен справочник“, се оказало, че сборникът включва предимно биографиите на мъже. От 28 000 личности, чийто списък започва от корените на британската история и свършва до 1900-ната година, в списъка фигурират само 1000 жени. Съставителят, Сидни Лий, пишел, че „Със съжаление отбелязвам, че трябва да мине още много време, преди жените да привлекат вниманието на биографите на нацията“.^[19] Съществуват две възможни обяснения на този факт. Едното е, че жените действително са играли много незначителна роля в историята на Англия. Другото е, че съставителите са проявили тъпота и късогледство по отношение на техните заслуги. Разбира се, първото издание на „Справочника“ излиза

в апогея на британската имперска мощ, заедно с много други паметници на англосаксонските постижения — от Голямото изложение през 1851 година, изграждането на Ройъл Албърт Хол, националната портретна галерия и галерията „Тейт“, основаването на Националния тръст, „Оксфордският речник на английския език“, музеят „Виктория и Албърт“, естественоисторическият музей и музеят на науката, както и голямото, единадесето поред издание на „Енциклопедия Британика“, и „Кембриджка история на английската литература“. Общественият живот принадлежал на мъжете.

През стотте години, изминали от първата поява на двадесет и двата тома на „Националния биографичен справочник“, периодично излизат допълнения, в които се включват и некролози на наскоро починали стълбове на нацията. В тях се забелязва леко покачване на присъствието на жените. В първото издание участието на жените възлиза на 3,5%. В допълненията с биографии на светли умове на нацията, починали през периода 1986–1990 година, едно на всеки десет имена принадлежи на жена. По това време издателство „Оксфорд Юнивърсити прес“ — се заема с проект за второ преработено издание за посрещане на новото хилядолетие. В атмосферата на политическа коректност, характерна за деветдесетте години, беше извънредно важно да се изтъкне ролята на жените в националната история. След петгодишно проучване редакторите успяват да подберат още 2000 женски имена. Това утвържда броя на жените, чието дело е получило признание — но процентът си остава минимален в сравнение с цялото.

В първото си издание „Справочникът“ не отбелязва постиженията на жени, защото съставителите не са знаели къде да ги открият. В една епоха, когато жените са били изключени практически от всички сфери на обществения живот, не може да се очаква да има изтъкнати жени — политици. Офицерският състав на армията и флотът е бил изцяло мъжки, свещениците — също само мъже — строго надзиравали раздаването на преподавателски места в прочутите университети. Ако жените трябвало да намерят приложение на способностите си, им оставало образованието, благотворителната и мисионерската дейност, можели са да бъдат икономки на пансиони и хотели, и в редки случаи писателки и художнички, но дори в тези

случаи повечето жени считали за по-разумно да издават произведенията си под мъжки имена.

Винаги е имало жени, които се оказвали повече от годни да надмогнат ограниченията. В крайна сметка начело на викторианското общество е стояла кралица, а сред големия разцвет на империята митоманите се обръщали назад към историята, за да направят сравнение с друг един златен век на Англия — царуването на Елизабет I. /Разбира се, дори самата Елизабет, когато говорела пред войските си, събрани в Тилбъри, за да предотвратят испанското нашествие, казва: „Знам, че имам слабото тяло на жена, но нося сърцето и смелостта на крал, при това крал на Англия“./ На Англия никога не са й липсвали достойни жени, като започнем от Боадицея^[20] и Хилда^[21], абатисата на Уитби, и стигнем до Флорънс Найтингейл и Маргарет Тачър. Тъкмо жените опазват английската култура от катастрофалното нашествие на нормалите — защото се омъжват за нашествениците, и от новото си положение покровителстват писатели, съхранили старите писмени традиции. В дните, когато английската икономика се гради на търговията с вълна, предачките на вълна са сърцето на английския просперитет. И, разбира се, винаги е имало жени, отхвърлили сексуалната усмирителна риза — едни от очевидните примери са лейди Карълайн Лам, Клеър Клеърмонт и лейди Оксфорд, три от любовниците на лорд Байрън.

Елизабет Фрай има много повече заслуги за подобряване на живота на затворниците през деветнадесети век от който и да било мъж — неин съвременник. Неуморните и крайно практични кампании на Октейвия Хил за подобряване на жизнените условия в бедните квартали на викторианските градове били пример за подражание из цяла Европа. Хенриета Барнет, съпруга на викарий от бедняшкия Ийст Енд, основава предградието-градина Хемпстед, като успява да прокара парламентарна наредба за узаконяването му, да купи земята и да започне строителство върху нея. Това дава повод на лорд Аскуит да я нарече „неофициална настойница на всички деца в държавата“. Можем да продължим с още много имена. Но проблемът с тези жени е там, че те са били ограничени в определени сфери на дейност — такива, които били възприемани като относително безопасни проекции на домакинските им задължения. Мисията на Флорънс Найтингейл във военните болници по време на Кримската война е последица на един

апел, появил се в „Таймс“: „Нима няма дъщери на Англия, готови да извършат едно милостиво дело в този час на върховна нужда?“ Мажете да заложите и последното си пени, че ако по това време мис Найтингейл бе станала вече съпруга на някой зачитащ традициите викторианец, щеше да си остане у дома.

Общо взето, това е мястото, където англичаните държали да виждат жените си. Почтеното общество с всички негови ограничения може да е изобретение от викторианския период, но има многобройни доказателства, че разделението на света на мъжки и женски сфери започва много по-рано. Сигурно е, че още по време на управлението на хановерската династия английските мъже от изисканото общество се чувствали много по-добре в мъжка, отколкото в дамска компания. Сезар дьо Сосюр, французин, посетил по това време Англия, бил озадачен от английския обичай да пропъждат жените от трапезата след вечеря. Той си го обяснява с това, че „те предпочитат хазарта и пиенето пред женската компания“.^[22] Затова пък самият дьо Сосюр намира англичанките за нежни, сърдечни и страстни, защото „за разлика от мъжете те не презират чужденците; не се държат студено с тях и понякога ги предпочитат пред своите сънародници“. Друг французин, Жозеф Фиеве, който мразел абсолютно всичко, свързано с Англия, е особено възмутен от отношението на англичаните към жените:

„Англичаните пропъждат жените от масата след вечеря, за да могат да пият на спокойствие. Често се случва в единайсет часа вечерта да не са мръднали от масата, а през това време жените се скъсват от прозявки в гостната на горния етаж. Случва се дори домакинът в един дом, където жената е поканила гости, да ги остави и да отиде в кръчмата, където ще пие, ще разговаря с приятели и ще играе комар до насита“.^[23]

Такива лоши маниери били допустими поради предположението, че жените не могат да имат стойностно мнение по въпроси, които не засягат къщата и домакинството. Йерархичната идея е ясна: жените стават от масата, когато мъжете се готвят да разговарят за неща, от които те нищо не разбират — политика, бизнес и война. Както казва лорд Честърфийлд: „Когато се разговаря с жените, трябва да се има предвид, че те са по-нископоставени от мъжете и по-високопоставени от децата.“

За това, че мъжете са говорили по такъв начин за жените, има две възможни обяснения. Или наистина са вярвали, че жените са по-низши същества; или са съзнавали с неудобство колко несправедливо е да се отрича пълноправното присъствие на жените в обществото, съзнавали са и че това положение не може да продължи до безкрайност, и са си търсили някакви оправдания. Колкото по-силни ставали предизвикателствата, толкова по-яръстни ставали проповедите за семейството като крайъгълен камък на едно стабилно и добре организирано общество, и за съпругата и майката като душа на семейството. „Не може да има съмнение, че домът е основната сфера на дейност за жената“ — така започва една проповед от началото на деветнайсети век.^[24] Елизабет Сандфорд подчертава, че има „нещо неженствено в независимостта на жената. Това е отиване против природните закони и затова предизвиква възмущение. Истински разумната жена осъзнава своята зависимост; тя прави най-доброто, което може, но разбира своята малоценност“.^[25] Говорим за буржоазията, която във викторианска Англия се оформя като най-важната социална прослойка. По това време се разпространява възгледът, че работещите жени са явление от едно „варварско общество“. Следователно, ако един мъж е държал на положението си в обществото, не трябвало да допуска жена му да ходи на работа. / Вследствие на нуждата да се съхранява привидния просперитет на семейството само с една заплата мъжът и бащата трябвало да работи все повече и по-дълго, за да печели необходимите средства за издръжка на семейството — и затова се превръща постепенно в отчуждения, студен образ от карикатурите/.

Тъкмо защото убеждението, че мъжете и жените живеят в напълно различни светове, е било така непоклатимо, реформаторските закони от 1832 и 1867 година, които разширяват правото на глас за мъжете, не предвиждат никакво даване на подобни права на жените. Считало се, че съзнанието на мъжа функционира практично, в съответствие с едно системно образование, докато женското съзнание е бъркотия от интуиции. Следователно изразът „образована жена“ бил съставен от две взаимоизключващи се понятия; образование можело да се получи само при отсъствие на инстинктивния метод на разсъждение, присъщ на жените. От практична гледна точка да наливаш в ума на една жена гръцки и латински означавало да заемаш

ценно пространство, което би трябвало да бъде посветено на готвене, кърпене и пазаруване. В „Пънч“ е бил публикуван портретът на съвършената „малка женичка“:

„Тя следи внимателно ръкавиците на баща ѝ да нямат дупки. Много я бива да прави овесена каша, пилешка супа, говежди бульон, пудинг от тапиока, бяло вино със суроватка, и всички други домакински деликатеси, които могат да привдигнат един болник... Никога не си измисля извинения, а всяка вечер четете съвестно на глас на баща си, и не прескача нито ред... Няма никаква представа от разни бунтарски изказвания, и не е чувала нищо за «мисията на жената». Учила е как се ръководи домакинство и смята добре. Проверява седмичните сметки, и не се притеснява да ходи на пазар до месарницата в съботен ден.“^[26]

При положение че мъжете са производители, а жените — само консуматори, ако домът е убежище от външния свят, то „Ангелът на семейното огнище“ добива ореол на святост. Към средата на деветнайсети век жените били приемани като средство за пречистване на индустриалното общество. „Куортърли Ривю“ съветва: „Нека нашата страна се възползва от средството, което Бог е дал в ръцете ни... Да излеем в потока от гнилост чистия, здравословен дезинфектант на английската женственост“.^[27] Нищо чудно, че феминистките интерпретации на историята винаги са съдържали протест срещу калъпа, в който идеализираната представа за женственост е натиквала жените. Мисис Рочестър, лудата, чиято сянка блуждае в „Джейн Еър“ на Шарлот Бронте, е считана за метафоричен образ на тяхното положение. „Лудата на тавана“ е образ, чрез който „жената-писателка изразява собственото си пламенно желание да се изтръгне от жилищата на мъжете и от техния начин на писане“.^[28] Какво пък, и това е възможно.

Но тази идеализирана представа за женственост се оказва изключително упорита. Образът, изигран от Силия Джонсън, в „Случайна среща“, със сигурност е кроен по същия калъп. През

трийсетте години на двайсети век Джан Стрътър публикува в „Таймс“ поредица описания на простите радости на домашния живот, подписвани от „Мисис Минивър“. Мисис Минивър пише за заниманията на децата си — две момчета и едно момиче, за професията на съпруга си, за гувернантката, камериерката и готвачката, за извънградското жилище на семейството в Кент. Тя описва един свят, в който проблемите се свеждат единствено до спукани тръби, болни домашни животни и това, че съпругът заспал след вечеря и вестникът го захлупил. Когато епопеята на мисис Минивър беше екранизирана, с Гриър Гарсън в главната роля, в сценария се включват нацистки заговори и разказ за героизма на мъжа ѝ при Дюнкерк. Тя става възплъщение на куража, проявен от английската жена по време на войната. Разпространява се дори доста невероятното твърдение, че Чърчил бил казал, че този филм бил допринесъл за победата повече, отколкото цяла флотилия бойни кораби.^[29]

Подобреният социален статут на жените в Англия ни най-малко не се дължи на управляващите класи, които така гордо твърдят, че защитават най-доброто в английската култура. Ако е вярно това, което твърдят аполозите на индустрията, свързана с културното наследство, че селският дом бил върховото културно постижение на английския начин на живот, то ролята на англичанката в този дом е повече от ясна. Тя е прислужничка или готвачка, или в най-добрия случай ръководи прислужничките и готвачките. Когато Херман Мутезиус разказва на своите немски читатели за английския дом, му се налага да обясни защо в него има доста повече прислужници, отколкото в дома на германеца. Като изключим по-високия стандарт на физически комфорт в английския дом и по-тясната специализация на прислугата, се цитира и фактът, че „домакинята само ръководи домакинската работа, без да участва активно в нея. Господарката в един английски дом не стъпва в кухнята, а и готвачката много би се раздразила, ако го направи. Когато е готова с нарежданията си, просто вика прислужниците при себе си“^[30] Нека не забравяме, че бестселърът на мисис Бийтън, издаден за първи път през 1861 година и насочен към бързо разрастващата се буржоазия, се нарича „Управление на домакинството“.

Все още можете да срещнете внучките на мисис Минивър. За противоотрова на убеждението, че Англия се е променила, може да се предложи едно отиване на пазар в „Харви Никълс“^[31] в работен ден, да обядвате в „Дафни’с“ или в „Бибендум“, или дори само да разгледате усмихнатите лица по снимките в светското списание „Дженифър’с Дайъри“. Надписите под снимките в това списание подсказват, че когато една жена се омъжи, тя губи не само моминското, но и собственото си име. И тъй, сред дамите, които виждаме да се забавляват на благотворителни балове, изискани приеми в чест на пълнолетието на нечия дъщеря, светски сватби и обеда, давани в чест на някоя благородна кауза, забелязваме мисис Хуго Форд, мисис Стивън Рийв-Тъкър, мисис Дейвид Халъм-Пийл и лейди Чарлз Спенсър-Чърчил. В надписа под една снимка Вирджиния Ботъмли, по това време министър от кабинета и съветник на премиер-министъра, е наречена „мисис Питър Ботъмли“. Несъмнено в този свят най-известната жена-политик в историята, Маргарет Тачър, би била наречена „мисис Денис Тачър“.

Може вече да не ги считат за движимо имущество, но всички тези здрави и здравословно хранени жени принадлежат на един свят, който героинята на Силия Джонсън би разпознала веднага. В средата, от която произхожда например покойната принцеса Даяна, все още се счита, че образованието на момичетата едва ли си струва труда. В края на краищата тя, една жена с чудесен интелект, завършва училище единствено с грамота за най-добре отгледан хамстер. Има нещо много показателно в това отношение към образованието. През трийсетте години френският писател Емил Камертс прави опит да анализира опита си от двадесет години, прекарани в Англия. Той вече е забелязал, че английските училища и колежи „играят по-голяма роля в английския обществен живот, отколкото която и да било значима образователна институция е играла в обществения живот на останалите европейски страни... те съумяват да развият и съхранят един определен вид характер и един идеал за служба на отечеството, без които Англия никога не би станала това, което е днес“.^[32] Камертс е бил англофил. Някой по-радикален критик би коментирал „идеала за служба на отечеството“, чийто плод е Породата, с доста по-унищожителни определения. Що се отнася до общата философия на образованието, то тя има сериозно влияние върху жените. Съгласно

нея се прави неразривна връзка между тяло и дух — *mens sana in corpore sano*^[33], — а този идеал има предимно мъжествени характеристики. През 1872 година У. Търли изрично свързва мъжествеността с просперитета на нацията. В списание „Дарк Блу“ той сипе гръмотевични критики, съгласно които „един народ, който се състои от хилави, женствени книжни плъхове, надали ще може успешно да съхрани своите свободи“^[34]

На жени, които се осмелявали да вярват в необходимостта от своето образование, се присмивали или пък се отнасяли покровителствено към тях, или и двете заедно. Първите „учени жени“ / с подигравателното прозвище „сини чорапи“^[35]/ може да са се движили в средите на мъже като доктор Джонсън или Едмънд Бърк, но Сидни Смит^[36] ги съветва да не парадират с учеността си /„Чорапите може да са сини, но полата трябва да е достатъчно дълга, за да ги покрива“/. Четейки сведенията за тези пионери на женското образование от осемнайсети век, като че ли виждаме флотилия от платноходки, разпиляна по бурно море, които изпращат отчаяни сигнали една към друга, за да си вдъхват кураж в борбата със стихията. Лейди Мери Уъртли Монтегю пише от Италия на една своя приятелка: „честно казано, никъде другаде по света към нашия пол не се отнасят с такова презрение, както в Англия“. Нищо чудно, че докато толкова мъже изтъкват себе си и своето отечество като възплъщение на най-висшите постижения на цивилизацията, много жени, като пламенната поклонничка на Френската революция Мери Уулстънкرافт^[37], се възприемат не толкова като англичанки, колкото като част от една по-широка човешка общност.

Средностатистическият представител на едрата или дребна английска буржоазия нямал такива притеснения. Нали културата принадлежала на мъжете. Но англичаните държали да запазят и образованието за себе си. Джон Ръскин, чиято идеализация на женския пол е толкова крайна, че според някои не могъл да консумира брака си, защото установил, че жена му има естествено окосмяване на венериния хълм, смятал, че на жената ѝ стига да знае толкова, „колкото е необходимо, за да може да участва в насладите на мъжа си“.^[38] Тъй или иначе, жените имали по-малки черепи от мъжете, следователно и мозъците им били по-малки. И тъй като запасите им от енергия били ограничени, физическото натоварване в резултат на менструация,

нарастването на гърдите и раждането означавало, че не им остават сили за умствена дейност. Имало дори теоретици, които заявявали, че след като менструацията изтощава толкова организма, усилията за получаване на образование можели да причинят стерилитет на женския организъм. Като изключим всичко останало, образованите жени можели да отнемат работни места от мъжете, което пък щяло да отпрати повече от тях в колониите, следователно много жени щели да останат стари моми; така че, ако жените искали да създадат семейства, не бивало да претендират за по-добро образование.

Трудно е да се повярва, но едва след 1869 година, когато Емили Дейвис основава в Кембридж девическия колеж „Гъртън“, университетските власти гласували дали жените трябва да бъдат допускани до изпити за научни степени. Тогава „Таймс“ публикува разписанията на влаковете до Кембридж, за да могат живущите в Лондон възпитаници на Кембридж да отидат да гласуват против предложението. Пълноправно членство в преподавателското тяло на университета жените получават едва през 1948 година. Също както по-общия предразсъдък по отношение на „интелектуалците“, така и дискриминацията на жените в образователната система е била по-тежка в Англия, отколкото на други места: от жените-пионери в областта на медицината, София Лекс-Блейк успяла да завърши само защото отишла да следва в Единбург, Елизабет Гарет Андерсън завършва медицина в Париж, Елизабет Блекуел^[39] — в Съединените щати.

Най-общо казано, институциите са били градени от мъже и за мъже — и това се насаждало още от най-ранно детство. Когато се основава подобна на бойскаутите организация за момичетата — една поредица, излизала в списанието на организацията под заглавие „Дружеството Касълстоун“, улавя верния тон. Годината е 1918 и момичетата се канят да основат свое скаутско дружество. Сексуалните аспирации са очевидни: „Ужасно им завиждам. Дружествата на момичетата са много хубави, но е съвсем друго, когато те обстрелват торпедоносци и трябва да залавяш шпиони“. После друго момиче коментира с възторжена въздишка новата униформа: „Виж колко много джобове, каза Елси радостно, все едно че сме момчета“.^[40]

Има ли нещо чудно в гнева, зародил се у духовните дъщери на Мери Уулстънкraft? През 1938 година Вирджиния Уулф анализира

патриотизма в „Три гвинеи“, и решава, че като жена няма много поводи да изпитва благодарност към отечеството си. Представяйки си един разговор между брат и сестра в навечерието на мобилизацията, тя решава, че:

Тя надали ще намери причина да помоли брат си да се сражава, за да защити „тяхната“ страна. „Нашата страна, ще каже тя, през по-голямата част от историческото си развитие се е отнасяла към нас като към роби, отнела ми е правото на образование и на собственост. «Нашата» страна ще престане да ме счита за своя дъщеря, ако се омъжа за чужденец. «Нашата» страна ми отнема правото да се защитавам сама и ме принуждава да плащам ежегодно големи суми на други хора, които да ме защитават, и въпреки това е толкова негодна да ме защити, че се налага да пишат по стените инструкции за поведение по време на въздушно нападение. Затова, ако държиш да се сражаваш, за да защитаваш мен, или «нашата» страна, нека си изясним трезво и разумно насаме, че всъщност ще се сражаваш, за да удовлетвориш инстинкта на пола си, който аз не мога да споделя; за да опазиш печалби, в които аз нямам дял и надали някога ще имам; но не и за да удовлетвориш моите инстинкти, за да защитаваш мен или моята страна. Защото — би казала отхвърлената, — като жена, аз всъщност нямам своя страна“.^[41]

Строгото йерархическо разделение на половете е последица от изобретяването на Съвършения англичанин. Също както той трябва да бъде честен, почтен, смел и несломим, така и тя трябва да бъде несломима, добра майка, покорна и непорочна. Удивително е колко бързо са се вкоренили принципите на Почтеното общество. Показателна е разликата в отношението към Афра Бен, писателка от седемнайсети век. Афра Бен, възхвалявана от Вирджиния Уулф като първата жена, която се е издържала с перото си, е автор на поредица пиеси и поеми за неуспешни бракове и тъжните им последици. По време на цялата си кариера тя е трябвало да посреща укури /от мъже-

критици/, че в произведенията ѝ се отделя прекалено внимание на чувствените преживявания. Такива упреци никога не биха били отправени към мъж /нейните писания са съвсем умерени в сравнение с тези на съвременника ѝ Джон Рочестър/. Но истинското предизвикателство към Афра Бен било отправено след смъртта ѝ. През 1826 година сър Уолтър Скот изпраща екземпляр от нейния роман „Ороноко“, историята на един африкански роб, на своята леля. След време, когато отишъл да я посети, лелята му върнала книгата и го посъветвала да я изгори. Била непристойна. Но дори самата леля съзнавала, че в действията ѝ има известна непоследователност. „Не е ли странно, отбелязала тя, че аз, жена на осемдесет и повече години, се срамувам да чета тази книга, дори когато съм сама, след като преди шестдесет години съм чувала да я четат на глас пред многобройни слушатели, и то в най-изисканото лондонско общество?“ Коментарът на Скот е, че „това, разбира се, се дължи на усъвършенстването на вкуса и чувството за почтеност на нацията“.^[42]

Но Почтеното общество започва да се разпада със същата бързина, с която се е установило. Доктор Актън, същият, който обяснявал на викторианска Англия, че мастурбацията създава „раздражителни инвалиди“, препоръчвал на брачните двойки да нямат сексуални контакти по-често от веднъж седмично или дори на десет дни. Той отбелязва, че „повечето жени /за тяхно щастие/ не са особено обезпокоявани от сексуални пориви... По правило една скромна жена рядко търси сексуално удовлетворение за самата себе си. Тя се оставя на прегръдките на съпруга си предимно за да задоволи него и, ако не бе стремежът към майчинство, би се чувствала облекчена, ако той не я притеснява с желанията си“.^[43] Очевидно е имало глад за достоверна информация, защото още през 1918 година, само двадесет години след последното издание на книгата на доктор Актън, Мари Стоупс издава първия официален сексуален наръчник „Брачна любов“. За периода между март и декември същата година книгата претърпява пет издания. В средата на двайсетте години от нея са продадени половин милион екземпляра.

По време на Първата световна война женски патрули обикаляли улиците и следели за непозволени сексуални контакти между войници и техните приятелки. През трийсетте години обаче сексът в обществените паркове добил такова разпространение, че една френска

учителка била ужасена. Одет Кьон стига до извода, че англичанките „определено страдат от сексуален глад“ защото средният англичанин бил толкова скучен любовник; той никога не отделял време за ухажване на жената, преди да я вкара в леглото си. „За англичаните физическата любов не е забавление, а физическа функция... Моите възражения към английските мъже са, че те никога не отделят достатъчно време и внимание на сексуалния акт, поради което той се превръща в нещо плоско, престоляло и скучно като техните студени пудинги от бърбечета“.^[44] Донякъде е права — за разлика от французите, англичаните никога не са считали прелъстяването за вид изкуство.

Двадесети век напредва и Почтеното общество се разпада все по-бързо, така че от него сега са останали само тук-там някакви кариатиди, последни останки, подобни на облечените в драпирани туники женски фигури, поддържали фронтоната на отдавна изчезнал римски храм. Промените са се осъществявали със забележителна бързина. Иполит Тен бил убеден, че омъжените англичанки са почти без изключение верни на съпрузите си, но още през 1918 година броят на разводите надхвърля 1000 годишно — като повечето разведени двойки произхождат от средите на едрата и дребна буржоазия. Сега процентът на разводите в Англия е най-висок за целия Европейски съюз.^[45] В края на деветдесетте години една четвърт от неомъжените жени между 18 и 49 години съжителстват с мъже. Британците имат най-много самотни родители в Европа. На никого не му прави впечатление, че един търговец на порнография, Пол Реймънд, е един от най-богатите хора в страната и се движи сред херцози и графове.

През 1995 година разводите във Великобритания възлизат на 170 000, като за Англия средната стойност на е 13,4 на 1000 /по-висока отколкото същата в Уелс, Шотландия или Северна Ирландия/.

Нито една от тези тенденции не е уникална за Англия; разпадането на семейства, нарастването на броя на незаконните съжителства, търпимостта към порнографията са явления, които се отнасят до цялата западна цивилизация. Някои от причините за тези промени са повече от ясни. Двете световни войни, във втората, от която биват избивани умишлено цивилни граждани, ускоряват рухването на йерархичните бариери между мъже и жени. Приносът на жените за нормалното функциониране на обществото по време на войните,

трудът им във фабриките за амуниции, в селското стопанство и прякото им участие във военните действия правят невъзможно съхраняването на ролята на мисис Минивър като ангел-пазител на семейното огнище. Нарасналите възможности за образование на жените, развитието на феминизма и утвърждаването на равнопоставеността на жените не позволяват на мъжете да поддържат вярата си в остарялата, мъжка представа за английския характер. Освен това масовата употреба на контрацептиви освобождава жените от постоянния страх от забременяване.

Разбира се, старите стереотипи съществуват и дават повод за здравословен смях. Винаги е по-лесно да си измисляш това-онова, вместо да се опитваш да разбереш какво действително става около теб. Това е и причината на феноменалния успех на забавните анализи на Бил Брайсън. Когато пристига за първи път в Англия през 1971 година, му прави впечатление разликата между женските списания в Англия и в родния му северноамерикански Среден Запад:

Статиите в списанията, които четяха майка ми и сестрите ми, неизменно се отнасяха до секс и самозадоволяване. Заглавията им звучаха приблизително така: „Диета за постигане на многократен оргазъм“, „Секс на работното място — как да го осъществим?“, „Таити — новото средище на сексуалните удоволствия“ и „Подходящо място за секс ли са изчезващите гори на Амазония?“ Заглавията в британските женски списания говорят за доста по-скромни аспирации. Те пък звучат горе-долу така: „Как сами да си изплетем блуза и жилетка“, „Как да пестим пари от копчета“, „Изплетете сами тази икономична торбичка за сапун“, както и „Дойде лятото — сезонът на майонезата.“^[46]

Дори да е било така, нещата отдавна са се променили. Най-популярните женски списания във Великобритания се занимават предимно със секс, сексуални проблеми, сексуално здраве и сексуална етика.

Това, че старият модел на отношенията между мъже и жени е рухнал по-стремително в Англия, отколкото в другите европейски страни, подсказва, че в английската формула е имало нещо напълно неприложимо в края на двайсети век. Може би, след като вече са се убедили в провала на империята, за която са били измислени тези образци, англичаните са изгубили интерес и към самите поведенчески модели. Също както Породата и аматьорският спорт вече не вършат работа като еталон за мъжко поведение, така и старите модели, които мъжете са се опитвали да натрапят на жените, се оказват излишни. Също както авторитетът на нацията спадна в международен мащаб, така и вътре в страната спадна авторитетът на хората, които би трябвало да поддържат старите морални норми. За отбелязване е, че двамата най-прочути морализатори в страната, кентърбърийският епископ Козмо Ланг, и основателят на Би Би Си Джон Райт, не са англичани, а шотландци. На мястото на несломимата добродетел на Тревър Хауърд и крехката женственост на Силия Джонсън идва най-жизнената младежка култура на света.

Освен първенството в областта на музиката и модата, англичаните имат най-висок процент на сексуална активност у подрастващото поколение в напредналите страни. Осемдесет и шест процента от неомъжените жени на деветнайсет годишна възраст са сексуално активни. В това отношение на второ място са Съединените щати със 75 процента.^[47] По-малко от един процент от момичетата се омъжват девствени. В тази Англия, която израсна от руините на империята, кариера се прави по-лесно въз основа на собствените възможности, отколкото с връзки и зачитане на общоприетите норми. Въпреки че в това отношение има да се измине още дълъг път, в Англия жените добиват все по-изявена равнопоставеност в обществения живот.

---

[1] le vice anglais /фр./ — английският порок. — Б.пр. ↑

[2] Томас Хюз, „Tom Brown’s Schooldays“, стр.80. — Б.авт. ↑

[3] Алджърнън Чарлз Суинбъرن (1837–1909) — англ. поет и критик, новатор — символ на поетичния бунт от средата на Викторианския период. Проявявал склонност към мазохизъм. — Б.пр.

↑

[4] „Фани Хил или спомените на една проститутка“ — роман на Джон Клелънд 1709–17892, считан за първообраз на еротичните романи, забранен веднага след издаването му през 1749 год. — Б.пр. ↑

[5] „Историята на О“ — еротичен роман от Полин Реаж, в който главната героиня проявява склонност към мазохизъм. — Б.пр. ↑

[6] Пол Ферис, „Sex and the British“, стр.260. — Б.авт. ↑

[7] Уилям Хогарт (1697–1764) — първият голям английски художник, който успява да добие популярност извън границите на страната. — Б.пр. ↑

[8] Цитирано в „The Family, Sex and Marriage“, стр.279. — Б.авт.

↑

[9] Иън Гибсън, „The English Vice“, стр.13. — Б.авт. ↑

[10] Кингсли Еймис, „Take a Girl Like You“, стр.14. — Б.авт. ↑

[11] Цитирано в „Best of Enemies“ от Робърт Гибсън, стр.227. — Б.авт. ↑

[12] Майкъл Райън. „Doings in London“, стр.92-93. — Б.авт. ↑

[13] Фьодор Достоевски, „Summer Impressions“, стр.66. — Б.авт.

↑

[14] Иполит Тен, „Notes on England“, стр.31. — Б.авт. ↑

[15] Пак там, стр.98-99. — Б.авт. ↑

[16] „Енюъл реджистър“ — литературно списание, основано през 1758 г. от Робърт Додсли /1703-1764/ — британски писател, книготърговец, издател и драматург. Един от редакторите му е бил Едмънд Еърк /1729-1797/, британски държавник, виден парламентарист, философ и политически теоретик. — Б.пр. ↑

[17] Цитирано в „The Book of Days“ от Р. Чеймбърс, том I, стр.487-488. — Б.авт. ↑

[18] Цитирано в „England as seen by foreigners in the reign of Elizabeth and James the First“, от Уилям Бенчли Рай, стр.72-73. — Б.авт.

↑

[19] Цитирано в „George Smith and the DNB“, литературна притурка на „Таймс“, 24 декември 1971, 1593–1595. — Б.авт. ↑

[20] Боадицея — британска кралица на племето исени, която вдига населението на Британските острови на бунт срещу римското владичество през 60 г. сл.Хр. Римляните успяват да потушат бунта с големи усилия, а Боадицея се самоубива. — Б.пр. ↑

[21] света Хилда от Уитби (614–680) приема християнството през 627 г. през 657 основава манастир, един от големите религиозни центрове в североизточна Англия, където е бил монах първият английски християнски поет Кедмон. — Б.пр. ↑

[22] Сезар дьо Сосюр, „A Foreign View on England in the Reigns of George 1 and George II“, стр.206. — Б.авт. ↑

[23] Жозеф Фиеве, „Lettres sur l'Angleterre“, цитирано при Гйбсън, виж по-горе, стр.158. — Б.авт. ↑

[24] „A Mothers Sermon for her Children“, Къркби Лонсдейл 1829, цитирано в „Prophetic Sons and Daughters“ от Дебора Валензе, стр.278. — Б.авт. ↑

[25] Елизабет Сандфорд, „Woman in Her Social and Domestic Character“, цитирано във „Fifty Years Ago“ от Уолтър Безънт, стр.119. — Б.авт. ↑

[26] „Пънч“, 14/1848/, стр.230. — Б.авт. ↑

[27] Цитирано във „Victorian Education and the Ideal of Womanhood“ от Джоуи Бърстин, стр.31. — Б.авт. ↑

[28] Сандра М. Гилбърт и Сюзън Губър, „The Madwoman in the Attic“, стр.85. — Б.авт. ↑

[29] Алисън Лайт, „Forever England“, стр.113. — Б.авт. ↑

[30] Херман Мутезиус, „The English House“, стр.70. — Б.авт. ↑

[31] „Харви Никълс“ — верига йодни магазини В Лондон. — Б.пр. ↑

[32] Емил Камертс, „Discoveries in England“, стр.133. — Б.авт. ↑

[33] *mens sane in corpore sano* /лат./ — здрав дух в здраво тяло. — Б.пр. ↑

[34] Цитирано в „Athleticism in the Victorian and Edwardian Public School“ от Дж. А. Манган, стр.189. — Б.авт. ↑

[35] Наименование на кръг от дами в Англия от средата на XVIII век, които поддържали салони, където канели писатели и членове на аристокрацията с литературни интереси. Името започва да се употребява иронично в смисъл на жена с претенции за литературни или научни интереси. Терминът възниква, когато една от тези дами поканва известен учен, който отказва под предлог, че няма подходящо облекло, а в отговор тя го кани да дойде със сините си чорапи, тези, които носел в момента на разговора. — Б.пр. ↑

[36] Сидни Смит (1771–1845) — един от най-известните проповедници на епохата, застъпник на парламентарните реформи и възстановяване правата на католиците. — Б.пр. ↑

[37] Мери Уулстънкraft (1759–1797) — англ. писателка, страдна застъпница на образователното и социално равенство на жените. Майка на авторката на „Франкенщайн“ — Мери Шели. — Б.пр. ↑

[38] Джон Ръскин предложил на съпругата си Ефи да не консумират брака си, докато тя не навърши двадесет и пет години. През последната година от съвместния им живот той ѝ признал, че си представял жените много по-различни от това, което видял през първата си брачна нощ. Какво точно е предизвикало у него такова отращение, не е известно. Мери Лутъенс изказва предположението, че го е травмирирало откритието, че Ефи има окосмяване — на венериния хълм, поради което я приел за някаква игра на природата. — Б.авт. ↑

[39] Елизабет Блекуел (1821–1910) — първата жена — доктор по медицина, основателка на Лондонското медицинско училище за жени. — Б.пр. ↑

[40] Цитирано в „The Englishwoman“ от Джейн Макий и Пат Тейн, в „Englishness: Politics and Culture 1880-1920“, ред. Робърт Колс и Филип Дод, стр.222. — Б.авт. ↑

[41] Вирджиния Уулф, „Three Guineas“, стр.165-166. — Б.авт. ↑

[42] Джон Гйбсън Локхарт, „Memoirs of the Life of Sir Walter Scott“, стр.596-597. — Б.авт. ↑

[43] Цитирано в „The Anxiety Makers“ от Алекс Къмфърт, стр.52-53. — Б.авт. ↑

[44] Одет Кьон, „I Discover the English“, стр.188. — Б.авт. ↑

[45] „Britain 1998“, стр.34-35. — Б.авт. ↑

[46] Бил Брайсън, „Notes from a Small Island“, стр.21-22. — Б.авт.

↑

[47] Гйенда Купър, „British teenagers lead the world in their sexual activity — why?“, публикувано в „Индипендънт“, 16 май 1998 г. — Б.авт. ↑

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

НОВИТЕ ДРЕХИ НА СТАРА АНГЛИЯ

*„Англичаните имат забележителната
способност*

да превръщат виното във вода“.

Оскар Уайлд

Промяната не е само в отношенията между мъжете и жените. Променила се е и страната, в която те живеят. И Англия, както останалата част от света, е подвластна на търговските марки. Англичаните носят джинси и бейзболни шапки, ядат всякакви варианти на американска, азиатска и италианска храна, карат коли, произведени в четирите краища на света /дори най-гордата британска автомобилна марка, „Ролс-Ройс“ вече е собственост на германци/, танцуват под звуците на интернационални ритми и играят компютърни игри, създадени в Сиатъл или Токио. В този нов свят нито географията, нито историята, нито религията, нито политиката имат някогашното си влияние. И както през последните петдесет години се е променила модата, така са се променили и вътрешните убеждения на хората.

Втората световна война, времето, когато излиза на екран „Случайна среща“ и „В служба на отечеството“, е последният по-дълъг период от време, през който можем да кажем, че представата за Англия се е покривала с действителността. Но още тогава е имало достатъчно признаци, че старите стойности се рушат. По време на войната баща ми е служил в британските конвои в Северно море. Той считаше за начална точка на упадъка на страната момента, когато си дошъл в отпуск и чул домакините открито да се хвалят, че успели да си купят допълнително месо от черноборсаджиите, за да допълнят ограничените военновременни дажби. Страна, в която принципно „почтени“ хора не се срамували да заобикалят правилата, за него беше

свършена. Но търговецът на черно, който е можел да ви достави всичко, каквото пожелаете — от копринени чорапи до цели бутове шунка, е бил също толкова автентичен англичанин, колкото и самоотричащите се в името на почитеността герои на Тревър Хауърд и Силия Джонсън.

Сценариите на „Случайна среща“ и „В служба на отечеството“ са писани от Ноел Кауърд, чиито черти на „типичен англичанин“ са поза, заучена също както акцента и пушенето с цигаре, по пътя, изминал от раждането си като син на лондонски търговец на пиана до завързването на приятелски отношения с коронованите особи на Великобритания. Представите му не оцеляват дълго след края на войната. Само след десетилетие Кауърд е принуден да води унизителна война срещу „кухненската“ драматургична школа, поради която собствените му пиеси из живота на заможните класи добиват неестествено и архаично звучене. Цитирайки съвета, който му бил дал Чърчил, че „англичанинът има неотменното право да живее там, където пожелае“, Кауърд напуска страната и заживява първоначално на Бермудските острови, после в Швейцария и Ямайка. Очевидно това го устройва повече, отколкото да плаща данъците, необходими за изграждането на Новия Йерусалим.

Новата сензация на театралните сцени е Джон Озбърн с пиесата си „Обърни се с гняв назад“, поставена за първи път през май 1956 година — яростен бунт на автора срещу измисленото място, в което установява, че живее. Пиесата се гради върху предварителната уговорка, че „вече не съществуват никакви добри и достойни каузи“, и е пропита с горчивината на главния герой Джими Портър към изисканото семейство на жена му — хора, които се придържат към „стойности от епохата на крал Едуард“. Самият Озбърн обяснява във вестник „Трибюн“:

„Това е послание, изпълнено с омраза. То е насочено към вас, моите сънародници — имам предвид хората, които омърсиха моята страна. Имам предвид манаците, които водят упорито отслабналото от старост и измени тяло на моята Страна към гроба... Надявам се само, че тази омраза ще ме крепи. Мисля, че така и ще стане. Надявам се

омразата да ми бъде опора през последните месеци. А дотогава те проклинам, Английо. Ти вече гниеш и скоро ще изчезнеш напълно“.^[1]

Цял легион писатели тръгват по стъпките на Озбърн, ровейки като лешояди из останките на Англия от времето на Едуард. Така че дори тези, които са смятали, че нападките са малко прекалени, независимо от това са убедени, че да живееш в Англия е равностойно на участие в бдение над мъртвец. Сигурно е, че управляващата върхушка изобщо не съумя да изгради нов модел на живот, подходящ за двадесет и първи век. Затова и англичаните тръгнаха към бъдещето заднишком, с очи, вперени някъде към началото на двайсетото столетие. Нека се опитаме да преценим оправдана ли е тази тъга по миналото.

Бихме могли да започнем с оценка на това, което Англия е дала на света.

И веднага се сблъскваме с първия проблем. Защото най-голямото наследство, завещано от Англия на останалата част от човечеството, е езикът. Когато исландец срещне перуанец, двамата прибъгват до английския, за да се разберат. Дори по времето на Втората световна война, когато били полагани основите на оста Рим — Берлин — Токио, Йосуке Матсуока, представителят на японския император, води преговорите на английски. Английският език е езикът на технологиите, науката, туризма и международната политика. Три четвърти от пътуващите по света писма се питат на английски език, четири пети от базата данни, съхранявана в компютрите по целия свят, е на английски, две трети от учените по света ползват английски език. Английският е универсален диалект — лесно е да бъде научен, а още по-лесно — да се говори на лош английски. Дори да понаучиш съвсем малко английски, пак е от полза — приблизително една четвърт от населението на света ползва английски език в някаква степен. Към края на деветдесетте години в Британския съвет бе изказано предположението, че в началото на новото хилядолетие около един милиард души по света ще изучават английски език.^[2]

Някои от изучаващите достигат голяма степен на съвършенство, като например бившият генерален секретар на НАТО, холандецът

доктор Йозеф Лунс, който веднъж отбеляза, че предпочитал да говори на английски „защото когато говоря на родния си език, имам чувството, че повръщам“. Но за повечето хора, които изучават английски език, той е средство за постигане на някаква цел. Съставителите на „Оксфордския речник на английския език“ — Библията на английския — не водят статистика за произхода на новите думи, но можем да кажем с доста голяма сигурност, че от новите постъпления в базата данни, възлизащи приблизително на 3000 думи годишно, съвсем малък брой са възникнали в Англия — повечето идват от Америка, Австралия, от международния език на науката и компютрите. В края на краищата, от 650-те милиона жители на света, които говорят английски като първи или втори език, само около осем процента са англичани.

В момента, когато един французин отвори уста, той прави декларация за идентичността си. Французите говорят на френски. Англичаните говорят на език, който не принадлежи никому. Професор Майкъл Дъмет, който преподава логика в колежа „Уайкъм“ в Оксфорд, веднъж, докато стоял на опашка, за да си купи билет за влака до Чикаго, се заговорил с някакъв свой спътник. След малко събеседникът му казал: „Вие май сте от Европа?“ „Да, англичанин съм“ — потвърдил Дъмет. Коментарът на новоизлюпения Спиноза бил: „Английският ви е доста добър“. Стъписаният Дъмет настоятелно подчертал, че е англичанин. Едва по-късно осъзнал, че за много американци „английски“ е просто езикът, на който се говори в Америка, също както „холандски“, е езикът, на който се говори в Холандия. Парадоксалното в английския език е, че той едновременно е нещо скъпо и лично за тези, които го говорят, и същевременно е притежание на целия свят. Какво се случва с един народ, който вече не е собственик на своя език?

Когато посетих редакцията на „Оксфордския речник на английския език“, редакционният екип се опитваше да се пребори с поредното запитване, изпратено от човек, желаещ да бъде в крак с промените на английския език. Авторът на писмото, дълбоко шокиран, съобщаваше, че чул някого да определя някаква част от техническо съоръжение като „кучешки топки“. Какво означава изразът, питаше тревожно авторът на писмото. И от къде произхожда?

Лексикографите умират за такива предизвикателства. И така, изразът „кучешки топки“ не фигурира в голямото издание на „Оксфордския речник“ от 1933 година, което имаше авторитета на Библия при определянето на значението на английските думи. Има „песоглавец“ /бабуин, чиито черти напомнят на кучешки/, „кучешка мутра“ /напитка от джин и бира/, „кучешки сън“ /престорен сън/, но „кучешки топки“ няма и няма.

В просторния офис на редакцията, отличаващ се с царящото в него спокойствие /в продължение на час и половина телефонът не иззвня нито веднъж/, оксфордските лексикографи се опитват да проследят процесите на промяна на езика. Мигат монитори, на които се появяват съобщения от наблюдателни пунктове по всички краища на англоговорещия свят, сведения за новосъздадени думи. Обажда се една сътрудничка, която счита, че е открила първото споменаване на израза „bad hair day“^[3]. Оказва се, че това е станало в някакъв сиатълски вестник. Кореспондент от Кембридж, Масачузетс, току-що е открил непозната досега употреба на думата „малтиец“, нямаща нищо общо със споменатите в речника. Възцарява се умерено оживление.

Много англичани биха превели моментално израза „кучешки топки“. Ако нещо отговаря на това определение, то е „върха“, най-доброто, „Ролс-Ройса“ на своя вид. „Ненадминато“, както биха казали преди тридесет години. Фактът, че английският може да асимилира нов израз в рамките на няколко месеца, е доказателство за бързите темпове, с които езикът се променя. Особено журналистите постоянно измислят нови изрази — дори само за да проверят след колко време всички ще започнат да ги ползват като естествена съставна част на езика. Ако имате късмет, само няколко седмици, след като сте измислил нова дума, всички вече ще я употребяват. Когато лексикографът Джонатон Грийн съставя списък на думи в ежедневна употреба, измислени през периода от 1960 до 1990 година, той определя броя им на 2700 — от „АС/ДС“ в смисъл на „бисексуален“ до „zoned“ /натряскан, пиян/.^[4] Има нещо в употребата на английския език, което ни напомня обясненията, които Хъмпти-Дъмпти дава на Алиса^[5] — думите наистина могат да приемат абсолютно всяко значение, което им придава този, който ги ползва. Очевидно англичаните не само са приели невероятната способност на езика си да се променя, но дори й се радват. „Когато езикът спре да се променя,

той е мъртъв“, заявява доволно Патрик Ханкс, застанал наред обширната редакция на „Оксфордския речник“, преди да се обърне отново към монитора, на който се е появило поредното известие от поредния изследовател, залутан из дебрите на англоговорещия свят.

Една от последиците на това превръщане на английския език в най-популярно средство за комуникация на света, е, че вече никой не прави опити да предписва централизирано нови методи за комуникация. Основните губещи в състезанието за утвърждаване на световен език са французите. Те реагират на вирусното разпространение на английския език с някакъв своеобразен опит за лингвистична изолация, правят опити да забранят употребата на чуждици, определят точното количество френска музика, която трябва да се пуска по радиостанциите. Англичаните се присмиват на тези опити, не само защото ги прави вековният им враг, който — поне в тази война — е победен, но и защото французите явно не разбират, че тези опити са осъдени на неуспех, също както някога опитите на Канут^[6]. От своя страна английския език няма пазители, освен съставителите на Оксфордския речник, които документират хода на измененията му. Когато се появи ново издание на речника на английския език, никой не пита колко стари думи са съхранени, а колко са новите постъпления. Авторите се отнасят със задоволство към разнообразието на своя език, независимо от това на какво се дължи то.

Това непретенциозно отношение към собствения език не е нещо ново. Съставянето на първия речник на английския език започва като подражание на това, което Френската академия прави за френския език. „Le Dictionnaire de l'Academie“^[7], излязъл за първи път през 1694 година, след петдесет и петгодишен труд, трябвало да бъде последната инстанция при определяне на правилните и погрешни употреби на думите. Имало е предложения за подобен централизиран авторитет по отношение на английския език — Дефо настоявал за основаване на английска академия, която да „поддържа изисканото образование, да усъвършенства и изгражда английския език, и да подкрепя толкова пренебрегваното умение да се изразяваме правилно“.^[8] Нещо подобно има предвид и Джонатан Суифт през 1712 година в своето „Предложение за коригиране, усъвършенстване и утвърждаване на английския език“. Въпреки че доктор Семюъл Джонсън не е първият, който отговаря на призива за съставяне на речник на английския език /

тази чест се пада на учения Бенджамин Мартин/, все пак тъкмо речникът на Джонсън си остава най-забележителният образец на самостоятелен лексикографски труд. Джонсън осъзнава колко глупави са опитите за консервиране на един език, и на него трябва да благодарим за утвърждаването на това убеждение. В предговора към своя речник той пише:

„Когато виждаме как хората остаряват и умират, когато им дойде времето, век след век, ние се присмиваме на измишльотините за еликсир, който ни обещава хиляда години живот. По същия начин би трябвало да се присмиваме на лексикографа, който, въпреки че не може да намери пример за нация, опазила от промени думите на езика си, се надява, че с помощта на речник може да балсамира един език, да го опази от гнилост и упадък... Езикът, който най-лесно би могъл да просъществува без промени, трябва да принадлежи на някоя варварска нация, на народ, който съществува откъснат от света и е зает само със собственото си оцеляване.“^[9]

Ако доктор Джонсън не бе спасил навреме англичаните от идиотщините на някоя „Academie Anglaise“^[10], сигурно щеше да се намери някой друг, който да каже същото. Развитието на езика е белег на успех, а не на провал. Колкото и да е странно, в Америка, откъдето идват толкова много нови думи и нови приложения на стари, тъкмо там е големият пазар на исторически речници на английския език — поради желанието на американците да си осигурят културноисторическо наследство. Англичаните не само са приели факта, че вече не могат да контролират собствения си език, но и се радват на новото му развийте. Това не прилича на поведение на народ, който се бои от бъдещето.

/Между другото, „кучешки топки“ е израз, измислен от печатарите, за да опише знака „: — “ при набора на вестниците. Изразът е автентично английски/.

Също като английския език, и самата Англия дължи на своето минало всичко и нищо. Основната промяна се състои в това, че докато старата Англия беше изградена върху моделите за съвършен англичанин и съвършена англичанка, създадени преди векове, новата Англия е жизнена, демократична и крайно изобретателна. А тъй като английската културна традиция се основава на индивидуализма, възможностите, които се разкриват за тази Англия, която се появява от какавидата на последните петдесет години, са почти неограничени.

Важни промени са не смените на правителствата, а трептенията на „духа на епохата“. Когато през май 1997 на власт дойдоха лейбъристите, те обявиха амбицията си да „променят лицето“ на Британия; след като се преоткриха в качеството си на „Нова Лейбъристка партия“ и се освободиха от по-голямата част от дотогавашния си идеологически багаж, се очакваше да се роди и „Нова Британия“, страна, пропъдила призраците на миналото. Само за няколко месеца медиите започнаха да играят по свирката им. „Възродена Британия“ беше самохвалното заглавие на водещата статия в списание „Тайм“ през октомври. „След пет-десетгодишна неравна борба, Обединеното кралство най-сетне крачи уверено напред“, започваше текстът.^[11] За доказателство на трансформацията се цитираха преуспели филмови режисьори, хора, станали милионери от компютърни игри, модни дизайнери, артисти и финансисти. Това са хората, както правилно се отбелязваше в текста, които са пренебрегнали задръжките, произтичащи от принадлежността към един народ, затънал в калта на класовите предразсъдъци. Обръщайки гръб на презрението на обществото към бързото натрупване на богатства, те са се възползвали от шанса си и са последвали търговския си инстинкт. Едно от основните им предимства, останало неспоменато във въпросната статия, е, че те говорят на световния език. Друго е географската случайност да се родят в страна, от която сутрин се сключват сделки с Азия, а вечер — със Северна Америка; трето, те имат зад гърба си дългата търговска традиция, въз основа на която е била изградена Британската империя; на четвърто идва друго следствие от бившата империя — изградената мрежа от контакти с целия свят и способността да се асимилират чужди култури; на пето — сравнително високото ниво на квалификация и умения на работната сила; на шесто — привлекателността на Лондон като база за много

чуждестранни бизнесмени, поради типично английските качества почтеност, търговски нюх и толерантност. Можем да продължаваме още. Но важното е друго — нито едно от тези предимства, от които са се възползвали преуспелите англичани, не се дължи на някакво политическо решение на новото правителство.

През есента след избирането му за премиер-министър Тони Блеър беше домакин на ръководителите на страните-членки на Британската общност, дошли от всички краища на света. Преди да изслушат приветствената му реч, те бяха принудени да изтърпят в неловко мълчание прожекцията на филм, възпяващ творческите, търговски и научни постижения на новата Британия — тази, в която, за да участваш във властта, трябва само да разполагаш с необходимите лични качества. Целият филм, озвучен с песни на „Оейзис“ и „Спайс гърлс“, изпълнен със сцени от борсата, състезателни коли от „Формула 1“ и фармацевтични заводи, неуморно натрапваше на зрителите твърдението, че Британия е държава на младите. Когато най-сетне бе произнесена, речта на премиер-министъра повтори същото послание:

„В новата Британия значение имат само личните заслуги — в новата Британия ние разрушаваме всякакви класови, расови, религиозни и културни ограничения“, заяви той. Идеята се свеждаше до старата цел на консерваторите — „Една държава за целия народ, не само за привилегированото малцинство“.^[12]

Глупавият рекламен текст, който измислиха, за да пробутат тази нова държава, гласеше „Готината Британия“ — текст, който може да накара всеки истински „готин“ човек да се потърси отвратено; всеки път, когато политици на средна възраст се опитват да възприемат младежката култура, става подобен гаф. Но употребата на думата „Британия“, е показателна — никой не споменава нищо за готина Англия. Това е така, защото тъкмо по това време страната преживяваше една от фазите в своята история, през която англичанинът можеше да бъде описан като „жител на остров в северно море, управляван от шотландци“. Освен това понятието „Британия“ има предимството да бъде всеобхватно. Не е необходимо да имаш бяла

кожа и да си от англосаксонски произход, за да си британец. Оказва се, че много по-лесно можеш да бъдеш нигериец, мюсюлманин, евреин, китаец, индус или сикх, и същевременно британец, но много трудно да си едновременно нещо такова и англичанин. Тъкмо защото понятието „Британия“ е политическо изобретение, то е толкова многозначно.

Върховно въплъщение на представата за Британия е британското кралско семейство. Амбицията за постигане на обединено кралство е изразена във внушителния списък от титли след името на престолонаследника: Чарлз е принц на Уелс, херцог на Корнуол, херцог на Ротиси, граф Карик и барон Ренфру, Господар на островите и Велик Стюард на Шотландия. Монархическата институция е част от света, населяван от червените туники на бийфийтърите, мечите калпаци на личната гвардия, „Юниън Джек“, на картечниците „Гетлинг“. Кралица Елизабет и принц Филип са едни от последните представители на Почтеното общество. Колко много се е променила страната, начело на която стоят те двамата, стана болезнено ясно през 1997 година, след внезапната смърт на бившата жена на Чарлз, принцеса Даяна. Все още придържащи се към един морален кодекс, който се ужасява от всякакви публични изяви на чувства, кралицата и нейният съпруг бяха кажи-речи единствените хора, които не придадоха сантиментална окраска на скръбта си. Огромна част от представителите на същата тази нация, за която се предполага, че не дава израз на чувствата си, обсади цветарските магазини, а после затрупа с букети цветя земята около всяка сграда, с която е свързвано името на тази забележително привилегирована млада жена. Скоро портите на Бъкингамския дворец, двореца „Сейнт Джеймс“, Кенсингтънския дворец и имението на семейството на Даяна в Нортхамптъншър почти не се виждаха под купчините от цветя и пластмаса. Хората палеха свещи в бурканчета от сладко и ги подреждаха в импровизирани езически храмове. Закачаха картички и снимки на Даяна по дърветата в парковете и крайпътните огради, драскаха по тях всякакви надписи. „Даяна, ние те обичаме“ и „В рая има нов ангел“ са някои от по-смислените. А после, когато дойде денят на погребението, хората се тъпчеха по целия път на погребалната процесия, миля след миля, хвърляха цветя върху ковчега, или, което е по-гротескно, щракаха с фотоапарати, за да съхранят момента на снимка в семейния албум.

При най-добро желание не бихме могли да определим такова поведение като „типично“ за един народ, чиято пасивност пред всякакви вълнения е станала пословичен повод за самонасмешка. Джордж Мак-Доналд Фрейзър, автор на много популярната серия исторически романи „Флашман“, реагира с отвращение на тази демонстрация на това, което К. С. Форестър нарича „кухненска сантименталност“. Кой знае колко хора споделяха мнението му, когато той зададе въпроса как така британският култ към героя се е превърнал в култ към жертвата. „Господин Блеър заяви, че се чувства горд от тази проява. Аз се срамувах, казва той. Защото публичната проява на скръб се превърна в добродетел, а реакцията на една трагедия, особено пък ако става дума за престъпление със смъртен изход, се превръща в ритуал: опразват се цветарските магазини, за да бъде осеяна сцената с ритуални дарове, необходимо е да се лоят сълзи и да се водят сърцераздирателни интервюта пред камерите“.^[13]

Смъртта на Даяна беше трагична като всяка смърт, постигнала човека в разцвета на силите му. Но беше ли тя по-трагична от смъртта на безбройните млади жени и мъже, чийто кратък живот е споменат на безбройните паметници, издигнати във всяко село и град на страната? Даяна беше красива, манипулативна, емоционална, и загина, наслаждавайки се на живота на богата посетителка на нощни клубове. Но по някакъв начин тя се беше превърнала в жертва, а никой не може да надмине англичаните, когато решат да проявят симпатия към онеправдания. Тази удивително облагодетелствана млада жена се бе превърнала в жертва, с която хората можеха да се идентифицират, защото Уиндзърската династия /„германците“, както се изразяваха глутниците репортери/ се озова в положението, в което е изпадала всяка монархия — изолирана от народа, в чието име се предполага, че управлява. Това, което се случи след смъртта на Даяна, беше проява на масова истерия у един народ, отвикнал от внезапната смърт след един относително дълъг период на мир. На никого не му се стори странно, че на погребението ѝ Елтън Джон изпя преработка на песен, композирана първоначално в чест на Мерилин Монро, защото тя също е изпълнявала функциите на икона в една светска епоха, и в края на краищата този вид икони стават взаимозаменяеми. Записът на песента се продаде в пет милиона екземпляра в Англия. Лавината от албуми, плакати, тениски и чаши с лика на Даяна, демонстрира

неоснователността на претенциите, че разумът и въздържаността управляват страната.

Тълпите, които заляха лондонските паркове, за да поставят ритуалните си дарове в импровизирани храмове, доказаха колко много — или колко малко — се е променила Англия през втората половина на двайсетото столетие. Това, което бе останало непроменено, беше учтивостта и доброто възпитание, проявено от тълпите — нещо, което мисля, че не бихте забелязали на каквито и да било други големи струпвания на човешки маси през този век. Като изключим мотоциклетния конвой, който охраняваше траурното шествие, полицията остана незабележима. Навсякъде цареше атмосфера на спокойно достойнство. Макар че присъстваха предимно хора от англосаксонски произход, в тълпата имаше хора от всякакви раси и националности. Жените бяха определено повече от мъжете. Малко бяха и представителите на заможната управляваща върхушка — това си остана изблик на народно чувство.

Във възраженията си към публичните прояви на скръб Джордж МакДоналд Фрейзър пропуска сантименталната страна на английския характер — тази сантименталност, към която Чарлз Дикенс проявява такова разбиране, когато описва смъртта на малката Нел, или как Мъничкият Тим се появява, накуцвайки, в „Коледна песен“, за да каже: „Весела Коледа на всички нас!“. Ако Даяна бе загинала в дните, когато мъжете от Породата и техните покорни жени — домакини определяха нравите, бихме присъствали на съвсем различен спектакъл. Но англичаните вече не живеят в онази страна. Не съществува вече и целта, заради която бе селектирана Породата. Освобождението на английската жена от наложените ѝ ограничения позволи появата на нещо много по-наелектризиращо.

Даяна не беше обикновена жертва. Погребението ѝ доби такива размери, защото беше всъщност езически ритуал; Даяна се превърна в някакъв вид богиня за тази безбожна епоха. Докато обмислях как да изградя настоящата книга, ми беше минало през ума да я организирам около представите за английския герой. Тогава попаднах на описание как тълпите са се държали с адмирал Нелсън, когато той се завръща след победоносното преследване на френския флот из Атлантика и Карибския басейн. „Където и да се яви, той наелектризира студения нрав на англичаните — пише лейди Елизабет Фрейзър, след като го е

виждала как минава по улиците. Всяка негова стъпка е съпроводжана от възторжени овации. Понякога някоя бедна женица го моли да докосне дрехата му. Дори децата го благославят, когато минава, безброй хора стоят по вратите и прозорците“.^[14]

Това описание може да се отнася и до обожанието, проявявано към Даяна. На всеки може да му се завърти главата, когато е обект на такива възторзи /прочутите думи на Нелсън „Англия очаква от всеки да изпълни своя дълг“ първоначално са звучали така: „Нелсън очаква...“ и т.н./. Независимо от всенародното обожание и двамата се оказват идоли с „глинени крака“. Всеки отговаря на народната нужда в определен исторически момент — Нелсън е героичен войн във военно време; Даяна се превръща в светица-покровителка на една страна, потънала в съзерцание на провала си. Накрая ковчегът на Нелсън е положен в катедралата „Сейнт Пол’с“ след четиричасово погребение като на държавен глава. На почетна стража около него стояли шестима адмирала в официална униформа. Ковчегът на Даяна беше съпроводен до Уестминстърското абатство от цивилни — представители на благотворителните дружества, с които е работила, и минимален брой лица във военна униформа. При това погребение формалните прояви бяха сведени до минимум. Едни от най-забележителните личности сред присъстващите на погребалната служба бяха филмови и попзвезди. Разликата между двете погребения демонстрира отлива на имперските идеи у англичаните. На тяхно място идва нещо много по-лично. Понякога подмяната изглежда доста ужасяваща.

През лятото на 1998 година футболни отбори от всички краища на света пристигнаха във Франция, за да участват във финалите за Световната купа. Независимо от някои неадекватни прояви на френските власти, първенството беше определено като много успешно. Безброй милиони зрители по целия свят споделяха футболните вълнения на живо пред малкия екран. Но, разбира се, съществуваше „проблемът с англичаните“. Проблемът с англичаните е проблемът с футболните хулигани. Най-трагичната му проява беше на стадиона „Хейзъл“ през май 1985 година, когато след голямо сбиване между привърженици на „Ливърпул“ и „Ювентус“ загинаха около четиридесет италианци. Пред френската и британската полиция стоеше задачата, грубо казано, да попречат на хулиганите пак да убият някого. Това лято те се справила, но не и преди светът да е видял

пияните английски младежи да хвърлят столове, камъни и всичко останало, попаднало пред очите им, когато са обзети от пристъп на враждебност. За сравнение привържениците на шотландския национален отбор съумяха да изпият огромни количества алкохол, но само изпозаспаха, където им падне.

Най-ужасяващото в проявата на насилие от страна на английските хулигани е отсъствието на всякакъв повод. Спомням си един дребен инцидент след първия мач от Европейското първенство през 1996 година между Англия и Швейцария. Англичаните играха с безразличието на професионалисти и швейцарците успяха да удържат резултат 1:1, нещо, което никой не очакваше, че ще постигнат на „Уембли“ пред повече от 70 000 английски запалнянковци. Сред швейцарските запалнянковци имаше много повече жени и деца, отколкото се виждат обикновено на английски стадион. Те, разбира се, ликуваха. Бяха добронамерени, и сравнени с обичайните изстъпления на англичаните, тихи и миролюбиви. Часове след края на мача те пяха и танцуваха около стадиона. На тротоара стояха около четиридесет швейцарци, мъже и жени. Млад англичанин с бръсната глава ги поогледа, претича през улицата, застана непосредствено пред един от швейцарците и извика „Чекиджия!“. Швейцарецът го загледа озадачено. Англичанинът повтори обидата и я придружи с недвусмислен жест, после вдигна юмрук, удари човека в лицето и си тръгна. Вървеше преднамерено бавно, нагло, сякаш предизвиквайки някой да се опита да отмъсти за приятеля си — човекът се беше превил одве, от носа му течеше кръв. Но никой не се намеси и побойникът продължи да върви наперено. Несъмнено отиваше да се похвали на приятелите си какво е „свършил“.

Тази проява на злоба може да не е типична единствено за англичаните, но никой честен англичанин от средната класа няма да отрече, че изпитва страх от тълпите футболни хулигани. В края на осемдесетте години, в Турино, писателят Бил Бюфърд наблюдавал с ужас слизането на тълпа подпухнали от пиене привърженици на „Манчестър Юнайтед“ от самолета. Били пристигнали да гледат любимците си, които трябвало да играят срещу „Ювентус“. Още нямало обяд, но много от тях били толкова пияни, че не можели да се държат на краката си. Тълпата татуирани запалнянковци завзела центъра на града, седели из откритите кафенета, пеели „Да ви таковам

папата“, и от време на време ставали, за да се изпикаят на улицата. При това тези изяви били равностойни на добро поведение, поне не нападали „шибаните жабари“ с тояги, камъни и празни бутилки.

„Защо вие, англичаните, се държите така? — обърнал се един италианец към Бюфърд. — Защото сте островитяни ли? Защото не се чувствате европейци? Или защото изгубихте империята“?^[15]

Бюфърд не намерил отговор на въпросите му. Човекът питал, подтикван от страх, но и от искрено недоумение. Защо наистина съществува едно малцинство сред английското население, което счита, че единствения начин да се забавляваш е да се напиеш, да крещиш нецензурни изрази и да търсиш повод да се сбиеш? Имам предвид отвратителното напиване на тези хора, когато дрехите им са залети с бира, вино и всякакъв друг алкохол и повръщат на улицата. Може би някаква роля играят и факторите, подсказани от удивения италианец. Разбира се, никой не очаква тълпи италианци да се изтърсят в центъра на Лондон и да започнат да се държат по подобен начин. Единственият честен отговор, който Бюфърд би могъл да даде на италианеца, е, че определена част от английския народ винаги е била такава. Вместо да се засрамят от поведението си, те възприемат пиенето и грубиянството като свое рождено право. Така проявяват своята идентичност. Няколко години по-късно, през 1990 година, когато бил в Сардиния за финалите за Световната купа, Бил Бюфърд отново наблюдавал тълпа английски хулигани, които водели яростна битка с италианската полиция. Преди да го улучи палката на един гневен полицай и да изпадне в безсъзнание, Бюфърд си спомня един момент, в който англичаните започват да отстъпват панически. Тогава „Някой изкрещя, че сме англичани, а англичаните никога не отстъпват... И всичко започна отново. Тръгнеха ли да бягат, винаги някой се сецаше, че сме англичани, и колко важно е, че сме такива, подсецаше и останалите, че са англичани, и с възстановено чувство за национална идентичност всички се връщаха и подновяваха схватката с полицията“.^[16]

Проблемът не е изцяло английски — футболните запалянковци в Германия и Холандия също са прихванали свой вариант на същата болест. И там подпухнали от пиене млади побойници проявяват националното си самочувствие, като бият и замерят с камъни всеки, който говори на чужд език. Но остава фактът, че Англия е дала на света думата „футбол“, и пак от нея тръгна футболният вандализъм.

Няма нищо ново в проявите на грубост и склонност към побои у младите англичани. В първите години след възцаряването на Хановерската династия чуждестранните посетители били потресени от поведението на тълпите не по-малко, отколкото били впечатлени положително от политическата култура на нацията. Сезар дьо Сосюр е скандализиран от откритото пиянство, постоянните ругатни, борбите със свалени ризи /окончателно го довършила гледката на жените-участнички/ и общата разпуснатост на нравите, която го кара да стигне до извода, че „хората от низшите класи са груби, нахални и свадливи.“^[17] Прибавянето на чувство за превъзходство към тази природна грубоватост можело да има опасни последици. През викторианската епоха американският писател Ралф Уолдо Емерсън описва начина, по който характерната за англичаните арогантност по отношение на другите народи се изявява у младите хора:

„Съществуват мнозина млади англичани, които се отличават с присъщата на своя народ грубост и самоувереност, и тъкмо те, изпълнени с презрение към цялата останала част от човечеството, с холеричния си темперамент и лошото си храносмилане, което води до постоянна раздразнителност, са превърнали английските пътешественици в синоним на претенциозен и свадлив човек.“^[18]

Всеки път, когато английските хулигани се развилнеят из някой град, преобръщат масите в уличните кафенета и разкърват носовете на всички, които имат нещастие да се озоват на пътя им, политиците и пресата в Лондон започват мъчително да се питат какво означава това. Няма защо да се напъват толкова. Побойничеството е нещо присъщо на англичаните. „Колкото повече кръв проливат, толкова по-жестоки и безмилостни стават... Те могат да бъдат страховити и яростни, гневят се лесно и трудно се успокояват.“ Такъв е скицираният от Жан Фроасар портрет /разбира се, крайно пристрастен/ на английските войски, прекосили през петнайсети век Нормандия, като опожарявали и плячкосвали всичко по пътя си. Четири века по-

късно херцог Уелингтън казва, че неговата войска се състои от „утайката на човешкото общество — най-долна утайка“, и макар че наистина прави много, за да подобри храненето и общите условия, при които живеят войниците, все пак имало случаи, когато в продължение на дни не можел да ги овладее.

Преди да бъдат окончателно установени правилата на играта, футболните мачове приличали по-скоро на местни бунтове, и умните хора се държали настрана. Един френски пътешественик от осемнадесети век, ужасно притеснен от грубостта на обикновените англичани, направил голямата грешка да отиде на футболен мач. „Чупят стъкла и разбиват прозорците на каретите, пише той после, могат да те повалят с един удар, без да изпитат ни най-малко разкаяние за постъпката си, напротив, успяват ли, реват от смях“.^[19]

„Днешното футболно хулиганство не би учудило хората, които отивали на минерални бани в Бат през осемнадесети век — по онова време футболният мач бил «по-скоро сражение, отколкото игра», така пише Иън Гилмър в своята история на уличното насилие «Бунтове, въстания и революции».^[20] От онова време произхожда и изразът «местно дерби», по името на града, в който мачовете между две енории можел и да преминат в няколкодневни побоища, в които населението участвало масово. След като футболът вече се превърнал в спорт с публика, насилието пуснало корени в нея. От 1870 година насам в Англия маковете се играят под акомпанимента на удари, ритници и ругатни; трима автори, проучвали архивите на футболната асоциация и старите броеве на «Лестършър Дейли Мъркюри», отнасящи се до един двадесетгодишен период преди избухването на Първата световна война, успяват да открият данни за 254 случая на буйства сред публиката. Дори когато тълпата само заплашвала, въздействието е било ужасяващо. Описанието в дневника на един джентълмен от 1903 година доказва, че и по времето на крал Едуард тълпите футболни запалянковци вече са имали застрашително поведение: Веднъж, на едно прочуто игрище в Северна Англия, видях и чух как двадесетхилядна тълпа се нахвърли върху един нещастен рефер, защото някакво негово решение не им се беше понаряло... Злобните подвиквания, пороят от ругатни, размахването на юмруци и тояги... всичко това правеше тази тълпа от англичани ужасяваща“.^[21]

Колкото повече се вираме назад в историята на Англия, толкова повече се налага изводът, че освен добрите нрави и дълбоко вкоренената вяра в правата на личността, англичаните се отличават и с естествена склонност към размирици. Народните празненства често се опорочавали от насилие над предполагаеми чужденци — такъв случай е документиран на Майския празник през 1517 година в Лондон. През септември 1620 година едно пиршество в село Токънхам Уик, прераства от традиционните битки с тояги по улиците в същинска битка. Пристигнали мъже от съседното село, Уутън Басет, за да се включат в боя, и питали къде са „страхливците от Токънхам“. Един историк, проучвал наскоро тези събития, открива данни за много подобни размирици в същия регион, като например това от 1641 година, когато един „мъж с дървено конче и звънци на обувките“ се появил на панаира в Малмсбъри и си „търсел белята“. В резултат няколко селяни били тежко ранени. „Какъв празник е това, ако няма бой?“ казвали местните жители.^[22] Но въпреки привидната анархия и в тези случаи важали някои непоклатими правила: насилието съдържало някакъв ритуален елемент и тълпата съзнавала и спазвала допустимите граници. С напредването на века насилието добива известна политическа окраска: местните бунтове били последното средство на бедняците да се противопоставят на аристокрацията, която тъпчела правата им, и присвоявала общинска земя, за да пасе на нея стадата си.

Колкото повече хората се ориентирали към големите градове в търсене на работа, толкова повече губели провинциалните си задръжки. Бунтовете през юни 1870 година показали на управляващата класа колко нестабилно е всъщност положението. Причината за избухването им било искането, внесено в Парламента от лорд Джордж Гордън, в качеството му на президент на протестантската асоциация, парламентът да приеме отново отменените наскоро закони, съгласно които католиците били санкционирани, задето изповядвали католицизма, особено по отношение на правото на придобиване и наследяване на собственост. Поведението на Гордън било, меко казано, непредсказуемо. /Той починал в затвора Нюгейт, където излежавал петгодишна присъда за клевета, след като междуременно бил приел юдаизма./ Когато парламентаристите се изправили пред виещата тълпа, която той довел пред сградата на Парламента, започнали да

увъртат. Тълпата се отдала на подпалвачество, грабежи и насилие в продължение на няколко дни. Опустошавани били къщите на католици, католическите църкви — изгаряни до основи, разбити били вратите на Нюгейтския затвор, разрушена била една спиртоварна в Холборн, чийто собственик бил католик. Последниците от последното буйство били предсказуеми: разказва се, че хората пиели джин от уличните канавки. Едва на третия ден била изпратена войска, но по това време по съвременна преценка били нанесени по-големи щети, отколкото понесъл Париж по време на Френската революция.

Бунтовете под водачеството на Гордън доказали колко неуправляемо може да бъде населението в големите градове. Тълпите лесно се обръщали към насилието — или подтиквани от предразсъдъци или с пълното убеждение, че действат в защита на обезправените — нещо, в което ги убеждавали радикалните идеи на Френската революция и нарастващата популярност на „Правата на човека“ от Томас Пейн. Започнел ли веднъж бунтът, нямало значение какъв е бил поводът. Всички се отдавали на насладата от разрушението.

Ето списъка, направен от Иън Гилмър, на други събития, освен Гордъновите бунтове:

През осемнадесети век англичаните /и англичанките/ се бунтували срещу високите цени на хранителните продукти, незаконното завземане на общински земи, плащането на пътни такси, срещу католиците, ирландците и нонконформистите, срещу натурализирането на евреите, срещу импийчмънта на някои политици, срещу насилственото набиране на моряци и войници и срещу кръчмите, където мъжете били напивани или подвеждани по някакъв друг начин да подпишат договор с войската, срещу цените на театралните билети, срещу чуждестранните актьори, сводниците, публичните домове, хирурзите, френските прислужници и съдържателите на бирарии, срещу издигането на бесилки по Еджуеър Роуд и публичното бичуване, срещу арестуването на върховните лондонски магистрати, срещу данъците за магазините и

върху производството на ябълково вино, срещу акцизите върху производството на спиртни напитки, срещу сиропиталищата и работодателите-индустриалци, срещу предполагаемото разрушаване на катедралните камбанарии, дори срещу промяната на календара... Имало размирици по време на избори и след тях, в затвори и извън затворите, в училища и колежи, по време на екзекуции, във фабрики и работилници, в съдебните зали на Уестминстър Хол, пред парламента и в Уестминстърския дворец, в магистратурата на Боу Стрийт, в театри, публични домове, в двора на една катедрала, на Пал Мал и пред вратите на двореца „Сейнт Джеймс“.^[23]

Въпреки настояването на Гилмър, че насилието рядко е било без повод, и обикновено имало определена цел /„дефанзивна агресия“/, списъкът си е внушителен. При това, ако прехвърлим последните тридесет години, ще установим, че английското население се е бунтувало срещу данък общ доход, полицейските методи, по футболните стадиони и извън тях, в крайморските курорти и киносалоните, срещу фашизма и в защита на расовите предразсъдъци, против законите за трудовите договори, срещу войната във Виетнам, в каменовъглените мини и в Уайтхол, против дългите коси и против късите коси, за правото на празнуване на лятното слънцестоене, против износа на живи животни и вноса на нови технологии, за признаване на профсъюзите, за правото да шофираш крадена кола, заради удоволствието от побоищата, защото са се сблъскали едни с други футболни запалянковци и тъй нататък. Няма вече гладни бунтове като през осемнайсети век, но една червена нишка свързва тогавашните бунтове срещу тъкачниците, бунтовете срещу машините и поевтиняването на работната ръка през трийсетте години на деветнайсети век и протестите срещу Рупърт Мърдок, когато въведе новите методи на печатане в Уопинг през осемдесетте години на двайсети век. Списъкът поставя в перспектива ужаса и отвращението, което демонстрират англичаните, щом погледнат отвъд Ламанша и забележат как масовото неподчинение, явните нарушения на закона и гражданските бунтове се толерират от безсилните френски

правителства. Разликата се състои в двете културни традиции — докато масовите протести са общоприета част от политическия процес във Франция, в Англия уличните размирици често нямат нищо общо с политиката, а по-скоро с вродената готовност да се раздават юмручни удари. Една обиколка след свечеряване из центровете в някои по-големи английски градове ще ви убеди, че един „хубав пердах“ между пияни млади мъже и жени се счита за естествена съставна част на хубавата съботна вечер, също като кърито и кебапа. „Какъв празник е това, след като няма бой?“

Английската слабост към алкохола също трябва да играе някаква роля. В колко други големи европейски градове пътникът слиза от влака и се качва на такси, където шофьорът е отделен от пътниците като в клетка и има надпис, че „повръщане в резултат на алкохолно опиянение се глобява с 20 лири над цената на пътуването“ — както е в Манчестър и Ливърпул?

Така си е от векове насам. Казват, че в навечерието на битката при Хейстингс, докато норманите прекарвали нощта в молитви, войските на крал Харълд пили до зори. Средновековните пословици затвърждават образа на една полувпиянчена нация: „Овернецът пее, бретонецът пише, англичанинът пие“, гласи една. „Норманецът пее, германецът лапа, англичанинът кърка“^[24] гласи другият ѝ вариант. В своята „Хроника на английските крале“ Уилям от Малмсбъри отбелязва, че по времето на норманското нашествие „пиенето било основно занимание, нещо, което вършели в продължение на дни и нощи... Имали навика да ядат до преяждане и да пият, докато повърнат“.^[25] Когато крал Джон отишъл да посети френския крал във Фонтенбло през юли 1201 година, историкът, написал „Chronique Francais des Rois de France“^[26] отбелязва, че „Кралят на Франция и хората му добре се посмяха, като видяха как свитата на английския крал изпи всички лоши вина и остави хубавите“.^[27] През 1692 година Кентърбърийският епископ се оплаквал, че при най-малък повод англичаните се натряскват до затъпяване, че на свят празник „зачитат кръчмата повече от църквата, лакомията и пиянството са по-често срещани от покаянието и молитвите, хората упорстват да се отдават на разврат, вместо на спокойно съзерцание“.^[28]

Човек понякога остава с впечатлението, че ако бъдат оставени да постъпват както намерят за добре, в края на седмицата едва ли не

всички англичани ще бъдат пияни от сутрин до вечер. В началото на осемнайсети век имало толкова изобилие от евтин джин и всякакви други концентрати, че консумацията им представлявала реална заплаха за обществото: през 1742 година населението, десет пъти по-малко от сегашното, погълнало 19 милиона галона джин, силен като индустриален спирт — десет пъти повече, отколкото бива изпиван в наши дни. Героят на Гилбърт Честъртън, това дружелюбно, безопасно създание, „клатушкащият се по хълмистите пътища пиян англичанин“^[29], е една симпатична интерпретация на същия феномен. В други случаи англичаните биват описвани като груби и мрачни пияници. Ето колко живо описва Достоевски сцените от една лондонска кръчма:

„Всички са пияни, но с мрачно, тежко и безрадостно пиянство. Странното е, че мълчат. Само ругатни и кървави сбивания нарушават от време на време това потискащо, тъжно и опасно мълчание... Всички бързат да се напият до безсъзнание... жените не изостават от мъжете си, всички се напиват заедно, а децата пълзят или тичат около тях.“^[30]

През февруари 1915 година Лойд Джордж, тогава министър на финансите, предупреждава населението на английския град Бангор, че „Пиенето ни нанася много повече щети по време на тази война, отколкото всички германски подводници, взети заедно“.^[31] Към една депутация от собственици на корабостроителници, които пристигнали с молба да се забрани пиенето на работното място, за да се подобри качеството на производството, се обърнал така: „Ние водим война с Германия, Австрия, и алкохола; доколкото виждаме, най-смъртоносният от тези врагове е алкохолът“.^[32]

Опитите на британското правителство да се справи с този проблем, като ограничава строго работното време на кръчмите и правото на продажба на алкохол за дома, имали желан резултат: отпаднали съдебните наказания за пиянство, и ограниченията оказали своето въздействие в продължение на две-три поколения. През трийсетте години на двайсети век провежданите анкети показват, че

повечето мъже в Болтънските кръчми пият малки бири. Лишенията, съпровождали Втората световна война, приучиха следващото поколение млади мъже и жени да пият умерено, и едва през седемдесетте години нарасналият просперитет и рухването на родителския авторитет са причина много млади англичани да се върнат към старите модели на поведение. През деветдесетте години младото поколение вече съчетава хедонистичната употреба на алкохол с употребата на наркотици.

Като се има предвид, че англичаните не употребяват кой знае колко повече алкохол от останалите европейски народи, това постоянно полупияно състояние трябва да се дължи на начина, по който пият. Джордж Стайнър ми беше казал веднъж: „Никога няма да срещнеш Сартр в английско кафене по две причини. А: няма го Сартр. Б: няма кафенета“. Той е прав. Рухването на британската имперска мощ не довежда до интелектуалната експлозия, с която се отличава Виена в последните дни на Хабсбургската империя: с присъствието на Фройд, Брамс, Малер, Климт и много други, и една от причините за тази липса е може би отсъствието на кафенета — традиционно място за сбирки на интелектуалното общество. Дори марксизмът е възникнал като феномен в кафенетата, преди да набере сили, за да излезе от тях. Навсякъде — от Лисабон до Ленинград — човек може да влезе в някое кафене и да си поръча чаша вино, или да прекара часове над едно кафе. В кафенетата поколенията и половете се смесват, времето добива второстепенно значение. За разлика от тях кръчмите имат мъжка, зряла, алкохолна атмосфера и в тях хората са някак по-припряни. Човек не отива в кръчма, за да се отдава на самостоятелни занимания, като да чете вестник например /едно от обичайните занимания на посетителите на европейските кафенета/, нито пък да си поразмърда мозъка с една игра на шах. В кръчмата се отива, за да се пие.

На пръв поглед е много трудно да се съвмести тази склонност към пиене и побоища с традиционната представа за въздържаните англичани. Какво е имал предвид Д. Х. Лорънс, когато казва: „Не обичам Англия кой знае колко, но англичаните действително изглеждат симпатични хора. У тях има толкова доброта“.^[33] Какво е накарало Джордж Оруел да напише следните редове: „Може би основната характерна черта на английската цивилизация е добротата. Забелязвате я в момента, когато стъпите на английска земя. Англия е страна, в

която кондукторите на автобусите са постоянно в добро настроение и полицаите не носят пистолети. Няма страна, обитавана от бяло коренно население, където да е по-лесно да избуташ човек от тротоара на платното“.^[34]

Струва ми се, че всички тези неща са относителни. Огромното мнозинство от англичаните действително не прекарват времето си в пиене, повръщане и побои. Дори относително малкият процент, които го правят, обикновено отделят за тази цел петъците и съботите. На ежедневен ниво английското общество продължава да поддържа забележителна цивилизованост на отношенията. Само се опитайте да преброите колко пъти се казва „моля“ и „благодаря“, докато купувате вестник, или пребройте извиненията, които ще чуете, когато някой се блъсне във вас в метрото. За разлика от населението в много напреднали държави, където полицията съществува, за да налага волята на държавата над обществото, в Англия хората не се страхуват от полицаите. Дори престъпленията спазват един общ модел на ненасилие: в Англия и Уелс, въоръжените обири възлизат само на 1 процент от регистрираните престъпления, докато кражбите с взлом са 25 процента.^[35] В Съединените щати, кражбите с взлом също са повече от въоръжените грабежи, но процентът, който заемат въоръжените грабежи от общия брой на престъпленията, е четири пъти по-висок.^[36] Трудно е да избегнем заключението, че англичаните предпочитат по-кротки престъпления пред всичко, което предполага конфронтация и насилие. Най-показателни са цифровите данни, които се отнасят до най-тежкото от всички престъпления. Макар че броят на убийствата постоянно нараства от Втората световна война насам, в Англия процентът им продължава да бъде удивително нисък. Независимо от сензационните заглавия в таблоидите, статистически в Англия сте изложени на по-малка опасност да бъдете убити, отколкото в която и да било друга напреднала държава. Процентът на убийствата в Англия и Уелс е по-нисък от този в Япония, наполовина по-нисък от стойностите за Франция и Германия, една осма от стойностите за Шотландия и Италия и двадесет и шест пъти по-малък от същата стойност за Съединените американски щати.^[37] Налага се изводът, че въпреки вродената си склонност към пиене и сбивания, дълбоко в себе си англичаните изпитват забележително уважение към себеподобните си.

Всъщност, след изчезването на нормативите на Почтеното общество, се развива толерантност към по-старите, не толкова изискани английски нрави. Ако погледнем назад, виждаме, че строгите закони за поведение, обличане и държание в обществото като че ли са били развити, за да могат да се опазят англичаните от самите себе си. И така Англия навлиза в третото хилядолетие не облечена в строг тъмен костюм, а потънала в пищно многоцветие — а на миналото си дължи всичко — и нищо.

Да обърнем внимание на английската страст към залаганията. В продължение на 250 години, в периода между края на шестнайсети и началото на деветнайсети век, правителствата с радост толерирали националната страст към залаганията, организирали държавни лотарии, а печалбите отивали за финансиране — между другото — на войните срещу Наполеон и строителството на Британския музей. Но с нарастването на националното самочувствие нараства и по-голямата чувствителност на тази тема; затвърждава се убеждението, че лотариите имат вредно въздействие върху обществото,^[38] и правителството на лорд Ливърпул решава да ги забрани. Но това не унищожава страстта към хазарта, и на мястото на лотариите бързо се развиват други форми на залагания: залагало се на изхода от спортни състезания — между хора, като например боксови мачове, надбягвания или борби, и между животни — на бой с петли или кучета, на кучета и бикове, или на конни състезания. Манията се разраснала до такава степен, че има документирани залагания на изхода от състезание между инвалиди с дървени крака. Няма нищо чудно, че в Ланкашър наричали хазарта „бедняшка борса“.^[39] През деветдесетте години на деветнайсети век се залагало с купони на резултата от футболни мачове — обичайно ежеседмично занимание в много домакинства. Само за шестдесет години новата футболна лотария, при която участниците трябвало да познават резултата от футболните мачове, се превръща в най-голямото частно лотарийно предприятие в света.

Отношението на властите към този феномен се отличава с характерно лицемерие: една държавна лотария би намесила правителството, което би било обвинено, че стимулира така наречения „порок на двайсети век“, както пиенето е било порока на предишния. Но правителството ни най-малко не се притеснява да се възползва колкото е възможно повече от тази страст — налагайки данъци на

лотарийните компании и на събирачите на залози. В края на краищата през 1994 година, правителството на консервативната партия / „партията на семействата“ и на „чистите пари“/ се поддава на примамката за лесни доходи и основава нова държавна лотария. Два пъти седмично, когато тегленето на числата се предава по телевизионния канал на Би Би Си, ни засипва порой от вулгарност и полуистини за ползата, която има обществото от лотариите — и държавната лотария отново за много кратко време стана най-голяма в света. Повече от две трети от пълнолетното население купува редовно лотарийни билети, а 95% са купували билети поне веднъж. Съществуват много очевидни доказателства, че повсеместната продажба на талони, чиито номера се разкриват с изчегъртване, е допринесла към разрастването на хазартната страст, но всички предпочитат да си затварят очите. Ето още едно ясно доказателство, че Почтеното общество е мъртво и погребано.

Съществуват многобройни други примери, с които бихме могли да се заемем, от промяната на сексуалните нрави до факта, че през 1998 година един действащ министър на външните работи, върховният представител на държавата по света, можа да има извънбрачна връзка, да се разведе с жена си и да съжителства със секретарката си в официалната си резиденция, без почти никакви обществени възражения. Но може би отношението към храната е едно от най-ясните доказателства за промените, настъпили в страната.

През 1949 година Реймънд Поустгейт, радикален журналист, класицист и специалист по общественно-исторически науки, толкова се вбесява от английската търпимост към лошата храна, че предлага да се основа Дружество за предотвратяване на жестокото отношение към храната. Той взема на прицел шишетата със сосове, които присъстват по масите на всички ресторанти.

„Поставят ги там, защото може да се очаква, че клиентите ще пожелаят да замаскират вкуса на предлаганата храна. Подгизнала, кисела, лигава, рядка, престояла или силно подсладена — храната задължително отговаря на някое от тези определения, — а понякога и на шестте — независимо от това дали става дума за риба,

месо, зеленчуци или сладкиши. Освен това задължително е преварена, а в повечето случаи е и претоплена. Ако заведението е типично английско, го наричат чайна или кафе; ако е чуждестранно, ресторант или кафене — във втория случай е по-мръсно, но пък има шанс храната да има някакъв вкус.“^[40]

Има си причини английската храна да е толкова ужасна на вкус: англичаните прекалено малко са се интересували от вкуса ѝ, за да имат претенции за подобряването му. Когато актьорът Джон Клийз отивал на вечеря в ресторант с родителите си през петдесетте години, приоритетите били ясни. Баща му е работил в Индия, Хонконг и Кантон. Но колкото и да разширява мирогледа на онова поколение, империята не променя предпочитанията им. „Човек би казал, че вкусът им ще се промени, казва Джон Клийз. Но те не проявяваха никакъв интерес към качеството на храната. Единственият критерий, по който родителите ми избираха ресторанта, бе в него да се сервира топла храна.“

Стилът на обзавеждане на ресторантите, посещавани от заможните класи, отразява отношението им към живота. Те са мрачни, с тежки греди по таваните, кожата присъства навсякъде в мебелировката. Това са места, подходящи за мъже. Има прибор за всеки етап от храненето, и правилен и погрешен начин, по който той може да бъде използван. Супата се отпива отстрани на лъжицата, без да се навеждаш към чинията, като лъжицата се накланя към долната устна; лъжицата не се поставя в устата. И, въпреки че езикът е различен за всяка обществена прослойка, в края на храненето се демонстрира задоволство с думите: „Прекрасен обяд /или вечеря/. Засити ме“. Задоволството е въпрос на количество. Ако ви се предлага още храна, приемате, като се извинявате за насладата от храната: „Знаете ли, не би трябвало, но може да взема мъничко.“

Все пак в историята на английското хранене има върхови моменти. В исторически аспект английската кухня, поне тази, на която се е наслаждавало привилегированото малцинство, е можела да се мери с другите европейски кухни. Крал Ричард II е разполагал с 2000 готвачи, за да задоволява вкусовете и желанията си. Синът на крал

Едуард III, херцог Кларънс, веднъж организира банкет за 10 000 души, в чието меню присъствали тридесет различни ястия. На коронацията на крал Хенри V от чешмите в двореца се леело бордо. Няколко животно, прекалено голямо или прекалено малко, за да присъства на кралската трапеза. Присъствието на волове, прасета, овце, кози, сърни и глигани не е кой знае колко забележително за един средновековен банкет, освен че рядко всички тези животни са се предлагали наведнъж. Но после следва списъкът на птиците: кокошки, лебеди, пауни — които често били сервирани с перушината, набодена отгоре им, — фазани, яребици, гълъби, чучулиги, гъски, диви патици, горски бекаси, дроздове, дъждосвирици, пъдпъдъци, без да споменаваме жеравите и сипките. Имало и риба — съомга, херинга, змиорки, линове; имало раци и миди, а за десерт — желета и плодови кремове, кейкове, торти, пържени ябълки в тесто и извара.

Дори наред купонната система по време на Втората световна война Джордж Оруел съумява да направи списък с деликатеси, които в никакъв случай не можеш да намериш в чужбина. В списъка влизат пушени херинги, йоркширски пудинг, девънширска сметана, препечени кифли с масло, коледен пудинг, ябълки, печени в тесто и пити с петмез, картофи, печени на жар и пресни картофи с ментови стръкчета, ментов, ябълков и хрянков сос, всевъзможни туршии, оксфордски мармалад, къпиново желе и сладко от тиквички, стилтънско и уенслидейлско сирене, както и оранжевите ябълки „Кокс“.^[41] Всеки от нас може да добави по нещо към този списък. Но англичаните не съумяват да изградят у себе си отношение към храната като към изкуство. Думата „ресторант“ е френска, и причината много точки в менютата да се изписват на френски се дължи на това, че английският език така и не развива лексически способности за точно описание на понятията, свързани с храната. Върховете на английската *cuisine*, висша кухня, се заемат от френски главни готвачи, така наречените *chefs*.

За да употребим отново онази безсмъртна фраза, идеалният англичанин и идеалната англичанка не са дошли на този свят, за да се забавляват. През цялата английска история управляващата върхушка обяснява на масите, че прекаленият интерес към храната е до известна степен неморален. Дълга е сянката на пуританите, които през седемнайсети век налагат убеждението си, че простичката храна е

благословена от Бога. След като индустриалната революция привлича работниците в градовете, познанията за селската кухня отмират. Храната със сигурност е била от второстепенно значение за строителите на империята. „Единствената прилична храна, която имат, е ростбиф и овнешко — пише поетът Хайнрих Хайне след посещението си в Англия в началото на деветнайсети век. — Бог да пази всеки християнин от техните сосове... както и от ужасните им зеленчуци, които варени във вода, се сервират на масата както Господ ги е създал“.^[42]

Сред лондонския елит е модно да се твърди, че оттогава всичко се е променило и че англичаните са изгубили своето безразличие към храната. Уверено се заявява, че Лондон е новата световна столица на гастронимията, че добрата кухня е новият рок енд рол. Ще видим. Вярно е, че в страната има голям брой първокласни ресторанти, но те са съсредоточени в Лондон и малък брой от другите големи градове, при това са много скъпи. Ако искате да ядете вкусна храна в Манчестър или Бирмингам, най-добре е да се отправите към китайския квартал или към този, в който живеят бангладешките преселници.

Трудно е да се оцени благотворното въздействие на емиграцията върху английската кухня. Въпреки че по-голямата част от англичаните продължават да отговарят на въпроса кое е традиционното английско ястие с „риба и пържени картофи“, броят на заведенията за риба и пържени картофи във Великобритания е намалял наполовина — след като са били 15 000, понастоящем броят им е спаднал до 8500. Доказателство за удивителното нарастване на популярността на чуждестранната кухня, е, че във Великобритания има също толкова китайски и други ориенталски ресторанти, а отделно още 7500 индийски заведения. Джон Куун, човекът, измислил заведенията, където се приготвя китайска храна за в къщи, изгражда кариерата и състоянието си върху откритието, че макар англичаните да не знаят какво са бамбукови стръкчета, умеят да различават буквата А от буквата Б. Неговият ресторант „Катай“, близо до Пикадили Съркъс, никога не би оцелял, ако той не беше открил начин да превърне екзотиката в ежедневие посредством готовите менюта. С нарастването на популярността на китайската кухня след Втората световна война, той бил поканен да отвори заведение в летовническите лагери на Били Бътлин, които отговаряли на масовия вкус за прекарване на свободното

време. Там Джон Куун успява да се пребори с предразсъдъците към странната кухня на смешните чужденци, като въвежда революционното съчетание от пиле по китайски и пържени картофи. Клиентите изпадат във възторг.

Въпросът не е дали общият стандарт на храната на Англия се е повишил. Няма нищо подобно. За повечето хора отиването на ресторант се припокрива с ядене на мазна храна в заведения за бързо хранене, а яденето у дома ги прави жертви на нещо, пакетирано в огромни количества в някоя фабрика за полуфабрикати. Но отношението към храната се е променило. С всяко десетилетие се явява нова поредица от телевизионни готвачи, които могат да разчитат, че ще натрупат бързи пари от готварските курсове по телевизията. Кухнята е изместила дневната и приемната като център на дома и ако си признаеш, че обичаш хубавата храна, вече не те считат за дегенерат. Това е част от общия процес на всеобхватна промяна.

Моделите, по които са се формирали идеалните англичани и англичанки, са унищожени. На тяхно място идва нещо друго, но то още не е напълно формирано. Старите йерархически отношения са свършени, и с рухването им бяхме свидетели на отприщването на необичайна енергия в областта на модата и музиката. Кой може да обясни защо Англия е дала на света повечето от най-великите роксъстави, докато във Франция владееше убеждението, че Джони Холидей е върхът? Може би за обяснение може да послужи донякъде нетърпимата скука на английските предградия или непоносимо променливото време. Но изобилието на улични банди, модове и рокери, пънкари, техноманиаци, кришнари, клошари и какви ли не други групировки в групировките, основани на различни възгледи, вкусове и предпочитания, са израз на дълбоко залегналата вяра в свободата на личността. Стилът на поведение и живот вече не е хомогенен и не се копира от живота на висшето общество; британските моделиери са толкова търсени, защото принадлежат към същата творческа култура, както и процъфтяващата музикална сцена.

За прочутия багър Ранджитсингхи от отбора на Съсекс и националния отбор се казваше, че той е „обяснил на обикновения англичанин къде е Индия“. Но той принадлежеше към малко, привилегировано общество, което по същността си, по езика и поведението си, беше английско. Големите емигрантски вълни бяха

тези, които принудиха англичаните да разрушат ограниченията на своето самодоволство, да се погледнат критично от страни, да се научат да оценяват разнообразието и да му се наслаждават. Може би те все още не са се отърсили напълно от съзнанието, че страната им е изгубила типичните си характеристики. Не са се отърсили изцяло и от мнителното си отношение към всичко, което е „чужбина“. Как биха могли, след като са плод на хилядолетното островно съществуване? Всеки ученик, който отива на разменно летуване във Франция, Германия или Холандия, има баба и дядо, прабаба и прадядо, и прапрапрародители, които са отивали на континента, само когато страната им ги е пращала там, за да воюват. Повече от един милион от тях никога не са се върнали.

Но те живеят в страна, която, въпреки политическите си странности, описани от Суифт като черти на държавата Лилипут, продължава твърдо да отстоява свободата на личността, продължава да вярва в честната игра, която е толерантна, непретенциозна, чието население не се гневи лесно. Те живеят в страна, чиято култура се основава на правото на индивида да постъпва така, както желае, стига постъпките му да не са в разрез със законите, а не обратното, което все още важи за голяма част от света: в Германия и сега има закони, които регламентират кога имате право да си тупате килимите или да си миете колата. Те живеят в една цивилизация, където думите имат своето значение, която им създава възможността да се наслаждават на една от най-жизнените театрални традиции в света, на повече вестници и по-висок стандарт на телевизионните предавания от, където и да било другаде на света. Те се радват на най-добрата битова и църковна архитектура на света. Те си остават изобретателен и предприемчив народ. Имат най-прекрасната хорова музика и се наслаждават на най-голямо разнообразие на музикалната сцена в сравнение с всички останали европейски народи. В Англия могат да се видят едни от най-прекрасните пейзажи на света, и нито педя земя не е останала недокосната от грижата на предишните поколения. Англичаните имат, съсредоточени в Оксфорд, Кембридж, и в много други институции, било то в Лондон, Манчестър, или на други места, едни от най-блестящите умове на света, както и една от най-добрите интелектуални традиции.

Въпреки това те са твърдо убедени, че с тях е свършено. В това се състои основният им чар.

Уилям и Валери Плаудън се изнасят от дома, обитаван от рода им през последните осем века. Това е голяма провинциална господарска къща, с фасада, украсена с кръстосани греди, сгушена сред сините хълмове, които си припомня А. Е. Хаусман в „Шропширско момче“. Наблизо няма табела, която да показва пътя към Плаудън Хауз, няма дни, определени за туристически посещения, никъде не се продават бурканчета със сладко с етикети на Националния тръст, никъде не се виждат солидни дами в костюми от туид, които да ви предлагат чай. Когато вървите по алеята към централния вход, пред вас претичват недорасли фазанчета с не поникнали докрай опашки. В сънливия следобед овце и крави се щурат безцелно из полето. Един градинар подрязва живия плет пред къщата. Мястото е толкова откъснато от света, че единственият шум е звукът на градинарските ножици. Няма коли, влакове, не минават и самолети.

Родът Плаудън се е заселил тук някъде през дванадесети век, когато един от първите Плаудъновци участвал като кръстоносец в обсадата на Сен-Жан д'Акр. Имението се намира само на двадесет мили от Айрънбридж /„Железния мост“/ и долината, където преди двеста години е бил открит метод за топене на желязо, а после бил построен първият мост на света от лято желязо. Но оживлението не било трайно и долината на река Севърн, някога почерняла от пушека на леярните, отново потънала в сънлив покой. Родът Плаудън е свидетел на всичко това през вековете. И те са още тук — семейство Плаудън от Плаудън Хол, близо до село Плаудън, в страната на спокойното доволство.

Историята на рода не е кой знае колко героична. Имало един Плаудън, който станал прочут юрист по времето на Елизабет I, друг командвал Втори пехотен полк по време на битката при Бойн^[43], трети успял да се позамогне, докато работил в Източноиндийската компания, друг умрял като ученик „от преяждане с череша“, има и един адмирал на североатлантическите конвои, изчезнал по време на сражение през Втората световна война, но няма премиер-министри и философи. Животът им се върти около работата в стопанството, отглеждането на половин дузина черни лабрадори, лов, стрелба и риболов. Такъв живот в никакъв случай не би привлякъл вниманието на съставителите на

„Кой кой е във Великобритания“. Обществените им функции се свеждат до ролята на мирови съдия или навличането на тържествените одежди на шериф на графството, когато кралицата дойде на посещение в тази част на Англия. През останалото време четат „Фармърз Уийкли“, „Хорз енд Хаунд“ и „Шутинг Таймс“^[44].

Според общоприетото мнение този вид английско семейство е вече история, унищожено още през Първата световна война от налози, такси и данъци, от застраховки и вродена неспособност да управляват имота си. Веднага си представяме Брайдсхед на Ивлин Уо, фамилените имена, напуснати от семействата, неспособни да отговорят на изискванията на новия живот. Като всички литературни образи и този отговаря само отчасти на действителността. Но за тези, които все пак са оцелели, той е абсолютно погрешен. Уилям Плаудън е бил на двадесет години и служел в армията, когато баща му умира и му завещава Плаудън Хол. По това време възможностите за запазване на фамиленото имение били минимални и той започва да търси наемател. Но никой не проявил интерес към предложенията му. Тогава той напуска активната военна служба, отива да следва в Оксфорд, където установява, че „мозъкът ми не става за тази работа“, и се премества в Земеделския колеж в Сирънчестър. Когато поема имението, разполага с 450 акра земя. За няколко години земите му достигат 2000 акра. Сега в имението има управител, дванадесет селскостопански работници, други петима, които поддържат горското стопанство, зидар на пълен работен ден, дърводелец, лесничей, градинар и общ работник.

Плаудън и съпругата му освобождават наследствения дом и се преместват в една малка ферма на територията на имението, за да се нанесе семейството на неговия син. Ако предположим, че Уилям Плаудън поживее още седем години, Плаудън Хол ще премине в ръцете на ново поколение Плаудъновци, без да трябва да се плаща данък наследство. Той ще завещае на сина си един процъфтяващ бизнес, който опровергава твърдението, че с всички тези стари родове, които възплъщават традиционната представа за англичанина, е свършено.

Те са били гръбнакът на провинциалното английско общество, практични, не особено емоционални, демонстративно „аполитични“, но по душа консерватори, тихи, любезни хора, далеч не интелектуалци. Ако попитате Уилям Плаудън какво според него е сегашното състояние

на Англия, той ще коментира рязко занижените стандарти на поведение: „Ние построихме шест евтини къщи в селото за хора с ниски доходи. Пет от шестте са обитавани от двойки, които не са сключили брак.“ Но едва когато видите колата му, ще разберете какво го дразни наистина. Поръчал си е собствени стикери в местната печатница. Те са със сигналнооранжев цвят и следния надпис:

„Майната му на Европейския съюз.
Британия ще се управлява сама“.

„Рано или късно — казва Уилям Плаудън — Общият пазар ще рухне. Не ми е ясно как може да се управлява една страна по две различни правни системи — националните закони и измислените в Брюксел, които изместват нашите. Колкото по-рано се разпадне цялата система, толкова по-добре.“ Сред заоблените шропширски хълмове сърцето на Англия продължава да бие. Англичанинът кара кола със стикер на задното стъкло, който препоръчва на останалата част от Европа да си гледа работата.

Аргументите на Плаудън са разбираеми. Колко национални черти са съхранени? Англичаните отдавна вече не притежават собствения си език. Ако общата европейска парична единица, еврото, се окаже успешно изобретение, британската лира, символът на един народ и на една империя, ще отmine в историята. Въпросът е какво ще остане — кое ще бъде това нещо, което англичаните ще могат да имат за лично свое? По начина си на живот елитът в английската столица си прилича много повече с жителите на Париж и Ню Йорк, отколкото с жителите на провинцията и предградията. Някогашните типично английски характеристики като говор и начин на обличане сега вече са универсално притежание.

Доктор Дейвид Старки веднъж приключва едно свое слово, в което съжالياва, че денят на свети Георги не се чества по достойнство, със следните думи:

„Англия вече не е страна, а представа... Англичаните са се превърнали в антитеза на понятието нация — ние приличаме на съседите си и се различаваме един от друг“.^[45] Несъмнено ще има още много вопли в този дух. Те са част от маниакалната представа за

упадък, която трови съзнанието на англичаните от края на Втората световна война насам. Но нали всички нации са по същество представи: представата за една страна включва законите, политиката и изкуството ѝ. Когато френските политици говорят за „La France“, те нямат предвид това, което виждат около себе си, а една идея за национално предопределение. Какво би била Америка без „Американската мечта“? Разбира се, не можеш да слушаш петдесет години как други хора анализират собствения ти упадък и да останеш незасегнат от чутото. Но въпреки всички твърдения, че „със страната е свършено“, духовната нагласа, която е направила Англия това, което е — индивидуализмът, прагматизмът, любовта към словото и най-вече, славният и несломим инат — остават непроменени.

Тази Англия, която останалият свят познава, е Англия като водеща страна в Британската империя. Също като новобрачна двойка, всеки народ потегля към своето бъдеще в кола, зад която подрънкват празните тенекиени кутии на миналото. Но за повечето англичани тяхната история си е просто история. Ето го контрастът в сравнението с Шотландия и Ирландия, където всеки уважаващ себе си пълнолетен жител се има за брънка от една традиция, продължила без прекъсване от нашарените с боя от сърпица келтски племенни вождове — потисканите народи помнят добре своята история. Някогашните потисници я забравят. Днес англичаните нямат нищо общо с традицията, чието възплъщение е синьо-бяло-червеният „Юниън Джек“. Вижте само променадните концерти. Колко от тези възторжени хора, които пеят с пълно гърло „Земя на слава и надежда“, вярват дори в една дума от текста? „И все по-надалече пределите ти стигат“? Хайде де.

Бунтарите от шейсетте години скоро ще станат баби и дядовци, техните протестни изяви вече са асимилирани кротко в историята, мястото им е заето от вълни след вълни от нови анархистични пристъпи. Порядките от четиридесетте години са погребани, но не са заместени от други обществени стандарти. Никой не е виждал неподвластен на чувствата си англичанин от години. Лишено от всякакво усещане за ясно национално предназначение, всяко следвоенно поколение се оказва по егоистично и егоцентрично от предишното. Отдавна не съществува единомушие по въпросите на облеклото, камо ли пък някакви норми и правила.

Но оплакванията на доктор Старки доказват може би някаква сила, заложена у англичаните. Може би тъкмо този индивидуализъм, здраво стъпил върху вярата в свободата на личността, е за предпочитане пред единомислието, с което някога скъпите частни училища са произвеждали почти идентични млади мъже, с единственото предназначение да управляват една вече несъществуваща империя? Докато е съществувала тази класа от господари, всички останали са си знаели мястото в йерархията. Англичанинът като сценичен герой се е отличавал с благородство, но до известна степен то е почивало на лицемерие. Новото поколение англичани изчистват образа на своята идентичност — идентичност, която не се основава на миналото, а на техните собствени изисквания. В един свят с все по-ускоряващи се темпове на комуникация, скъсяващи се разстояния, глобално производство и все по-обширни съвместни пазари, най-жизненоважният елемент на националната идентичност е индивидуалното осъзнаване на народностния дух.

Англичаните едновременно преоткриват своето минало, погребано при създаването на „Британия“, и създават своето бъдеще. Червено-синьо-бялото знаме вече не означава нищо за тях. Те се завръщат към зелените английски поля. Новото национално чувство надали ще се крепи на знамена и химни. То е скромно, лично, иронично, самовглъбено, свързано не толкова с държави, колкото с градове и области. То се основава на ценности, така дълбоко вкоренени в народностната култура, че рядко биват осъзнавани. В епохата на разпадащи се национални държави може би това е националното чувство на бъдещето.

---

[1] „Трибюн“, 18 август 1961 г. — Б.авт. ↑

[2] „English language teaching: Frequently asked questions“, уебсайт на Британския съвет, <http://www.britcoun.org/engfags.htm>. Виж също „The Good English Guide“ от Годфри Хауърд, стр. VII. — Б.авт. ↑

[3] Изразът означава, ден, в който косата изглежда зле и не се поддава на никакви опити за разкрасяване. — Б.пр. ↑

[4] Джонатон Грийн, „Neologisms: New Words Since 1960“. — Б.авт. ↑

[5] „Когато АЗ употребявам някоя дума — каза презрително Хъмпти-Дъмпти, — тя означава точно това, което аз решавам да

означава, ни повече, ни по-малко“. „Алиса в огледалния свят“, прев. Лазар Голдман и Стефан Гечев, изд. „Нар. младеж“, 1965 г. — Б.пр. ↑

[6] Канут — крал на Англия от датски произход, управлявал от 1016 до 1035 год. — Б.пр. ↑

[7] Le Dictionnaire de l'Academie /фр./ — Речник на Академията. — Б.пр. ↑

[8] Даниел Дефо, „Essay upon Projects“, 1697 г. — Б.авт. ↑

[9] Семюъл Джонсън, „Dictionary of the English Language“, предговор. — Б.авт. ↑

[10] Academie Anglaise /фр./ — Английска академия. — Б.пр. ↑

[11] „Тайм“, 27 октомври 1997. — Б.авт. ↑

[12] „Таймс“, 25 октомври 1997. — Б.авт. ↑

[13] Джордж МакДоналд Фрейзър, „The Hero and the Heroine Now and in the Future“, реч на ежегодния семинар на „Нешънъл Ривю“, препечатана в „Дейли Телеграф“, 3 януари 1998 г. — Б.авт. ↑

[14] Цитирано в „Nelson“ от Кристофър Хибърт, стр.340. — Б.авт. ↑

[15] Бил Бюфърд, „Among the Thugs“, стр.52. — Б.авт. ↑

[16] Пак там, стр.296. — Б.авт. ↑

[17] Сезар дьо Сосюр, „A Foreign View of England in the Reigns of George 1 and George II“, стр.180. — Б.авт. ↑

[18] Ралф Уолдо Емерсън, „English Traits“, в събраните му съчинения, том V, стр.74. — Б.авт. ↑

[19] дьо Сосюр, виж по-горе, стр.295. — Б.авт. ↑

[20] Иън Гилмър, „Riots, Risings and Revolution“, стр.5. — Б.авт. ↑

[21] Х. Ф. Абел, цитирано в „The Roots of Football Hooliganism“, Дънииг и кол., стр.44. В същата книга се намира и статистиката /стр. 50/. — Б.авт. ↑

[22] Дейвид Ъндърдаун, „Revel, Riot and Rebellion“. — Б.авт. ↑

[23] Гилмър, виж по-горе, стр.16. — Б.авт. ↑

[24] Цитирано в „Best of Enemies“ от Робърт Гибсън, стр.36. — Б.авт. ↑

[25] Цитирано в „Drink, an Informal Social History“, от Андрю Бар, стр.25. — Б.авт. ↑

[26] „Хроника на френските крале“. — Б.пр. ↑

[27] „Chronique Francais des Rois de France“, анонимен автор от Бетюн, в „Receuil des Histoires des Galles et de France“, том 24, стр.760.

Задължен съм на Джон Гилингъм, че привлече вниманието ми върху този разказ. — Б.авт. ↑

[28] Цитирано в „The People and the Book: The Revolutionary Impact of the English Bible“, от Дерек Уилсън, стр.11. — Б.авт. ↑

[29] Г. К. Честъртън, „The Rolling English Road“. — Б.авт. ↑

[30] Фьодор Достоевски, „Summer Impressions“, стр.61. — Б.авт.

↑

[31] Цитирано при Бар, виж по-горе, стр.301. — Б.авт. ↑

[32] Пак там. — Б.авт. ↑

[33] Д. Х. Лорънс, писмо до Ърнест Колингс, 22 юли 1913 г. из „The Letters of D. H. Lawrence“. — Б.авт. ↑

[34] Джордж Оруел, „The Lion and the Unicorn“, стр.17. — Б.авт. ↑

[35] Източник: „Criminal Statistics, England and Wales, 1994“, Лондон, ноември 1995. — Б.авт. ↑

[36] Източник: „Sourcebook of Criminal Justice Statistics, 1995“, служба за юридически програми към Министерство на правосъдието на САЩ. — Б.авт. ↑

[37] Със сравнителната статистика на убийствата трябва да се внимава много, защото различните полицейски служби дават различни определения на престъпленията. Но процентът на жертвите от мъжки пол например за Англия и Уелс е толкова по-нисък от средната стойност за други страни, че можем да изключим всякаква възможност за статистическа грешка. Стойността за САЩ е 15.9, за Италия — 4.8, за Шотландия — 4.7, за Норвегия — 2.2, за Швеция — 1.7, за Франция — 1.5, за Германия 1.4, за Ирландия 0.8, а за Япония — 0.7. За Англия и Уелс стойността е 0.6. Виж „Men of Blood“ от Елиът Лейтън, стр.22. — Б.авт. ↑

[38] „Ширят се безделието, разпътният живот и бедността, оскверняват се тайнства и се злоупотребява с доверие, руши се домашният уют, пораждат се лудост, престъпления, престъпниците умират, за да платят за стореното, подтикват се хората дори към самоубийство“, така гласи част от доклада по едно парламентарно разследване през 1808 г. Цитирано в „A Bit of a Flutter“ от Марк Клапсън. — Б.авт. ↑

[39] Клапсън, виж по-горе. — Б.авт. ↑

[40] сп. „Лийдър“, 23 април 1949 г. — Б.авт. ↑

[41] Джордж Оруел, „Ийвнинг Стандърд“, 15 декември 1946 г. — Б.авт. ↑

[42] Цитирано в „Consuming Passions“ от Филипа Пулър, стр.190. — Б.авт. ↑

[43] На 11.07.1690 год. при река Бойн крал Уилям III побеждава абдикиралия Джеймс II Стюарт, който се опитвал да си възвърне трона с помощта на французите и ирландските католици. — Б.пр. ↑

[44] Списания за фермери, за любители на коне и кучета, и за спортна стрелба. — Б.пр. ↑

[45] Дейвид Старки, „The Death of England“, в „Таймс“, 20 април 1996. — Б.авт. ↑

ПОСЛЕСЛОВ

Тази книга започна своя живот с разговорите, които водих със Сюзън Уот още преди да напиша „Бурската война“. Тогава Сюзън редактираше работите ми в издателство „Майкъл Джоузеф“, и на нея дължа най-голямата благодарност, когато говоря за работата по книгата. Голяма благодарност дължа и на семейството си, което изтърпя безропотно тази моя приумица през последните няколко години.

В процеса на работата върху книгата интервюирах над двеста души, и там, където съм цитирал интервютата в текста, това е очевидно. Най-ценното в повечето разговори бяха идеите, които те породиха. Струва ми се нечестно да споменавам само определени личности от всички тези, които ми помогнаха, но все пак се чувствам длъжен на благодаря конкретно на Реймон Блан, Джеймс Ландейл, Джон Клийз, Иън Джек, Джон и Пени Мортимър, сър Рой Стронг, доктор Ник Тейт, Иън Смит, Хелън МакМанърс, Джон Симпсън и Патрик Ханкс от „Оксфорд Юнивърсити Прес“. Благодаря на Хю Масингбърд за това, че щедро ми предостави за ползване личните си контакти, на доктор Джордж Стайнър, на Джордж Уолдън, на лорд Дарендорф, на професор Майкъл Дъмет, на депутатата Дейвид Уилетс, на Джим Грей, Мери-Ан Зигхарт, на каноник Доналд Грей, на достопочтения Ричард Харис, на Патрик Райт, на достопочтения Доналд Грей, на Мелвин Браг, на достопочтения Дейвид Едуардс, на професор Дейвид Старки, на Джон Гилингъм, Уест Де Уенд Фентън, Уилям Плаудън, Родерик Градидж, Кристофър Драйвър, Саймън Рейвън, доктор Кийт Томпсън, сър Джон Смит, Едмънд Стаунтън, Марго Лорънс, Шани д'Круз, Роджър Болтън, Айво Доуни, Хенри Портър, Дейвид Туистан-Дейвис, депутатата Пол Боатенг, Пол Хардейкър и Юън МакКалъм от Централната метеорологична служба, Елси Оузу, Джеймс Блиц, проф. Джон Бъроу, Стивън Хасълър, депутатите Бърни Грант и Марк Фишър, Майкъл Уортън, Себастиън Фолкс, С. Х. Сисън, Джесиха Рийс, Едуард Фолкс, Джулиън Търтън,

Андрю Робърте, д-р Тревър Бенет, проф. Антъни Кинг, сър Денис Ласдън, Гейвин Стамп, Ричард Норт, Джон Армит, Андрю Мичъл, Нед Доуни, Робърт Хюисън, лорд Рънси, Джон Фаулз, Джорджия Лангтън, Ричард Къртис, Питър Колисън, достопочтеният Доналд Рийвс, Тимъти Гартън Аш, проф. Ричард Хогарт, проф. Бърнард Крик, Рути и Ричард Роджърс, Бланш Блекуел, херцогът и херцогинята на Девъншър, Рой Файърс, сър Боб Хортън, Тони Нокс, Джон Елиът Гардинър, Джаклин Гау /Общински съвет на Хартълпул/, комисията по поддръжката на гробове на войници от Британската общност, фондация „Благотворителна помощ“, Кралското градинарско дружество, Бленъм Палас и архивите на графство Съфък.

Не бих могъл да се справя с книгата без ентузиазиранията помощ на Ейд Томас и Хети Джуда. Благодаря също така и на Джулиън Холоуей и на доктор Джон Лорънс от университета в Ливърпул, които прегледаха готовия ръкопис и откриха поне част от слабостите му. За тези, които са останали, нося отговорност единствено аз.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.